JULIA MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA

JĘZYK SŁUŻB BEZPIECZEŃSTWA

POLSKIEJ RZECZPOSPOLITEJ LUDOWEJ I LUDOWEJ REPUBLIKI BUŁGARII

na podstawie analizy dokumentów archiwalnych dotyczących inwigilacji środowiska inteligenckiego

JĘZYK SŁUŻB BEZPIECZEŃSTWA

POLSKIEJ RZECZPOSPOLITEJ LUDOWEJ
I LUDOWEJ REPUBLIKI BUŁGARII

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

JULIA MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA

JĘZYK SŁUŻB BEZPIECZEŃSTWA

POLSKIEJ RZECZPOSPOLITEJ LUDOWEJ I LUDOWEJ REPUBLIKI BUŁGARII

na podstawie analizy dokumentów archiwalnych dotyczących inwigilacji środowiska inteligenckiego

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO
Łódź 2026

Julia Mazurkiewicz-Sułkowska (ORCID 0000-0001-5579-3472)
Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny
Katedra Języków Specjalistycznych oraz Komunikacji Międzykulturowej
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENCI
Diana Blagoeva, Mariola Mikołajczak

REDAKTOR INICJUJĄCY
Urszula Dzieciątkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Aleksandra Urzędowska

SKŁAD I ŁAMANIE
AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA
Elżbieta Pich

PROJEKT OKŁADKI
Polkadot Studio Graficzne Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Fragmenty dokumentów wykorzystanych na okładce: Instrukcja dot. systemu pracy informacyjnej w Departamencie III i jego wydziałach terenowych (Materiały Departamentu III MSW – 1974), Instytut Pamięci Narodowej; Teczka t.w. „Sabina", Komisja ds. Ujawniania Dokumentów i Orzekania o Przynależności Obywateli Bułgarskich do Służb Bezpieczeństwa i Służb Wywiadowczych Bułgarskiej Armii Ludowej

© Copyright by Julia Mazurkiewicz-Sułkowska, Łódź 2026
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2026

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

https://doi.org/10.18778/8445-090-1

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.12087.26.0.M
Ark. wyd. 14,5; ark. druk. 20,125

ISBN 978-83-8445-089-5
e-ISBN 978-83-8445-090-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 635 55 77

SPIS TREŚCI

Podziękowania 9

Wstęp 11

1. Służby bezpieczeństwa w PRL i LRB – geneza i specyfika 15

2. Świadomość odrębności językowej i dążenie do precyzji terminologicznej w SB 17

3. Inteligencja jako obiekt zainteresowania służb bezpieczeństwa 21

4. Zakres, założenia i charakter badań 25

5. Materiał źródłowy 29

6. Analiza stylistyczna dokumentów SB 35
6.1. Cechy stylu administracyjnego 35
6.1.1. Cechy wspólne dla obu zbiorów 35
6.1.2. Cechy charakterystyczne tylko dla jednego zbioru 45
6.2. Cechy języka propagandy komunistycznej w dokumentach SB ... 48
6.2.1. Język propagandy komunistycznej 48
6.2.2. Cechy języka propagandy w dokumentach służb bezpieczeństwa 49
6.3. Cechy stylu potocznego i markery subiektywności w dokumentach SB 57
6.3.1. Leksyka potoczna 58
6.3.2. Markery subiektywnej oceny nadawcy 61
6.4. Środki stylistyczne i tabu polityczne w dokumentach SB 62
6.4.1. Eufemizacja i techniki ukrywania działań operacyjnych ... 63
6.4.2. Tabu polityczne i strategie omijania 69
6.4.3. Epitety i hiperbole 70

7. Leksyka i terminologia operacyjna w dokumentach SB 73
7.1. Nominacja pracowników aparatu bezpieczeństwa i osobowych źródeł informacji 73
7.2. Nominacja osób i środowisk objętych działaniami operacyjnymi .. 80
7.2.1. Określenia neutralne 80
7.2.2. Określenia nacechowane negatywnie 81

7.3. Kategorie zarzutów wobec obiektów inwigilacji – nominacja i charakterystyka językowa ... 87
7.3.1. Zarzuty wspólne dla obu zbiorów ... 87
7.3.1.1. NSZZ „Solidarność" ... 97
7.3.2. Zarzuty charakterystyczne tylko dla jednego ze zbiorów ... 102
7.3.2.1. Emigracja i zamiar opuszczenia kraju ... 102
7.3.2.2. Syjonizm i rewizjonizm ... 113
7.3.2.3. Wrogie dowcipy, aluzyjność i katastroficzna wizja przyszłości ... 114
7.3.2.4. Kontakty z Kościołem ... 116
7.4. Nominacja form działań operacyjnych ... 119
7.4.1. Zakres i cele działań operacyjnych ... 119
7.4.2. Werbunek ... 121
7.4.3. Pozostałe działania operacyjne ... 125
7.5. Nominacja typów spraw operacyjnych ... 139

8. Cechy słowotwórcze oraz skróty i kryptonimy w języku operacyjnym SB ... 145
8.1. Syntetyzacja pojęć ... 145
8.2. Skróty i skrótowce ... 149
8.3. Kryptonimy technik operacyjnych ... 153

9. Gradacja negatywnej oceny oraz językowe strategie deprecjonowania w dokumentach SB ... 157
9.1. Gradacja negatywnej oceny ... 157
9.2. Deprecjonowanie pracy i twórczości osób inwigilowanych ... 163

10. Językowe strategie wyrażania pewności i rezerwy prawdziwościowej w materiałach operacyjnych SB ... 169
10.1. Wyrażanie pewności ... 171
10.2. Wyrażanie rezerwy prawdziwościowej ... 173
10.2.1. Wykładniki rezerwy prawdziwościowej użyte w związku z brakiem pewności co do prawdziwości przekazywanej treści ... 175
10.2.2. Wykładniki rezerwy prawdziwościowej użyte w związku z brakiem wiary w prawdziwość przekazywanej treści ... 182

11. Językowy obraz świata według funkcjonariusza SB ... 189
11.1. Językowy obraz pracowników i współpracowników SB ... 189
11.1.1. Idealny pracownik i współpracownik SB ... 190
11.1.2. Pozytywny obraz pracownika i współpracownika SB ... 191
11.1.3. Negatywny obraz pracownika i współpracownika SB ... 193
11.1.4. Językowy obraz pracy operacyjnej ... 194

11.2. Językowy obraz objętej obserwacją inteligencji 195
11.2.1. Językowy obraz lojalnej inteligencji 195
11.2.2. Językowy obraz inteligencji jako wrogiego elementu ... 198
11.2.3. Językowy obraz emigranta 212
11.3. Zmiana językowego obrazu tych samych osób 214
11.4. Językowy obraz wyłaniający się z analizy materiałów kompromitujących 216
11.5. Swój i wróg na arenie międzynarodowej 220

12. Struktura i gatunki dokumentów operacyjnych SB 225

13. Wpływy języka rosyjskiego na język dokumentów SB 241

14. Ewolucja języka SB w latach 1945–1989 247
14.1. Zmiany w zakresie poruszanej tematyki 247
14.2. Zmiany terminologiczne 252
14.3. Zmiany stylistyczne 260
14.4. Zmiany w zakresie poprawności językowej 265

15. Słowa kluczowe i inne markery języka służb bezpieczeństwa 273

Podsumowanie 285

Bibliografia 289

Wykaz stosowanych przez służby bezpieczeństwa LRB skrótów, skrótowców i kryptonimów technik operacyjnych 297

Wykaz stosowanych przez służby bezpieczeństwa PRL skrótów, skrótowców i kryptonimów technik operacyjnych 301

Załącznik 1. Indeks oceny źródła (Materiały Departamentu III MSW – 1974) 305

Załącznik 2. Indeks oceny informacji (Materiały Departamentu III MSW – 1974) 307

Załącznik 3. Indeks stosowanych form, środków i metod pracy operacyjnej (Materiały Departamentu III MSW – 1974) 309

Załącznik 4. Instrukcja dot. systemu pracy informacyjnej w Departamencie III i jego wydziałach terenowych (Materiały Departamentu III MSW – 1974) 311

PODZIĘKOWANIA

Pragnę wyrazić serdeczne podziękowania wszystkim osobom, które wspierały mnie w pracy nad niniejszą monografią na różnych etapach jej powstawania. Szczególne słowa wdzięczności kieruję do recenzentek pracy, prof. Marioli Walczak-Mikołajczakowej oraz prof. Diany Błagoewej, za cenne uwagi, życzliwość, wnikliwą lekturę oraz inspirujące wskazówki, które pozwoliły udoskonalić ostateczny kształt książki.

Serdecznie dziękuję również Koleżankom i Kolegom slawistom – Natalii Długosz, Agnieszce Zatorskiej, Andreanie Eftimowej, Ilianie Genew-Puhalewej, Dilianie Denczewej oraz Pawłowi Kowalskiemu – za wsparcie, rozmowy, cenne konsultacje oraz naukowe inspiracje towarzyszące mi podczas pracy nad tym projektem. Odrębne podziękowania składam Jordanowi Eftimowowi za podsunięcie pomysłu zajęcia się językiem „teczek", a także Jakubowi Banasiakowi za niezwykle wnikliwą lekturę tekstu, życzliwe oraz trafne merytoryczne uwagi.

Podziękowania składam także Katarzynie Krzyczmanik z Oddziałowego Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi za pomoc okazywaną podczas pracy archiwalnej oraz wsparcie w pozyskiwaniu materiałów badawczych.

Wdzięczność kieruję również do Koleżanek i Kolegów z Katedry Języków Specjalistycznych oraz Komunikacji Międzykulturowej Uniwersytetu Łódzkiego za życzliwość, wsparcie oraz atmosferę sprzyjającą pracy naukowej. Szczególnie dziękuję Stanisławowi Goździowi-Roszkowskiemu i Beacie Grzeszczakowskiej-Pawlikowskiej za cenne wskazówki, rozmowy i okazane wsparcie.

Szczególne podziękowania składam promotorce mojego doktoratu, prof. Małgorzacie Korytkowskiej, za przekazaną mi pasję badawczą, wzór rzetelności naukowej oraz wieloletnią opiekę, które ukształtowały moje podejście do pracy naukowej i badań językoznawczych.

Najbardziej osobiste podziękowania kieruję do mojej Rodziny – Mamy, Teściowej, Męża oraz Córek – za cierpliwość, wyrozumiałość, codzienne wsparcie, motywację oraz obecność w chwilach zwątpienia i zmęczenia. Bez ich pomocy, życzliwości i wiary w powodzenie tej pracy powstanie książki nie byłoby możliwe.

WSTĘP

Materiały zgromadzone w archiwach służb bezpieczeństwa (określanych również jako służby specjalne, policja polityczna lub tajna policja) okresu komunistycznego od niemal trzech dekad pozostają w centrum zainteresowania badaczy i opinii publicznej państw dawnego bloku socjalistycznego. Tzw. *teczki* – obejmujące dokumenty operacyjne, sprawozdania, donosy i notatki służbowe wytworzone przez aparat bezpieczeństwa – stały się trwałym elementem dyskursu publicznego, nierzadko wykorzystywanym w bieżących sporach politycznych. Ich ujawnianie wciąż budzi silne emocje i kontrowersje, których złagodzenie możliwe jest jedynie poprzez rzetelną interdyscyplinarną analizę odtajnionych materiałów. Dotychczasowe zainteresowanie badaczy archiwami służb bezpieczeństwa koncentrowało się głównie na aspektach historycznych i archiwistycznych. O ile szczegółowo opracowano strukturę organizacyjną, metody działania czy polityczne uwarunkowania funkcjonowania tych instytucji, o tyle znacznie mniej uwagi poświęcono językowi, w którym utrwalony został świat instytucjonalny i ideologiczny aparatu bezpieczeństwa.

Spośród nielicznych opracowań dotyczących języka SB[12] okresu PRL wymienić należy przede wszystkim prace o charakterze leksykograficznym, np. *Bardzo krótki słownik wywiadu* (Paczkowski 2004) oraz *Zakłamany słownik, czyli żargon funkcjonariuszy bezpieczeństwa PRL* (Dojka 2011), opatrzony obszernym komentarzem autorki. Ukazało się również kilka artykułów poświęconych analizie warstwy językowej[3], w tym *Język dokumentów resortu*

---

1 W niniejszym opracowaniu skrót SB odnosi się do służb bezpieczeństwa w obu krajach, niezależnie od obowiązującej w danym okresie oficjalnej nazwy (w Polsce od 1944 do 1956 roku obowiązywała nazwa Urząd Bezpieczeństwa, a od 1956 do 1990 roku – Służba Bezpieczeństwa, w Bułgarii – w zależności od okresu – Отдел „Държавна сигурност" (1944–1947), Дирекция „Държавна сигурност" (1947–1950), Държавна сигурност (1950–1962), Комитет за държавна сигурност (od 1962 roku).

2 Ze względu na obszerność materiału egzemplifikacyjnego autorka świadomie zrezygnowała z tłumaczenia przykładów na język polski. Decyzja ta podyktowana jest dążeniem do uniknięcia nadmiernego zwiększenia objętości monografii oraz ograniczenia wpływu przyjętej konwencji translatorskiej na interpretację analizowanych tekstów.

3 W tym miejscu należy uwzględnić również wcześniejsze publikacje autorki niniejszego opracowania, przygotowane w ramach badań nad językiem służb bezpieczeństwa w poszczególnych jego aspektach, por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2020a; 2022; 2023a; 2023b; 2024; 2025a; 2025b; 2025c.

bezpieczeństwa w latach 1944–1956 (Jastrzębska-Golonka 2020) i *Język dokumentów Służby Bezpieczeństwa – rekonesans badawczy* (Misiak 2020). Jastrzębska-Golonka przeprowadziła analizę języka dokumentów z lat 1944–1956, podkreślając dominację retoryki wojennej oraz nasycenie dokumentów tego okresu cechami języka propagandy. Misiak z kolei zaprezentowała wyniki wstępnych badań nad językiem dokumentów SB. Zarówno Jastrzębska-Golonka, jak i Misiak zwracają uwagę na ideologiczną funkcję języka, podkreślając jego związek z dyskursem władzy i propagandy.

Autorzy wymienionych opracowań dostrzegają odrębność języka komunistycznych służb bezpieczeństwa, określając go mianem *języka operacyjnego* lub *żargonu środowiskowego funkcjonariuszy* (Misiak 2020: 187). W literaturze historycznej można spotkać się także z terminami *język resortowy* i *żargon resortowy* (Sokołowski, Żydonik 2019: 28). Historyk Andrzej Paczkowski używa w tym kontekście ironicznego określenia *resortowa licentia poetica* (Pleskot 2019: 238). Z kolei na specyfikę języka donosów zwracali uwagę tłumacze Lecha Wałęsy – Anna Maria Mydlarska i Wojciech Kubiński – którzy dowodzili, że materiały z tzw. teczek Kiszczaka[4] nie mogły być przygotowane przez przyszłego prezydenta, ponieważ napisane są językiem obcym Lechowi Wałęsie (Kubiński, Mydlarska 2017). Opinie te po raz kolejny potwierdzają potrzebę badań nad językiem dokumentów służb bezpieczeństwa prowadzonych nie tylko przez historyków i archiwistów, lecz także przez językoznawców.

Na gruncie bułgarskim problematyka języka dokumentów bezpieczeństwa pozostaje niemal nieobecna w badaniach językoznawczych. Nieliczne głosy językoznawców pojawiły się po ujawnieniu teczki bułgarsko-francuskiej intelektualistki Julii Kristevej. W mediach bułgarskich pojawiły się wówczas głosy badaczy języka, którzy stwierdzili, że język, którym posługiwał się oficer prowadzący sprawę intelektualistki jest wyjątkowo prymitywny i pełen błędów, co samo w sobie świadczyło o niezrozumieniu przez funkcjonariusza treści rozmów z inwigilowaną osobą (Nedkova 2018; Nitsolova 2018).

Brak pogłębionych badań języka dokumentów sporządzanych przez funkcjonariuszy SB stanowi wyraźną lukę w dotychczasowych studiach nad dziedzictwem epoki komunizmu. Uzupełnieniu tej luki poświęcona jest niniejsza monografia, której celem jest opis i analiza języka funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej i Ludowej Republice Bułgarii – dwóch państw z kręgu tzw. demokracji ludowej. Opracowanie ma charakter zarówno opisowy, obejmujący charakterystykę języka w każdym z badanych krajów, jak i porównawczy, zmierzający do ustalenia, w jakim stopniu język

[4] 17 lutego 2016 roku w mieszkaniu Marii Kiszczak, wdowy po Czesławie Kiszczaku (wojskowym i polityku z czasów PRL), odnaleziono liczne akta personalne, a wśród nich akta współpracy tajnego współpracownika SB o pseudonimie „Bolek" (utożsamiany przez część badaczy z Lechem Wałęsą).

funkcjonariuszy SB kształtował się niezależnie w obu kontekstach narodowych, a w jakim stanowił rezultat zewnętrznych wpływów, zwłaszcza radzieckich. Analiza konfrontatywna pozwala tym samym uchwycić zarówno elementy wspólne, wynikające z ideologicznego i instytucjonalnego podobieństwa obu reżimów, jak i cechy swoiste, odzwierciedlające lokalne uwarunkowania językowe i kulturowe.

1. SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA W PRL I LRB – GENEZA I SPECYFIKA

W celu uchwycenia właściwego kontekstu analiz językowych niezbędne wydaje się choćby skrótowe omówienie dziejów i struktury aparatu bezpieczeństwa w obu krajach. W państwach komunistycznych stanowił on jeden z kluczowych filarów systemu władzy, będąc zarazem jego podstawowym instrumentem represji i kontroli społecznej. Policja polityczna odgrywała kluczową rolę w utrwalaniu ładu ideologicznego i politycznego, wpływając – poprzez przyznane jej uprawnienia – na losy jednostek i całych grup społecznych przez kolejne dziesięciolecia (Klementowski 2019: 56).

W Polsce struktury bezpieczeństwa zaczęły kształtować się już w 1944 roku, kiedy na mocy dekretu Krajowej Rady Narodowej powołano Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego wraz z podporządkowanym mu Resortem Bezpieczeństwa Publicznego. Od 1 stycznia 1945 roku funkcje te przejęło Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, które w praktyce stanowiło instrument politycznej kontroli społeczeństwa i zwalczania przeciwników nowego ustroju (Knapa 2011: 83). W ramach resortu funkcjonował Urząd Bezpieczeństwa, zastąpiony w 1956 roku – po okresie reorganizacji i częściowej liberalizacji – przez Służbę Bezpieczeństwa podporządkowaną Ministerstwu Spraw Wewnętrznych.

Analogiczny proces przebiegał w Bułgarii. Po przewrocie 9 września 1944 roku Bułgarska Partia Robotnicza przejęła kontrolę nad trzema kluczowymi resortami w rządzie Kimona Georgiewa, w tym nad Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Już następnego dnia, 10 września 1944 roku, powołano Narodową Milicję, podporządkowaną Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, a dotychczasowy aparat policyjny rozwiązano. W jego miejsce utworzono nowe formacje złożone głównie z byłych partyzantów i działaczy lojalnych wobec partii komunistycznej. W ramach tych struktur funkcjonował Wydział Bezpieczeństwa Państwowego (отдел „Държавна сигурност"), który w 1947 roku przekształcono w samodzielną dyrekcję, a w 1950 roku – w odrębny instytut w systemie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Metodiev 2015).

W latach sześćdziesiątych oba aparaty – polski i bułgarski – osiągnęły dojrzałą postać organizacyjną i ideologiczną. W Polsce ujednolicono strukturę SB. W Bułgarii Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (Комитет за държавна сигурност) został formalnie podporządkowany Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, a następnie – na krótko – Radzie Ministrów (Komisja 2010). Ustabilizował się podział na Narodową Milicję i Służbę Bezpieczeństwa (Държавна

сигурност). Od tej chwili instytucje te funkcjonowały w sposób zbliżony: jako rozbudowane, zhierarchizowane organy kontrolujące życie publiczne i prywatne obywateli, służące utrzymaniu monopolu władzy komunistycznej.

Jak już wspomniano, zarówno w Polsce, jak i w Bułgarii aparat bezpieczeństwa był podporządkowany partii rządzącej i wzorowany na modelu sowieckim. W obu przypadkach jego celem nie była ochrona interesów państwa w znaczeniu obiektywnym, lecz zabezpieczenie dominacji partii komunistycznej i eliminowanie wszelkich przejawów oporu wobec niej. Świadczą o tym już same określenia używane do opisu służb bezpieczeństwa. Tak na przykład w mowie polskich przedstawicieli partii funkcjonariuszy SB nazywano *zbrojnym ramieniem partii* (Musiał 2020: 40), a bułgarskie służby, zgodnie z wytycznymi ówczesnego sekretarza partii, stanowiły *oczy i uszy partii* (Metodiev 2009). W tym kontekście nie do końca uprawnione jest ujmowanie komunistycznych SB jako służb specjalnych, gdyż ich działania miały głównie charakter polityczno-ideologiczny, a nie wywiadowczy (Musiał 2020: 20), ponieważ zarówno w PRL, jak i w LRB resorty spraw wewnętrznych pełniły funkcję centralnych ośrodków zarządzania aparatem represji.

W obu strukturach centralne miejsce zajmowała tzw. praca operacyjna – pojęcie określające zespół działań o charakterze tajnym i pozaprocesowym, prowadzonych wobec osób i środowisk uznawanych za wrogie wobec władzy. W Polsce określano ją jako świadomą i planową działalność funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa, nastawioną na zapobieganie, rozpoznawanie i zwalczanie wrogiej działalności (Olszewski 1972: 77–78), a także na pozyskiwanie informacji o nastrojach społecznych (Pikulski 1985: 13–14). Podobne rozumienie obowiązywało w bułgarskich służbach, gdzie po 1954 roku – wraz z ograniczeniem bezpośrednich represji fizycznych – rozwinięto szeroko zakrojoną działalność agenturalną i sieć informatorów (Metodiev 2009).

W obu krajach służby bezpieczeństwa stanowiły więc nie tylko narzędzie nadzoru i represji, lecz także ideologiczny fundament państwa socjalistycznego. Poprzez swoją strukturę i praktykę operacyjną, a także swój język, utrwalały one model władzy oparty na politycznej lojalności, uniformizacji społecznej i całkowitym podporządkowaniu obywatela interesom partii, co wyznaczało ramy funkcjonowania całego systemu ideologicznego.

2. ŚWIADOMOŚĆ ODRĘBNOŚCI JĘZYKOWEJ I DĄŻENIE DO PRECYZJI TERMINOLOGICZNEJ W SB

Pracownicy aparatu bezpieczeństwa byli w pełni świadomi istnienia specyficznego języka, którym posługiwali się w swojej codziennej działalności zawodowej. Odrębny język tej grupy zawodowej postrzegany był jako integralny element fachowości, narzędzie skutecznej komunikacji, a zarazem wyróżnik środowiskowej tożsamości. W jednym z bułgarskich dokumentów służbowych wskazywano na problem nadużywania *języka operacyjnego* nawet w kontaktach z agenturą:

> Все още съществуват много сериозни слабости в ръководството и възпитанието на агентурата, с нея често пъти се говори оперативен език при инструктирането[1].

Powstanie odrębnego kodu komunikacyjnego wzmacniało w pracownikach świadomość przynależności do zamkniętej grupy wtajemniczonych. Jednocześnie dobór słownictwa nie był przypadkowy – za jego pośrednictwem przekazywano charakterystyczny dla policji politycznej system wartości (Klementowski 2019: 59). Język ten stawał się zatem jednym z narzędzi kształtowania tożsamości zawodowej funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa, a świadomość jego odrębności była w pełni obecna zarówno wśród samych pracowników, jak i ich przełożonych.

Był to język wykorzystywany nie tylko w codziennej pracy operacyjnej i dokumentacji wewnętrznej, lecz także w procesie szkolenia zawodowego (Klementowski 2019: 59). Jak podkreśla autorka *Zakłamanego słownika*, specyficzny język SB był odpowiedzią na potrzeby sytuacji. Powstał wraz z utworzeniem zamkniętej grupy społecznej, której powierzono zadania tajne, a nierzadko także sprzeczne z powszechnie przyjętym kodeksem etycznym (Dojka 2011: 30).

W podręcznikach i instrukcjach resortowych podkreślano znaczenie precyzji terminologicznej, traktowanej jako gwarancja jednoznaczności przekazywanych informacji. Uważano, że jasność i jednolitość języka ułatwia podejmowanie decyzji i umożliwia trafne wnioskowanie. W jednym z opracowań resortowych stwierdzono:

---

[1] Pisownię wszystkich przykładów w obu językach zachowano w oryginale.

> […] w myśleniu pośrednim, stanowiącym wyższy etap poznawania sytuacji polityczno-operacyjnych, zawsze posługujemy się słowami, pojęciami, symbolami. W związku z tym niezmiernie ważne jest jednolite, prawidłowe rozumienie i interpretowanie tych pojęć. Towarzyszem pojęć są słowa. Stąd wypływa wielka rola wypracowania terminologii operacyjnej, w jednakowy sposób rozumianej przez wszystkich pracowników operacyjnych służb bezpieczeństwa (Pastorczak 1988: 46–47).

Jak każdy język specjalistyczny, także kod językowy SB był systemem konwencjonalnym, ściśle regulowanym i cyklicznie aktualizowanym przez rozporządzenia wewnętrzne. Ich celem było zapewnienie terminologicznej spójności, dostosowanie słownictwa do bieżących potrzeb operacyjnych oraz eliminacja wyrażeń nieaktualnych czy niejednoznacznych. W jednym z podręczników wskazywano:

> […] w potocznym języku operacyjnym do dziś używane są takie wyrażenia, jak: informator, agent, agentura, kontakt poufny, źródło agenturalne lub agencyjne, werbunek itp., pomimo że posługiwanie się pojęciami zdezaktualizowanymi czyni język operacyjny nieprecyzyjnym, powoduje nieporozumienia, nie ułatwia pracy operacyjnej, a także nie sprzyja rozwojowi myśli operacyjnej (Korepta, Matula 1976: 35).

Analogiczne zalecenia formułowano w Bułgarii:

> Да се изхвърлят от употреба в оперативната терминология и практика понятия ‘баражници’ и ‘противодиверсионници’, като несъществуваща категория в нашия агентурно-оперативен апарат.
>
> От терминологията на ДС да се изхвърли думата ‘агентурно донесение’ и се внедри понятието ‘агентурно сведение’.

Wewnętrzne wytyczne akcentowały także potrzebę zachowania dyskrecji i poufności w posługiwaniu się językiem zawodowym. Używanie terminów operacyjnych poza środowiskiem resortowym traktowano jako przejaw nieostrożności i potencjalne zagrożenie dla konspiracji:

> Много оперативни работници в работата с агентурата си служат с оперативен език и говорят на секретните сътрудници за ‘разработки’, ‘агенти’, ‘вербовки’, ‘явки’, ‘комбинации’, ‘линия на поведение’ и други чисто служебни термини, с което разконспирират мероприятия и методи на работа на Д.С.
>
> При осъществяване на ръководството и възпитание на агентурата, оперативните работници да не си служат с оперативни термини, които разконспирират методите на работа на ДС.

Co więcej, wskazówki językowe obejmowały również sferę stylistyczną i ideologiczną wypowiedzi. Nakazywano eliminowanie określeń, które mogłyby nadawać pozytywny wydźwięk środowiskom uznanym za wrogie. Dlatego zalecano unikanie w kontekście podziemia niepodległościowego terminów takich jak *oddział, organizacja* czy *placówka,* zastępując je wyrazami o pejoratywnym zabarwieniu: *banda, nielegalna organizacja / kontrrewolucyjna organizacja, kryjówka bandycka / melina* (Klementowski 2019: 60–61).

Jak widać, język aparatu bezpieczeństwa był zjawiskiem w pełni uświadomionym i celowo kształtowanym. Stanowił nie tylko narzędzie pracy operacyjnej i kształcenia zawodowego, lecz także istotny składnik tożsamości zawodowej i ideologicznej jego użytkowników.

3. INTELIGENCJA JAKO OBIEKT ZAINTERESOWANIA SŁUŻB BEZPIECZEŃSTWA

Ze względu na ogromną liczbę materiałów archiwalnych niemożliwe było objęcie analizą całości zachowanej dokumentacji aparatu bezpieczeństwa, dlatego zakres badań zawężono do dokumentów dotyczących szeroko rozumianej inteligencji w latach 1945–1989. Wybór ten nie jest przypadkowy. Po pierwsze, warstwa inteligencka stanowi grupę społeczną z natury bardziej krytyczną wobec władzy, a zarazem posiadającą realny wpływ na kształtowanie opinii publicznej. Po drugie, jest to grupa wewnętrznie zróżnicowana – obejmująca zarówno przedstawicieli nauki, jak i sztuki, a także zawodów wolnych, sytuujących się w różnych segmentach życia społecznego. Służby postrzegały inteligencję jako środowisko szczególnie podatne na wpływy zewnętrzne oraz potencjalne źródło tzw. dywersji ideologicznej inspirowanej przez ośrodki zachodnie, a tym samym jako środowisko wymagające stałej kontroli i prewencyjnej inwigilacji. W materiałach archiwalnych zachowały się liczne dokumenty poświęcone obserwacji, rozpracowaniu i analizie nastrojów panujących wśród przedstawicieli tej grupy.

Znaczenie przypisywane inteligencji oraz lęk przed jej ideologicznym oddziaływaniem dobrze ilustrują bułgarskie materiały resortowe. W jednym z raportów podkreślano, że:

> Противникът добре разбира, че интелигенцията играе важна роля в социалистическото строителство, като подпомага дейно партията при формирането на социалистическото обществено съзнание и за разгръщането на научно-техническата революция.

W innym dokumencie zwracano uwagę na stałe próby „rozłożenia" tego środowiska i wykorzystania jego wpływu społecznego:

> И през изтеклата година противникът продължи подривната си дейност за разлагане на нашата художествена и научна интелигенция и чрез нея внасяне на обърканост, неверие, нихилистично отношение сред обществеността.

Jednocześnie, z perspektywy władz, inteligencję postrzegano jako niezbędny element systemu, bez którego realizacja celów państwowych byłaby niemożliwa. Dlatego też starano się stworzyć jej nowy, socjalistyczny wariant całkowicie lojalny wobec partii i państwa:

> Комунистическата партия и народното ни правителство, ръководени от марксистко-ленинското разбиране за важната роля на интелигенцията при изграждане на социалистическото общество, са взимали и взимат всестранни мерки за създаване на нова, безпределно предана на Партията и народа социалистическа интелигенция, за превъзпитаване и използувне кадрите на старата буржоазна интелигенция.

Równocześnie ostrzegano przed próbami „rozbicia" jej jedności i wykorzystania do działań antysystemowych:

> Отчитайки все по-нарастващата роля и значение на интелигенцията в изграждането и развитието социалистическо общество, противникът се стреми да внесе колебание в нейните редове и да я противопостави на партията.

W Bułgarii za tzw. *zabezpieczenie agenturalne* środowisk inteligenckich odpowiadał specjalny dział służb bezpieczeństwa – Отделение „Интелигенция и младеж", zwany również *trzecim działem*. W dokumentach tej jednostki precyzyjnie określono, które grupy społeczne zaliczano do inteligencji – należeli do niej literaci, naukowcy, dziennikarze, artyści, muzycy, prawnicy, inżynierowie, lekarze i nauczyciele. W niniejszej monografii termin ten odnosi się zatem do środowisk uznawanych przez funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa za inteligencję, a zarazem za potencjalne źródło zagrożenia ideologicznego, wymagające stałej kontroli operacyjnej. W kontekście analizy języka (a pośrednio także sposobu myślenia) aparatu bezpieczeństwa przyjęto, że za inteligencję należy uznać te grupy społeczne, które zostały tak zdefiniowane w dokumentach i praktyce działań resortowych.

Od 1967 roku dział ten – wzorem reorganizacji struktur KGB w ZSRR – wszedł w skład VI Wydziału bułgarskich służb bezpieczeństwa (Шесто управление), utworzonego w celu zwalczania dywersji ideologicznej i przejawów antypaństwowych (*За борба с идеологическите диверсии и противодържавните прояви*). Jego zasadniczym zadaniem był nadzór nad potencjalnie krytycznymi wobec reżimu grupami społecznymi, w tym inteligencją, młodzieżą oraz mniejszościami religijnymi i etnicznymi (por. Metodiev 2015).

W Polsce odpowiednikiem bułgarskiego Wydziału VI był Departament III Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, utworzony w 1956 roku. Działał on do 1989 roku i zajmował się szeroko pojętą walką z działalnością antypaństwową i antysocjalistyczną. Zakres jego obowiązków obejmował zarówno rozpracowanie organizacji podziemnych, jak i przeciwdziałanie „wrogiej działalności" kleru, grup rewizjonistycznych oraz środowisk akademickich (Wilanowski 2020).

Skala prowadzonych przez powyższe jednostki działań była znacząca. Notorycznie (szczególnie na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych) zakładano *sprawy obiektowe* i *sprawy operacyjnego rozpracowania* na całe instytucje

naukowe i artystyczne, redakcje i stowarzyszenia itp. Za pomocą osobowych źródeł informacji SB kontrolowała nie tylko życie i działalność organizacji związanych z nauką i kulturą, a także przebieg różnego rodzaju konferencji, sympozjów i innych wydarzeń. Inwigilację zbiorczą w ramach tzw. spraw obiektowych uzasadniano dwoma względami. Po pierwsze, przedstawiciele inteligencji utrzymywali kontakty międzynarodowe – uczestniczyli w konferencjach, sympozjach i zjazdach – co zdaniem władz stwarzało ryzyko penetracji wywiadowczej bądź „zaszczepienia" ideologii kapitalistycznej. Po drugie, środowiska te były systematycznie monitorowane w celu bieżącej analizy ich postaw politycznych i poglądów. Sprawy obiektowe zakładane na międzynarodowe sympozja czy kongresy miały z kolei na celu kontrolę przebiegu tych wydarzeń, obserwację zachowań uczestników oraz inwigilację cudzoziemców, którzy mogli – w domniemaniu – prowadzić działalność wywiadowczą (Musiał 2020: 260).

Charakter i skalę tej inwigilacji dobrze oddają poniże przykłady:

> […] в радио София има над 50 агента […]. Или да вземем института за Балканистика при БАН, който има състав от 80 души, от които 10 са агенти […].

Wśród pracowników Opery Sofijskiej za „element wrogi" uznano aż 156 osób, a w raportach notorycznie zalecano zwiększenie liczby tajnych współpracowników wśród elit intelektualnych:

> Началниците в III управление ДС и окръжните да вземат срочно мерки за подобряване и усилване работата по придобиване на квалифицирана агентура за разработка и наблюдение на реакционната интелигенция и особено сред: академици, професори, писатели, журналисти, художници, лекари, инженери, агрономи и др.

Z przytoczonych danych wynika jednoznacznie, że inteligencja była postrzegana jako środowisko kluczowe z punktu widzenia stabilności systemu. Dla aparatu bezpieczeństwa stanowiła ona zarówno przedmiot szczegółowego rozpracowania operacyjnego, jak i narzędzie walki ideologicznej. Była to grupa, której kontrola pozwalała na kształtowanie opinii publicznej zgodnie z potrzebami władzy.

Analiza dokumentów odnoszących się do środowisk inteligenckich ma zatem szczególne znaczenie także z perspektywy badań językoznawczych. Język używany w materiałach operacyjnych dotyczących tej grupy społecznej w najwyższym stopniu ujawnia mechanizmy wartościowania, ideologicznego kategoryzowania oraz językowego utrwalania obrazu „wroga klasowego". To właśnie w opisie inteligencji – środowiska zarazem potrzebnego i podejrzanego – najpełniej przejawia się specyfika dyskursu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w Polsce i Bułgarii.

4. ZAKRES, ZAŁOŻENIA I CHARAKTER BADAŃ

Celem niniejszego opracowania jest opis języka służb bezpieczeństwa jako odrębnego języka zawodowego – profesjolektu (Jarosz 2018), funkcjonującego w ramach instytucji o silnie zhierarchizowanej i ideologicznie uwarunkowanej strukturze. Profesjolekt ten, podobnie jak inne języki zawodowe, charakteryzuje się własnym zespołem cech na wielu poziomach struktury językowej – od warstwy leksykalnej i frazeologicznej, poprzez składnię, aż po stylistykę i pragmatykę tekstu. W przypadku służb bezpieczeństwa mamy jednak do czynienia z językiem szczególnym, którego funkcja wykracza poza ramy komunikacji zawodowej, gdyż pełni on zarazem funkcję narzędzia władzy, kontroli i perswazji, a także nośnika określonej ideologii.

Przy opisywaniu profesjolektu aparatu bezpieczeństwa, pojawia się pytanie metodologiczne: czy skoncentrować się na jednym wybranym zjawisku językowym i poddać je wnikliwej, szczegółowej analizie, czy też podjąć próbę uchwycenia całego systemu językowego funkcjonującego w ramach resortu. Ze względu na ograniczoną liczbę dotychczasowych badań przyjęto podejście panoramiczne, obejmujące różne poziomy struktury językowej. Badanie obejmuje więc możliwie szerokie spektrum problemów – od struktury dokumentu urzędowego, poprzez sposoby nominacji i klasyfikacji rzeczywistości społecznej, po strategie komunikacyjne i pragmatyczne mechanizmy opisu zdarzeń. Takie całościowe ujęcie pozwala nie tylko ukazać pełny obraz języka operacyjnego, lecz także stworzyć uporządkowaną podstawę dla dalszych, bardziej szczegółowych i pogłębionych badań nad poszczególnymi elementami profesjolektu aparatu bezpieczeństwa.

W monografii przedstawiono zatem wieloaspektową analizę lingwistyczną, celem której była rekonstrukcja splotu elementów tworzących język służb bezpieczeństwa. Analiza prowadzona jest równolegle dla obu systemów językowych – polskiego i bułgarskiego – a na każdym etapie omawiane zjawiska są zestawiane i porównywane, co pozwala uchwycić zarówno podobieństwa strukturalne i funkcjonalne, jak i różnice wynikające z lokalnych uwarunkowań kulturowych i administracyjnych. W ramach badań ukazano występujące w tekstach cechy stylu urzędowego, a także uwzględniono obecne w dokumentach cechy języka propagandy i stylu potocznego. Szczególną uwagę zwrócono na mechanizmy wartościowania oraz sposoby nominacji, oparte głównie na retoryce wojennej i ujawniające tendencje do eufemizacji – zjawiska typowego dla języka władzy, który z jednej strony łagodzi wymowę działań represyjnych, z drugiej

zaś utrwala ideologicznie pożądane interpretacje rzeczywistości. Wyróżniono również dominujące tendencje słowotwórcze, w tym tendencję do skrótowości. Analiza gatunkowa, obejmująca najczęściej występujące typy dokumentów, pozwoliła ukazać ich sztywną strukturę kompozycyjną oraz powtarzalność rozwiązań językowych, które tworzą swoisty model tekstu operacyjnego, wykazujący znaczny stopień formalizacji i stereotypizacji.

Odrębną, lecz istotną płaszczyznę badawczą stanowi analiza modalna przeprowadzona na materiale dokumentów opartych na narracji pośredniej, w szczególności donosów i raportów agenturalnych. Badanie sposobów wyrażania pewności, przypuszczenia czy dystansu ujawnia złożone mechanizmy językowego dystansowania się od odpowiedzialności za przekazywane treści.

Ważnym elementem rozważań jest również problematyka wpływów języka rosyjskiego – zarówno na poziomie leksyki i frazeologii, jak i stylu oraz struktury dokumentów aparatu bezpieczeństwa. Zjawisko to analizowane jest w perspektywie porównawczej, co pozwala uchwycić jego zakres i charakter w obu badanych tradycjach administracyjno-politycznych.

Zgromadzony materiał badawczy umożliwił nie tylko strukturalny opis profesjolektu, lecz także rekonstrukcję językowego obrazu świata operacyjnego. Analiza języka dokumentów pozwoliła uchwycić sposób, w jaki funkcjonariusze postrzegali inwigilowane środowiska – zwłaszcza szeroko rozumianą inteligencję, jej działalność zawodową, artystyczną i naukową, a także stosunek do ideologii państwowej. W dokumentach tych odzwierciedla się swoista mapa pojęć, wartości i stereotypów, utrwalających podział świata na *swój* i *obcy*, *lojalny* i *wrogi*.

Zakres czasowy badań obejmuje okres od 1945 do 1989 roku, co pozwala włączyć do analizy także perspektywę diachroniczną. Uwzględnienie kolejnych dekad funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa umożliwiło prześledzenie przemian języka w powiązaniu ze zmianami politycznymi, organizacyjnymi i ideologicznymi w obrębie resortu.

Należy przy tym zaznaczyć, że ze względu na złożony, wielowymiarowy charakter opisywanego profesjolektu niektóre zjawiska językowe omawiane są w niniejszej monografii w więcej niż jednym rozdziale. Zabieg ten ma charakter zamierzony i wynika z dążenia do możliwie systematycznego oraz wieloaspektowego opisu języka aparatu bezpieczeństwa. Poszczególne elementy tego systemu – takie jak na przykład kryptonimy technik operacyjnych, tendencja do eufemizacji czy sposoby nominacji działań i zarzutów – funkcjonują bowiem jednocześnie na różnych poziomach struktury językowej oraz pełnią odmienne funkcje. Przykładowo wspomniane kryptonimy technik operacyjnych analizowane są zarówno w kontekście strategii eufemizacji i ukrywania działań operacyjnych, jak i w ramach opisu mechanizmów nominacyjnych oraz tendencji słowotwórczych, w tym skrótów i zrostów. Analogicznie, zjawisko eufemizacji omawiane jest nie tylko jako element języka propagandy, lecz także w rozdziałach poświęconych

środkom stylistycznym, tabu politycznemu oraz leksyce i terminologii aparatu bezpieczeństwa. Podobnie podstawowe zarzuty formułowane wobec osób inwigilowanych pojawiają się w analizie nominacji zarzutów, ale również w rekonstrukcji językowego obrazu świata operacyjnego.

Takie powtórne ujmowanie wybranych zjawisk nie prowadzi do redundancji opisu, lecz umożliwia uchwycenie funkcjonowania opisywanych fenomenów językowych w różnych kontekstach analitycznych oraz ukazanie ich roli w kształtowaniu spójnego systemu komunikacyjnego aparatu władzy.

W niniejszym opracowaniu przyjęto szerokie rozumienie języka służb bezpieczeństwa, obejmujące zarówno język dokumentacji operacyjnej, jak i elementy żargonu środowiskowego funkcjonariuszy. Nie wprowadzono ostrego rozróżnienia między tzw. żargonem resortowym a językiem operacyjnym, jak czyni to Filip Musiał (2020: 19), gdyż oba rejestry tworzą spójny system komunikacyjny, podporządkowany tym samym celom pragmatycznym i ideologicznym. Granice między nimi pozostają płynne, a charakterystyczne środki językowe przenikają jednocześnie do komunikacji wewnętrznej funkcjonariuszy i do oficjalnych dokumentów aparatu bezpieczeństwa. Wspólną ich podstawą jest funkcjonalne podporządkowanie aparatu językowego logice instytucjonalnej władzy, w której język pełni funkcję nie tylko środka opisu, lecz także narzędzia działania, klasyfikowania rzeczywistości i legitymizowania podejmowanych działań operacyjnych.

5. MATERIAŁ ŹRÓDŁOWY

Za bułgarski materiał źródłowy posłużyły udostępnione przez Komisję ds. Ujawniania Dokumentów i Orzekania o Przynależności Obywateli Bułgarskich do Służb Bezpieczeństwa i Służb Wywiadowczych Bułgarskiej Armii Ludowej (Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия) zbiory dokumentów SB z lat 1945–1989, składające się z raportów, sprawozdań, opinii, notatek służbowych, donosów i innych typowych dokumentów resortowych. Zdecydowano się na użycie dokumentacji poświęconej środowisku inteligencji oraz dokumentacji odnoszącej się do organizacji pracy służb bezpieczeństwa i wytycznych w prowadzeniu dokumentacji, por.:

Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (2010) *Държавна сигурност – структура и основни документи. Документален сборник*, София.

Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (2015) *Държавна сигурност и българска интелигенция. Документален сборник*, София.

Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (2016) *Държавна сигурност и българско музикално изкуство (1944–1991). Документален сборник*, София.

Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (2014) *Държавна сигурност и вражески емигрантски организации (1945–1989). Документален сборник*, София.

Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (2020) *Държавна сигурност. Активни и остри мероприятия (1944–1991). Документален сборник*, София.

Z ostatnich dwóch zbiorów wykorzystano wyłącznie dokumentację związaną ze środowiskiem inteligenckim. Decyzję taką podjęto ze względu na fakt, że przedstawiciele inteligencji często decydowali się na opuszczenie kraju, a jednym z głównych zadań Departamentu „Inteligencja i Młodzież" było

wykrywanie zamiarów wyjazdu zagranicę. Ze środowiskiem inteligenckim często też były związane prowadzone przez służby bezpieczeństwa akcje dezinformacyjne, które były skierowane na oddziaływanie na przedstawicieli poszczególnych grup inteligenckich lub liczyły na ich (czasem nieświadome) wykorzystanie w ramach realizacji zadań w krajach bloku zachodniego.

Materiał źródłowy uzupełniły dwie kompletne teczki tajnego współpracownika (osobowa i pracownicza):

Работно дело № 8230 „Сабина", t. 1;

Лично дело № 8230 „Сабина", t. 1.

Ogólna objętość wyekscerpowanego materiału bułgarskiego wynosi ok. 2000 stron.

Za polski materiał badawczy posłużyły materiały archiwalne z Instytutu Pamięci Narodowej. Podstawę stanowią sprawy obiektowe z okresu 1945–1989 dotyczące różnych środowisk inteligenckich. Zdecydowano się na wykorzystanie przede wszystkim spraw obiektowych, ponieważ stanowiły one rodzaj spraw operacyjnych wszczynanych wobec całych środowisk, instytucji i wydarzeń, a nie koncentrowały się na pojedynczych osobach. Takie podejście zapewnia też ekwiwalencję między materiałem polskim i bułgarskim oraz daje większą różnorodność badanych dokumentów. Zmniejsza też ryzyko uznania idiolektu tajnego współpracownika za cechy profesjolektu, co byłoby możliwe w przypadku oparcia analizy głównie na teczkach personalnych. Do badań wykorzystano następujące sprawy obiektowe:

IPN BU 01419/207/J, IPN BU 01419/207/D, IPN BU 0236/184 – Sprawy obiektowe kryptonim „Hanza" dot. działalności Stowarzyszenia Polskiego Towarzystwa Historycznego.

IPN Gd 003/166 – Sprawa obiektowa kryptonim „Klan"/„Związek" dot. ochrony operacyjnej działalności NSZZ „Solidarność" w Gdańsku (Z akt NSZZ Solidarność uwzględniono wyłącznie dokumenty dotyczące objętych badaniem grup inteligenckich).

IPN BU 0236/144 – Sprawa obiektowa kryptonim „Agawa" dot. Instytutu Organizacji i Kierowania PAN oraz Instytutu Automatyki PAN.

IPN BU 0236/172 t. 1 – Sprawa obiektowa kryptonim „Kooperanci" dot. polityki stypendialnej i wymiany zagranicznej Biura Współpracy Naukowej z Zagranicą PAN.

IPN BU 0236/180 – Sprawa obiektowa kryptonim „Antyk" dot. kandydatów na nowych członków PAN i członków rzeczywistych PAN spośród członków korespondentów.

IPN Kr 08/272 – Sprawa obiektowa kryptonim „Muzyk" dot. operacyjnego zabezpieczenia środowiska Filharmonii Krakowskiej im. Karola Szymanowskiego.

IPN Bu 0236/164 t. 1–3 – Sprawa obiektowa dot. wystawienia „Dziadów" w Teatrze Narodowym w dn. 30-01-1968 r.

IPN BU 0999/52 – Sprawa obiektowa krypt. „PANTEON" prowadzona na Teatr Ateneum w Warszawie.

IPN BU 0999/250 t. 1–2 – Sprawa obiektowa krypt. „WERNIX" prowadzona na Oddział Warszawski Związku Polskich Artystów Plastyków.

IPN Lu 08/9 t. 4 – Sprawa Obiektowa kryptonim „Przywódcy"/„Redakcja" prowadzona w latach 1945–1953 przez MUBP w Lublinie/Wydział III WUBP w Lublinie dot. członków Stronnictwa Narodowego z Lublina i województwa lubelskiego.

IPN Kr 08/270 – Sprawa obiektowa kryptonim „Parawan" dot. operacyjnego zabezpieczenia środowiska kabaretu „Piwnica pod Baranami" w Krakowie.

IPN By 069/169 t. 5 – Rozpracowanie obiektowe kryptonim „Oficerowie" dot. przedwojennych oficerów zamieszkałych w pow. mogileńskim po 1945 r.

IPN BU 0999/253 – Sprawa obiektowa krypt. „Tercet" dot. kabaretu „Pod Egidą".

IPN Wr 032/781 t. 1–3 – Sprawa obiektowa krypt. „Paleta-II" dot. operacyjnej ochrony środowiska plastycznego skupionego wokół Okręgu Związku Polskich Artystów Plastyków przed dywersyjną działalnością ośrodków propagandy zagranicznej.

IPN Bi 01/36 – Sprawa obiektowa kryptonim „Profesor" dot. objęcia kontrolą II Międzynarodowego Sympozjum Paleolimnologii zorganizowanego w Ośrodku Wczasowym OZOS w Mikołajkach w celu zapewnienia dopływu informacji o przebiegu obrad oraz charakterze kontaktów obywateli PRL z naukowcami z krajów kapitalistycznych.

IPN By 069/120 t. 1–2 – Sprawa obiektowego rozpracowania kryptonim „Wyspa" dot. osób utrzymujących kontakt z obywatelami i ambasadami Anglii i Kanady.

IPN Bi 011/94 – Sprawa obiektowa kryptonim „Pałac" dot. objęcia operacyjną ochroną Akademii Medycznej w Białymstoku.

IPN Kr 08/326 – Sprawa obiektowa kryptonim „Medyk" dot. zabezpieczenia operacyjnego środowiska naukowego Akademii Medycznej i pracowników służby zdrowia w Krakowie.

IPN Wr 032/791 – Sprawa obiektowa krypt. „Medycy" dot. operacyjnego zabezpieczenia środowiska naukowo-akademickiego Akademii Medycznej we Wrocławiu przed wrogą działalnością i penetracją dywersyjno-wywiadowczą ze strony krajów kapitalistycznych.

IPN BU 00231/85 – Sprawa obiektowa dotycząca pracowników zatrudnionych w redakcji czasopisma „Po prostu".

IPN By 069/1148 – Sprawa obiektowa kryptonim „Sława" dot. redakcji „Słowa Powszechnego" w Bydgoszczy.

IPN Kr 08/168 t. 1–3 – Sprawa obiektowa kryptonim „215" dot. kontaktów osób z województwa krakowskiego ze środowiskiem redakcji paryskiej „Kultury".

IPN By_0_69_515 t. 1 – Sprawa obiektowa kryptonim „Film Polski" dot. kin w pow. bydgoskim.

IPN By_0_69_515 t. 2 – Sprawa obiektowa dot. nauczycieli szkół zawodowych w pow. bydgoskim.

IPN By_0_69_515 t. 3 – Sprawa obiektowa kryptonim „Katecheci" dot. katechetów i nauczycieli religii w pow. bydgoskim.

IPN 00231/116 – Sprawa obiektowa dot. repatriacji Polaków z Zachodu oraz punktów repatriacyjnych (tylko: Notatka na temat zbierania podpisów intelektualistów pod apelem skierowanym do emigracji).

Dokumentację uzupełniły też trzy sprawy operacyjne, trzy teczki tajnego współpracownika oraz jeden kwestionariusz ewidencyjny:

IPN BU 0222/530 t. 2 – Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia nr 95226, kryptonim „Elekcja – 86" dot. przeprowadzenia wyborów uzupełniających nowych członków rzeczywistych i członków korespondentów PAN podczas wiosennej Sesji Zgromadzenia Ogólnego PAN w maju 1986 r. oraz wyboru nowych władz PAN w grudniu 1986 r.

IPN Bu 0204/380 – Sprawa operacyjna: Juliusz Berger, imię ojca: Dawid, ur. 15-11-1928 r.

IPN Wr 054/1522 – Sprawa Operacyjnego Rozpracowania „Kaskader" dot. Grzelczyk Krzysztof.

IPN Bi 009/205 t. 1 – Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Zaremba".

IPN Bu 00399/253 t. 1–2 – Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Bliźniak".

IPN BU 001102/2122 – Teczka tajnego współpracownika pseudonim „Adam".

IPN Sz 009/478 – Kwestionariusz ewidencyjny kryptonim „Redaktor".

Wykorzystano także dokumenty sprawozdawcze Departamentu III, który w największym stopniu był zaangażowany w inwigilację środowiska inteligenckiego, a także inne zbiory dokumentów z archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, odpowiadające tematyce badania:

IPN 0365/43 – Raport „Polska 5 lat po sierpniu" – załącznik do informacji dziennej Departamentu III MSW z dnia 01-09-1985 r.; Informacje Departamentu III MSW dot. sytuacji wśród warszawskiego środowiska naukowego po wydarzeniach marcowych w 1968 r.; Informacje Departamentu III MSW dot. sytuacji w środowisku filmowców polskich; Informacje Departamentu III MSW dot. sytuacji w środowisku nauczycielskim w kraju; Informacje Departamentu III MSW dot. sytuacji w środowisku dziennikarskim w kraju; Informacje Departamentu III MSW dot. sytuacji w środowisku prawniczym (głównie warszawskim) w latach 1963–1970.

IPN BU 01232/112 – Sytuacja społeczno-polityczna w środowisku akademickim i naukowym na terenie kraju (m.in. ZSMP, ZMW, ZHP, UW).

IPN BU 0365/73 – Informacje Departamentu III MSW dot. sytuacji społeczno-politycznej w kraju.

IPN 0365/112 – Materiały Departamentu III MSW dot. działalności opozycji antykomunistycznej w kraju.

IPN 0365/111 – Materiały Departamentu III MSW dot. osób pozostających w zainteresowaniu służb bezpieczeństwa.

IPN Bu 01232/29 – Meldunki WUSW w Częstochowie przesyłane do Wydziału III Departamentu III MSW dotyczące środowiska akademickiego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie i Politechniki Częstochowskiej oraz organizacji harcerskich.

IPN BU 01232/172 – Korespondencja, notatki służbowe Wydziałów III KW MO potem WUSW i Departamentu III MSW dotyczące środowiska akademickiego i uczniowskiego z Bydgoszczy, Białej Podlaskiej, Jeleniej Góry, Warszawy, Słupska, Piotrkowa Trybunalskiego, Kalisza.

IPN Bu 01232/100 – Informacje i meldunki Wydziałów III KW MO potem WUSW i Departamentu III MSW dotyczące środowiska akademickiego i uczniowskiego z kraju: Wrocław, Warszawa, Lublin, Radom.

IPN Ld pf 10/46 – Sprawozdania miesięczne Wydziału III WUBP/WUdsBP w Łodzi za 1954 r.

IPN Kr 010/10212 – Materiały wyłączone ze sprawy obiektowej kryptonim „Wierni" dot. Stanisław Grygiel, imię ojca: Teofil, ur. 10-02-1934 r. Kontrola operacyjna pracownika sekretariatu redakcji miesięcznika „Znak".

IPN BU 1585/3517 – Wytyczne Biura Śledczego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dn. 21-04-1962 r. dot. sposobów postępowania w sprawach o wrogą propagandę.

Z wymienionych zbiorów archiwalnych wykorzystano jedynie dokumenty spełniające wymagania analizy profesjolektu, nie uwzględniono wchodzących w skład teczek np. licznych pokwitowań, załączników w postaci zdjęć, dołączonych artykułów prasowych, planów budynków itd. Łączna objętość polskiego materiału źródłowego również wyniosła ok. 2000 stron.

W monografii zastosowano wyjątkowo obszerną egzemplifikację materiałową, co stanowi rozwiązanie w pełni świadome. Analiza oparta została na materiałach archiwalnych, dokumentujących specyficzny wariant języka instytucjonalnego, z którym czytelnik nie ma na co dzień styczności. Z tego względu uznano za zasadne możliwie szerokie zaprezentowanie przykładów autentycznych użyć, pozwalających nie tylko zilustrować omawiane zjawiska, lecz także wprowadzić odbiorcę w realny kontekst funkcjonowania analizowanego języka, ułatwiając tym samym zrozumienie specyfiki badanego profesjolektu.

6. ANALIZA STYLISTYCZNA DOKUMENTÓW SB

Czytając materiały sporządzane przez pracowników aparatu bezpieczeństwa, łatwo dostrzec, że mamy do czynienia z odmianą języka o wysokim stopniu specjalizacji, silnie sterminologizowaną, szablonową i obfitującą w kancelaryzmy. Cecha ta jest w pełni zrozumiała, ponieważ są to dokumenty urzędowe, funkcjonujące w sformalizowanym obiegu i opatrzone stosownymi pieczęciami oraz podpisami. Jednocześnie jednak język tych tekstów wyraźnie narusza fundamentalną zasadę właściwą nie tylko stylowi urzędowemu, lecz także ogólnie językom specjalistycznym – zasadę neutralności emocjonalnej i dążenia do bezstronności. W raportach funkcjonariuszy obserwujemy zatem swoiste połączenie konwencji administracyjnych z elementami języka propagandy, a miejscami także ze śladami stylu potocznego.

W kolejnych podrozdziałach omówione zostaną zatem cechy stylu administracyjnego, propagandowego i potocznego, które współtworzą badany profesjolekt i pozwalają uchwycić jego wielowarstwowy charakter.

6.1. Cechy stylu administracyjnego

6.1.1. Cechy wspólne dla obu zbiorów

Przeprowadzona analiza pozwoliła na wyodrębnienie w badanych tekstach większości cech stylu administracyjnego, określanego w literaturze jako styl urzędowy, kancelaryjny bądź administracyjno-prawny (por. Wojtak 2022). W dokumentach sporządzanych przez funkcjonariuszy SB cechy te wynikają z ogólnych reguł tworzenia tekstów urzędowych i wspierają wewnętrzną organizację pracy operacyjnej, wymagającej jednoznaczności, powtarzalności i standaryzacji. Dlatego w materiałach obu służb dostrzegalna jest wyraźna szablonowość, oparcie na gotowych formułach oraz preferowanie konstrukcji gramatycznych sprzyjających uporządkowanemu sposobowi przekazu.

Szczególnie istotne są tu typowe dla stylu administracyjnego wykładniki spójności tekstowej, które zapewniają klarowną strukturę dokumentów, ułatwiają ich obieg i pozwalają na szybkie odnalezienie kluczowych informacji przez kolejne ogniwa aparatu bezpieczeństwa, por.:

W odpowiedzi na pismo z dnia 2.III.49 r. komunikujemy co następuje […].

W załączeniu przesyłam **celem służbowego wykorzystania** protokół dot. skonfiskowania czasopisma […].

[…] **с настоящата справка уведомяваме** ръководството за постигнатите резултати.

Wspomniana szablonowość dotyczy także poszczególnych rodzajów dokumentów. Przykładowo raport o zatwierdzenie kandydata na werbunek w charakterze informatora zawiera stałe, powtarzalne części: cel werbunku, podstawa werbunku, charakterystyka kandydata, plan przeprowadzenia werbunku (por. rozdział *Struktura i gatunki dokumentów operacyjnych SB*).

Administracyjny charakter analizowanych tekstów przejawia się jednak nie tylko w szablonowości dokumentów i wykorzystywaniu typowych dla tekstów urzędowych i administracyjnych wykładników spójności, lecz także w nasyceniu charakterystycznymi skrótami, kancelaryzmami, nominalizacjami, formami biernymi i określeniami anaforycznymi. Warto więc przyjrzeć się typowym cechom stylu administracyjnego w tekstach SB.

O urzędowym charakterze tekstów świadczą przede wszystkim znamienne sformułowania, które w obu językach można uznać za klasyczne kancelaryzmy, typu:

В направлението **понастоящем** има 5 ваканции.

Wśród polskich kancelaryzmów można wyodrębnić charakterystyczne dla tekstów administracyjnych konstrukcje służące do określenia daty i czasu, a w materiałach bułgarskich – złożenia lokalizujące, takie jak *местоживеене*, por.:

W dniu dzisiejszym przeprowadziłem rozmowę z Waniek Markiem na okoliczność jego wyjazdu do Paryża.

Celem odbierania kolejnych informacji ustaliłem następne spotkania z t.w. „Ewa” **na dzień jutrzejszy godzina 9.15.**

W **miesiącu wrześniu** 1985 roku B. Jancewicz, przez okres dwóch tygodni przebywał służbowo w Wielkiej Brytanii […] w związku z powyższym przekazał swój referat.

По останалите пет разработки ще бъдат провеждани мероприятия за установяване **местонахождение**, адреси […].

[…] са изучени в значителна степен по **местоживеене** и **месторабота** обектите […].

Za normę w tekstach SB można również uznać tendencję do używania zwrotów, które w obu językach mają charakter kancelaryzmów grzecznościowych (szczególnie w materiale polskim) oraz do stosowania form zapożyczonych z języka prawniczego

Jednocześnie **zwracamy się z uprzejmą prośbą** o […].

W związku z powyższym **uprzejmie proszę** o […].

[…] **posiada znamiona** wrogiego działania polegającego na próbach przemycania do kraju i rozpowszechniania wydawnictw zachodnich ośrodków dywersji politycznej.

Całokształt jego postępowania **nosi znamiona** braku równowagi psychicznej.

Melduję, że w dniu 28.VIII.1952 został wytypowany kandydat na werbunek **w charakterze** informatora do rozpracowania obiektowego krypt. „Paradoks".

W odpowiedzi na Wasze pismo […] **uprzejmie informuję**, że Jerzy Markuszewski pozostający w operacyjnym zainteresowaniu Waszej jednostki uczestniczył w dniach […] w obchodach Jubileuszu XX-lecia kabaretu „Piwnica pod Baranami" **w charakterze** gościa zaproszonego.

W **myśl** polecenia […] **wszczęto** rozpracowanie […].

В качеството си на длъжностно лице от 27 март до 1 април 1978 год. […] бях командирован […].

[…] разпитаните **в качеството на** свидетели над 30 души от средите на творческата интелигенция […].

W dokumentach resortowych często występują również charakterystyczne dla stylu administracyjnego konstrukcje wyrażające relacje przyczynowo-skutkowe, por.:

W związku z powyższym nawiązałem kontakt z Wałęsą.

Z uzyskanych informacji wynika, **że** w/w jest jednym z działaczy określających się „EA" – „element antysocjalistyczny".

Z uwagi na to, iż posiada łatwe dotarcie do interesującego nas środowiska należy kontakt ten utrzymać.

W wyniku przeprowadzonych działań operacyjno-rozpoznawczych uzyskano jednoźródłową niepotwierdzoną informację z której wynika, że ulotki zostały wyrzucone z pokoju zajmowanego przez studentkę Akademii Medycznej w Gdańsku.

Въз основа на изводите и констатациите […] се налага да бъдат набелязани някои допълнителни мероприятия.

С оглед най-пълно подпомагане работата на оперативните направления при планирането и реализирането […] изпълнява следните задачи.

Изхождайки от обективните възможности […] бихме могли да се захванем с повече райони и обекти […].

Предвид специфичността на работата […] необходимо е работниците в службата да насочат усилията си към […].

В резултат на това бе открит адрес и телефон на обекта.

Jak wiadomo, jedną z podstawowych cech stylu administracyjnego jest wyjątkowo duże nasycenie nominalizacjami (por. Korytkowska, Małdżiewa 2002), co wyraźnie widoczne jest także w dokumentach SB, por.:

Wpływ ten może się objawiać w nielegalnym **pozostaniu** za granicą, **zachowaniu** uwłaczającym dobremu imieniu PRL, **nawiązywaniu** podejrzanych kontaktów, **szkalowaniu** własnej ojczyzny i tp.

Dla **zrealizowania** celu zakłada się **pozyskiwanie** nowych źródeł informacji, **rozpoznanie** środowiska, **ujawnienie** negatywnych zjawisk i wydarzeń oraz osób o wrogich poglądach.

Obwiniony o **podjęcie** działań w celu **wywołania** niepokoju publicznego poprzez **przechowywanie** z zamiarem **rozpowszechnienia** nielegalnych wydawnictw […].

Да се изучат възможностите и съберат факти и данни с цел **провеждане** на мероприятия за: **засилване** недоверието и **насаждане** на подозрителност.

Има насоченост към **издирване** и **обработване** на нови лица.

Организиране и **изнасяне** беседи пред работниците и служителите от предприятията.

Nominalizacje często wchodzą w skład konstrukcji analitycznych, które nadają tekstom jeszcze wyraźniejszy charakter urzędowo-administracyjny, por.:

Dokonano werbunku kontaktu poufnego.

Jesteśmy w posiadaniu sprawdzonej informacji.

[…] **оказва влияние** на интелигенцията […].

Warto zaznaczyć, że powszechnym zjawiskiem jest występowanie tzw. nominalizacji piętrowych, które zazwyczaj są znominalizowanymi konstrukcjami analitycznymi (Korytkowska, Małdżiewa 2002), por.:

[…] możliwości operacyjne do **realizacji głębokiego rozpoznania działalności** tej organizacji […].

Тези задачи трябва да обхващат **пускане на слухове** от най-различен характер, увреждащи на врага, **всяване на паника** […].

Провежда мероприятия насочени за **разширяване възможностите** за **оказване на влияние** на общественото мнение […].

[…] възможности и канали за **провеждане на дезинформационни мероприятия** […].

Заинтересованост за **водене на** разузнавателна **работа**.

W polskim materiale często występują również kauzatywne konstrukcje zawierające *spowodować* oraz rzadziej *inspirować* / *zainspirować* lub znominalizowaną formę pierwszego *spowodowanie*, por.:

W przypadku odmowy złożenia wyjaśnień […] **spowodować pociągnięcie do odpowiedzialności** karno-skarbowej tych osób.

[…] **spowodowaliśmy zamknięcie** w drugim dniu ekspozycji szkodliwej politycznie, pełnej wrogich akcentów wystawy grafik i rysunków Jacka Fedorowicza […].

[…] uprzejmie proszę o podjęcie działań operacyjnych oraz **spowodowanie oficjalnych działań** miejscowych izb i urzędów skarbowych oraz organów cenzury […].

Jednocześnie zwracamy się z uprzejmą prośbą o **spowodowanie informowania** Wydziału IV Dep. II MSW […].

W związku z powyższym uprzejmie proszę o **spowodowanie ustaleń** i podanie: - warunków na jakich został przyjęty na staż […] Uprzejmie proszę o **spowodowanie objęcia** Al.-Shate Zafira pełną kontrolą operacyjną w miejscu pracy […].

[…] **zainspirować przeprowadzenie** przez władze uczelni **rozmów** z figurantem.

[…] na uczelni **inspirować systematyczne utrzymanie wysokiego poziomu** podczas zaliczeń i egzaminów […] w stosunku do figuranta.

[…] **zainspirować przeprowadzenie rozmowy** z matką figuranta […].

Konstrukcje analityczne w obu zbiorach często służą do wyrażania celu. Wysoka frekwencja takich połączeń oraz ich schematyczność pozwalają uznać je za typowe kancelaryzmy, por.:

Udali się wraz z nimi do miasta **celem uwolnienia** więźniów.

Działał on z aktywem wypadków grudniowych **celem zdobycia** u nich lepszego zaufania.

W załączeniu przesyłam posiadane kompro-materjaly odnośnie wymienionego **celem operatywnego wykorzystania.**

Celem pogłębienia kontroli operacyjnej środowiska wrocławskich plastyków pozyskać co najmniej 5 jednostek TW.

[…] **с цел провеждане на мероприятия** за тяхното компрометиране.

[…] **с цел разкриване плановете и замислите** на неговите участници.

[…] **с цел париране** тяхната **дейност**.

Kolejną cechę stylu administracyjnego, widoczną w dokumentach SB, stanowi duże nasycenie tekstów formami biernych i bezosobowymi:

Ustalono również, że […].

Rozszyfrowano figurantów. W poszczególnych rozpracowaniach **uzyskano** następujące dane […] Ob. […] **zostanie wzięty** w aktywne rozpracowanie, celem ustalenia jego działalności.

Od źródła PS. Stepa **dowiedziano się**, że mjr. Szumski obecnie miał wyjechać do Kanady.

Wytypowano kandydata na werbunek i częściowo **przepracowano.**

Stwierdzonym zostało również […].

Pod figuranta **został dokonany** celowy werbunek informatora ps. „Tkacz".

Przebieg imprezy **zostanie zabezpieczony** operacyjnie.

В страната **бяха създадени** нелегални организации.

На същия **е изказана** благодарност и му **е дадено** парично възнаграждение.

В резултат на това **бе открит** адрес и телефон на обекта.

Не всичко **е картотекирано**.

На Дичева **беше направено** предложение да остане /измени/ в Белгия.

W ramach tej grupy mieszczą się również częste formy zwrotne, por.:

W załączeniu przesyła się raport specjalny.

Nie stwierdza się istnienia zorganizowanych struktur o nastawieniu antypaństwowym.

За първата са определени четири агента, по които **се работи** за оформянето й [...].

По време на социологическия конгрес **се получиха** данни за някои лица, които искаха да осъществят съмнителни връзки със западни социолози.

Autorzy dokumentów chętnie sięgali także po typowe dla stylu administracyjnego określania anaforyczne i ich skróty, por.:

W razie ustalenia **wyżej zapodanej** osoby [...].

Dla orientacji podajemy iż **wymienieni** są to byli oficerowie W.P.

Na **wymienionym** stanowisku miał przebywać do listopada.

Powyższe osoby tworzą jedno środowisko.

Powyższe podaję do wiadomości i służbowego wykorzystania.

Горното лице посети британското посолство на 12.XII.963г.

Горното е видно от в. „Свободна и независима България".

Осъществяване на **горепосочените** мероприятия.

Същата изнесе приготвения от нея доклад.

Същият беше първия ни тенор на сцената.

Znacznie rzadziej występują określenia kataforyczne, zapowiadające treść następującą po nich, np.:

W odpowiedzi na pismo z dnia 2.III.49 r. komunikujemy **co następuje** […].

Ще се извърши **следното**: […].

Jedną z podstawowych cech stylu administracyjnego jest jego dyrektywny charakter. W analizowanych materiale – podobnie jak w tekstach urzędowych i prawniczych – tryb rozkazujący praktycznie nie występuje. Nakaz często wyrażają konstrukcje z *należy / нужно е, необходимо е* w połączeniu w języku polskim z bezokolicznikiem, a w bułgarskim z tzw. da-konstrukcją, por.:

Po ustalenie takowego **należy przeprowadzić wszechstronny wywiad** a w razie nie zamieszkania **należy zapodać dokładny obecny adres** w/w. Powyższą sprawę **należy wykonać** w terminie 10-cio dniowym od chwili otrzymania niniejszego pisma.

Należy natychmiast **przeprowadzić** wywiad pełen odnośnie […].

Нужно е да се извърши следното […].

Необходимо е да се провери следното […].

Najczęściej jednak dochodzi do zerowania *należy / нужно е, необходимо е*, a funkcję nakazu pełni sam bezokolicznik i tzw. da-konstrukcja, por.:

Na ustalone osoby **przeprowadzić** wszechstronne wywiady werbując wśród nich agenturę i **założyć** rozpracowanie obiektowe.

Wytypować i przepracować kandydata na werbunek, **przygotować** kompletnie do werbunku.

Uaktywnić wszystkie zaczepki kontrwywiadowcze po linii R.O. krpt. Tobruk, **analizować, wyciągać** odpowiednie wnioski, **zmierzać** do wykrywania wrogiej działalności i **demaskować** wrogie środowiska i wrogą działalność.

Nastawić agenturę na ujawnienie obecnych wypowiedzi wymienionej co do obecnej rzeczywistości.

Да се издирват обществени, политически и държавни дейци […].

Да публикуват статии против американските военни бази.

Да обработи свои колеги.

Да извърши проверка за разкриване противникова подслушвателна техника.

Да се определят отделни обекти, по които **да се работи** с цел: завръщане в страната, компрометиране или вербовка.

Funkcję nakazu pełni niekiedy także czas przyszły w trybie oznajmującym, częściej w dokumentach bułgarskich niż polskich, por.:

Wykona do dnia 15.II.78 r. kpt. St. Malik.

Ще се извърши следното […].

В края на всяко тримесечие **ще се набелязват** конкретни активни мероприятия за следващото тримесечие.

W polskich dokumentach charakter nakazu wzmacniają również formy podkreślające kategoryczność polecenia, por.:

Proszę o **niezwłoczne** nadesłanie meldunku o przebiegu obiektowego rozpracowania […].

W związku z powyższym proszę o **niezwłoczne** nadesłanie szczegółów historii tego obiektu.

Opisując cechy stylu administracyjnego w dokumentach SB, nie sposób pominąć charakterystycznych dla badanego okresu form grzecznościowych typu *towarzysz*, *obywatel*, często używanych w funkcji adresatywnej. W zbiorze polskim formy *Pan/Pani* praktycznie nie występują. Są one konsekwentnie zastępowane przez *obywatel/obywatelka* lub – w stosunku do członków partii komunistycznej – *towarzysz/towarzyszka*. Ten ostatni pojawia się przede wszystkim w korespondencji wewnątrzresortowej, najczęściej w połączeniu ze stopniem wojskowym. Typowe jest ponadto stosowanie skrótów *ob.* i *tow.* zamiast pełnych form, por.:

[…] była **obywatelka** Szmidke Anna zatrudniona jako dozorczyni.

Ob. Jerzy Okuniewski s. Jerzego i Zofii, ur. […].

Powiadomiona przez zastępcę dyrektora […] **Ob**. Grad Brygidę.

Tow. **kpt**. Bronisław Fąfara.

W materiałach bułgarskich w początkowym okresie (do roku 1946) dominują *господин* i *госпожа*:

До **Господина** Директора на Народна Милиция.

W roku 1947 występują równolegle formy *господин* / *госпожа* oraz *другар* / *другарка*, co odzwierciedla okres przejściowy w praktyce językowej:

До **Господин** Началника на I отдел Дирекция Държавна Сигурност.

Подробното отчитане на мероприятията, **другари**, не е дребна и маловажна работа.

W kolejnych latach stosowane są już wyłącznie *другар* / *другарка* lub ich skrót *др*. Warto zaznaczyć, że w przeciwieństwie do materiału polskiego, w dokumentach bułgarskich forma ta często łączy się ze stanowiskiem (np. *другарю началник*), a nie – jak w Polsce – ze stopniem wojskowym, por.:

Другари, Успехът на активните мероприятия ще зависи не само от работата на работниците на служба „Б" […].

Другарите отбелязват, че […].

Другарю началник, по възложената ми задача […].

Др. **Началник**, От създаването на отдел 08 до сега са проведени повече от 1000 активни мероприятия.

В съответствие с указания на **другаря Министър** […].

[…] изказването на **др**. **министър** […].

W materiałach bułgarskich analiza stosowanych form grzecznościowych i adresatywnych pełniła nieraz funkcję kontrolną, sygnalizującą stopień lojalności osób obserwowanych wobec ustroju. Przykładowo użycie zwrotu *госпожа* zamiast *другарко* zostało odnotowane jako element potencjalnie znaczący, por.:

Този път той се обърнал към нея с „уважаема госпожа", а не с „другарко".

Poza wskazanymi powyżej cechami stylu administracyjnego uwagę zwracają także liczne formy skrócone – zjawisko charakterystyczne dla większości języków specjalistycznych. Tendencja do redukcji form znajduje odzwierciedlenie również w dokumentach SB, por.:

Komunikujemy, że **w/w** figuruje w **K.O.** jako podejrzany o nie przychylne ustosunkowanie się do obecnej rzeczywistości.

През **м.** Март 1959 година ръководството на разузнавателното управление направи равносметка на извършената работа и със справка уведоми ръководството на **МР** за постигнатите резултати.

Skróty i skrótowce występujące w dokumentach można podzielić na dwie grupy: właściwe profesjolektowi SB, odnoszące się do specyficznych pojęć

z zakresu prac funkcjonariuszy (zostaną one omówione w dalszej części opracowania) oraz właściwe stylowi administracyjnemu, często zastępujące omówione w niniejszym rozdziale zwroty, konstrukcje służące do wyrażenia miejsca i czasu, formy anaforyczne, a także nazwy stanowisk w strukturze organizacji. Do tego typu skrótów należą m.in. następujące przykłady, por.:

W odpowiedzi na pismo z dnia 8.XII.49 **r. dot.** przesłania dokładnego spisu wszystkich obywateli.

ur. 21.XII.1916 w Poznaniu.

Podajemy iż w dniu 4 **bm.**

Proszę o przesłanie materiałów na **ob.** Gorek Włodzimierz

Beata Sewińska **zam.** […].

Z **w/w** do kraju powrócił tym samym transportem.

[…] z uwagi na to iż **w/wym**. zaczął aktywnie udzielać się w tutejszym ośrodku duszpasterstwa akademickiego „EMAUS".

W stosunku do **wym.** realizować chcemy konkretne przedsięwzięcia.

До 15 март **т.г.** да се проведе съвещание с началниците на отдели.

Отг. н-к отдел […].

Половина на октомври **т.г.** […].

[…] на 8 и 9 **с.м.** не са приети предаванията.

6.1.2. Cechy charakterystyczne tylko dla jednego zbioru

Poza omówionymi cechami stylu administracyjnego, właściwymi dla obu zbiorów, odnotowano szereg cech charakterystycznych tylko dla jednego z nich. W przypadku języka bułgarskiego jest to bardzo wysoka częstotliwość występowania imiesłowów przysłówkowych, co jest obce ogólnej odmianie tego języka. W bułgarszczyźnie użycie imiesłowu przysłówkowego zazwyczaj łączy się z dążeniem do nadania przekazowi bardziej intelektualnego i oficjalnego charakteru, por.:

Изхождайки от положението и характера на работата на агента […].

Нямайки опит в тази работа […].

Следейки хода на работата от близко […].

Опирайки се на разговорите […].

Получавайки указания от Центъра […].

Drugą cechą charakterystyczną dla zbioru bułgarskiego są konstrukcje z zerowaniem frazy przyimkowej *на* przed nominalizacjami, zwłaszcza gdy w dalszej części zdania pojawia się kolejny przyimek *на*, co również jest typowym zabiegiem stylu administracyjnego, por.:

[…] **засилване противоречията и разложителните тенденции** сред вражеската българска емиграция.

[…] пълно **използуване възможностите** на цялото управление.

Засилване самостоятелността на патриотичните сили.

За **ликвидиране порочните методи** на работа.

Do cech charakterystycznych polskiego zbioru należy przede wszystkim duża częstotliwość występowania konstrukcji z frazą określającą w postpozycji. Szyk ten jest charakterystyczny dla tekstów naukowych, administracyjnych i prawnych (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2014)[1], por.:

Przybyło auto **typu wojskowego koloru zielonego**.

Obywatel, **lat ok. 25**.

O tendencji do nadawania tekstowi administracyjnego charakteru świadczy również odwrócony szyk w połączeniach *imiesłów bierny + forma osobowa czasownika,* a *nawet Infinitiv + forma osobowa czasownika modalnego*, por.:

Referat o wytycznych **wysłuchany został** „na śpiąco".

Wymieniony **pozyskany został** doraźnie w dniu 22.12.1970.

Przebywa w Pile i **zatrudniony jest** w charakterze drukarza.

---

[1] Warto zaznaczyć, że jest to typowy dla polszczyzny szyk przy terminologizacji pojęcia wyrażonego połączeniem frazy określającej i określanej (por. *rumianek zwyczajny* – termin */ zwyczajny rumianek* – fraza niesterminologizowana) (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2014).

Wymienieni **przewiezieni zostaną** do posterunku […].

[…] **dowieziona zostanie** samochodami grupa realizacyjna […].

W stosunku do wym. **realizować chcemy** konkretne przedsięwzięcia.

Ponadto zatrzymania wspólnie z ww. **realizować będzie** 10-osobowa grupa funkcjonariuszy […].

[…] obok funkcjonariuszy MO i SB **uczestniczyć będzie** pracownik służby leśnej.

W materiale polskim zwraca uwagę również wysoka częstotliwość użycia spójników charakterystycznych dla wyższego stylu oraz tekstów urzędowych i prawnych, np. *gdyż, iż, aby, ażeby* oraz określeń typu *ponadto (nadto)*, *nadmienić, zapodać* itd., por.:

Stwierdzono **iż** […] stwierdzono również **iż** […].

Podajemy **iż** w dniu 4 bm w godzinach popołudniowych […]. Nadmienia się **iż** w samochodzie znajdowały się 3 kobiety, dziecko i szofer.

Tych parę nazwisk nie dało mi się ustalić, **gdyż** tow. Antoniak nie miał jeszcze pewności.

W tym momencie kierownik Wydziału oznajmił, **ażeby** wybrać spośród załogi […].

Treść komunikatu nawoływała **aby** nie wychodzić z terenu stoczni **gdyż** nastąpią […].

Ponadto dorywczo wykorzystywany był do zabezpieczenia dopływu informacji.

Nadto środowisko to narażone jest na skutki negatywnych działalności dywersyjnych ośrodków propagandy zagranicznej […].

Należy **nadmienić**, że inf. ps. „Sosna" unika spotkań i niechętnie podchodzi do współpracy w organami B.P.

Po ustalenie takowego należy przeprowadzić wszechstronny wywiad a w razie nie zamieszkania należy **zapodać** dokładny obecny adres w/w.

Za cechę stylu administracyjnego, zwłaszcza w okresie PRL, można uznać również zapisywanie najpierw nazwiska, a potem imienia, co mogło wynikać zarówno z wpływów języka rosyjskiego, jak i z ułatwień w stosowaniu systemów przetwarzania informacji, np. kartotek, por.:

Proszę o przesłanie materiałów na ob. **Gorek Włodzimierz.**

Jak do tej pory nie dotarło żadne pismo **Gruszczyńskiej Ewy**.

[…] w celu spotkania z **Bergerem Juliuszem** […] komunikuję, iż **Berger Juliusz** syn Dawida utrzymuje kontakty z pracownikami radia „Wolna Europa".

6.2. Cechy języka propagandy komunistycznej w dokumentach SB

6.2.1. Język propagandy komunistycznej

Termin „propaganda" pochodzi od łacińskiego *propagare* 'rozszerzać, krzewić'. W średniowieczu rozumiano go jako „krzewienie wiary", natomiast od XIX wieku zaczęto używać tego określenia w kontekście prób oddziaływania na masy (Lenski 2019: 141). Język propagandy komunistycznej, często określany mianem nowomowy, stał się przedmiotem licznych analiz i opracowań naukowych. Badacze podkreślają uniwersalne cechy języków propagandowych, które wyróżniają się specyficzną strukturą oraz charakterystycznym doborem środków językowych. Jak zauważa Jerzy Bralczyk (2003: 12), strategia propagandowa opiera się na świadomej selekcji pojęć z określonych kręgów semantycznych oraz na stosowaniu manifestacyjnych zachowań metajęzykowych. Jej celem jest narzucenie uproszczonej wizji świata oraz utrwalenie wyrazistych podziałów aksjologicznych. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że język propagandy pełni nie tylko funkcję informacyjną, lecz także (a nierzadko przede wszystkim) ekspresyjną i perswazyjną (Głowiński 2022). Propaganda komunistyczna konstruowała obraz rzeczywistości za pomocą opozycyjnych par pojęć, takich jak: postępowe – wsteczne czy materialistyczne – idealistyczne. Jedną z jej kluczowych cech było kreowanie podziału na „my" i „oni". Tego rodzaju dychotomia służyła wartościowaniu, które w tekstach propagandowych często dominowało nad znaczeniem, prowadząc do zacierania różnic między wypowiedziami opisującymi, komentującymi a wartościującymi. Założeniem propagandy jest bowiem istnienie wspólnego systemu wartości łączącego nadawcę i odbiorcę. Jednomyślność i wspólnotowość są podkreślane poprzez częste użycie zaimków, takich jak *wszyscy* czy *każdy*. Teksty propagandowe często sięgają także po retorykę wojenną, budując obraz rzeczywistości, którą odbiorca powinien uznać za pożądaną. Jednocześnie neutralizowana jest opozycja między tym, „co jest", a tym, „co powinno być" (por. Bralczyk 1996: 15–33).

Teksty propagandowe, podobnie jak teksty urzędowe i administracyjne, charakteryzują się szablonowością i inwariantywnością. W przypadku propagandy charakterystyczne formuły i zwroty przybierają jednak niemal liturgiczną formę, nadając wypowiedziom rytualny charakter i prowadząc do sakralizacji języka.

Sakralizacja ta pełni jednocześnie funkcję kontrolną – każda osoba posługująca się odmiennym kodem językowym może zostać uznana za potencjalnie nielojalną. Propaganda chętnie odwołuje się do autorytetów, najczęściej partyjnych, które przedstawiane są jako nieomylne, co dodatkowo upodabnia jej język do dyskursu sakralnego. Kluczowe dla doktryny idiomy są zrozumiałe jedynie dla tych, którzy akceptują jej założenia, co również potęguje ich rytualny charakter. Rytualność języka propagandy sprzyja konstruowaniu wypowiedzi patetycznych, nacechowanych emocjonalnie, obfitujących w powtórzenia. Autorzy często sięgali po epitety, superlatywy, wielkie liczby oraz zabiegi stylistyczne takie jak agrawacja czy użycie wyrazów stygmatyzujących (por. Bralczyk 1996: 48–50; Eftimova 2023: 13–53).

Główną funkcją języka propagandy jest nakłanianie do działań i postaw pożądanych przez nadawcę. Zamiast bezpośrednich imperatywów stosuje się jednak wyrażenia wskazujące na konieczność lub żądanie, np. *trzeba*, *należy, żądamy* (por. Bralczyk 1996: 23). Teksty propagandowe nierzadko operują także niedookreślonością, zwłaszcza przy opisie zagadnień objętych tabu politycznym, które są przedstawiane w sposób ogólnikowy, np. jako *wiadome wydarzenia* czy *to, co zaszło* (por. Bednarczuk 1994: 48–49). Eufemizmy tego typu pozwalają uniknąć jednoznacznych określeń i ułatwiają manipulację przekazem.

W monografii *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych* Bralczyk (1996: 27) wyróżnia następujące cechy tekstów propagandowych:

– ważność – hierarchizowanie rzeczywistości poprzez patos i użycie określeń podkreślających wyjątkowość, np. *fundamentalny*, *szczególny*;

– powszechność – akcentowanie jednolitości i uniwersalności świata idealnego poprzez zaimki *wszyscy, każdy* oraz liczebniki, np. *miliony*[2]*;*

– bliskość – konsekwentne podtrzymywanie podziału na *my* i *oni*, przy czym *oni* pełnią funkcję separującą;

– konieczność – przedstawienie świata jako jedynego możliwego i bezalternatywnego, wynikającego z logiki postępu;

– słuszność – przypisywanie bezdyskusyjnej prawdziwości prezentowanej wizji rzeczywistości;

– postępowość – ukazywanie świata jako spójnego, uproszczonego, bez odcieni szarości.

6.2.2. Cechy języka propagandy w dokumentach służb bezpieczeństwa

W analizowanym materiale – mimo że są to dokumenty o w pełni oficjalnym charakterze, posiadające jasno określonego nadawcę i odbiorcę, pieczęcie urzędowe, sygnatury akt i wszystkie inny atrybuty urzędowości – wyraźnie widoczne są cechy języka propagandy (por. Jastrzębska-Golonka 2020; Misiak 2020;

---

[2] Tzw. wielkie kwantyfikatory.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2020a; 2022; 2023a; 2023b; 2024). Przede wszystkim dokumenty te odzwierciedlają uproszczoną, czarno-białą wizję świata, której rdzeń stanowi aksjologiczny podział na to, co pozytywne, postępowe, demokratyczne, swoje, nasze oraz to, co negatywne, reakcyjne, regresywne, obce, por.:

> Решително преобладават прогресивните, народодемократични произведения, творби със социална и революционна тематика. Не е поставено нито едно произведение с упадъчна, индивидуалистична тематика, с неправилни политически или социални позиции. От съвременните западни композитори са поставяни само прогресивни автори […], чиито произведения отговарят напълно на нашите идеологически норми. Няма случаи на допускане на идеологическа диверсия.

Wartościowanie, jak już wspomniano wcześniej, stanowi jedną z podstawowych cech języka propagandy. W języku funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa centralną kategorią aksjologiczną jest opozycja wyrazowa *pozytywny* vs *negatywny*. Znajduje ona odzwierciedlenie w podstawowych dla tego profesjolektu zwrotach *pozytywnie / negatywnie (ujemnie) ustosunkowany do obecnej rzeczywistości / władzy / partii / naszych wartości.* Szczególnie dobrze widoczne jest to w materiale polskim, por.:

> Wymienieni są ludźmi młodymi **pozytywnie ustosunkowanymi** do naszego aparatu i obecnej rzeczywistości.
>
> **Pozytywnie ustosunkowany** do naszych wartości ustrojowych.
>
> Twórcy reprezentujący **pozytywne kierunki** w sztuce.
>
> Były figurant sprawdzenia operacyjnego, **negatywnie ustosunkowany** do obecnej rzeczywistości.
>
> **Negatywnie ustosunkowany** do partii i ustroju socjalistycznego.
>
> Nadto środowisko to narażone jest na skutki **negatywnych działalności** dywersyjnych ośrodków propagandy zagranicznej.
>
> […] reprezentuje **negatywną** postawę polityczną […] plastycy o poglądach **negatywnych.**
>
> Organizowała ekspozycję o prowokacyjnym i **negatywnym wydźwięku** oraz uczestniczyła w zajściach w dniu 31.08.82 w Olsztynie.
>
> […] prace o charakterze awangardowym z niejednokrotnie **negatywnym zabarwieniem** politycznym.
>
> […] с цел след това да напишат някои **отрицателни статии**.

Wartościowanie odbywa się również poprzez odniesienie do stopnia nowoczesności (Dojka 2011: 13). Postęp jako jedna z kluczowych wartości języka propagandy rozszerza podstawową opozycję *pozytywny* vs *negatywny*, wprowadzając kolejną dychotomię: *postępowy* (*progresywny*) vs *reakcyjny* (*wsteczny*). Przymiotnik *postępowy* często łączy się z *demokratyczny*, a *reakcyjny* z *imperialistyczny*. O ile w dokumentach polskich częściej występuje opozycja *pozytywny* vs *negatywny*, o tyle w bułgarskich zdecydowanie dominuje *прогресивен* vs *реакционен*, por.:

Zaznaczamy że żadnej wrogiej działalności nie wykazywał do Polski Ludowej jak i organizacji **postępowych**.

osobnik o nastawieniu wybitnie **reakcyjnym;**

участници с **реакционни** прояви;

реакционната интелигенция;

лица с **прогресивни** разбирания;

произхожда от бедно **прогресивно** семейство;

оказване помощ на **прогресивните** и **демократични** сили;

против **империалистическите** и **реакционни** сили.

Zgodnie z cechami języka propagandy w dokumentach SB podkreślane jest, że obrana droga rozwoju jest jedyną słuszną i tylko ona prowadzi do postępu, por.:

Другояче не може и не трябва да бъде.
Както е известно няма и не може да има […].

W wyniku tak definitywnego, dwuwartościowego podziału kolejnym stopniem opozycji staje się rozróżnienie na swoich i wrogów, co tłumaczy dominującą w dokumentach retorykę wojenną (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2024). Z analizowanych tekstów wyłania się obraz wojny ideologicznej prowadzonej na dwóch płaszczyznach: światowej i krajowej. Jest to starcie dwóch światów o odmiennych wartościach: kapitalistycznego (burżuazyjnego) i socjalistycznego (komunistycznego). Analiza językowa wskazuje, że głównym celem pracy urzędu bezpieczeństwa jest walka z wrogiem, zarówno zewnętrznym (imperialistycznym, kapitalistycznym), jak i wewnętrznym, skłonnym do *dywersji ideologicznej*. O poczuciu nieustannie toczącej się wojny świadczą określenia zaczerpnięte z leksyki i frazeologii wojennej, których rytualna powtarzalność również

jest charakterystyczna dla języka propagandy: *walka, atak, ośrodki dywersji, вражеско подполие, враждебни елементи*. Najczęściej stosowanym określeniem osób i środowisk niepodzielających systemu wartości nadawcy jest zaczerpnięte z języka wojennego *przeciwnik* oraz frazy z przymiotnikiem *wrogi*[3]. *Teksty dokumentów obfitują w przykłady typu:*

Zmasowany i ostry **atak** przeciwników politycznych.

Obecnie organizacja partyjna straciła wiele z **bojowości** i **ofensywności**.

Jest to kabaret reprezentujący świadomą i **walczącą** opozycję intelektualną.

И през истеклата година **противникът** продължи **подривната си дейност** за разлагане на нашата художествена и научна интелигенция и чрез нея внасяне на обърканост, неверие, нихилистично отношение сред обществеността.

Изграждане на организирано **вражеско подполие**.

[…] нелегален кръжок сред художниците, който си е поставил за цел да води **борба** срещу ръководството на Партията на **фронта** на изкуството.

Prowadzona wojna jest starciem ideologicznym, stąd częste występowanie fraz składających się z metafory wojennej i frazy wskazującej na aspekt ideologiczny / polityczny, por.: *dywersja ideologiczna, политическа и идеологическа война, остри пропагандно-психологически вражески операции,* por.:

В наше време на попрището на **идеологическата война** […].

Държавните оперни театри в нашата страна са рожба на социалистическото общество и са призвани да обслужват неговите политически и естетически нужди. Те са **боеви пост** на **идеологическия фронт** у нас и цялата им производствено-творческа дейност е част от огромното партийно дело.

Celem prowadzonej sprawy będzie: - ochrona operacyjna środowiska plastycznego przez destrukcyjnymi wpływami i zagrożeniami **działalności dywersyjnej** ośrodków propagandy zagranicznej.

[…] źródłem problemu jest **polityczne rozbrojenie**.

Każda wojna zakłada istnienie swojego i wroga. Poza opozycją *pozytywny / postępowy* vs *negatywny / wsteczny*, dokumenty podkreślają ideowość *swoich*,

---

[3] Analizie nominacji poszczególnych grup osób inwigilowanych jest poświęcony rozdział *Terminologia operacyjna w dokumentach SB*.

którym można zaufać, np. *osoby zaufane, надеждни среди*. Najczęściej jednak autorzy sięgają po kolejną cechę języka propagandy – bliskość – i stosują zaimki w pierwszej osobie liczby mnogiej (*my*), podkreślając tym samym tożsamość / jedność wartości nadawcy i odbiorcy, por. *element obcy* ***нам*** *klasowo*, ***nasz*** *aparat*, ***nasza*** *partia*, ***nasza*** *rzeczywistość*; ***наши*** *хора*, ***наши*** *среди*, ***нашата*** *партия*, ***нашата*** *социалистическа култура*, por.:

Произхождат от социално чужди **нам** /реакционни/ семейства.

[…] младежи произхождащи от социално близки **нам** среди.

15% от лицата са от **наш** социален произход […].

[…] pozytywnie ustosunkowany do **naszych** wartości ustrojowych.

Wymienieni są ludźmi młodymi pozytywnie ustosunkowanymi do **naszego** aparatu i obecnej rzeczywistości.

To człowiek dwulicowy, karierowicz, w gruncie bardzo obcy **nam**.

Na płaszczyźnie międzynarodowej bliskość dodatkowo wyrażana jest poprzez personifikację *swoich* za pomocą przymiotnika *braterski*, szczególnie często stosowanego w dokumentach bułgarskich, np. *братски разведки, братски разузнавания*.

W toczącej się wojnie ideologicznej opozycję aksjologiczną rozszerzano o kolejny wymiar – *dążący do pokoju* vs *dążący do wojny*. Autorzy dokumentów kreowali dychotomiczny obraz świata, w którym „socjalistyczny obóz postępu i pokoju ściera się z imperialistycznym obozem wstecznictwa i wojny" (Szulc 2015: 158). W dokumentach wyraźnie zarysowuje się starcie dwóch światów, z których jeden jest *pozytywny – postępowy i demokratyczny – socjalistyczny / ludowy / komunistyczny – ideowy – swój – dążący do pokoju*, a drugi *negatywny – reakcyjny – kapitalistyczny / burżuazyjny / imperialistyczny – materialistyczny – wróg – dążący do wojny*. Opozycja ta jest bezwyjątkowa. Można być albo swoim, albo wrogiem, co ilustruje przytoczone niżej zdanie, opisujące środowisko lekarskie w Sofii, por.:

Лекарите в София […] **Комунистите** са около 120, а като **врагове** сме отбелязали към 180 души.

Funkcjonariusze często podkreślali, że o ile stronę pozytywną cechuje zamiłowanie do pokoju, o tyle strona negatywna jest agresywna w swoich działaniach, por. *нашата миролюбива политика, миролюбиви външнополитически ходове на СССР, agresywna, wroga propaganda, agresorowie imperialistyczni,*

агресивната същност на империалистическите разузнавания. Nawet działania służb bezprawne i nieetyczne, takie jak operacje dezinformacyjne lub *likwidacja* dysydentów w krajach kapitalistycznych, opisywano jako walkę o pokój[4]. Planując operacje dezinformacyjne w krajach kapitalistycznych – obejmujące wprowadzenie do obiegu fałszywych dokumentów lub preparowanie informacji kompromitujących – funkcjonariusze podkreślają ich znaczenie, pisząc: *Оперативната дезинформация е изключително важна за разузнаването, тъй като тя е средство за активно въздействие на противника*. Działania te przedstawiane były jako element walki z wrogiem oraz jako środek służący osiągnięciu pokoju. Stanowi to kolejną cechę języka propagandy, który ma na celu uzyskanie akceptacji dla opisywanych przedsięwzięć (por. Bralczyk 2003: 12).

Wszystkie określenia opisujące przeciwnika są w dokumentach wyraźnie nacechowane negatywne. Stopień negatywności ulegał jednak gradacji, do wyrażenia której używano najczęściej albo określeń *злостен, остър, отявлен, заклет, крайно* (*злостни реакционери, отявлени врагове на нашата власт, остра вражеска дейност, крайно реакционните сили, заклет враг*[5]*); ekstremalny, radykalny / ekstremiści, radykałowie, ekstrema*, albo form stopnia najwyższego. Zwłaszcza w dokumentach bułgarskich często można spotkać się z formami superlativum[6]: *най-реакционните елементи, най-злостните вражески елементи, най-върли разпространители на вражески внцове, обекти с най-остри прояви*, a nawet idiomami typu *вражеска концентрация* (*Необходимо е да се насочи правилно агентурно-оперативната работа в зависимост от вражеската концентрация*), por.:

[…] се е исказал **най-ценично** и вулгарно по адрес на др. Сталин.

Разпространяват **злостна** устна пропаганда от **най-долни** лъжи.

Siedlisko elementów **ekstremy**.

Język propagandy, w przeciwieństwie do klasycznego, normatywnego języka urzędowego, pozbawionego zabarwienia emocjonalnego, charakteryzuje się silną ekspresją, patosem oraz obecnością zwrotów o wyraźnym nacechowaniu emocjonalnym. Zjawisko to staje się szczególnie wyraźne w opisach działań postrzeganych jako wrogie oraz w pozytywnym nacechowaniu własnych inicjatyw i środowisk, gdzie pojawiają się liczne epitety i metafory[7], por.:

---

[4] Wykorzystanie eufemizmów zostanie dokładnie omówione w rozdziale poświęconym środkom stylistycznym i tabu politycznemu.

[5] Kryptonim „Заклет враг" miała sprawa, celem której było prowadzenie działalności w krajach trzecich przeciwko Zbigniewowi Brzezińskiemu.

[6] Środki do wyrażania gradacji są omówione w rozdziale *Gradacja negatywnej oceny oraz językowe strategie deprecjonowania w dokumentach SB*.

[7] Opis środków stylistycznych zostanie przedstawiony w dalszej części pracy.

Разказват **гадни** политически вицове.

Острието на нашето мероприятие.

Действуват ръководени от своята **кръвна омраза** към народната власт.

От колоните на тези вестници се излива **кална** пропаганда.

Za **brudne** pieniądze podjęli się **nikczemnej** roboty przeciwko Polsce.

Wraz z cofającą się armią niemiecką pod uderzeniami zwycięskiej armii **wyzwolicielki ludów** – Armii Czerwonej uciekały z terenów polskich osoby skompromitowane.

Połączenie form wartościujących i emocjonalnie nacechowanych z narracją wojenną prowadziło do powstania tekstów patetycznych, teoretycznie nieakceptowalnych w stylu urzędowo-administracyjnym, w którym powinny być sporządzane dokumenty państwowe. Jednocześnie zjawiska niepożądane (np. protesty) objęte były tabu językowym, co skutkowało częstym stosowaniem eufemizmów typu *wydarzenia*, *przesilenia* zamiast *protest*, *zamieszki*.

W analizowanych tekstach, zgodnie z zasadami języka propagandy, dochodzi do zacierania się różnić między zdaniami opisującymi a komentującymi i wartościującymi, por.: *Pochodzenie społeczne chłopskie /bogacz wiejski, wyzyskiwacz/*, a przekaz jest wzmacniany poprzez wykorzystywanie powtórzeń, por.:

От друга страна […] усилват **ненавистта** към американците, **ненавистта** към буржоазните правителства проводници на тази политика в отделните капиталистически страни.

Общоизвестно е, че основната, главната прицелна точка на врага, обект номер едно на неговата дейност, е **единството** между социалистическите държави, **единството** на комунистическите и работническите партии.

Środowisko andersowskie stanowi po większej części wrogi **element**, **element** nie pewny, **element** który przepełniony jest do obecnej chwili zatrutą propagandą imperialistów anglo-amerykańskich.

Byli andersowcy utrzymują kontakty z **klerem** […] i to z **klerem** należącym do **kleru** wrogiego, do **kleru** rozpolitykowanego.

Pracownikom SB, podobnie jak autorom tekstów propagandowych, nieobce było podkreślanie powszechności i wszechogarniającego charakteru opisywanych zjawisk. Świadczy o tym częste użycie wielkich liczb oraz określeń typu *masy*, *szeregi*, *ogrom*, *totalny*, *niekończący się*, *bezgraniczny*, por.:

Dotychczas nie ujawniono żadnych materiałów obciążających ze strony **mas pracujących.**

szerzyli wśród **masy żołnierskiej** nienawiść do ZSRR i sił postępu.

[…] studenci uczelni jak WSE, PWSP w Stalinogrodzie w **olbrzymiej większości** głęboko i boleśnie odczuwali śmierć tow. Stalina.

Огромната помощ на съветската разведка […] **огромен** потенциал.

[…] **огромните** достижения на Съветския Съюз и на социалистическите страни като цяло.

Противникът в настоящия етап води срещу нас **непрекъсната** война.

[…] в духа на **безкрайна** преданост на БКП и народната власт.

За едно сериозно отрезвяване в тази насока най-силно безспорно въздействуваха **грандиозните** успехи, които завоюва нашата страна.

Трябва да отбележим, като положително явление, че се констатира **масово** преориентиране на обектите в положителен смисъл.

Autorzy chętnie posługiwali się także zwrotami podkreślającymi historyczność chwili oraz wyjątkowy charakter podejmowanych działań, których realizacja przedstawiana była jako dziejowy obowiązek. Podkreślano przy tym, że słuszność przedstawianych tez nie wymaga dowodów, gdyż jest powszechnie uznawana i niepodważalna, co uzasadniało kategoryczność stwierdzeń oraz determinację w realizacji zamierzonych celów:

Общоизвестно е, че основната, главната прицелна точка на врага […] единството на комунистическите и работническите партии.

А задачите поставени в настоящия момент пред българското външно-политическо разузнаване […] са **значими, неотложни и исторически**.

За нас сътрудничеството с братските органи не е случайно хрумване или временно явление, то е наш комунистически **дълг**, наша **повеля**.

На всички вас е известен опит на автсрийския буржоазен печат, който […].

Kolejną cechą języka propagandy było odwoływanie się do autorytetów partyjnych, służące podkreśleniu bezdyskusyjnej słuszności podejmowanych działań (por. Bralczyk 1996: 48–50; Eftimova 2023: 13–53), por.:

Както справедливо **отбеляза** в едно свое изказване **др. В. Гомулка** […].

Z przytoczonych przykładów jasno wynika, że zarówno polscy, jak i bułgarscy funkcjonariusze w swoich raportach, sprawozdaniach, doniesieniach i notatkach chętnie stosowali cechy języka propagandy. W dokumentach bułgarskich widoczny jest jednak wyraźnie większy stopień nasycenia tymi formami. Różnice te uwidaczniają się także w ujęciu diachronicznym. W polskich aktach do śmierci Stalina w 1956 roku dominował silnie propagandowy styl, który w kolejnych dekadach stopniowo tracił na intensywności, by pod koniec lat osiemdziesiątych pojawiać się już sporadycznie. Tymczasem w dokumentach bułgarskich wysoki stopień nasycenia cechami języka propagandy utrzymywał się nieprzerwanie aż do 1989 roku, co ilustruje raport z 1987 roku[8]:

> В периода на преустройство и търсене на най-голяма ефективност, обхванал цялостно нашата партия и държава, нашия всетраен обществено-политически, материален и духовен живот, АМ за влияние на ВПР – не могат да останат настрана. Те трябва да бъдат един от челните отряди на този исторически процес, на тази необикновена по своите мащаби, дълбочина и актуалност революция у нас.

Język propagandy komunistycznej, oparty na uproszczeniach, sakralizacji i emocjonalnym nacechowaniu, pełnił funkcję narzędzia kontroli i perswazji. Operując schematycznymi formułami, budował obraz świata zgodny z ideologią, eliminując alternatywne perspektywy. Pełnił on rolę mechanizmu legitymizującego władzę oraz wzmacniającego ideologiczną spójność społeczeństwa. Służby bezpieczeństwa chętnie sięgały po cechy tego języka, łącząc je ze skostniałymi formami urzędowo-administracyjnymi.

6.3. Cechy stylu potocznego i markery subiektywności w dokumentach SB

Poza cechami typowymi dla języka propagandy, w analizowanym materiale pojawiają się również inne elementy nieprzystające do stylu administracyjno-urzędowego. Należą do nich: leksyka potoczna, subiektywne opinie nadawców wyrażone *expressis verbis*, pytania retoryczne, a także charakterystyczne dla języków bułgarskiego i polskiego związki frazeologiczne. Zjawiska te są rzadkie w sprawozdaniach i raportach wyższych szczebli, jednak częste w dokumentach niższego poziomu – raportach z przesłuchań, opiniach sporządzanych na podstawie donosów oraz sprawozdaniach z rozpracowań operacyjnych. Wynika to z faktu, że teksty te opierają się w dużej mierze na idiolektach tajnych współpracowników, z których funkcjonariusze przejmują całe sformułowania, utrwalając tym samym w dokumentacji operacyjnej cechy języka mówionego.

---

[8] Więcej na ten temat w rozdziale *Ewolucja języka SB w latach 1945–1989*.

6.3.1. Leksyka potoczna

Zbiory polskie i bułgarskie różnią się wyraźnie pod względem obecności leksyki potocznej. W dokumentach bułgarskich występuje ona sporadycznie, por.:

[…], която е пълна и с доста голям **задник** […].

Навсякъде се **шушука** по тия непорядки.

[…] дори и **мъмрене** не му направиха.

Inaczej sytuacja wygląda w materiale polskim, gdzie leksyka potoczna pojawia się znacznie częściej, zwłaszcza w notatkach sporządzanych w wyniku współpracy z tzw. osobowymi źródłami informacji oraz w sprawozdaniach opartych na relacjach agentów z wydarzeń naukowych lub artystycznych, por.:

[…] byli coraz śmielsi, bo coraz bardziej **wstawieni.**

Zaniedbał się w pracy w redakcji i **skumał się** z elementem obcym tak ideologicznie jak i politycznie.

[…] w przypływie **pijackiej** szczerości wykrzykiwał, że […].

Gdy się **skapował** […].

Konferansjerkę prowadził Skrzynecki / **bełkotał** w stylu „piwnicznym".

Mizdrzyli się do siebie w sposób wprost niesmaczny.

Oceniłem pomysł jako **kretyński** […].

Obłapywał po kontach dziewczyny.

[…] narobił różnych **świństw** […].

Kierownik kabaretu […] **dokoptował** do zespołu nowego wykonawcę.

[…] postać znana w świecie **doliniarzy i pań z półświatka**.

Niedoszły zięć a narzeczony córki Dobosza ma być prawdopodobnie konsulem angielskim.

W opisach osób inwigilowanych polscy funkcjonariusze bardzo często posługują się potocznymi określeniami, zazwyczaj przejętymi z donosów i odzwierciedlającymi idiolekt ich autorów, por.:

[…] redaktor, fotoreporter, robi zdjęcia /czasem akty/, **idiota, narwany**, przychodzi do Retkowskiego, **szujowaty wygląd**, nieszczery.

[…] „poeta" krakowski, **dziwkarz**, pisze do „Echa" kronikę wypadków itp.

Często w polskich tekstach występuje czasownik *załatwić*, który – choć w języku ogólnym ma charakter neutralny – w analizowanych kontekstach przyjmuje typowe dla polszczyzny potocznej znaczenie 'nieformalnego zdobycia' lub 'organizowania czegoś poza oficjalną procedurą', por.:

[…] poprzez znajomych z Francji **załatwił** sobie uczestnictwo w seminarium […].

Mając w ten sposób **załatwione** „stypendium naukowe" Paczkowski zwrócił się w 1968 r. do PAN o bezpłatny urlop […].

[…] Wszedł on w kontakty z kierowniczką bufetu Ob. Ireną Nowoczyńską, która **załatwia pokątnie** zaopatrzenie w alkohol, kawę i mięso poza reglamentacją.

Styl dokumentów bułgarskich, bardziej patetyczny i silniej podporządkowany retoryce propagandowej, ogranicza potoczność, ale jednocześnie częściej niż polski wykorzystuje związki frazeologiczne, por.:

При задържането на Цв. Иванов тя **с пяната на уста** е хулела властта.

Събитията в братска Чехословакия **поставиха ребром** един от най-важните и принципиални въпроси на развитието на социалистическото общество […].

Ние ежедневно чувстваме и виждаме, как врагът се опитва **да ни гъделичка** на базата на национализма и антисъветизма.

Няма съмнение, липсата на желязно единство и координация между социалистическите разузнавания и страни **подхранват апетитите** и надеждите на противника, **дават му кураж**, улесняват неговите акции.

Лошото е, **че плуват във водите** на гавриловата компания.

[…] и **косъм не му падна от главата** […].

[…] двойници и предатели дълго време да дезинформират органите на ДС, да насочват нашата работа в **задънена улица**.

Така Борис Христов с тогавашният си паспорт **е бил лесна плячка** в ръцете на гешефтарите и политическите въжеиграчи.

Като същински предатели и хищници **се гаврят** с най-съкровенните желания, стремежи и мечти на нашия народ.

Warto odnotować wysoką częstotliwość występowania dwóch bułgarskich idiomów: *хвърлям кал* oraz wyrażeń z *в зародиш*, które wyraźnie wzmacniają ton propagandowy analizowanych tekstów, por.:

Провеждана е целенасочена дейнсот за **разлагане в зародиш** на някои групички сред по-младото поколение.

[…] **разкриване в зародиш** и пресичане опитите за враждебна дейност […].

Не се използуват докрай възможностите ни за **разкриване и пресичане още в зародиш** посегателствата на противника в средите на художествено-творческата интелигенция.

[…] **хвърля кал** по народната власт […].

С тази клеветническа компания, те се стремят да заблудят външния свят върху истинското положение в нашата страна и **да хвърлят кал** в лицето на нашия народ, който върви по пътя към социализма.

Jak pokazują powyższe przykłady, idiomy w tekstach bułgarskich często służyły wzmocnieniu retoryki propagandowej, podkreślały wartościowanie, budowały kontrast między „ludem" a wrogiem klasowym, a także nadawały wypowiedziom dramatyzmu. W tekstach polskich idiomatyka występuje rzadziej i przeważnie ma charakter potoczny:

To jest **ideologicznie zero**.

Permanentnie **zawalała pracę**.

Sądzę, że po skończeniu studiów będzie on **tęgą głową**.

W obu zbiorach można również zauważyć odwołania autorów do przysłów, które służą uzasadnieniu ich ocen poprzez odwołanie do tzw. mądrości ludowej, por.:

[…] klerykał, negatywnie ustosunkowany do patii i ustroju socjalistycznego […] **rządzi się jak przysłowiowa „szara gęś"**.

[…] знаем за неговите лоши качества, обаче**, по българската поговорка „вържете попа за да е мирно селото"** трябва да го вземем на всяка цена.

6.3.2. Markery subiektywnej oceny nadawcy

Formułowanie subiektywnych sądów w pierwszej osobie liczby pojedynczej również jest obce stylowi administracyjno-urzędowemu, jednak w analizowanych dokumentach, zwłaszcza w raportach i notatkach agenturalnych, zjawisko to jest powszechne. Niewątpliwie, wynika ono z zaleceń zawartych w instrukcjach resortowych, które podkreślają konieczność uwzględnienia w notatkach operacyjnych także własnych obserwacji[9]. Funkcjonariusze podkreślają subiektywny charakter oceny, posługując się wyrażeniami modalnymi (epistemicznymi) typu *sądzę*, *myślę*, *według mnie* / *по моему*, *според мен*, por.:

[…] **По моему** при тях балансът между патриотизъм и интернационализма е нарушен, затова се стига до залитания.

Според мен най-главната нейна слабост е липсата на база […].

Sądzę, że po skończeniu studiów będzie on tęgą głową.

Myślę, że te właśnie osoby posiadają całkowite rozeznanie co do szczegółów, celu i charakteru konferencji.

Odnoszę wrażenie, że jest to tęsknota wynikająca z jej starzenia się.

Subiektywne sądy są również formułowane w postaci pytań retorycznych, por.:

Какъв авторитет всред оперния колектив може да има той, който няколко пъти бе хващан на границата с валутни и митнически афери и дори за няколко години бе прекратено излизането му зад граница?

Ludzie ci opanowali niektóre rady naukowe, kierownictwa wydziałów, katedr, pracowni i zakładów. […] Czy po to walczyli robotnicy i chłopi by tacy ich zawzięci wrogowie znów obdarzeni zostali takimi wpływami?

Dziwić może fakt, skąd u ludzi, którzy w tym kraju zdobyli wszystko wykształcenie, zawód, karierę, jest tyle jadu i nienawiści do kraju, który ich wychował. Należałoby się zastanowić. Gdzie tkwią przyczyny tej chyba obsesyjnej negacji.

Analiza dokumentów operacyjnych SB w Polsce i Bułgarii ujawnia wyraźne różnice w zakresie obecności elementów potocznych i idiomatycznych. Styl bułgarski, silnie zdominowany przez retorykę propagandową, ograniczał potoczność, lecz chętnie wykorzystywał związki frazeologiczne. Styl polski, bardziej

[9] Więcej na ten temat w rozdziale *Struktura i gatunki dokumentów operacyjnych SB*.

zróżnicowany i miejscami mniej formalny, częściej dopuszczał elementy potoczności oraz ekspresji osobistej. Subiektywizacja wypowiedzi, choć sprzeczna z konwencją stylu urzędowego, była tolerowana w dokumentach niższego szczebla w obu krajach.

6.4. Środki stylistyczne i tabu polityczne w dokumentach SB

Mimo oficjalnego charakteru analizowanych dokumentów występuje w nich znaczne nagromadzenie środków stylistycznych, które w założeniu nie są typowe dla języków specjalistycznych. Część z nich stanowi konsekwencję oddziaływania języka propagandy i została już omówiona w kontekście jego cech. Zasadne wydaje się jednak poświęcenie odrębnej części opracowania środkom stylistycznym szczególnie chętnie wykorzystywanym przez pracowników SB, co pozwoli na kompleksowe ujęcie ich funkcjonowania.

Z przedstawionego wcześniej materiału językowego wynika, że teksty resortowe są przesycone epitetami, metaforami, eufemizmami i innymi figurami stylistycznymi, których stosowanie można wyjaśnić trzema podstawowymi przesłankami. Po pierwsze, wspomniany język propagandy stanowił jeden z filarów języka pracowników służb bezpieczeństwa. Jego zasadniczą cechą było wartościowanie rzeczywistości realizowane m.in. poprzez liczne epitety i metafory, w dużej mierze o charakterze wojennym. Połączenie form wartościujących, silnie nacechowanych emocjonalnie, z narracją wojenną wprowadzoną za pomocą metafor prowadziło do powstania tekstów o patetycznym charakterze, typowych dla sprawozdań i raportów SB.

Po drugie, specyfika pracy służb bezpieczeństwa również wywarła istotny wpływ na język tej grupy zawodowej. Jak zauważa Iwona Dojka w *Zakłamanym słowniku*: „Specyficzny język SB był odpowiedzią na potrzebę chwili. Zrodził się wraz z powstaniem zamkniętej grupy, której przydzielono prowadzenie tajnych, a przy tym niezgodnych z przyjętym kodeksem etycznym działań. Z jednej strony przyjęte słownictwo miało nazywać »fachową« sferę pracy, a z drugiej – tworzyć obraz świata zakodowany w języku, który stanowiłby uzasadnienie do donoszenia i szpiegowania" (Dojka 2011: 30). Autorzy tekstów resortowych bardzo rzadko nazywali wprost wykonywane przez siebie czynności o charakterze negatywnym lub kontrowersyjnym. Przykładem mogą być określenia takie jak *działania nękające* oraz sporadycznie używane sformułowania typu *sfałszowaliśmy*, por.:

> Systematycznie stosować różnego rodzaju **działania nękające** […].

> Мисля, че трябва да се водят картони на всички личности, чиито подписи **сме фалшифицирали** и използували по дадени АМ.

Po trzecie, tajny charakter prowadzonych działań wymuszał unikanie jednoznacznego nazywania czynności, aby zachować konspirację.

Funkcjonariusze SB byli świadomi, że wykonywane przez nich działania często wykraczają poza granice powszechnie akceptowanych norm etycznych, dlatego starali się stosować wszystkie możliwe środki językowe, aby je usprawiedliwić, złagodzić ich negatywny wydźwięk lub w ogóle pominąć pewne niekorzystne zjawiska. Czasami wystarczała zamiana leksemu o negatywnym nacechowaniu np. *donos* na neutralny *doniesienie* / *informacja* / *sygnał*. W innych przypadkach stosowano bardziej złożone zabiegi stylistyczne, prowadzące do całkowitej zmiany wartościowania danej czynności. Swoista *specyfika pracy* umożliwiała również reinterpretację niektórych działań jako wymagających kunsztu, dyscypliny i poświęcenia. Przykładowo *likwidacja* przeciwników, czyli wykonywanie na nich wyroków śmierci, była opisywana jako działanie *szlachetne*:

> На пръв поглед изглежда, че това е черна и мръсна работа, но за нас тя е **благородна**. […] Трябва да се намерят смели хора, които ще се захванат и ще доведат работата до край.

Wspomniana *specyfika* pozwalała autorom tekstów całkowicie zmienić ocenę wykonywanych czynności, uznając je za pracę misterną, wymagającą ogromnej dyscypliny i poświęcenia, por.:

> Независимо от деликатността и специфичността на тази наша дейност, изискваща желязна, строга конспирация […]. Само влагайки наши дружни усилия в това **изкусно дело**.

6.4.1. Eufemizacja i techniki ukrywania działań operacyjnych

Możliwość unikania bezpośredniego nazywania tych *specyficznych* czynności operacyjnych funkcjonariusze SB osiągali poprzez eufemizację podstawowych pojęć. Za eufemizm o szczególnie wysokiej częstotliwości występowania można uznać jeden z najbardziej charakterystycznych zwrotów polskiego języka resortowego – *obecna rzeczywistość*, który w sposób syntetyczny oddawał takie elementy ówczesnego życia, jak całkowite podporządkowanie partii i rezygnację z jakichkolwiek przejawów krytyki:

> Nastawić agenturę na ujawnienie obecnych wypowiedzi wymienionej co do **obecnej rzeczywistości**.

> Moim zdaniem nastawienie jego do **obecnej rzeczywistości** jest zdecydowanie wrogie.

Do **obecnej rzeczywistości** oficjalnie wrogiej działalności nie przejawia, lecz nie jest przychylnie ustosunkowany.

W/w dawał powody do uważania go za wroga **obecnej rzeczywistości**.

Występował wrogo do **obecnej rzeczywistości** w rozmowach z kolegami.

W/w rodzina do **obecnej rzeczywistości** jest biernie ustosunkowana.

Lojalnie ustosunkowany do **obecnej rzeczywistości**.

[…] jest aktywnym przeciwnikiem **obecnej rzeczywistości** i zachodzących przemian w życiu społeczno-politycznym kraju.

Zwrot ten powstał w wyniku zawężenia znaczeniowego frazy *obecna rzeczywistość* wyłącznie do dominującej roli partii komunistycznej w życiu kraju oraz bezdyskusyjnego realizowania wszystkich jej postanowień. W praktyce dokumentacyjnej funkcjonował on również w formach *aktualna rzeczywistość* albo nawet po prostu *teraźniejszość*:

Reprezentuje ona wrogi stosunek do **aktualnej rzeczywistości**.

Nastawienie w/w jak i ustosunkowanie do obecnego ustroju jest nie przychylne, jest wrogiem **teraźniejszości**.

Jak już wspomniano, eufemizacja, będąca jednym z najczęściej stosowanych środków językowych w dokumentach służb bezpieczeństwa, pozwalała uniknąć bezpośredniego nazywania poszczególnych działań operacyjnych oraz przedstawiania wprost aspektów określanych mianem *obecnej rzeczywistości*. Wyraźnie widać to w sposobach nominacji podstawowych czynności operacyjnych, gdzie dominowały określenia łagodzące, takie jak *opieka*, *ochrona* zamiast bardziej jednoznacznych *nadzór*, *kontrola*, *inwigilacja*, por.:

Były członek AK, wymaga **troskliwej opieki**, by mogło z niej coś być.

Celem prowadzonej sprawy będzie: - **ochrona** operacyjna środowiska plastycznego.

Poszukiwanie materiałów kompromitujących określano *badaniem*, natomiast porwanie z ulicy w polskim materiale jest nazywane *tajnym zdjęciem*, a w bułgarskim *отвличане на жив обект*. Zwracają uwagę takie określenia jak *neutralizacja* i *likwidacja*, używane zarówno w znaczeniu ‘spowodowanie zaprzestania działalności’, jak i ‘aresztowanie’ czy ‘pozbawienie życia’:

Zlikwidowano dziesięć nielegalnych grup.

Wytypować 6 grup pracowników operacyjnych, którzy w grupach po trzy osoby w wypadku gromadzenia się studentów, będą wyławiać figurantów: […] w celu **neutralizowania** ich udziału.

Чичо му е **ликвидиран** от народния съд.

[…] защото се страхува, че ще бъде **ликвидиран** както навремето е бил **ликвидиран** от Народния съд брат му.

При **отвличане на жив обект**, какви приоми бихме могли да употребяваме […].

W polskim języku resortowym morderstwo ks. Jerzego Popiełuszki określano eufemizmem *incydent z udziałem ks. Jerzego Popiełuszki* (Wicenty 2018: 373). Z kolei rewizja pomieszczenia w dokumentach służb bezpieczeństwa określana była jako *akcja penetracyjna*, a rekwirowanie – jako *kwestionowanie*:

Dokonano w miejscu zamieszkania i pracy przeszukań, w czasie których ujawniono i **zakwestionowano** wydawnictwa bezdebitowe.

W materiale polskim zwraca uwagę również stosowanie eufemizmów w odniesieniu do elementów życia religijnego (por. Dojka 2011: 20–21). W ten sposób *pielgrzymka* stawała się *wycieczką do miejsc pątniczych*, *rekolekcje – szkoleniami*, *nabożeństwo – ceremoniałem rytualnym*, a *religia – ideą, ideologią,* a nawet *ideologią idealistyczną*:

Aktyw ten obcując z szerokimi rzeszami młodzieży studenckiej przeciąga ją na stronę **ideologii idealistycznej** (Dojka 2011: 21).

Za eufemizmy można również uznać kryptonimy oznaczające poszczególne techniki operacyjne, np. „B" – śledzenie, „Pt" – podsłuch telefoniczny, „W" – kontrolowanie i otwieranie korespondencji; w zbiorach bułgarskich: М „Вихрен" – контрол върху личната и служебна кореспонденция. Ich stosowanie wynikało z konieczności zachowania konspiracji[10]:

[…] stosowano również środki techniki operacyjnej jak **„Pt", „W", „B".**

Ще се проведе **М «Вихрен».**

Jednym z podstawowych sposobów eufemizacji było stosowanie metafor, np. *gra* jako technika wykorzystująca podstęp i manipulację:

Tw. w trakcie współpracy był wykorzystywany do **gier** i kombinacji.

---

[10] Por. rozdział *Cechy słowotwórcze oraz skróty i kryptonimy w języku operacyjnym SB*.

Użycie metafor było szeroko rozpowszechnione w języku resortowym. Miejsca nieobjęte kontrolą operacyjną określano w dokumentach bułgarskich jako *czarne plamy*, w polskich – *białe plamy*, natomiast ośrodki tajnych organizacji w obu zbiorach nazywano *gniazdami*. Główny trzon terminologii operacyjnej stanowiła metafora wojenna, która już została omówiona w części poświęconej cechom języka propagandy. Warto jednak przypomnieć przykłady takich metafor jak: *wróg, walka, atak, bojowość*; w języku bułgarskim: *враг, вражеско подполие, противник* oraz sformułowania takie jak:

Źródłem problemu jest polityczne **rozbrojenie**.

Плътен контакт с **противника** за водене **по-настъпателна борба** срещу идеологическите **подривни центрове**.

Така напр., българския лекторски съюз в София представлява реакционно **гнездо**, в което се злослови по адрес на правителството.

[…] **меча** на разузнаването […].

Często pojawia się metafora nawiązująca do zdrowia, np. w języku bułgarskim *израз на нездравите схващания, заразяват своето обкръжение*, a w polskim: *ujawnienie zdrowego elementu, zdrowi politycznie obywatele*. Nielojalność wobec władzy przedstawiana była jako choroba, natomiast osoby uznawane za nielojalne – jako jej nosiciele, szerzący zarazę. W takim kontekście działania aparatu bezpieczeństwa ukazywano jako proces leczenia, którego celem było „uzdrowienie" społeczeństwa z wpływów wrogich władzom:

Są ludzie, których trzeba **wyleczyć** z **choroby** skierowanej przeciwko naszemu aparatowi.

[…] повестта на Емил Манов «Недостоверен случай», която е израз на **нездравите** схващания на тази група писатели […].

Останаха на своите **нездрави** антипартийни позиции в областта на литературата и нашата борба на идеологическия фронт.

Проводници на **нездрави** тенденции и явления в областта на науката и изкуството.

Заразяват своето обкръжение.

Kolejną szeroko stosowaną metaforą jest metafora brudu i czyszczenia (por. Dojka 2011: 14). Autorzy tekstów resortowych pisali o *elementach o nieczystej przeszłości*, określając przeciwników politycznych mianem *śmieci*, zaś ich eliminację nazywali *czystką* lub *oczyszczaniem*.

[…] do związania ich z międzynarodowym **śmieciem** reakcyjnym, jak np. UFA, OUN lub innymi zdrajcami własnych narodów.

[…] **oczyszczanie** terenu z elementów bandyckich.

Това се дължи на […] мерките, взети от ЦК на БКП за **прочистване** на идеологическите институти от нездрави елементи, това е резултат и на дейността на органите на ДС.

Często spotykane są również przykłady metafor nawiązujących do rodziny i wychowania. Tak więc poza charakterystycznymi dla języka tej epoki przymiotnikami *braterski* / *братски* (szczególnie w kontekście współpracy ze służbami z innych krajów demokracji ludowej, np. *братски разведки, братски разузнавания*), w obu zbiorach typowe jest określanie działań indoktrynacyjnych za pomocą metafory *wychowanie* / *възпитание*, a w zbiorze bułgarskim nawet *превъзпитание*. Z kolei osoby nieprzestrzegające przyjętych *reguł wychowawczych* były postrzegane jako wymagające sankcji ze strony aparatu bezpieczeństwa, który rościł sobie prawo do wymierzenia im odpowiedniej kary:

SB uczestniczy w procesie socjalistycznego **wychowania** społeczeństwa.

Още не сме навлезли смело към активна настъпателна дейност за задълбочено разработване и разобличаване най-злостните вражески елементи и широко прилагане методите на профилактична, разложителна работа всред останалия контингент и дори **превъзпитателно** въздействие чрез агентурата и по други начини.

Има много лица, живущи зад граница извършили и извършващи престъпления против нашата страна, Съветския съюз и другите социалистически страни, против които трябва да бъдат проведени «специални» мероприятия за **наказанието** им.

W bułgarskim materiale często spotyka się metaforę erozji, stosowaną do opisu stopniowego osłabiania lub podważania postaw i przekonań ideologicznie niepożądanych wśród społeczeństwa lub w wybranych środowiskach:

На отделни лица по времепрестоя им на запад се контролира кореспонденцията с оглед долавяне планове и намеренията им се анализира евентуалната им **ерозия** под въздействието на идеологическата диверсия на противника.

Той [противникът] се стреми да я [интелигенцията] **ерозира** и внесе колебания в нейните редове.

[…] **ерозиране** съзнанието на наши научни работници, скланяне към невъзвращенство, обработка с цел вербовка и пр.

W tekstach wyraźnie dostrzega się również tendencję charakterystyczną dla języka propagandy, polegającą na unikaniu jednoznacznego nazywania określonych zagadnień, objętych tabu politycznym. Bednarczuk określa to zjawisko mianem niedookreśloności języka propagandy (Bednarczuk 1994: 48–49). Zasadniczo odnosi się ono do kwestii związanych z tłumieniem przejawów sprzeciwu wobec władzy, metod zwalczania przeciwników politycznych oraz przedstawiania realiów historycznych sprzed II wojny światowej. W analizowanym materiale w takich kontekstach najczęściej stosowano eufemizmy typu *бивши хора, хора от бивш произход, другояче мислещи*, por.:

Някои от тях са с **минало, което е известно**.

Лица със **съмнително минало**.

Да се направи задълбочен анализ на връзките на нашите обекти, водещи се на отчет, с лицата, провеждащи подривна дейност и т.н. „**другояче мислещи**" от другите социалистически страни.

[…] се опита да ги подтикне към **някоя неразумна постъпка**.

Eufemizmy wynikające z tendencji do niedookreśloności pojęć często odnosiły się do protestów społecznych, strajków i innych aktów buntu obywatelskiego, które w dokumentach określano terminami neutralnymi, takimi jak: *wydarzenia, zdarzenia, wypadki, zajścia, przesilenie*; *събития*:

W okresie **wydarzeń grudniowo-styczniowych** w Szczecinie usilnie kreował się na rzecznika klasy robotniczej wietrząc w tym swój interes.

Rozmawiając na temat **marcowych wypadków** w Polsce, rzekomo potępia te **wyczyny** […].

Szereg studentów AM aktywnie zaangażowało się w minionych **wydarzeniach marcowych** 1968 r.

Brał aktywny udział w **wypadkach marcowych** […] jak również starał się zgrupować wokół siebie osoby wrogo ustosunkowane do władz i ustroju PRL.

NOTATKA w sprawie zastosowania represji karno-administracyjnej wobec niektórych uczestników **zajścia** w dniu 30 stycznia 1968.

[…] uczestniczyła w **zajściach** w dniu 31.08.82 w Olsztynie.

[…] w okresie **wypadków czechosłowackich** […].

przesilenie grudniowe […] **wydarzenia grudniowe**.

По време на **унгарските събития** се е изказал хвалебствено към контрареволюционерите и предричал идването на фашизма в България.

[…] **събитията в Авганистан**, необявената война между Ирак и Иран, **полските събития** […].

Niedookreśloność językowa ujawnia się również w eufemizmach stosowanych do opisu niepowodzeń w pracy resortowej, tak na przykład przerwanie współpracy ze służbą bezpieczeństwa określano mianem *negatywnego ustosunkowania się, którego nie udało się przezwyciężyć* (Musiał 2020: 303).

6.4.2. Tabu polityczne i strategie omijania

Czasami, w celu ominięcia tabu politycznego, funkcjonariusze posługiwali się określeniami świadomie niezgodnymi z rzeczywistością[11]. W materiale polskim zjawisko to uwidacznia się m.in. w opisach terenów utraconych przez Polskę po II wojnie światowej. Tak Lwów w 1931 roku jest przedstawiany jako część ZSRR, a agresja ZSRR na Polskę w 1939 roku określana jest mianem oswobodzenia terenów Zachodniej Ukrainy i Białorusi. Termin ten został zaczerpnięty z retoryki radzieckiej, w której wydarzenia te przedstawiano jako wyzwolenie zachodniej Ukrainy i Białorusi spod polskiego ucisku. W dokumentach resortowych drugi człon określenia był świadomie zerowany. Podobny problem pojawiał się przy opisie terenów utraconych na rzecz ZSRR, zwłaszcza w kontekście inwigilacji środowisk kresowych, gdzie funkcjonariusze musieli w jakiś sposób odnotować np. miejsce urodzenia repatriantów. W takich przypadkach najczęściej stosowano zapis z użyciem cudzysłowu, np. *województwa „wschodnie"*, co pozwalało na zachowanie formalnej neutralności i uniknięcie bezpośredniego wskazania przynależności terytorialnej, por.:

ur. 21.VIII.1931 r. **we Lwowie /ZSRR/**.

W wyniku działań wojennych w 1939 r. i **oswobodzeniu terenów zach. Ukrainy i Białorusi** przez Armię Radziecką na terenie Z.S.R.R. okazała się pewna ilość obywateli polskich.

[…] **„wschodnich"** województw.

Dla Bułgarów przykładem tabu politycznego była osoba cara Symeona, który emigrował po przejęciu w kraju władzy przez komunistów. W dokumentach funkcjonariusze rzadko stosowali neutralne określenia, takie jak *były monarcha*.

[11] Można to uznać również za narzędzie do manipulacji historycznej.

Dominowały natomiast formy językowe mające na celu dyskredytację osoby byłego władcy i równocześnie legitymizację nowego reżimu. Najczęściej używano zapisu *„цар"* w cudzysłowie lub zdrobniałej formy imienia Symeon *Симеончо*, por.:

> […] ако се наложи контакт със **Симеончо** и неговите хора […] голям привърженик на **Симеончо**.
>
> […] бил недоволен от неуважението към **„царя"**.

Zadaniem funkcjonariuszy było gromadzenie informacji dotyczących wszelkich przejawów nielojalnego zachowania oraz krytycznych postaw w społeczeństwie. Niektóre uzyskane dane były jednak na tyle drażliwe, że ich bezpośrednie przytoczenie stanowiło problem – wymagało bowiem zwerbalizowania treści uznawanych za bluźniercze lub wyjątkowo obraźliwe. Agenci z całą pewnością obawiali się nawet przytaczania takich treści, więc zazwyczaj w tematach objętych tabu politycznym używano niedopowiedzeń, co zostało opisane wyżej. Zdarzało się jednak, że funkcjonariusz odnotowywał wprost, iż obserwowany użył słów, których nie może przytoczyć, lub że jego wypowiedzi były niedorzeczne bądź ordynarne:

> W październiku został zatrzymany […] za rozsiewanie szeptanej wrogiej propagandy o treści następującej: W Związku Radzieckim jest nędza […]. Wyraził się, że prezydent Bierut jest /**słowo nie cenzurowane**/ jak również twierdził, że Związek Radziecki wymordował polskich oficerów w Katyniu.
>
> **Trudno przytaczać** jego wypowiedzi. Są bardzo **ordynarne**.
>
> Художникът […] изселен от София прави остри вражески изказвания като назовава комунистите с **най-обидни епитети**.
>
> […] е говорила различни **нелепости и долни неща** за съветските хора.

6.4.3. Epitety i hiperbole

W dokumentach resortowych wyraźnie zaznaczała się, opisana już w części poświęconej cechom języka propagandy, tendencja do intensywnego stosowania licznych epitetów oraz hiperboli. Środki te pełniły przede wszystkim funkcję wartościującą i perswazyjną, pozwalając autorom narzucić określoną interpretację faktów. Na przykład w polskich dokumentach osoby wierzące były często określane jako *fanatycy religijni*, co kwalifikowało ich jednoznacznie społecznie i ideologicznie. W tekstach bułgarskich natomiast protesty i akcje opozycyjne określano najczęściej eufemistycznie, np. *събития*, ale posługiwano się również hiperbolami, takimi jak na przykład *контрареволюционния метеж*, wzmacniającymi negatywne

nacechowanie opisywanych zdarzeń. Poniższe przykłady polskie i bułgarskie pokazują użycie epitetów i hiperbol w dokumentach operacyjnych:

Последъци на **робската** същност на **отживелия** и **умиращ** капитализъм.

Те започнаха **нагла** и **открита** враждебна агитация.

[…] одобрявал **контрареволюционния метеж** в Унгария.

Коварни вражески замисли.

Агентурата е основно и решаващо средство на органите на Държавна сигурност в **безпощадната** им борба с подривната дейност […].

Разобличаване **безцеремонната** намеса на САЩ и техните специални служби […].

С цялата своя **подла** агитация те успяват да всяват в колебливите елементи […].

По този начин ще предотвратим по-нататъшната им **разложителна отровна** пропаганда.

Po **zdradzieckim** napadzie hitlerowskich Niemiec na ZSRR […].

Jest **fanatyczką** religijną, utrzymuje kontakty z klerem Krakowa i siostrami zakonnymi […].

Jest **fanatykiem** religijnym, utrzymuje zażyte i przyjacielskie kontakty z klerem katolickim.

Jak wynika z przytoczonych przykładów, używane epitety i hiperbole miały wyraźny charakter wartościujący i stanowiły integralną część języka propagandy, realizując jego podstawową funkcję ekspresyjną – nie tylko opisując rzeczywistość, lecz również ją kształtując, narzucając konkretną interpretację działań, postaw i zdarzeń. Środki te były szczególnie widoczne w opisie działań opozycji oraz szeroko rozumianych negatywnych zjawisk politycznych, gdzie autorzy tekstów starali się jednoznacznie ukierunkować ocenę moralną i ideologiczną osób i grup, wobec których prowadzono działalność operacyjną. Hiperbole i epitety umożliwiały budowanie obrazu świata zgodnego z narracją propagandową, w której wrogowie systemu byli przedstawiani w kategoriach radykalnego zagrożenia, a działania aparatu bezpieczeństwa – w kategoriach konieczności i racji państwowej.

7. LEKSYKA I TERMINOLOGIA OPERACYJNA W DOKUMENTACH SB

Terminologia operacyjna stanowi jeden z najbardziej charakterystycznych i zarazem najbardziej hermetycznych segmentów języka służb bezpieczeństwa. Funkcjonuje ona jednak w ścisłym związku z szerszą leksyką operacyjną, obejmującą zarówno jednostki o charakterze terminologicznym, jak i żargonizmy zawodowe, w tym określenia opisowe, klasyfikujące i wartościujące. Podstawową funkcją tego zasobu leksykalnego było zapewnienie precyzji opisu, jednoznaczności kwalifikacji działań oraz wyraźnego rozgraniczenia ról w systemie operacyjnym.

Aparat bezpieczeństwa wytworzył w tym celu rozbudowany i wewnętrznie spójny system nominacji, umożliwiający precyzyjne nazywanie pracowników aparatu i osobowych źródeł informacji, osób i środowisk objętych działaniami operacyjnymi, kategorii zarzutów formułowanych wobec obiektów inwigilacji, a także form działań operacyjnych oraz typów prowadzonych spraw. System ten obejmował zarówno terminologię normatywną, utrwaloną w instrukcjach i aktach wewnętrznych, jak i utrwalone sposoby opisu obecne w praktyce dokumentacyjnej.

Terminologia operacyjna, stanowiąca kluczowy komponent profesjolektu SB, nie tylko porządkowała i klasyfikowała operacyjną rzeczywistość, lecz także kształtowała sposób postrzegania aparatu bezpieczeństwa oraz inwigilowanych obywateli, utrwalając określone schematy interpretacyjne i modele oceny. W kolejnych podrozdziałach omówione zostaną główne pola semantyczne związane z pracą operacyjną, ukazujące mechanizmy nominacji i językowej charakterystyki podmiotów, zarzutów, działań oraz procedur obecnych w dokumentach SB.

7.1. Nominacja pracowników aparatu bezpieczeństwa i osobowych źródeł informacji

Osoby występujące w dokumentach SB można umownie podzielić na dwie kategorie: inwigilujących (zbierających informacje) oraz obiekty ich obserwacji. Widać to wyraźnie w poniższym przykładzie:

> Да продължи взаимната информираност с ПГУ по предстоящи пътувания **на агенти и обекти** зад граница […].

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie sposobów nominacji pierwszej grupy, obejmującej funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa oraz osoby dostarczające im informacji, określane w polskim materiale najczęściej jako *osobowe źródła informacji* (w odróżnieniu od rzeczowych źródeł informacji), a rzadziej – jako *osoby informujące* (OI). Osobowym źródłem informacji (OZI) była każda osoba dostarczająca organom bezpieczeństwa informacje, niezależnie od tego, czy była ona zarejestrowanym współpracownikiem, czy nie, a także niezależnie od tego, czy była świadoma, że udzielana przez nią informacja będzie wykorzystywana przez służby bezpieczeństwa. Określenie to bardzo często pojawia się w polskich dokumentach, zwłaszcza w kontekstach niewymagających precyzowania charakteru funkcjonowania źródła w całym aparacie bezpieczeństwa, por.:

> W związku z tym istnieje potrzeba znacznej rozbudowy **osobowych źródeł informacji** […].

> W czasie pobytu w Leningradzie odbyłem 9 spotkań w tym 3 w pokoju hotelowym ze **źródłami informacji**.

> Zadania do zainteresowania dla moich **źródeł informacji** otrzymałem jednak od jego przełożonego.

Występowanie leksemu *źródło* jest charakterystyczne dla polskiego języka resortowego, poza *źródłami informacji (osobowymi i rzeczowymi)*, występuje także *źródło sygnalizacyjne*.

W materiale bułgarskim pojawia się analogiczne określenie *източник* (*Обещал е на източника* […]), jednak jego użycie jest rzadsze niż w polszczyźnie i ustępuje częstotliwością terminowi *агентурно-информационен апарат*, który obejmuje zarówno oficjalnych pracowników, jak i wszystkie pozostałe grupy osób dostarczających informacje służbom bezpieczeństwa.

W obu językach nazwy pracowników etatowych i osobowych źródeł informacji można uznać za w pełni sterminologizowane, ponieważ ustalano je w odrębnych rozporządzeniach wraz z dokładnymi definicjami. Dokumenty te były wzorowane na radzieckich pierwowzorach, co czasami jest zaznaczone wprost w bułgarskich tekstach normatywnych dla organów bezpieczeństwa:

> При подработването на положението напълно е използуван съветския опит и е съгласувано с Комитета за държавна сигурност на Съветския съюз.

Konsekwencją wspólnego wzorca jest znaczne podobieństwo w nominacji w obu zbiorach. Podstawowy podział opiera się na rozróżnieniu między etatowymi pracownikami aparatu bezpieczeństwa a rejestrowanymi i nierejestrowanymi

źródłami informacji, przy czym nazewnictwo tych dwóch ostatnich grup ulegało zmianom wprowadzanym odrębnymi rozporządzeniami[1].

Podstawę struktury aparatu bezpieczeństwa stanowią osoby, dla których resort był podstawowym miejscem pracy, a ich zadaniem było pozyskiwanie nie tylko informacji, lecz również kolejnych źródeł informacji, tj. *pracownicy operacyjni* / *оперативни работници* / *сътрудници*:

> Сегашния щат на направлението – 8 **оперативни работници**.

> По разработката работи само **сътрудника** „Роза".

Pracownikiem operacyjnym mógł zostać także zdekonspirowany agent. Taką procedurę nazywano *ukadrowieniem agenta*.

Podstawowym określeniem źródła informacji w obu zbiorach jest internacjonalizm *agent* / *агент* (w materiale bułgarskim sporadycznie pojawia się również rodzima forma *разузнавач*), zdefiniowany jako:

> Агентът е надежден, квалифициран секретен сътрудник на органите на Държавна сигурност, успешно изпълняващ техните задачи по внедряване и разработка агентурата на разузнаванията на капиталистическите страни, вражески подмолни организации и други антинародни елементи […] Като правило агенти се вербуват от вражеска или близки тем среди / участници във вражески подмолни организации.

W materiale bułgarskim często spotyka się określenia pojęć podrzędnych w ramach paradygmatu terminologicznego *агент*, wyrażone bezafiksalnymi połączeniami dwóch rzeczowników, por. *агент-изпълнител*, *агент-двойник*, *агент-вербовчик*, *агент-наводчик*:

> Ефикасно средство в това отношение се явяват **агент-двойниците**.

> Службата трябва също така да придобие и подготви няколко **агент-вербовчика** […].

Tworzenie tego typu kompozytów jest cechą charakterystyczną języka bułgarskiego (Długosz 2017), a zwłaszcza jego terminologii, w której terminy podrzędne w paradygmacie terminologicznym często są złożeniami bezafiksalnymi (Mazurkiewicz-Sułkowska 2014). Zgodnie z ogólną tendencją w terminologii bułgarskiej (Mazurkiewicz-Sułkowska 2014), w nomenklaturze SB również równolegle występują synonimiczne konstrukcje przymiotnikowo-rzeczownikowe,

---

[1] Charakter zmian i obowiązujące normy dla poszczególnych okresów zostaną omówione w rozdziale *Ewolucja języka SB w latach 1945–1989*.

por. *агент-двойник* / *двоен агент*. Nierzadko pierwszy człon *агент* ulega zerowaniu i w dokumentach pojawia się wyłącznie drugi człon, np. *вербовчик, наводчик*, por.:

> Ще вербоваме агентура и готвим за извеждане, за **вербовчици**, **наводчици** и пр. в трети страни.

Polskie ekwiwalenty zazwyczaj są złożone z frazy rzeczownikowej (określanej) i przymiotnikowej (określającej) w postpozycji, co również jest cechą charakterystyczną dla polskiej terminologii (por . Mazurkiewicz-Sułkowska 2014). W przeciwieństwie do bułgarskiego schematu, pierwszą frazą jest zarówno rzeczownik *agent*, jak i *osoba*, por. *osoba werbująca*, *osoba wykonująca*, ale *agent celny* (więzień, który zobowiązał się informować organa SB). W bułgarskim paradygmacie terminologicznym z nadrzędnym terminem *агент* również pojawiają się terminy dwuczłonowe składające się z rzeczownika i przymiotnika (w typowym dla bułgarszczyzny szyku przymiotnik + rzeczownik), jednak nie stanowią one podstawowego wzorca dla tego paradgmatu, np. *маршрутен агент*, por.:

> За **маршрутните агенти** и техните възможности ще се направи специална картотека в отделението.

Przypadki z frazą określającą w formie rzeczownika w mianowniku nie są charakterystyczne dla polszczyzny, choć sporadycznie pojawiają się w dokumentach, np. *tajny współpracownik balast* / *TW-balast* (TW niezdolny do wykonywania najprostszych zadań lub niechętny do współpracy).

Kolejną kategorię pracowników rejestrowanych stanowią *informatorzy* / *информатори*, por.:

> Zwracam się z prośbą o zezwolenie opracowania w/w do werbunku w charakterze **informatora**.

> Jednak werbunek przebiegał w przychylnym ustosunkowaniu się **informatora** do nas.

> **Informatora** należy stale i systematycznie pouczać o przestrzeganiu konspiracji.

Informatorzy definiowani są jako:

> **Информатора** е секретен сътрудник на органите на Държавна сигурност, който изпълнява техните задачи за разкриване на враждебни и подозрителни лица, наблюдаване на вражески елементи, проучване, издирване на държавни престъпници […]. **Информатори**, като правило, се вербуват из средата на преданни и лоялни към народната власт, патриотично настроени граждани.

Równolegle z internacjonalizmem *информатор* w bułgarskich dokumentach pojawia się rodzima forma *осведомител*, czasami wchodząca w skład bezafiksalnego złożenia *агент-осведомител*, por.:

Понастоящем управлението работи с **агенти-осведомители**.

Od roku 1960 w dokumentach polskich osoba świadomie współpracująca z SB jest określana jako *tajny współpracownik* (TW), natomiast w dokumentach bułgarskich określenie *секретен сътрудник* (с.с.) funkcjonuje zazwyczaj jako kategoria nadrzędna dla wszystkich osobowych źródeł informacji, por.:

Общо в края на отчитания период отделът разполага със 101 **с.с.**, от които 58 са сътрудници и 43 осведомители.

Praca osób informujących była koordynowana przez osobę określaną kolejnym internacjonalizmem *rezydent* / *резидент*:

Обекта се обслужва с двама **резидента** и 9 информатора.

Zawerbowano 14-tu informatorów, 1-den **rezydent** i 5-ć mieszkań konspiracyjnych.

Rezydent definiowany jest w dokumentach służb bezpieczeństwa jako:

надежден квалифициран секретен сътрудник на органите на Държавна сигурност, който по задачи, възложени му от оперативните работници, ръководи, възпитава и инструктира прикрепените към него информатори /от 5 до 15 човека/ […]. **Резидентите**, като правило, се вербуват сред надеждните, особено проверени членове на БКП, а също така ДСНМ.

Odrębną kategorię zarejestrowanych źródeł informacji stanowią osoby udostępniające organom bezpieczeństwa swoje mieszkania lub miejsca na skrzynki kontaktowe. Nie dostarczały one informacji osobiście, lecz umożliwiały sprawne funkcjonowanie systemu poprzez udostępnianie lokali, w których odbywały się spotkania pracowników operacyjnych z osobami informującymi lub pozostawiano w nich informacje operacyjne. W dokumentach resortowych osoby te określane są jako *dysponent lokalu kontaktowego* / *miejsca spotkań* / *skrzynki kontaktowej* / *съдържател на явочна квартира* i traktowane jako część aparatu bezpieczeństwa:

Съдържателят на явочна квартира се явява също така секретен сътрудник на органите на ДС, който предоставя на разположение на същите своята квартира на срещи на оперативните работници с агентурата […]. **Съдържатели на явочни квартири** се вербуват из средата на преданни и патриотично настроени към народната власт граждани, предимно из средата на БКП.

W obu zbiorach często używane jest zbiorowe określenie *agentura* / *агентура*, występujące zarówno samo, jak i w połączeniu z określającymi frazami przymiotnikowymi. W polszczyźnie stosuje się typowy dla tego języka szyk terminologiczny, czyli połączenia rzeczownikowo-przymiotnikowe z określającą frazą przymiotnikową w postpozycji, np. *agentura obiektowa, agentura partnerska, agentura sygnalizacyjna / sygnalizująca, agentura zamrożona*; *паралелна агентура, маршрутна агентура*, por.:

За тази цел да се използува **паралелна агентура**.

Много е слаба работата ни по издирване и използуване на **маршрутна агентура** в страната.

Недостатъчно се използува **маршрутна агентура** по интелигенцията.

Również zgodnie z tendencjami terminologicznymi (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2014), w materiale bułgarskim częściej występują frazy złożone z dwóch rzeczowników połączonych frazą przyimkową, podczas gdy ich polskimi odpowiednikami są klasyczne dla polszczyzny terminy o strukturze rzeczownik + rzeczownik w dopełniaczu[2], np. *агентура за влияние / agentura wpływu*.

Jako zbiorowe określenia w materiale bułgarskim występują również *агентурна база, оперативен състав*, por.:

И по тази линия трябва да създаваме собствена **агентурна база**.

Реорганизация и преориентиране в работата на **оперативния състав**.

W polskich dokumentach wysoką częstotliwość występowania odnotowuje rzeczownik *sieć (siatka)*, łączony z różnymi frazami określającymi, np.:
sieć: *agenturalna, agencyjna, terenowa, wywiadowcza, informacyjna, konfidencjonalna, sygnalizacyjna, terenowa, osobowych źródeł informacji*, por.:

Jednostki **sieci** i kontakty zamieszkałe w domach studenckich informować będą o ew. agitacji do zbiorowego uczestniczenia w zajściach.

Do tego celu należy zorganizować odpowiednią **sieć** osobowych źródeł informacji.

Jako naczelne zadanie po linii […] rozbudowanie **sieci** agencyjno-informacyjnej […].

---

[2] Zjawisko to wynika z zaniku fleksji w języku bułgarskim.

Kolejną grupę nazw osobowych źródeł informacji stanowi *kontakt* / *връзка*, np. *kontakt operacyjny*, *kontakt poufny*, *kontakt informacyjny*; *оперативна връзка*, *доверителна връзка*, por.:

Dokonano werbunku **kontaktu poufnego**.

Отделението работи и изпрати зад граница с наши задачи повече от 10 **доверителни връзки**.

Mimo pozornego podobieństwa w zakresie danej kategorii nie ma pełnej ekwiwalencji między terminologią polską i bułgarską. Tak na przykład w polskich dokumentach *kontakt informacyjny* oznaczał współpracę z wywiadem cywilnym PRL, często nieświadomą, natomiast *kontakt operacyjny* – w pełni świadomą. Pozorny bułgarski ekwiwalent *оперативна връзка* przewidywał współpracę nieświadomą, w tym często z obcokrajowcami, por.:

[…] чужди граждани с разузнавателни възможности, с които разузнаването е установило контакт или са създадени доверителни отношения, предимно на идейна основа, и изпълняват разузнавателни задачи, без да са вербувани за агенти и без да знаят, че имат работа с разузнаването.

W polskich dokumentach osoby, które nieświadomie udzielały informacji SB, określano także mianem *kapturowe źródło informacji* lub *agent kapturowy*.

Wśród pracowników nierejestrowanych, często określanych jako *nieoficjalni pracownicy*, najczęściej wymieniano *osoby zaufane* / *доверени лица* i *osoby samorzutnie informujące* / *samorzutni informatorzy*, w bułgarskim materiale – *доброволни сътрудници*, por.:

Do zdobycia informacji zaangażowano dwie **osoby zaufane**.

Голям резерв за получаване на допълнителната информация са **доверените лица** и сега полагаме грижи за разширяването на този апарат.

По р/ката за момента работят двама **доброволни сътрудници**.

Osobną grupę nierejestrowanych źródeł informacji stanowiły osoby udzielające SB informacji w zakresie swoich specjalistycznych wiadomości zawodowych lub naukowych. Funkcję tę można porównać do funkcji biegłego w systemie sądowniczym. W polskich dokumentach określano je mianem *konsultanta*, natomiast w bułgarskim – za pomocą charakterystycznych dla tego języka złożeń: *консултант-специалист* lub *консултант-агент*, por.:

Ползвани са и 172 ДЛ и **консултанти-специалисти** в различни области на науката и културата.

В кратки срокове да се доизгради специализиран по проблеми и области на културата и изкуството апарат от **консултанти-агенти** и ДЛ.

Opisując osobowe źródła informacji, warto także zwrócić uwagę na pseudonimy, które posiadało każde takie źródło. Ich wybór był również obwarowany odgórnymi wytycznymi. W bułgarskich instrukcjach pojawiają się m.in. następujące zalecenia:

Забранено е да се дават на агентурата оскърбителни псевдоними.

Едновременно с това трябва да се сменят псевдонимите, оскърбяващи или унижаващи личното достойнство на сътрудника, а също така да се заменят и занапред да не се присвояват псевдоними по имената на видни политически и обществени дейци.

7.2. Nominacja osób i środowisk objętych działaniami operacyjnymi

7.2.1. Określenia neutralne

W polskim języku operacyjnym osobę pozostającą w kręgu zainteresowań służb bezpieczeństwa najczęściej określano terminem *figurant / figurantka*, por.:

Faktyczny stan **figurantów** w rozpracowaniach obiektowych wynosi obecnie 2193.

[…] miejscowe kontakty **figurantki** z miejscowym środowiskiem tzw. opozycji politycznej.

Wytypować 6 grup pracowników operacyjnych, którzy w grupach po trzy osoby w wypadku gromadzenia się studentów, będą wyławiać **figurantów** […] w celu neutralizowania ich udziału.

Bułgarskim ekwiwalentem polskiego *figuranta* był *обект*, por.:

Същата е в близък контакт с **обекта** и има възможност да ни донася само повърхностни неща, но не и да разработва целостно **обекта**.

Вражеската дейност на **обектите** е изяснена.

По **бекта** работата ще продължи за укрепване на здрави идейно-политически позиции.

Określenie to miało jednak charakter polisemiczny, ponieważ oznaczało zarówno osobę, jak i instytucję, środowisko lub obszar objęty działaniami operacyjnymi. W polszczyźnie również funkcjonował termin *obiekt*, ale głównie w znaczeniu instytucjonalnym (por. *sprawa obiektowa*), por.:

> Niezależnie od powyższych przedsięwzięć prowadzić stałą inwigilację środowiska na **obiekcie** poprzez osobowe źródła informacji i inne środki pracy operacyjnej.

> Praca na **obiekcie**.

> По р\ката на **обекта** се използва следната агентура: […].

> **Обект** за проникване […].

W polskich materiałach użycie rzeczownika *obiekt* w odniesieniu do osób pojawia się sporadycznie i zwykle w utartej sterminologizowanej frazie *obiekt zainteresowania / rozpracowania*, por.:

> Na podstawie licznych rozmów z **obiektem** Waszego **rozpracowania** […] stwierdził […].

7.2.2. Określenia nacechowane negatywnie

Jak wspomniano, dokumenty służb bezpieczeństwa charakteryzuje rozbudowana retoryka wojenna, a nominacja przeciwnika oraz jego działań często opiera się na metaforyce wojennej. Neutralne określenia *figurant / обект* występują zazwyczaj w początkowych etapach prowadzenia spraw, jednak na późniejszych etapach funkcjonariusze szybko klasyfikują daną osobę jako niebezpieczną dla państwa socjalistycznego i zaczynają stosować nacechowane negatywnie formuły.

Najczęstszym zbiorowym określeniem przeciwników ustroju w materiale polskim jest wyrażenie *wrogi element*, natomiast w bułgarskim jego ekwiwalentem jest *вражески контингент*. Warto zwrócić uwagę, że bułgarski termin występuje wyłącznie w liczbie pojedynczej, por.:

> **Вражеският контингент** не е установен напълно и поради това оперативният отчет не е цялостен.

> В отделението **вражеският контингет** не е установен по линия писатели / водят се на отчет само 11 обекти/ и отчасти по линия на музикалните дейци и научните работници.

Prosimy wziąć go w opiekę przed ewentualnymi prześladowaniami ze strony **wrogiego elementu**.

Wyeliminowanie **elementu wrogiego**.

W materiale bułgarskim czasami można zaobserwować zjawisko zerowania frazy przymiotnikowej, które ma charakter zerowania określonego: rzeczownik *контингент* występuje samodzielnie, lecz zachowuje znaczenie ‘вражески контингент’, por.:

Да се вземат мерки за недопускане включване в делегатската група на кръга Ви обекти на оперативен отчет, лица от **контингента** или идейно-неустойчиви такива.

W dokumentach bułgarskich funkcjonuje także określenie *вражески елемент*, które występuje rzadziej niż *вражески контингент*, lecz w odróżnieniu od niego tworzy regularnie formy pluralne i często używane jest w liczbie mnogiej, por.:

Неразоръжени **вражески елементи** […].

Отчетния период се характеризира с активизиране на **вражеските елементи**.

Вражеските елементи разхлабват дисциплината, при прегледи на затворници се държат учтиво, а на болните, които са прогресивно настроени демонстративно отказват помощ.

Wspólnym określeniem dla obu zbiorów jest *przeciwnik* / *противник (wewnętrzny i zewnętrzny)*. W obu językach termin ten funkcjonuje jako rzeczownik zbiorowy (nomen collectivum) i w takim użyciu zwykle występuje w liczbie pojedynczej. W materiale bułgarskim pojawia się jednak znacznie częściej niż w polskim, por.:

Справка относно подривната дейност на **противника** срещу наши специалисти.

Отчитайки и оценявайки ролята, мястото и перспективите на интелигенцията в социалистическото общество, **противникът** работи упорито сред пребиваващите български граждани в чужбина.

Състоянието на контраразузнавателната работа на органите на ДС по разкриване и пресичане подривната дейност на **противника** в средите на художествено-творческата интелигенция.

Zebrano informacje oraz materiały wskazujące iż **przeciwnik** polityczny wszystkimi sposobami dążył do wyeliminowania naukowców prezentujących linię PZPR oraz mogących realizować linię porozumienia narodowego.

Nie posiada możliwości do realizacji długofalowych zadań wobec **przeciwnika**.

W bułgarskich dokumentach zwraca uwagę częste użycie przymiotnika dzierżawczego derywowanego od rzeczownika *противник*, co nie znajduje odpowiednika w polszczyźnie operacyjnej, por.:

Всичко това се използува активно от **противниковите** разузнавателни служби.

[…] един агент на място – на **противникова** територия.

[…] движения в **противниковите** страни […].

Jednym z podstawowych sposobów określania osób objętych inwigilacją jest stosowanie połączeń z frazą określającą *wrogi / вражески* (*враждебен*), np. *wrogie środowiska*, *wrogie ośrodki dywersyjne*; *вражески среди*, *вражеска интелигенция*, por.:

[…] znany z **wrogiego** stosunku do PRL.

Nie stwierdza się istnienia zorganizowanych grup o tendencjach **wrogich** politycznie.

Sprawa obiektowa założona została w dniu 21.10.70 r. Jej celem była ochrona środowiska pracowników naukowych i młodzieży studenckiej przed wszelkimi przejawami działalności mającej **wrogi** charakter, penetracją **wrogich** ośrodków zagranicznych i **wrogim** oddziaływaniem elementów klerykalnych i antysocjalistycznych.

През настоящата година в трите важни окръзи трябва да се постигне прелом в работата по линия на **вражеска** интелигенция.

W kontekście prowadzonej wojny ideologicznej podział na swoich i wrogów jest fundamentalny (por. rozdział *Cechy języka propagandy komunistycznej w dokumentach SB*), jednak tylko w dokumentach bułgarskich rzeczownik *враг* pojawia się jako podstawowy termin określający osoby inwigilowane, por.:

[…] като **врагове** сме отбелязали към 180 души.

По плана е извършил една вербовка на информатор по обслужване и е взел на п.о. към 15 **врагове**.

W polskich tekstach *wróg* występuje bardzo rzadko, a wrogość najczęściej wyrażana jest przymiotnikiem lub przysłówkiem:

> Praworządność socjalistyczna wymaga dla każdego funkcjonariusza wytężonej pracy i ofiarności w obronie władzy ludowej i ochronie jej autorytetu przed wszelkimi zakusami **wroga**.

Częściej rzeczownik *wróg* pojawia się w utartych dla profesjolektu SB wyrażeniach typu *wróg obecnej rzeczywistości / teraźniejszości*:

> Nastawienie w/w jak i ustosunkowanie do obecnego ustroju jest nie przychylne, jest **wrogiem teraźniejszości**.

W obu zbiorach osoby poddawane obserwacji i inwigilacji są określane rzeczownikami *osoba, element / лице, елемент*, które występują w połączeniu z negatywnie nacechowanymi frazami określającymi. Warto jednak podkreślić, że o ile w materiale bułgarskim *елементи / лица* występują z różnymi określeniami i funkcjonują wymiennie, o tyle w dokumentach polskich widoczna jest wyraźna tendencja do stałej łączliwości, por.:

– *osoby*: *o wrogiej postawie politycznej, o postawach rewizjonistycznych, o wrogim obliczu politycznym, negatywnie ustosunkowane, negatywnie nastawione*;

– *elementy*: *antysocjalistyczne, rewizjonistyczne, wichrzycielskie*;

– *лица/елементи: опозиционни, вражески, реакционно настроени, антинародни, буржоазни, с буржоазните разбирания, с реакционни убеждения*.

W polskim języku operacyjnym wysoką frekwencją wyróżnia się wyrażenie *element wichrzycielski*, które można uznać za quasi-termin służący do kategoryzowania figurantów jako określonego typu przeciwnika politycznego, por.:

> Z osobami rozpowszechniającymi wrogą propagandę i innymi **elementami wichrzycielskimi** prowadzić rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze.

Polski materiał cechuje także bardzo wysoka częstotliwość występowania konstrukcji z przymiotnikiem *negatywny* oraz przysłówkiem *negatywnie*:

> Jest to osoba **negatywnie** ustosunkowana […].

> Osoby znane z **negatywnych** postaw i wrogiej działalności politycznej.

> Niezależnie od powyższych przedsięwzięć prowadzić stałą inwigilację środowiska na obiekcie poprzez osobowe źródła informacji i inne środki pracy operacyjnej, celem ujawnienia osób **negatywnie** nastawionych do ustroju PRL.

W języku obu służb często pojawiają się określenia typu *реакционери / rewizjoniści / osoby o poglądach rewizjonistycznych*, *опозиционери / опозиционно настроени / опозиционно проявяващите се / elementy opozycyjne* itd., jednak ich rozkład jest różny. W tekstach bułgarskich częściej używane są rzeczowniki (*враг, реакционер, опозиционер*), podczas gdy w polskich materiałach zjawisko to występuje sporadycznie – w polszczyźnie ocena zazwyczaj zawarta jest we frazie określającej (przymiotnikowej lub przysłówkowej):

Дружи изключително с **реакционери**.

В висшия адвокатски съвет отечественофронтовските елементи са по-здраво устроени: 13 комунисти, 4 отечественофронтовци, 9 **опозиционери** и 1 неутрален.

Literat o tendencjach wyraźnie **opozycyjnych** i rewizjonistycznych.

W tej sytuacji prawdopodobne jest, że niektóre elementy **opozycyjne** spośród literatów i studentów mogą usiłować doprowadzić do zakłócenia porządku publicznego w mieście.

Zwraca uwagę również bardzo wysoka częstotliwość występowania w bułgarskich tekstach określenia *фашист* (oraz derywowanych od niego przymiotników), które występuje często synonimicznie z *опозиционер, реакционер, враг*:

Чист **фашист**.

Александра Стоилова е получила едно писмо от своя племенник с **фашистко** съдържание.

Фашизиран елемент.

Działaniami operacyjnymi w obu krajach objęta była przedwojenna inteligencja oraz osoby zajmujące wysokie stanowiska przed przejęciem władzy przez komunistów. Wątek ten szczególnie często pojawia się w zbiorze bułgarskim, gdzie w odniesieniu do tej grupy stosowany jest eufemizm *бивши хора*:

На първо място трябва да отбележим вражеските прояви и дейност на **бившите хора**.

По-голямата част от този контингент са „**бивши хора**" или техни синове и дъщери, засегнати от мероприятията на народната власт.

Bułgarscy funkcjonariusze często widzieli wroga także wśród przedstawicieli partyjnej inteligencji, określając takich działaczy mianem „obrażonych" lub „zdegradowanych" komunistów, por.

> Представители на капиталистическите легации търсят контакт с „**обидени**" **комунисти**;
>
> […] някои **деградирали членове на БКП**.

Jak już wspomniano, w polskich dokumentach operacyjnych dominują frazy składające się z rzeczownika oraz leksykalizującego zarzut przymiotnika bądź przysłówka. Nie oznacza to jednak całkowitego braku polskich rzeczowników klasyfikujących figurantów jako określony typ przeciwnika ideologicznego. Tak na przykład w dokumentach z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych w obu krajach zwraca uwagę konsekwentne stosowanie leksemów *bandyta* / *бандит* oraz *banda* / *банда*, używanych do oznaczenia członków organizacji podziemnych i całych grup konspiracyjnych. Warto podkreślić, że zarówno w PRL, jak i w LRB były to określenia silnie zideologizowane, oficjalnie promowane w propagandzie państwowej w odniesieniu do powojennego podziemia antykomunistycznego. Terminy te nie były neutralne – stanowiły element języka walki politycznej i służyły delegitymizacji przeciwnika ideologicznego poprzez nadanie mu statusu przestępczego. W praktyce zastępowały takie określenia, jak *partyzant* czy *działacz konspiracyjny*, wzmacniając pejoratywną kwalifikację objętych inwigilacją osób i struktur, por.:

> Jak podaje **bandyta** Wydrzyńki […].
>
> Do rozpr. Wstęp. agenc. krypt. „Nieujawniony" p-ko ukrywającemu się **bandycie** Kostrzewie ps. „Profesor" w myśl planu operacyjnych przedsięwzięć na teren Jeleniej Góry, został delegowany referent […], celem zidentyfikowania i sprawdzenia danych dot. Wardy Józefa, jakoby nim miał być ukrywający się **bandyta** Kostrzewa.
>
> Wykaz dalszych aresztowanych współpracowników i meliniarzy **bandy** Danielaka.
>
> Наред с бандитските групи по места в страната бяха създадени и нелегални организации, които си поставиха за задача да рекрутират **бандити**, да ги снабдяват с храна, дрехи и оръжие.

Jak pokazują powyższe przykłady, język służb bezpieczeństwa funkcjonalnie różnicował osoby i środowiska podlegające inwigilacji. Neutralne określenia, takie jak *figurant* czy *обект*, ustępowały miejsca terminom nacechowanym negatywnie, odzwierciedlającym hierarchię wrogów politycznych i społecznych. W obu krajach wykształciły się przy tym charakterystyczne konwencje

leksykalne: w Polsce dominowały frazy opisowe z przymiotnikiem lub przysłówkiem, natomiast w Bułgarii częściej stosowano rzeczowniki klasyfikujące osoby jako określony typ przeciwnika.

7.3. Kategorie zarzutów wobec obiektów inwigilacji – nominacja i charakterystyka językowa

7.3.1. Zarzuty wspólne dla obu zbiorów

Autorzy raportów i notatek służbowych znaczną część analizowanych dokumentów poświęcali formułowaniu zarzutów wobec obiektów inwigilacji. Zarówno treść tych oskarżeń, jak i sposób ich nominacji w obu badanych zbiorach sprowadzały się do ograniczonego repertuaru powtarzalnych, skonwencjonalizowanych nazw, które – jak można przypuszczać – zostały zaczerpnięte bezpośrednio z radzieckich wzorców terminologicznych. Resortowi autorzy definiowali zagrożenia jako zamierzenia bądź działania społecznie niebezpieczne, „naruszające stan bezpieczeństwa wewnętrznego kraju, wywołane w celu obalenia lub osłabienia ustroju politycznego PRL, zakłócenia funkcjonowania państwa lub spowodowania innej poważnej szkody o znaczeniu polityczno-społecznym" (Pepłoński 1985: 5). Z powyższego wynika wprost, że działalność aparatu bezpieczeństwa była postrzegana jako walka prowadzona przede wszystkim na płaszczyźnie ideowej, ukierunkowana na identyfikowanie wszelkich przejawów tego, co kwalifikowano jako *wrogą działalność* (*działalność antypaństwową*) / *вражеска дейност*. W podręczniku dla funkcjonariuszy termin ten definiowano jako „działalność przestępczą o podłożu politycznym, nazywaną także antypaństwową, odróżniając ją od pozostałej przestępczej działalności" (Polaszek 1985: 9), por.:

> Prowadzi **wrogą działalność** […] w celu obalenia ustroju komunistycznego.

Jako synonimiczne wobec określenia *wroga działalność* funkcjonowały również nazwy *szkodliwa działalność* i *negatywna działalność*. Ponieważ walka była prowadzona na płaszczyźnie ideowej, wymienione określenia często występowały z dodatkowymi frazami precyzującymi – w materiale polskim *politycznie*, w bułgarskim zaś *идеологически*, por.:

> Nie stwierdziliśmy [aby] wymieniona stosowała samokontrolę **negatywnej działalności politycznej** prowadzonej przez nią na naszym terenie.

Wszystkie trzy powyższe określania, mimo że były jednoznacznie zdefiniowane i bez wątpienia należały do terminologii zawodowej, zachowały szyk

przymiotnik + *rzeczownik*, nietypowy dla polskiej terminologii. Zjawisko to można wiązać z dwuznacznością frazy *działalność wroga*, która mogła być interpretowana zarówno jako połączenie rzeczownika z przymiotnikiem, jak i jako konstrukcja dwóch rzeczowników (N_{nom} + N_{gen}).

Bułgarskim ekwiwalentem zbiorczego określenia działań uznawanych za podstawę do podjęcia represji przez aparat bezpieczeństwa były przede wszystkim *вражеска дейност* oraz *вражески прояви*, a rzadziej także *враждебно-разложителна дейност*, por.:

> Най-разпространена форма на **вражеска дейност** сред интелигенцията е вражеската агитация, вражески изказвания по адрес на социалистическото строителство, политиката на СССР, по адрес на социалистическото изкуство и социалистическия реализъм и т.н.

> Набелязани бяха мерки за по-ефикасното им наблюдение и недопускане да се ангажират с открита **враждебно-разложителна дейност**.

Wyjątkowo wysoką frekwencję w materiale bułgarskim wykazuje także określenie *подривна дейност*, najczęściej w połączeniu z przymiotnikiem *идеологическа*, por.:

> […] се наблюдават някои изменения в тактиката, средствата и методите на **идеологическата подривна дейност** на противника.

Jako wykonawca czynności określanych mianem *подривна дейност* występuje zazwyczaj zbiorowy podmiot *противник*, który, jak już wspomniano, najczęściej funkcjonuje w tekstach resortowych jako singularium tantum:

> В резултат на все по-засилващата се **подривна дейност** на **противника**, както и на влиянието на враждебните елементи вътре в страната, през последните години, в средите на художествено-творческата интелигенция чувствително се увеличиха негативните тенденции и явления, враждебните и нелоялни прояви, някои от които са с висока степен на обществена опасност.

Zarzuty mogły dotyczyć nie tylko działalności uważanej za wrogą, lecz także samych poglądów, niezależnie od tego, czy ich konsekwencją były konkretne działania. W takich kontekstach szczególnie często pojawia się oskarżenie o *negatywny stosunek* lub *wrogie nastawienie* (*ustosunkowanie*) do ówczesnych realiów, eufemistycznie określanych mianem *obecnej rzeczywistości*, a przede wszystkim wobec partii komunistycznej, władzy ludowej, ZSRR czy kolektywizacji itd.

> **Negatywny stosunek do kierowniczej roli partii** w dziedzinie twórczości literackiej i artystycznej.

[…] jest **wrogo nastawiony do obecnej rzeczywistości** […] wyraził się, że wstąpił by do Partii, lecz do takiej, która pracuje dla Polski a nie dla Rosji.

Bułgarskimi ekwiwalentami tych oskarżeń były określenia *вражески* (*враждебни*) *възгледи* oraz *вражески* (*враждебни*) *намерения*:

[…] изказват **враждебни възгледи**, изказват се против ръководната роля на Партията в литературата и изкуството.

[…] група лица, свързани помежду си с общи **вражески възгледи** и **намерения** […] провеждащи организирана, престъпна дейност.

Poza tymi uogólnionymi kategoriami funkcjonował szeroki repertuar bardziej szczegółowych działań i postaw uznawanych za antypaństwowe i niebezpieczne dla socjalistycznego społeczeństwa. Wspomniane *wrogie postawy* często były doprecyzowywane jako *postawy / poglądy / tendencje rewizjonistyczne, reakcyjne, opozycyjne i antysocjalistyczne*, a w materiale bułgarskim – jako *реакционни прояви* (*убеждения*), *буржоазните разбирания*. Tego rodzaju cechy przypisywano również utworom artystycznym, a pośrednio także ich autorom, por.:

Literat o **tendencjach** wyraźnie **opozycyjnych** i **rewizjonistycznych**.

Znany w szeregach z **reakcyjnych poglądów**.

[…] **wartości** ideowo-artystyczne przedstawianych programów, sprzeczne i niejednokrotnie **reakcyjne** w stosunku do naszej rzeczywistości […].

Писане на стихотворения с вражеско и **реакционно съдержание**.

Хората от буржоазната среда, с **буржоазните разбирания**, с **реакционни убеждения**.

W aktach konsekwentnie akcentowano wrogie postawy figurantów wobec partii i panującego ustroju. W dokumentach bułgarskich szczególnie często pojawia się zarzut krytycznego stosunku do Związku Radzieckiego oraz nieuznawania wyższości wzorców radzieckich, czyli, jak to ujął autor jednego z bułgarskich dokumentów, *идейна обърканост*, por.:

[…] wielokrotnie **wyrażała dezaprobatę i niezadowolenie z aktualnej rzeczywistości** panującej w naszym kraju.

Обявлявал се е **против политиката на БКП** в областта на литературата.

Някои преподаватели от висшите учебни заведения не признават приоритета на съветската наука […] **умаловажават значението на идеологическите дисциплини**.

Отричат съветските методи на работа.

[…] открити антипартийни прояви и **идейна объркаост**.

Konieczność obserwacji osób o negatywnym stosunku do ustroju uzasadniano przekonaniem, że w sprzyjających okolicznościach mogą one przejść do aktywnych form wrogiej działalności, por.:

[…] prowadzić stałą inwigilację środowiska na obiekcie poprzez osobowe źródła informacji i inne środki pracy operacyjnej, celem ujawnienia osób negatywnie nastawionych do ustroju PRL, które **w sprzyjających im okolicznościach mogą podjąć wrogą działalność, wystąpić negatywnie czy rozsiewać destrukcyjne wiadomości**. Na osoby takie zakładać sprawy operacyjne celem przecinania i likwidowania w zarodku wrogiej działalności, przy próbach jej podejmowania. Zadanie zawsze aktualne.

W środowiskach inteligenckich często powracał zarzut *powielania burżuazyjnych wzorców kultury masowej*, określany w materiale bułgarskim jako *преклонение пред западния (упадъчния) бит и морал*, a także wspomniane *непризнаване приоритета на съветска наука / литература / култура, отричане на социалистическия реализъм в областта на изкуството и литературата*:

Powiela bezkrytycznie burżuazyjne wzorce kultury masowej, zaś treści socjalistyczne przekazywane są bardzo rzadko.

[…] **възхваляват упадъчните течения в изкуството**, на които „принадлежало" бъдещето.

Има отделни изказвания на вражески настроени елементи които говорят и **възхваляват културата и изкуството на капиталистическите държави**.

W bułgarskim zbiorze odnotowano również syntetyczne określenie obejmujące powyższe zarzuty – *чуждопоклонничество*:

Допускани са и отделни прояви на национален нихилизъм и **чуждопоклонничество**.

W odniesieniu do inteligencji w obu krajach najczęściej pojawiał się zarzut *dywersji ideologicznej* (*ideologiczno-politycznej*) / *идеологическа диверсия*, rozumianej jako próba *wciągnięcia do wrogiej i antypolskiej działalności przez emisariuszy zachodnich ośrodków dywersji ideologiczno-politycznej*, por.:

W ramach teczki obiektowej prowadzona będzie operacyjna kontrola opisanego środowiska pod kątem ustalania i rozpracowywania osób mogących prowadzić **dywersję ideologiczno-polityczną**, działalność wywiadowczą, bądź w inny negatywny sposób ujemnie oddziaływujący na to środowisko.

Всичко това се използува активно от противниковите разузнавателни служби за провеждане на подривна дейност срещу нашата страна – главно шпионаж и **идеологическа диверсия**.

Do najbardziej rozpowszechnionych w dokumentach należały również zarzuty *sabotażu* / *саботаж* (*саботиране*) i *szpiegostwa* (*działalności szpiegowskiej*) / *шпионаж* (*шпионство*):

Akty **sabotażu** i dywersji.

[…] działalność **szpiegowska** i dywersyjna […].

[…] uprawiają **sabotaż** i dywersję oraz pospolite **szpiegostwo** […].

Саботиране на правителствените мероприятия, по линия на производството, строителството, транспорта.

Не се съгласява със стопанската политика на страната, което изразява чрез вършене на вредителство и **саботаж**, като спъва, оскъпява и разхищава добива на доломит.

Obok dywersji ideologicznej, szpiegostwa i sabotażu jedną z podstawowych form wrogiej działalności była *wroga propaganda* (*działalność propagandowa*) / *вражеска пропганда*, zazwyczaj występująca z kolejnym zarzutem – *agitacją* / *агитация*, por.:

MRO „Solidarność Walcząca" i zasięg jej oddziaływania w środowisku młodzieżowym z uwzględnieniem **działalności propagandowej**.

Zajmuje się **wrogą propagandą** i **agitacją**.

Rozsiewa **wrogą propagandę**.

Вражеската пропаганда бе еднако използувана както в градовете, така и по селата от страна на вражеските елементи.

Една от най-широко разпространените форми на вражеска дейност в обслужваните обекти […] е **вражеската агитация и пропаганда**.

[…] водят **разложителна и антибългарска пропаганда**.

Znaczna część zarzutów dotyczyła działalności polegającej na ustnym przekazywaniu informacji uznawanych za niekorzystne dla partii i władz komunistycznych. W polskich dokumentach niepochlebne wypowiadanie się o *obecnej rzeczywistości* określano mianem *szeptanej* (*wrogiej*) *propagandy.* W analogicznych kontekstach w materiale bułgarskim występują takie określenia jak *вражески изказвания* i *злословене*:

Wymieniony został aresztowany za **uprawianie szeptanej propagandy**.

W październiku został zatrzymany […] za **rozsiewanie szeptanej wrogiej propagandy** o treści następującej […].

Винаги **злослови** против властта.

[…] системно **прави вражески изказвания** и **злослови** по адрес на народната власт и Съветският Съюз.

Вражеските изказвания през този период се свеждаха в общи линии в хули и клевети против Правителството, партията и провежданите мероприятия от тях в нашата страна.

Воден на сигнал за **антисъветски изказвания** и **злословене** по адрес на нашата партийна и държавна политика.

Przytoczone wyżej zdanie pokazuje, że dla funkcjonariuszy przykładem *wrogich wypowiedzi* było między innymi *rozpowszechnianie plotek*, przy czym plotkami nazywano każdą informację sprzeczną z oficjalną narracją, a zarzut *rozpowszechniania plotek* / *разпространяване на слухове* (*хули, клевети*), *отправяне на клевети* powraca regularnie:

Rozpowszechniał plotki o zabiciu przez MO studentek warszawskich.

Освен това **разпространяват** всевъзможни тенденциозни **слухове** по адрес на народната власт, мероприятията провеждани от нея.

[…] **отправят клевети** под адрес на СССР.

W polskim materiale chętnie wykorzystywano również zarzut *wichrzycielstwa*, obejmujący działania zmierzające do wzniecania niezadowolenia społecznego poprzez postawę, wypowiedzi i zachowanie. Osoby nim obciążane określano mianem *wichrzycieli* lub *elementów wichrzycielskich*, por.:

Mówiąc o atmosferze na tej uczelni wspomniał, że w okresie wydarzeń marcowych 1968 r. spora część pracowników naukowych tej uczelni moralnie i czynnie popierała tzw. **wichrzycieli**.

Od lat siedemdziesiątych w polskich dokumentach jedną z najczęściej wskazywanych form wrogiej działalności była *działalność propagandowo-ulotkowa* (w tym *kolportaż*), *wydawnicza* oraz *posiadanie i rozpowszechnianie literatury bezdebitowej* (*nielegalnych wydawnictw*):

Kolportował wrogie ulotki.

Systematycznie **prowadził kolportaż** nielegalnych materiałów i wydawnictw.

Obwiniony o podjęcie działań w celu wywołania niepokoju publicznego poprzez **przechowywanie z zamiarem rozpowszechnienia nielegalnych wydawnictw** w postaci książek, broszur, biuletynów, ulotek, kaset z nagraniami, znaczków pocztowych tzw. „poczty Solidarności".

[…] zaangażowana w **kolportaż** wydawnictw bezdebitowych […].

Zarzuty tego typu w bułgarskich teczkach występują znacznie rzadziej, a informacja o druku i rozpowszechnianiu ulotek (*печатане и разпространение на листовки и лозунги*) dotyczy głownie okresu powojennego, por.:

Написал и разлепил 2 **вражески позива**.

[…] е **автор на** писаните и разпространени **вражески лозунги** в ректората.

Печатане на позиви и **лозунги**.

[…] **разпространение на листовки** с вражеско съдържание.

[…] се стремят да **издават книги с реакционно** и **опасно съдържание**.

W latach późniejszych, kiedy samo opowiadanie dowcipu jest powodem do uznania kogoś za wrogi element, działalność ulotkowa niemal zanika, by ponownie pojawić się dopiero w latach osiemdziesiątych w kontekście rozpowszechniania utworów dysydenckich i krytycznych wobec władzy:

Показателни в това отношение са опитите за формиране на „дисидентски" и „опозиционни" настроения, **създаване** и **разпространяване на клеветнически „произведения"** […].

W obu krajach, zwłaszcza w odniesieniu do osób zatrudnionych w przemyśle, chętnie sięgano także po zarzuty *marnotrawstwa, niegospodarności, szkodnictwa* / *разхищение на народни средства, вредителство, вредителска дейност*. Były one szczególnie użyteczne w sytuacjach, gdy brakowało wystarczających podstaw do formułowania oskarżeń o charakterze ideologiczno-politycznym, por.:

[…] przypadki **marnotrawstwa** i **szkodnictwa** […].

Една от най-острите форми на вражеска дейност, развивана от вражески настроени елементи на работа в обектите на промишлеността, това е **вредителството**, саботажа и диверсиите […].

Kluczowym problemem przy formułowaniu tego typu zarzutów było wykazanie, że uchybienia zawodowe miały charakter intencjonalny i wynikały z wrogiego stosunku do ustroju, a ich celem było osłabienie roli państwa i partii. Autorzy tekstów resortowych zwracali uwagę na ten problem, pisząc:

[…] вредителството, саботажа и диверсиите за разкриване на които се изисква добра квалификация, опит и упорита работа от страна на оперативния състав, **за да се докаже контрреволюционния умисъл**.

Świadomą intencjonalność wyrażano za pomocą określeń *z premedytacją* / *умишлено, съзнателено*, por.:

Z premedytacją wprowadził błędne wyliczenia do projektu.

При строежа на захарния завод в гр. Г. Оряховица, **умишлено** не е спазвал проектите.

По проектирането и добива на полезни изкопаеми от вражески настроени инженери се допускат **умишлено** неправилни изчисления […] **умишлено** извършват аварии.

[…] **умишлено** произвеждане на недоброкачествена продукция.

Съзнателно не внедрява в производството рецептите дадени от намиращия се в страната в настоящия момент съветски специалист.

Zainteresowanie aparatu bezpieczeństwa wzbudzał również fakt utrzymywania przez osoby inwigilowane kontaktów z osobami uznawanymi za wrogi element oraz szeroko rozumianych kontaktów z zagranicą, zwłaszcza z krajami kapitalistycznymi (kk), w tym z obcokrajowcami przebywającymi w kraju, por.:

Utrzymuje kontakt z osobami przebywającymi **za granicą**.

Utrzymuje szerokie **kontakty z** naukowcami z **kk**.

Дружи и **подържа връзка с вражески настроени студенти**.

[…] редица вражески елементи /наши обекти/ от средата на вражеската интелигенция продължиха да **подържат** писмена **връзка с** различни **лица живущи в капиталистически страни**.

Поддържа подозрителни връзки с капиталистическите легации и **капиталистическите страни**.

Обекта **поддържа връзки с чужденци** вътре и извън страната.

W analizowanych tekstach wrogowie ustroju socjalistycznego są konsekwentnie przedstawiani jako osoby pozbawione kręgosłupa moralnego, które podejmują wrogą działalność z pobudek czysto materialistycznych. Motywacja ideowa zostaje w tym ujęciu zastąpiona interesownością, oportunizmem i cyniczną kalkulacją zysków, por.:

W okresie wydarzeń grudniowo-styczniowych w Szczecinie usilnie kreował się na rzecznika klasy robotniczej **wietrząc w tym swój interes**.

Konsekwencją takiego podejścia jest często pojawiający się – zwłaszcza w materiale bułgarskim – zarzut *materializmu*, określany rodzimym leksemem *печалбарство*. Zazwyczaj współwystępuje on z innym oskarżeniem, wyrażonym turcyzmem *еснафщина*, oznaczającym drobnomieszczańską chęć zysku i ograniczone horyzonty. Jest to jeden z nielicznych przykładów turcyzmów funkcjonujących w języku dokumentów bułgarskich służb bezpieczeństwa. Oba te określenia zaczynają masowo pojawiać się w latach siedemdziesiątych, przede wszystkim w sprawozdaniach z wyjazdów zagranicznych przedstawicieli inteligencji twórczej na konferencje, występy czy wystawy. Podczas takich pobytów naukowcy i artyści, korzystając z okazji, podejmowali drobny handel w celu umożliwienia sobie późniejszych zakupów, co było kwalifikowane jako *валутни и контрабандни престъпления* i skrupulatnie rejestrowane przez towarzyszących delegacjom tajnych współpracowników. Od lat siedemdziesiątych w dokumentach coraz częściej pojawia się również informacja o podejmowanych próbach wyjazdu do pracy za granicę, interpretowanych przez autorów akt jako przejaw nieetycznego dążenia do szybkiego wzbogacenia się, por.:

Typowy **materialista**, stara się o maksymalne zarobki.

Сред част от тях се увеличават проявите на **еснафщина**, **печалбарство**, морално-битова разпуснатост, **злоупотребление с валута** и др.

Това води до засилване на **еснафство**, **алчност към забогатяване** и стремеж за отивне на работа на Запад, където смятат, че ще бъдат по-добре оценени и ще **получат много пари**.

Jednym z najpoważniejszych zarzutów, pociągających za sobą najdalej idące konsekwencje, był zarzut *udziału w organizacjach podziemnych* (w okresie powojennym) oraz *tajnych zgromadzeniach* (od lat siedemdziesiątych). W polskim materiale tajne spotkania przeciwników władzy ludowej były często nazywane *schadzkami*. W dokumentach bułgarskich z lat powojennych funkcjonowało określenie *участие в противодържавни (нелегални) групи и организации*. W późniejszym okresie, kiedy nie istniały już masowe struktury opozycyjne, a krytycznie nastawione do władzy środowiska naukowe i artystyczne tworzyły niewielkie kręgi osób o zbliżonych poglądach, stosowano określenia takie jak *създаване на микроструктури*, *„микрогрупи"*, *„салони"*:

Uczestniczył w nielegalnym zgromadzeniu.

[…] **изграждащи се или съществуващи противодържавни групи и организации.**

Показателни в това отношение са опитите за формиране на „дисидентски" и „опозиционни" настроения, създаване и разпространяване на клеветнически „произведения", **обособяване на „микрогрупи"** и **„салони"** на нездрава идейно-естетическа основа.

Проявяваха стремеж за **запазване** създадената от тях **на** нездрава основа **микроструктура** и за предизвикване разцепление на здравите сили.

Figurantom różnego rodzaju rozpracowań zarzucano również głoszenie poglądów sprzecznych z socjalistyczną historiozofią oraz pozytywny stosunek do realiów przedwojennych, a także skrupulatnie odnotowywano ich pochodzenie ze środowisk uznawanych za wrogie, por.:

Przemycanie w **publikacjach** głównie **o tematyce historycznej** i pamiętnikarskiej **szkodliwych politycznie treści**.

[…] jest wrogo ustosunkowany do obecnej rzeczywistości, **chwali sobie czasy przedwojenne**.

Wywodzi się ze środowiska znanego z negatywnych postaw politycznych.

Винаги говори против О. Фронт, казал е, че няма да бъде дълго на власт че нямало свобода и демокрация. Че **демокрацията при Цар Борис била много по добра** от днешната.

Син на бившия царски съветник Павел Шруев.

W sytuacjach, gdy funkcjonariusz nie dysponował dowodami pozwalającymi przypisać osobie inwigilowanej jakąkolwiek konkretną formę działalności

wrogiej, sam zarzut mógł zostać zastąpiony podejrzeniem braku lojalności politycznej. W dokumentach osoby takie określano jako *osoby niepewne politycznie / лица с неясни класово-партийни и естетически позиции*. Niekiedy nawet brak aktywności interpretowano jako zachętę dla innych do działań niepożądanych, por.:

> Nie wnosił indywidualnych okrzyków […]. Jednak swoją postawą, opanowaniem i spokojem jakby podtrzymywał demonstrujący tłum na duchu.

> Не лош. Дисципиниран е, но какво се крие в главата е непрогледно. Никакви изказвания, мнения и пр.

Zarzutem bywało również niedostateczne zaangażowanie emocjonalne w wydarzenia uznawane za ideologicznie doniosłe lub brak aktywności w zwalczaniu wrogiej działalności. Bierność interpretowano wówczas jako przejaw obojętności politycznej, por.:

> Kiedy w sekretariacie redakcji toczyła się rozmowa o pogrzebie tow. STALINA powiedziała złośliwie, że jak ona by umarła to takiego szumu by nie było. Kiedy ją za to jej koleżanki skrytykowały to umilkła ale widać było, że **nie przeżywa tak mocno** / **jak większość**/ **śmierci tow**. **STALINA**.

> Szereg studentów AM aktywnie zaangażowało się w minionych wydarzeniach marcowych 1968 r. […] Wśród kadry naukowej mimo, że poza nielicznymi wypadkami nie było poparcia wydarzeń, to jednak obserwowaliśmy ich **bierne zachowanie** i **nieneutralizowanie sytuacji**. Wskazuje to na **obojętność polityczną** wielu **naukowców**.

7.3.1.1. NSZZ „Solidarność"

Ze względu na konfrontatywny, polsko-bułgarski charakter niniejszego opracowania warto zwrócić uwagę na sposób formułowania zarzutów wobec przedstawicieli środowiska inteligenckiego w związku z ich zaangażowaniem – rzeczywistym bądź domniemanym – w działalność społeczno-politycznego ruchu NSZZ „Solidarność". Oczywiste jest, że aparat bezpieczeństwa PRL prowadził intensywną inwigilację zarówno samego związku, jak i struktur pochodnych, w tym MRO „Solidarność Walcząca", a także osób sympatyzujących z całym ruchem solidarnościowym, por.:

> W związku z powyższym proszę o nadesłanie pełnej informacji dot. stanu rozpracowania MRO „Solidarność Walcząca" i zasięgu jej oddziaływania w środowisku młodzieżowym z uwzględnieniem działalności propagandowej. Jednocześnie proszę o zintensyfikowanie działań operacyjnych w celu stopniowego zawężenia działalności tej grupy.

W okresie legalnego funkcjonowania NSZZ „Solidarność" (1980–1982) głównymi zarzutami stawianymi jego członkom były opisane wcześniej *agitacja*, *propaganda* oraz *udział w nielegalnych zgromadzeniach*:

Zajmuje się propagandą i **agitacją**.

Uczestniczył w nielegalnym zgromadzeniu.

Po delegalizacji związku 8 października 1982 roku *osobom o postawach solidarnościowych* zarzucano przede wszystkim posiadanie i kolportaż nielegalnych wydawnictw, w tym symboliki i materiałów identyfikowanych z ruchem, por.:

Kolportaż znaczków pocztowych sygnowanych przez b. NSZZ „Solidarność".

W wyniku przeszukań **ujawniono** znaczną ilość **literatury bezdebitowej**, **znaczków** poczty „SOLIDARNOŚĆ".

Obwiniony o podjęcie działań w celu wywołania niepokoju publicznego poprzez **przechowywanie z zamiarem rozpowszechnienia nielegalnych wydawnictw** w postaci książek, broszur, biuletynów, ulotek, kaset z nagraniami, znaczków pocztowych tzw. „poczty Solidarności".

Charakteryzując członków „byłego NSZZ Solidarność", autorzy dokumentów konsekwentnie podkreślali sam fakt przynależności do struktur solidarnościowych, łącząc go z innymi, typowymi dla tego okresu oskarżeniami, por.:

[…] w okresie działalności b. „Solidarności" **byli propagatorami haseł tego związku** poprzez prezentowanie utworów satyrycznych o wrogich, aluzyjnych treściach politycznych.

O ile w materiale polskim zarzuty związane z uczestnictwem w ruchu solidarnościowym są dla badacza oczywiste i przewidywalne, o tyle szczególne zdziwienie budzi skala zainteresowania bułgarskich służb bezpieczeństwa wszelkimi przejawami zaangażowania obywateli Bułgarii w wydarzenia w Polsce. Bez wątpienia służby obu krajów współpracowały i wymieniały się informacjami, o czym świadczy poniższa notatka z 1978 roku:

Да се организира работа по изпратения от полските органи за сигурност списък на полските дисиденти с оглед изясняване кои от тях са идвали у нас и вземат мерки за установяване и пресичане на евентуални престъпни контакти с нашата страна.

Jednak dopiero od 1980 roku sytuacja w Polsce staje się jednym z centralnych punktów zainteresowania bułgarskiego aparatu bezpieczeństwa, zwłaszcza

w kontekście inwigilacji środowisk inteligenckich. Od tego momentu aż do upadku komunizmu tzw. *полски събития* – eufemistyczne określenie wszelkich form oporu w PRL – stają się tematem zakazanym w bułgarskiej przestrzeni publicznej, a ich komentowanie traktowane jest jako poważne wykroczenie ideologiczne. Ilustruje to sprawozdanie agenturalne z 1980 roku (w zakresie *zabezpieczenia agenturalnego wrogiej inteligencji*), w którym wydarzenia w Polsce wpisano w globalną narrację o ideologicznej dywersji Zachodu:

> Както през предишните няколко години, така и през 1980 година, противникът се придържаше към основната си тактическа задача на съвременния етап – изграждането на организирано вражеско подполие и свързана с него политическа опозиция в социалистическите страни. Същевременно усложнената международна обстановка, опитите на САЩ и страните от НАТО да върнат човечеството към ерата на „студената война", събитията в Авганистан, необявената война между Ирак и Иран, **полските събития**, наложиха своя отпечатък върху дейността на западните специални служби, при което се откроиха две основни тенденции – глобализиране на т.н. борба за „правата на човека" и опити за утвърждаване на дисидентството като главен обединителен център на идеологическата подривна дейност срещу социалистическите страни.

W tym czasie komentowanie sytuacji w Polsce zaczyna funkcjonować jako jeden z podstawowych zarzutów:

> Най-често предмет на коментари и негативни изказвания през годината са били 50 ПМС и **полските събития**.

Bułgarskie służby natychmiast podejmują działania zmierzające do zablokowania rozpowszechniania informacji o sytuacji w PRL, intensyfikując pracę kontrwywiadowczą i operacyjną, por.:

> Ръководството на отдела взема мерки за отстраняване на посочените слабости и в края на месец януари 1981г. ще извърши проверка за резултатите от работата по сигналите **във връзка с полските събития**.

> Сериозно внимание бе обърнато за активизиране на контраразузнавателната работа, особено във връзка със **събитията в Полша**.

Rozpoczyna się systematyczna inwigilacja osób mogących przekazywać informacje o Polsce w swoim środowisku, zarówno Bułgarów utrzymujących kontakty z PRL, jak i Polaków mieszkających w Bułgarii, w tym studentów i absolwentów uczelni obu krajów, por.:

> Взети са мерки за възможно най-пълно поставяне под контрол посещаващите обслужваните обекти чужденци, **особено внимание се обръща на**

наблюдението на онези **полски граждани**, които се опитват да пропагандират полските събития, с оглед да им се дава аргументиран отпор и оказва положително въздействие или за пресичане подривната им дейност.

Z uwagi na konfrontatywny charakter niniejszego opracowania zasadne wydaje się przytoczenie kilku tego rodzaju sprawozdań w szerszym kontekście:

Коля Александров Бурмов […] воден на сигнал въз основа на данни, че правил системно коментарии по събития в Полша, в които от нелоялни позиции представял обстановката там. На 12 март 1981г. с Бурмов е проведена профилактична беседа, по време на която той разказа за пребиваването си в Полша през м. септември 1980г., за срещи със стачкуващи поляци, за присъствието си на протестен митинг на младежи-студенти. Призна, че е разгласявал и коментирал придобитите данни пред свои колеги и приятели, като някои от изказванията му са с нелоялен характер.
За дейността си Бурмов даде писмено обяснение и подписа предупредителен протокол.
От организираното агентурно наблюдение на Бурмов след профилактирането му е видно, че в поведението му е настъпила чувствителна промяна, станал е по-затворен и необщителен с колегите, избягва участие в сбирки на радиожурналисти.

Вера Деянова Деянова […] водена на сигнал въз основа на данни, че разпространявала данни, изопачаващи обстановката и събитията в Полша през 1980 година.
На 18.03.1981 г. с Деянова е проведена профилактична беседа, по време на която същата сподели, че като редовна аспирантка в Полша през периода 1976–1979 г. е изучавала материали, свързани с дисертацията й „Социология на средствата за масова информация" и в тази връзка се е запознала с отделни негативни процеси и политическата обстановка в Полша. Потвърди, че пред ограничен кръг нейни колеги в Радиото е коментирала тези проблеми. Заяви, че вероятно не е била разбрана правилно от събеседниците и че е наскърбена от повикването й в МВР, но в бъдеще добре щяла предварително да премисля какво да говори.
От агентурното наблюдение на Деянова след профилактиката й, не се получиха данни да коментира събитията в Полша. Същата е ограничила кръга на връзките си в Българско радио, станала по-затворена и необщителна.

Клементина Илиева Иванова […], обект на ДОН, задължително заселвана за провеждана вражеска агитация и пропаганда. Профилактирана е на базата на потвърдени данни че разпространява слухове за събитията в Полша, наблягайки на антисоциалистическата същност на събитията и отразяването им върху положението у нас.

Иванка Димитрова Томова-Манева […] Водена на сигнал за негативно изказване, относно събитията в Полша. На профилактичната беседа е признала, че е коментирала тези събития в смисъл, че те не може да се допуснат у нас.

Przytoczone przykłady wskazują, że już samo relacjonowanie pobytu w Polsce było poważnym zarzutem i stanowiło podstawę do wszczęcia postępowania, określanego jako profilaktyczne. W bułgarskim materiale archiwalnym wszelkie informacje dotyczące sytuacji w PRL były konsekwentnie kwalifikowane jako plotki i informacje zniekształcone, niezależnie od ich źródła. Dotyczyło to również okresu 1980–1982, a więc czasu legalnego funkcjonowania NSZZ „Solidarność" w Polsce. Mechanizm ten wyraźnie ilustruje poniższy przykład, w którym funkcjonariusz informuje o objęciu obserwacją oraz zastosowaniu działań profilaktycznych wobec obywatelki polskiej mieszkającej w Bułgarii. Jako podstawę interwencji wykorzystano typowy dla bułgarskiego aparatu bezpieczeństwa zarzut *rozpowszechniania plotek* na temat działalności NSZZ „Solidarność", mimo że figurantka podkreślała, iż przekazywane przez nią informacje pochodziły z oficjalnej prasy polskiej, dostarczanej przez ambasadę PRL:

Барбара Олшевска Григорова, безпартийна, полска гражданка. […] Водена на сигнал и профилактирана на базата на проверени данни, че **разпространявала слухове** относно дейността на профсъюза „Солидарност" и носела значката на този профсъюз. На беседата признала за изказванията си, като **изтъкнала, че за разказваните от нея данни е научавала от официални полски вестници, които е получавала от полското посолство**. Значката носела няколко дни, само за да я покажела на колегите си.

Bułgarskie służby bezpieczeństwa skrupulatnie rejestrowały również wypowiedzi polskich przedstawicieli formułowane podczas międzynarodowych sympozjów, konferencji, wystaw i kongresów. Przykładem może być sprawozdanie agenturalne z przebiegu Międzynarodowego Salonu Karykatury w Kanadzie (1984), w którym bułgarski agent zarzuca polskim delegatom tendencyjne przedstawianie problemów inflacji i niedoborów żywności w Polsce:

Злонамерено се извършвали и **спекулации, свързани с „полския въпрос"** […] Йозеф Бирди, Анджей Сток, Александър Вопос, Збигнев Жижка, Роберт Зеховски и Зигмунд Зарадкиевич от ПНР твърдяли, че вината за военното напрежение се разделя между Съветския Съюз и Щатите пропорционално и тенденциозно представяли инфлацията и глада в Полша.

Wśród dokumentów archiwalnych znajduje się także doniesienie agenta dotyczące narady z udziałem prezesów akademii nauk państw socjalistycznych.

Autor raportu odnotowuje, że prof. Aleksander Gieysztor, pełniący wówczas funkcję prezesa Polskiej Akademii Nauk, ku wyraźnemu zaskoczeniu rozmówcy otwarcie zadeklarował swoje przewodnictwo w strukturach NSZZ „Solidarność" w PAN oraz stwierdził, iż Polska znajduje się w szczególnie trudnym momencie swojej historii. Funkcjonariusz bułgarski zwrócił ponadto uwagę na fakt, że przedstawiciele Polski i Rumunii prowadzili między sobą rozmowy w języku francuskim, a nie po rosyjsku:

> В разговор с моя приятел, който присъстваше на тия заседания ръководителят на полската делегация академик Александър Гейштор […] **направо казал**, **че е ръководител на „Солидарност**" в Полската академия, че „ние, поляците имаме свои неща за уреждане" и, че Полша сега се намирала в изключително тежко и кризисно състояние, което до някъде да се сравни с това от 1 септември 1939г. Преди всичко както Александър Гейштор така и Йоан Антон /Румъния/ **си приказвали на френски**, **макар**, **че и двамата знаели руски**.

Bułgarskie służby bezpieczeństwa konsekwentnie akcentowały tezę, iż przeciwnik wykorzystywał przykład Polski jako narzędzie dywersji ideologicznej wymierzonej w Bułgarię, zachęcając bułgarskich uczestników międzynarodowych sympozjów i innych wydarzeń o charakterze ponadpaństwowym do podążania śladem polskich przemian, por.:

> На прегледа на телевизионните театри австрийски и югославски представители са правили опити да убеждават наши дейци в необходимостта от дистанциране на НРБ от СССР, от по-голяма „независимост" в политиката на страната ни, **давайки пример със събитията в Полша**.

> Вторият световен конгрес по изучаване на СССР и Източна Европа, финансиран от ФРГ и концерна „Фолксваген" и проведен под патронажа на яростния антикомунист Ф. И. Щраус, **използува събитията в Полша** за отправяне на призиви за борба не само срещу теорията на социализма, но и срещу неговата практика – реалния социализъм. […] Противникът ще продължи опитите […] в идеологическата си диверсия срещу нашата страна.

7.3.2. Zarzuty charakterystyczne tylko dla jednego ze zbiorów

7.3.2.1. Emigracja i zamiar opuszczenia kraju

Pomimo daleko idącego podobieństwa repertuaru zarzutów formułowanych przez polskie i bułgarskie służby bezpieczeństwa analiza materiału źródłowego pozwala wyodrębnić także kategorie oskarżeń charakterystycznych wyłącznie dla jednego z dwóch badanych zbiorów. Jednym z najbardziej

wyrazistych przykładów takiej asymetrii jest sposób nominacji emigracji oraz osób decydujących się na opuszczenie kraju, który w dokumentach bułgarskich ulega daleko idącej ideologizacji i silnej negatywnej aksjologizacji, podczas gdy w materiale polskim pozostaje w znacznej mierze neutralny leksykalnie.

Przedstawiciele środowisk inteligenckich, którzy nie mogli pogodzić się z panującymi realiami, nierzadko decydowali się na opuszczenie kraju. Różnicę w traktowaniu takich osób przez służby bezpieczeństwa PRL i Bułgarii widoczne są już na poziomie wewnętrznych instrukcji resortowych. W materiale polskim po wyjeździe figuranta na stałe za granicę prowadzona sprawa była zazwyczaj kończona, a dokumentacja przekazywana do archiwum, por.:

> W związku z wyjazdem figurantki za granicę na stałe **postanowiono kwestionariusz ewidencyjny** krypt. „Laborant" **zakończyć**, a materiały złożyć w Wydz. „C" tut. MUSW.

Odmiennie sytuacja przedstawiała się w Bułgarii, gdzie emigranci stanowili trwały obiekt zainteresowania aparatu bezpieczeństwa. Prawie każdy obywatel, który zdecydował się na emigrację, był automatycznie uznawany za zdrajcę ojczyzny i jako taki podlegał obowiązkowej inwigilacji, por.:

> **Задължително се картотекират** по оперативния отчет български граждани, за които са постъпили материали, уличаващи ги в нездрави прояви зад граница.

Dla autorów bułgarskich dokumentów zbieranie informacji o zamiarach opuszczenia kraju, zapobieganie realizacji tych zamiarów, a w ostateczności gromadzenie danych o emigrantach i ich kontaktach, należało do podstawowych zadań służb. Środowiska emigranckie były konsekwentnie traktowane jako element dywersji ideologicznej, potencjalnie skłonny do współpracy z obcymi służbami, a zarazem jako czynnik, destabilizujący środowiska inteligenckie pozostające w kraju:

> Противникът полага усилия да обедини и организира изменниците-интелектуалци върху основата на борбата против комунизма.

W oczach funkcjonariuszy bułgarskich emigracja była zjawiskiem jednoznacznie negatywnym, co znajduje bezpośrednie odzwierciedlenie w leksyce używanej do nominacji zarówno samego zjawiska, jak i osób decydujących się na opuszczenie kraju bez zgody władz partyjnych. Emigracja prawie zawsze jest określana w aktach jako zdrada ojczyzny (bułg. *измяна на Родината*[3]), por.:

---

[3] Odnotowano zarówno zapis *Родината*, jak i *родината*.

Най-фрапиращ беше случая с **измяната на Родината** от двама оркестранти от филхармонията по времето на гостуването им в Париж.

Обектите са се подготвяли за **измяна на Родината** по нелегелен начин.

Na równi z postacią znominalizowaną *измяна* występuje czasownik *изменям / изменя (на Родината):*

През последните три години – 1969/71 по линия на научната и художествено-творческата интелигенция са **изменили на родината** общо 32 дейци и служители.

При удобен случай **би изменил на Родината**.

Обекти от средата на вражеската интелигенция се **готвеха или направиха опит да изменят на Родината**.

В резултат на политическа и морална деградация, през последните години **измениха на родината** […].

Fraza dopełnieniowa *на Родината* często ulega zerowaniu (zarówno przy czasownikach *изменям / изменя*, jak i przy postaci znominalizowanej *измяна*). W bułgarskim języku resortowym można mówić wręcz o przesunięciu semantycznym, w wyniku którego czasownik *изменям / изменя* funkcjonuje niemal wyłącznie w znaczeniu ‘opuścić kraj w celach emigracyjnych’, a rzeczownik *измяна* – ‘wyjazd na emigrację’:

В кратък срок бе изяснен сигнал за връзки на научен работник със западни дипломати, а в последствие при опит за **измяна** същият бе задържан.

През годината **измениха** повече от 15 души от средите на специалистите и изпълнителските кадри.

Общо от обектите ни има 19 души изменници на Родината, **изменили** в периода от 09.09.1944.

Zaobserwowano również tendencję do łączenia czasownika *изменя* z frazą lokalizującą, określającą docelowe miejsce emigracji, np.:

Изменил е в западен Берлин.

„ВОЛ” - **изменил на Родината в Италия**.

Изменил на Родината на 17.II.1962 година **в Англия**.

На Дичева беше направено предложение да остане /**измени**/ **в Белгия**.

Kolejnym często używanym określeniem jest leksem *невъзвращенство*, odnoszący się najczęściej do wyjazdu legalnego (np. na konferencję naukową, tournée), zakończonego pozostaniem za granicą:

Търсят начини за напускане на страната и обявяване **невъзвращенство**.

Незначително увеличение бележат случаите на **невъзвращенство**.

По-важните цели, които противникът си поставя […] скланяне към **невъзвращенство**.

Недопускане **невъзвращенство** на обекта.

Określenia *измяна* i *невъзвращенство* zdecydowanie dominują w nominacji emigracji jako zjawiska. Sporadycznie (głownie w starszych dokumentach) pojawia się również negatywnie nacechowane określeniem *бягство*:

Увеличиха се през годината сигналите за **бягства** зад границата.

Като резултат на вражеската пропаганда бяха отбелязани също редица **бягства** зад граница, главно в Турция и Гърция, а след измяната на Тито – за Югославия.

Да се анализират случаите на **бягства** на български граждани през последните 3 години.

Na tle materiału bułgarskiego dokumenty polskich służb ujawniają zasadniczo odmienne podejście. W warstwie nominacyjnej dominują w nich określenia neutralne typu *emigracja*, *być / przebywać na emigracji* lub konstrukcje opisowe *wyjechać za granicę na stałe / pozostać za granicą / odmówić powrotu*. Jedynie sporadycznie pojawia się informacja, że niektórzy Polacy przebywający za granicą *uprawiają wrogą działalność przeciwko PRL*. Rzadko też emigracja była określana mianem *ucieczki*, a sami emigranci *uciekinierami*, por.:

Jadąc zagranicę **chciała tam zostać na stałe**, mając tam zapewnioną możliwość pracy przez znajomych na emigracji.

[…] po ukończeniu studiów **wyjechała do USA**.

[…] powiedział mu, że przy najbliższej okazji wyjazdu z teatrem za granicę **nie powróci do Polski**.

W minionym 1974 r. **za granicą pozostały** trzy osoby z kadry naukowej.

Student ten wyjechał do Anglii skąd **odmówił powrotu do kraju**.

Wyjechał służbowo na okres 1 roku do USA celem odbycia stażu naukowego i **nie wrócił do kraju**.

W bieżącym roku **odmówiło powrotu do kraju** z Instytutu Automatyki 5 osób.

Wyjechała za granicę i obecnie pracuje w radio „Wolna Europa".

[…] **zbiegł za granicę** wraz z żoną.

W Anglii nawiązał kontakty z **emigrantami** prowadzącymi wrogą działalność przeciwko PRL i ZSRR.

Pomimo braku skonwencjonalizowanych, jednoznacznie negatywnie nacechowanych określeń odnoszących się do samego aktu opuszczenia kraju, kontekst polskich sprawozdań często ujawnia krytyczny, a niekiedy potępiający stosunek funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa do tego zjawiska, por.:

Są również i tacy, którzy wykształceni w PRL, posiadając dobry start życiowy i dorobek naukowy mają chęć wyjazdu za granicę i pozostania tam nie bacząc czy czynią to legalnie czy też nie.

Opisując zjawisko emigracji jako jeden z podstawowych zarzutów charakterystycznych wyłącznie dla jednego z dwóch analizowanych zbiorów, warto zwrócić uwagę na wynikające z tego faktu różnice w nominacji osób, które zdecydowały się na opuszczenie kraju. Należy przy tym podkreślić, że często powracającym zarzutem była nie tylko emigracja, lecz również utrzymywanie kontaktów z emigrantami.

Środowisko emigranckie w teczkach bułgarskich jedynie sporadycznie określane jest neutralnymi leksemami *емиграция* lub *емигранти*, por.:

Българските **емигранти** в Австрия.

Те имат за задача да не избягват допира с **емигрантите**, да проучат тяхното положение и проведат разложителна работа.

Zdecydowanie częściej autorzy dokumentów sięgają po leksykę o wyraźnym nacechowaniu pejoratywnym. W przypadkach, gdy pojawia się określenie *емиграция*, niemal zawsze występuje ono w połączeniu z negatywnie wartościującą frazą przymiotnikową *вражеска* lub rzadziej *реакционна*, np.:

Аг. „Минков" даде ценни данни за **вражеската емиграция**.

Българската **реакционна емиграция**.

Najczęściej jednak w dokumentach pojawia się wyraz *изменник* (niekiedy z frazą dopełnieniową *на Родината*), jednoznacznie nacechowany negatywnie. Również w tym przypadku można mówić o wyraźnym przesunięciu semantycznym: w języku resortowym leksem *изменник* występuje bowiem konsekwentnie w znaczeniu 'emigrant', tracąc swoje pierwotne odniesienie do aktu zdrady w sensie polityczno-prawnym. O skali i stopniu utrwalenia tego przesunięcia świadczą nie tylko liczne użycia leksykalne w dokumentach operacyjnych, lecz także oficjalne nazewnictwo struktur aparatu bezpieczeństwa. Przykładem może być nazwa resortu nr 2 służb bezpieczeństwa, odpowiedzialnego za inwigilację cudzoziemców w Bułgarii i bułgarskich emigrantów przebywających za granicą: *Управление II ДС – по чужденци, изменници и техни връзки*, a także tytuł wewnętrznego dokumentu dotyczącego emigrantów wywodzących się ze środowisk inteligenckich: *Справка относно изменниците на родината през 1969–1971 по линия на научната и художествено-творческата интелигенция*.

W aktach zachowało się wiele przykładów użycia określenia *изменник* w znaczeniu 'emigrant':

> Остри мероприятия по отношение на най-злостните наши врагове зад граница – **изменници на родината**.
>
> Изпращал пари на бащата на **изменника**.
>
> […] станаха **изменници на Родината** по време на турнето на Соф. Филхармония в ГФР.
>
> Интересен разговор воден от агента с лидер на **изменниците** относно състоянието и живота на изменниците.
>
> Донесение за дейността на редица **изменници**.
>
> В един от дните на конгреса, по телефона в хотела му се обадил българския **изменник** Таранто.
>
> Устройване на срещи с **изменници на родината**.

Warto zaznaczyć, że wyraz *изменник* odzwierciedlał nie tylko ocenę aksjologiczną emigranta, lecz także jego oficjalny status prawno-administracyjny w przypadku opuszczenia kraju bez zgody władz. Listy tzw. zdrajców ojczyzny były umieszczane w specjalnym biuletynie, co znajduje bezpośrednie potwierdzenie w dokumentach archiwalnych, por.:

> **Обявен в бюлетина за изменник**.
>
> Много малък е процента на **обявените в бюлетина за изменници**.

Drugim pod względem częstotliwości użycia rzeczownikiem służącym do nominacji emigranta jest *невъзвращенец* (czasami pisane *невъзвръщенец*), występujący często jako człon charakterystycznej dla języka resortowego konstrukcji *обявявам се (за) невъзвращенец*. Określeniem tym nazywano zazwyczaj osobę, która legalnie opuściła Bułgarię (np. w związku z wyjazdem służbowym, artystycznym lub naukowym), lecz nie powróciła do kraju i zdecydowała się na emigrację:

Ще използуват удобен случай при турне в чужбина за да преминат в Запада и **се обявят за невъзвращенци**.

Има брат във Франция **невъзвращенец**.

Голяма част от тях станали **невъзвращенци**.

През годината 6 лица от тези **се обявиха за невъзвращенци**.

Nierzadko oba określenia – *изменник* i *невъзвращенец* – występują łącznie, obejmując całe środowisko emigranckie, niezależnie od sposobu opuszczenia kraju:

Той направи обширна информация за българи **изменници и невъзвращенци**.

Поддържа съмнителни връзки с **невъзвръщенци**, **изменници на Родината** във Франция и Англия.

Има опасност да се обявят за **изменници (невъзвращенци)**.

Odnotowano także kilka przypadków użycia do nominacji emigrantów imiesłowów *изменили* i *избягали*:

Значителната част от **изменилите** са от социално чужд произход.

Нито един от **избягалите** не е съден.

W starszych dokumentach, do połowy lat sześćdziesiątych, częstym określeniem było również *беглец*:

За тях **бегълците** се явяват ценен източник.

Болшинството от **бегълците** […].

Na tym tle polskie dokumenty wykazują podejście zasadniczo odmienne. Dominują w nich neutralne określenia *Polonia* oraz *emigranci* (*emigracja*,

działacze emigracyjni). Pierwsze z nich odnosi się zazwyczaj do przedwojennej emigracji i jej potomków, drugie – do emigracji z okresu PRL. Oba funkcjonują w języku resortowym jako nazwy pozbawione jednoznacznych konotacji pejoratywnych, por.:

Na podstawie rozmów z **emigrantami** można stwierdzić, że […].

Wysoka figura wśród polskich **emigrantów**.

Uwagi dotyczące sytuacji wśród **Polonii** w Anglii.

Plan pracy w sprawie **Polonii** Zagranicznej.

Wiersz **emigracyjnego** pisarza przebywającego na stałe w Paryżu.

W odróżnieniu od bułgarskich, polscy pracownicy SB nie traktują całego środowiska emigranckiego jako jednolicie wrogiego. Z tego względu bardzo rzadko sięgają po określenia jednoznacznie pejoratywne, takie jak *uciekinier*:

Współpracował i publikował wspólnie z **uciekinierem** prof. Pawłem Szulkinem, który obecnie przebywa we Francji.

Jednocześnie wyraźnie zaznaczają, że nie całe środowisko emigranckie jest wrogie, a samo przebywanie na emigracji nie czyni danej osoby wrogiem władzy ludowej. Charakterystyczną cechą polskiego materiału jest konsekwentne rozróżnienie pomiędzy tzw. starą emigracją a emigracją nową. Pierwsza z nich ma przede wszystkim charakter zarobkowy i nie jest obciążona jednoznacznie negatywnymi konotacjami ideologicznymi, druga natomiast, określana jako emigracja polityczna, często pozostaje obiektem zainteresowania operacyjnego, por.:

Obecnie mamy wielkie zastrzeżenia do ostatniej emigracji – emigracji politycznej w porównaniu do starej emigracji zarobkowej.

W dokumentach wyraźnie zarysowuje się także zróżnicowane podejście do poszczególnych środowisk polonijnych. Polonia francuska postrzegana jest jako zasadniczo przychylna PRL i traktowana instrumentalnie jako potencjalny kanał oddziaływania na Polonię amerykańską, por.:

Bardzo ważnym zagadnieniem jest zorganizowanie **oddziaływania na Polonię Amerykańską poprzez Polonię Francuską**, **wśród której istnieją bardzo silne elementy postępowe**, pozytywnie ustosunkowane do Polski Ludowej.

Jednocześnie nawet Polonia amerykańska, uznawana częściej za środowisko wrogie, nie jest w dokumentach przedstawiana w sposób całkowicie negatywny, por.:

Obecnie wytwarza się **niesłuszne mniemanie** jakoby cała Polonia Amerykańska była jednym czarnym monolitem o reakcyjnych nastrojach.

W efekcie polscy funkcjonariusze w mniejszym stopniu koncentrują się na potępianiu i piętnowaniu rodaków przebywających za granicą, a w większym – na próbach budowania pozytywnego wizerunku PRL w środowiskach polonijnych oraz pozyskiwania w nich wpływów, por.:

Głównym zadaniem jest obecnie **zdobycie wpływów wśród Polonii Amerykańskiej**.

Trzeba żeby nasza literatura wysyłana do USA **stała się pomostem między krajem i Polonią Amerykańską**.

Emigracja polska […] jest narzędziem międzynarodowej reakcji, która wygrywa i będzie się starała wykorzystać ten problem dla wywołania zadrażnień i konfliktów na forum międzynarodowym. **Zlikwidowanie, względnie zneutralizowanie wpływów wrogich nam kół emigracyjnych, oraz rozszerzenie i pogłębienie wpływów demokratycznego odłamu emigracji, może stworzyć poważne narzędzie w rękach Państwa Polskiego oddziaływania na opinię publiczną rozmaitych krajów i wzmocnienia wpływów politycznych R.P. na forum międzynarodowym**.

Istotną różnicę pomiędzy analizowanymi zbiorami stanowi również podejście do osób planujących opuszczenie kraju. W dokumentach bułgarskich samo ujawnienie zamiarów emigracyjnych stanowi jeden z podstawowych zarzutów wobec osób inwigilowanych. Zamiary te są określane jako *изменнически настроения / изменнически намерения*:

Има **изменнически настроения** и при удобен случай би изменил на Родината.

Към края на 1957 година се увеличиха случаите на **изменнически настроения и намерения** всред враждебните елементи от интелигенцията, чрез използуване легалните възможности за излизане от страната.

Изявява **изменнически намерения**.

Pojawiają się także inne, semantycznie zbliżone konstrukcje, takie jak *намерения за невъзвращенство*, *подготвя се / смята да измени на Родината*, por.:

Целенасочени мероприятия бяха проведени по сигнал за **намерения за невъзвращенство** на изтъкнат музикален деец.

[…] **смята да измени на Родината** и отиде при балетмайстора в Париж.

[…] **се подготвя да изменни на Родината**.

Sposobom wykrywania tego rodzaju nastrojów i planów poświęcone są liczne dokumenty resortowe, a samo ich odnotowanie skutkuje natychmiastowym wdrożeniem środków zapobiegawczych, takich jak objęcie figuranta intensywną kontrolą operacyjną czy odebranie paszportu, por.:

> Всички обекти, за които се получиха сигнали за изменнически намерения **се взеха** веднага **на разработка** и сега са под усилено наблюдение, за да не се допусне измяна от тяхна страна.
>
> **Ще бъдат взети** всички **необходими мерки** за предотвратяване измяната на Родината от членовете на семейството му.

W polskich dokumentach również pojawia się zarzut domniemanego planowania emigracji, jednak występuje on znacznie rzadziej i nie posiada skonwencjonalizowanej nazwy o wyraźnym nacechowaniu aksjologicznym, por.:

> Nadawca **nosi się z zamiarem wyjazdu** do NRF.
>
> **Ma zamiar wyjechać** do Francji.
>
> Istnieją podstawy do przypuszczenia, że **odmówi powrotu do kraju**.

Odrębną kategorię stanowią w polskim materiale emigranci pochodzenia żydowskiego. O ile sam fakt emigracji nie jest zasadniczo utożsamiany z działalnością wrogą wobec władzy ludowej, o tyle osoby tej grupy niemal zawsze przedstawiane są w raportach negatywnie. Autorzy dokumentów akcentują ich antypolskość, syjonistyczne i prawicowe poglądy oraz rolę nośników antypolskiej propagandy, por.:

> Są to ludzie o zapatrywaniach **bardzo konserwatywnych, prawicowych, syjonistycznych i antypolskich**.
>
> Utrzymują stosunki wyłącznie z Żydami, którzy wyjechali z Polski.
>
> Są wszyscy **zdecydowanie antypolscy** i szerzą bardzo antypolską propagandę.
>
> W okresie od czerwca 1967 roku do czerwca 1972 r. wyemigrowało z Polski ok. 13,5 tys. osób narodowości żydowskiej. [...] **Cechą charakterystyczną dla tej kategorii emigrantów z Polski było natychmiastowe, aktywne włączenie się ich zdecydowanej większości do antypolskiej i antysocjalistycznej działalności** różnych ośrodków dywersji ideologiczno-politycznej. Po przekroczeniu granicy, już w Wiedniu, emigranci **udzielali oszczerczych wywiadów i fałszywych lub tendencyjnych informacji** przedstawicielom dywersyjnych ośrodków i prasy syjonistycznej.

Zupełnie odmiennie przedstawia się sytuacja w materiale bułgarskim, w którym emigracja jako zjawisko podlega jednoznacznej aksjologizacji negatywnej, a osoby opuszczające kraj są konsekwentnie nazywane *zdrajcami ojczyzny*. Wyjątek od tej reguły stanowią jednak emigranci pochodzenia żydowskiego (rzadziej także tureckiego), którzy w dokumentach określani są neutralnymi leksemami *изселници* lub *емигранти*:

Еврейска **изселничката** от България.

Бивши български граждани – **изселници** от НРБ.

Уважаеми Другарю, Съобщаваме Ви, че и през текущата година **емиграцията** на нашите сънародници-евреи желаещи да **емигрират** за Израел, ще продължи.

Podsumowując można stwierdzić, że z analizy języka teczek służb bezpieczeństwa wynika, że podejście do emigrantów i emigracji jako zjawiska wśród funkcjonariuszy polskich było raczej neutralne. Dominujące określenia *Polonia* i *emigracja* nie niosą jednoznacznych negatywnych konotacji. Funkcjonariusze wyraźnie odróżniają emigrację zarobkową od politycznej i jedynie ta druga łączy się z frazami określającymi typu *wroga* i *reakcyjna*. Autorzy polskich dokumentów nie tyle tropią emigrację jako zjawisko, ile próbują nawiązać z nią kontakt, kształtować pozytywny obraz PRL oraz, w niektórych przypadkach, skłaniać przedstawicieli inteligencji do powrotu do kraju. Charakterystyczne są także częste wątki semickie, a jedyną grupą emigrancką, nacechowaną wyraźnie negatywnie, są polscy Żydzi. W bułgarskim języku resortowym natomiast leksemy *emigrant* i *emigracja* właściwie nie funkcjonują, zastąpiono je nacechowanymi negatywnie *изменник* / *измяна* oraz *невъзвращенец* / *невъзвращенство*. Istotnym wyróżnikiem tego materiału jest także wyjątkowo częste eksponowanie problematyki wykrywania osób zamierzających opuścić kraj, przy czym frazy *изменнически настроения* / *изменнически намерения* należą do podstawowych znaków rozpoznawczych bułgarskiego języka resortowego. W dokumentach polskich wątek ten pojawia się marginalnie, co więcej, w schyłkowym okresie PRL służby bezpieczeństwa nierzadko są informowane o zamiarach opuszczenia kraju przez osoby inwigilowane, na co często same wyrażają zgodę, a po wyjeździe figuranta przekazują sprawę do archiwum, por.:

Figurant sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Kaskader" Krzysztof Grzelczyk, wraz z żoną Jolantą, **złożył** w Wydziale Paszportów WUSW we Wrocławiu **wniosek o udzielenie zgody na wyjazd do Danii (na stałe), motywując to przyczynami politycznymi. W/w uzyskali zgodę na wyjazd i na początku czerwca otrzymają paszporty**. O terminie wyjazdu figuranta poinformujemy oddzielnie. […] **Z chwilą wyjazdu** K. Grzelczyka **sprawa zostanie zakończona, a materiały złożone w Wydziale „C"** WUSW we Wrocławiu.

7.3.2.2. Syjonizm i rewizjonizm

Kolejną cechą różnicującą oba zbiory jest stosunek do ludności pochodzenia żydowskiego oraz jej relacji z państwem Izrael. Kwestia ta wyraźnie odróżnia analizowane dokumenty, co było już widoczne na przykładzie stosunku do opisanych wyżej emigrantów pochodzenia żydowskiego. O ile w polskich dokumentach bardzo rzadko, wręcz sporadycznie, pojawia się jeden z najczęstszych bułgarskich zarzutów – planowanie emigracji i realizacja tych zamiarów, o tyle inny zarzut pojawia się w nich wyjątkowo często. Po marcu 1968 roku jednym z podstawowych zarzutów stało się oskarżenie o *poglądy syjonistyczne*, *proizraelskie*, bardzo często łączone z oskarżeniem o *rewizjonizm*, co skutkowało ogólną inwigilacją osób pochodzenia żydowskiego, por.:

> Wykazał wrogi stosunek do PRL i **proizraelskie, syjonistyczne stanowisko**.

> Siedlisko osób o **postawach i poglądach rewizjonistycznych**.

> W zainteresowaniu operacyjnym pozostają […] **osoby narodowości żydowskiej**, **których zachowanie się i reprezentowane poglądy są dalekie od linii politycznej Partii**.

Zarzutem było nie tylko wyrażanie poglądów uznawanych za proizraelskie, lecz także samo utrzymywanie kontaktów z osobami i środowiskami identyfikowanymi jako syjonistyczne lub rewizjonistyczne. Kontakty te, niezależnie od ich charakteru i intensywności, były traktowane jako przejaw wrogiej postawy ideologicznej:

> **Utrzymuje kontakt ze środowiskiem syjonistycznym** na Zachodzie.

> **Utrzymuje kontakty z naukowcami reprezentującymi postawy syjonistyczne**.

> **Posiada** jednak **silne związki z grupą osób o postawach rewizjonistycznych**.

Jednocześnie funkcjonariusze negują w swoich tekstach fakt istnienia antysemityzmu, nazywając go rzekomym, podkreślają też często, że są świadomi istnienia *postępowych Żydów*, a ich działania są skierowane nie przeciwko ludności żydowskiej, tylko przeciwko osobom wyznającym *poglądy rewizjonistyczno-syjonistyczne*, por.:

> Jaki kierunek polityczny reprezentuje Paczkowski, trudno jest Rudzińskiemu konkretnie określić, uważa go jednak za niezdecydowanego, ze skłonnościami do solidaryzowania się z **rzekomo pokrzywdzonymi Żydami**, do przeciwstawiania się **rzekomemu antysemityzmowi**.

Oskarżeni o syjonizm oraz osoby utrzymujący z nimi kontakt są w dokumentach określani jako *sympatycy syjonizmu*, *rewizjoniści-syjoniści*, *rewizjoniści*, *elementy rewizjonistyczne*.

Zupełnie inaczej sytuacja kształtuje się w zbiorze bułgarskim, gdzie wątki syjonistyczne są marginalne, mimo że funkcjonariusze piszą o poparciu radzieckich towarzyszy w zakresie walki z syjonizmem i o konieczności przyłączenia służb bułgarskich do tych działań:

> Съветските другари смятат за правилно ако присъединим нашите усилия към разобличаване плановете и практическата подривна дейност на враждебните центрове на подривна пропаганда в това число ЮСИА, емигрантските организации в Западна Европа, **ционистките центрове**, които водят борбата в тясно съдружество с разузнавателните центрове.

Mimo takich deklaracji jak powyższa, obywatele Bułgarii żydowskiego pochodzenia są najczęściej przedstawiani jako elementy postępowe. Autorzy w nielicznych dokumentach podejmują zarzut syjonizmu, podkreślając jednocześnie, że dotyczy on wrogich krajów imperialistycznych i organizacji emigranckich i na tym właśnie obcym gruncie jest przedstawiana walka z syjonizmem (*борба с ционистическата отрова*). W Bułgarii, według analizowanych dokumentów, zarzut ten dotyczy jedynie garstki bardziej zamożnych Żydów, nazywanych kapitalistami, którym sprzeciwiają się Żydzi-komuniści, por.:

> Разобличаване **проционистката** и империалистическа **политика** на САЩ.

> Разобличаване и париране подривната дейност на вражеските емигрантски и **ционистки организации**.

> Носители на **ционистич. пропаганда** са една шепа едри капиталисти-евреи.

> Становище на **евреите-комунисти**.

7.3.2.3. Wrogie dowcipy, aluzyjność i katastroficzna wizja przyszłości

Jednym z najbardziej typowych i zarazem najczęściej pojawiających się w dokumentach bułgarskich zarzutów było opowiadanie dowcipów o wrogim charakterze, określanych jako *вражески* (*политически*) *вицове*. Polscy autorzy odnotowują wprawdzie aluzyjność oraz ostrą satyrę polityczną, zwłaszcza w odniesieniu do wystąpień kabaretowych, jednak nie traktują opowiadania dowcipów politycznych w wąskim kręgu towarzyskim jako przejawu wrogiej działalności. Tymczasem w dokumentach bułgarskich samo opowiadanie dowcipów o treści politycznej było jednoznacznie traktowane jako forma wrogiej działalności i należało do najczęściej formułowanych zarzutów, por.:

Така напр. Георги Георгиев Гочев, студент право 4 година – вражески настроен е **разпространявал разни вицове по адрес на видни дейци на СССР и нашето правителство**.

Отрицателното си отношение към народната власт изразява в гнусни хули и **вражески вицове** […].

Целта на организацията е била да се събират само мъже в домовете на членовете, като на сбирките си **разказват вицове против народната власт**.

Zarzut ten jest charakterystyczny dla całego badanego okresu. Opowiadanie wrogich dowcipów pojawia się w zestawieniach podstawowych „wrogich przejawów" w środowisku inteligencji zarówno w roku 1961, jak i w 1971, por.:

Като най-разпространената и най-често срещаща се форма на вражеска дейност по линия ВРАЖЕСКА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ е си остава вражеската агитация, разпространение на зловредни слухове, **разказване гадни политически вицове** […].

Вражеските прояви сред интелигенцията бележат една относителна устойчивост. […] Продължи **разпространението на** вражески слухове, **вицове**, в отделни случаи писане и разпространение на апокрифна „литература" […].

Jak już wspomniano, w polskich dokumentach nie występuje charakterystyczny dla zbioru bułgarskiego zarzut opowiadania wrogich politycznych dowcipów. Zamiast tego często pojawia się zarzut aluzyjności w wystąpieniach satyrycznych, który z kolei nie występuje w teczkach bułgarskich. Brak tego typu oskarżeń w materiale bułgarskim wynika najprawdopodobniej z faktu, że tamtejsze programy satyryczne nie poruszały wątków uznawanych za „negatywne politycznie". W kraju, w którym już samo opowiadanie dowcipów mogło skutkować przyciągnięciem zainteresowania służb bezpieczeństwa, nie było miejsca na oficjalną działalność kabaretową o wyraźnym zabarwieniu politycznym. W realiach PRL inicjatywy artystyczne tego typu istniały, choć ich działalność podlegała ścisłej kontroli cenzuralnej. W efekcie autorzy i wykonawcy posługiwali się aluzją jako podstawowym środkiem przekazu treści krytycznych, co było skrupulatnie odnotowywane w raportach SB, por.:

[…] teksty miały politycznie szkodliwą wymowę oraz zawierały **aluzję w odniesieniu do ZSRR i polityki wewnętrznej PRL**.

Prezentowany program […] nacechowany był krytycyzmem, negacją i permanentnym ośmieszaniem obecnej rzeczywistości […]. Wykonawcy potrafili gestem, mimiką, odpowiednią intonacją głosu, nadać nawet pozornie obojętnym tekstom odpowiedni wyraz **politycznej aluzji** rozumianej przez publiczność. Świadczyła o tym jej reakcja – oklaski, śmiechy itp.

Osobną kategorię stanowią **prace o charakterze aluzyjnym**, w którym główny ich temat, pozornie apolityczny, jest tak przedstawiany, że jednocześnie łączy w sobie negatywne wątki.

Podczas występów ob. Tadeusz Drozd dopuścił się szeregu złośliwych uwag pod adresem gospodarki i polityki w naszym kraju. Swoje teksty przekazywał w sposób złośliwy i tendencyjny **używając szeregu aluzji**.

[…] w okresie działalności b. „Solidarności" byli propagatorami haseł tego związku poprzez prezentowanie utworów satyrycznych o wrogich, **aluzyjnych treściach politycznych**.

Kolejnym zarzutem charakterystycznym wyłącznie dla materiału bułgarskiego jest szerzenie katastroficznej wizji przyszłości, do której miałaby doprowadzić władza ludowa. W dokumentach bułgarskich zarzut ten funkcjonuje pod nazwą *черногледство* i bywa często stawiany przedstawicielom tzw. wrogiej inteligencji. Owo „czarnowidztwo" stanowi swoiste przeciwieństwo propagowanej w krajach demokracji ludowej wizji świetlanej, komunistycznej przyszłości:

Материалите, които публикувал в печата са пропити с **черногледство** и не спомагат за отстраняването на допуснатите недостатъци.

Циклът „За първи път" от Блага Димитрова, от който лъха песимизъм, **черногледство** и отчуждаване от нашата действителност.

Диалогът е изтъкнат от **черногледство**, без нито един светъл лъч.

7.3.2.4. Kontakty z Kościołem

Jednym z najczęściej formułowanych zarzutów w polskich dokumentach było utrzymywanie kontaktów z Kościołem Katolickim, określane jako *religianctwo* i *kontakty z klerem*. Osoby inwigilowane klasyfikowano jako *element klerykalny* bądź *fanatyk religijny*. Charakterystyki figurantów niemal obligatoryjnie zawierały informację o ich stosunku do Kościoła Katolickiego, co wskazuje na instytucjonalne znaczenie tej kategorii w procesie oceny lojalności politycznej, por.:

Działalność kleru i elementów klerykalnych wśród pracowników naukowych i młodzieży akademickiej Akademii Medycznej.

Naukowcy reprezentujący postawę konformizmu politycznego i jawnie **współdziałający z klerem katolickim**.

Utrzymuje nadal **kontakty z klerem** świeckim i zakonnym.

Jest fanatyczką religijną, utrzymuje kontaktu z klerem Krakowa i siostrami zakonnymi z Zakładu dla Niewidomych w Łaskach k/Warszawy.

Jest fanatykiem religijnym, utrzymuje zażyte i przyjacielskie **kontakty z klerem katolickim.**

Posiadane materiały wskazują iż najczęściej spotykaną formą działalności kleru wśród naukowych kół lekarskich jest **utrzymywanie kontaktów z wrogim, klerykalnym elementem** wywodzącym się z tych kół.

Poprzez ten element kler oddziałowywuje na całokształt działalności służby zdrowia.

W starszych dokumentach widoczna jest próba różnicowania środowiska kościelnego: inwigilacją obejmowano przede wszystkim duchownych krytycznych wobec władz PRL, określanych jako *kler rozpolitykowany*, oraz osoby utrzymujące z nimi relacje, por.:

Byli andersowcy utrzymują kontakty z klerem […] i to z klerem należącym do kleru wrogiego, do **kleru rozpolitykowanego**.

Osoby o wrogim obliczu politycznym, **rozpolitykowany kler**.

Od lat siedemdziesiątych XX wieku następuje jednak wyraźne rozszerzenie tej kategorii: za element wrogi uznawane jest już całe duchowieństwo oraz osoby utrzymujące jakiekolwiek kontakty z Kościołem. Relacje te stają się przedmiotem systematycznej *penetracji operacyjnej*, por.:

Głównym celem **penetracji kleru i elementów klerykalnych** jest przede wszystkim szerzenie przez służbę zdrowia kultu religijnego wśród ludzi korzystających z usług tej służby.

Jednym z praktycznych wymiarów tej polityki było blokowanie awansu zawodowego bądź dostępu do studiów osobom identyfikowanym jako związane z Kościołem Katolickim, por.:

Starał się o przeforsowanie przyjęcia na studia 2-ch osób wywodzących się z elementów klerykalnych. **Posiadanie tej informacji pozwoliło nam nie dopuścić do ich przyjęcia**, dzięki partyjnej postawie czynnika rekrutacyjnego.

Stosunek przełożonych aparatu bezpieczeństwa do Kościoła Katolickiego dobrze ilustruje poniższy przykład maszynopisu doniesienia agenturalnego. Autor sprawozdania charakteryzuje obserwowanego duchownego jako „młodego i energicznego", a wskazany kościół określa jako „ważny" dla duszpasterstwa akademickiego, jednak sformułowania te zostały następnie ręcznie przekreślone,

najprawdopodobniej przez zwierzchnika dokonującego lektury dokumentu. Praktyka ta ujawnia normatywny charakter języka dopuszczalnego w dokumentach SB oraz brak akceptacji dla jakichkolwiek pozytywnych kwalifikacji odnoszących się do Kościoła lub duchowieństwa, por.:

> Jest to wynikiem opracowanego planu przez **młodego, ~~energicznego~~** duszpasterza akademickiego ks. […] Drugim **ważnym** kościołem **~~dla~~** duszpasterstwa jest kościół oo. Jezuitów przy ul. Kopernika.

Na tle materiału polskiego dokumenty bułgarskie prezentują odmienny obraz. Choć również ujawniają negatywny stosunek do religii i cerkwi prawosławnej, relacje z duchowieństwem nie są tam wiązane z opozycyjnością polityczną i nie zajmują istotnego miejsca w dokumentacji dotyczącej środowisk inteligenckich.

Opisane w tym podrozdziale zarzuty miały charakter powtarzalny i rzadko występowały w dokumentach w postaci izolowanej. Zazwyczaj figurantom przypisywano całe zespoły wrogich postaw i działań, por.:

> Oni to **są nosicielami wrogiej szeptanej propagandy**, żywymi tubami BBC i „Głosu Ameryki" […], **uprawiają sabotaż i dywersję oraz pospolite szpiegostwo** […]; kontynuowanie swej **wywrotowo-dywersyjnej propagandy**.

> И през изтеклата година противникът продължи **подривната си дейност** за разлагане на нашата художествена и научна интелигенция и чрез нея внасяне на **объркаост**, **неверие**, нихилистично отношение сред обществеността. Вражеските прояви сред интелигенцията бележат една относителна устойчивост. Сред тези среди намира място **вражеската агитация и пропаганда**, главно срещу политиката, провеждана от партийното и държавното ръководство. Продължи **разпространението на вражески слухове, вицове**, в отделни случаи **писане и разпространение на апокрифна „литература", изразяване на антисъветизъм и национален нихилизъм**. В литературата и изкуството продължиха да намират отражение отделни **упадъчни тенденции и явления**.

> Главни форми на врага през този период бяха **вражеската агитация, отричане успехите на социалистическото строителство, възхваляване на американската техника и култура, опити за ревизиране на марксическата теория, отричане на социалистическия реализъм в областта на изкуството и литературата**, отправяне призиви за „пълна свобода" на творчеството, „пълна независимост" от СССР и пр., **разпространяване упадъчните западни теории и особено изявата на изменнически настроения и открити опити за измяна на Родината**.

Analiza języka dokumentów służb bezpieczeństwa pokazuje, że zarzuty wobec obiektów inwigilacji były formułowane w postaci względnie stałych kategorii

nominacyjnych, silnie osadzonych w ideologii systemu, przy czym w materiale bułgarskim występuje więcej określeń jednoznacznie stygmatyzujących, o wysokim stopniu konwencjonalizacji i nacechowania aksjologicznego.

7.4. Nominacja form działań operacyjnych

7.4.1. Zakres i cele działań operacyjnych

Praca w służbach bezpieczeństwa, a także współpraca z tymi instytucjami, polegała na realizacji zespołu ściśle określonych zadań, które w dokumentach polskich określano mianem *czynności operacyjnych*, natomiast w materiale bułgarskim funkcjonowały one pod nazwami *оперативна работа* oraz *агентурно-оперативна работа*. Terminy te obejmowały szerokie spektrum działań podejmowanych wobec osób, środowisk i instytucji uznanych za wrogie lub potencjalnie wrogie wobec systemu politycznego, por.:

> W celu rozpoznania dalszych zamierzeń znanych ze swej wrogiej postawy niektórych literatów i studentów oraz nie dopuszczenia do manifestacji publicznych, planuje się następujące **czynności operacyjne** […].

> Необходимо е да се вземат на п.о. за да се излезе ясно политическа оценка за състоянието на обекта и се насочи правилно **агентурно-оперативната работа**, в зависимост от вражеската концентрация.

> В настоящия момент органите на ДС водят **агентурно-оперативна работа** за разкриване и пресичане подривната дейност на противника в средите на българската художествено-творческа и научна интелигенция.

Znaczna część dokumentów wytwarzanych przez aparat bezpieczeństwa miała charakter dyrektywny bądź zawierała wyraźne komponenty dyrektywne, co wynikało z ich funkcji instruktażowej i planistycznej. W konsekwencji teksty te obfitują właśnie w wykazy działań, które należało podjąć w ramach realizowanych czynności operacyjnych. Występują one najczęściej w postaci list zadań, przedsięwzięć lub zaleceń, por.:

> Przedsięwzięcia: 1. Zebrać bliższe dane i opinię dot. Piotra Wiencha, sprawdzić w „Biurze" C MSW. 2. Przeprowadzić z P. Wienchem rozmowę operacyjną celem wyjaśnienia skąd P. Wiench posiada informację dot. okoliczności śmierci Miklakiewicza. ZADANIA 1. Kontrolować zachowanie się i wypowiedzi Piotra Wiencha na terenie klubu „Medyk" 2. Dążyć do nawiązania kontaktu z Markiem Jarmołowiczem.

Uaktywnić wszystkie zaczepki kontrwywiadowcze po linii R.O. krpt. Tobruk, analizować, wyciągać odpowiednie wnioski, zmierzać do wykrywania wrogiej działalności i demaskować wrogie środowiska i wrogą działalność.

С цел разкриване, противодействие и децентрализиране вражеската дейност на БЛПЧ, в съответствие с Комплексната програма за работа по ВЕ и Плана за сътрудничество с КГБ, се провеждат активни агентурно-оперативни мероприятия съвместно с ПГУ-04, насочени към агентурно проникване в организацията, разкриване плановете, замислите и конкретни акции за подривна дейност, установяване и контролиране на каналите за връзка с антиобществените елементи в страната, за набиране на информация и за изпращане на литература; недопускане създаването на групи и организации на Лигата и тяхната дейност в страната, разобличаване, компрометиране и разлагане на организацията и лидерите й.

Praca operacyjna podporządkowana była jasno określonym celom (*cele operacyjne*), które w ujęciu ogólnym można sprowadzić do trzech podstawowych zadań: rozpoznania, zapobiegania oraz wykrywania działalności uznawanej za wrogą wobec ustroju (Musiał 2020: 69). W dokumentach bułgarskich cele te określane są najczęściej jako *установяване на вражеския контингент* oraz *предотвратяване на вражеските прояви*.

Poszczególne etapy pracy nazywane były zgodnie z nomenklaturą ustaloną w instrukcjach resortowych i materiałach szkoleniowych. Zastosowane nazewnictwo można uznać za w pełni sterminologizowane oraz precyzyjnie zdefiniowane (por. Załącznik 3). Każde planowane działanie poprzedzała szczegółowa *analiza operacyjna / оперативен анализ*, por.:

До края на годината по отделни отделения да се направи **оперативен анализ** за агентурното покритие на най-важните направления на обезпечаване.

Na podstawie przeprowadzonej analizy następowało planowanie oraz realizacja właściwych *działań operacyjnych / оперативни мероприятия*. W dokumentach bułgarskich działania te występują najczęściej z precyzującą ich specyfikę frazą przymiotnikową, m.in. *разобличителни мероприятия, специални мероприятия, психологически мероприятия*, por.:

Podjęto **działanie operacyjne** celem niedopuszczenia w przyszłości do zamieszczania w lokalnej prasie informacji opartych na doniesieniach.

Подготовка и провеждане на **специални мероприятия** за компрометиране на реакционните сили в страната.

Инструкция по подготовка и провеждане на **психологически мероприятия**.

7.4.2. Werbunek

Po etapie analizy operacyjnej oraz zaplanowaniu konkretnych przedsięwzięć funkcjonariusze służb bezpieczeństwa przystępowali zazwyczaj do *werbunku*[4]*/вербовка* (w służbach wojskowych określanego terminem *zawerbowanie*) nowych źródeł informacji, których zadaniem było dostarczanie danych niezbędnych do realizacji postawionych celów operacyjnych, por.:

> […] утсановяването на вражеския елемент, **вербовка** на агентура на места, където концентрацията им е по-голяма.

> През годината отделението положи сериозни усилия по изучаване и работа с цел придобиване на нови кандидати за **вербовка**.

> […] typowanie kandydatów i **pozyskiwanie osobowych źródeł informacji** w gronie osób związanych dotychczas peryferyjnie z działalnością SKS-u […].

> […] typowanie kandydatów i **pozyskiwanie osobowych źródeł informacji** w środowiskach, w stosunku do których istnieje uzasadnione przypuszczenie, że […].

W literaturze przedmiotu werbunek definiowany jest jako „proces intelektualnego (racjonalnego) i emocjonalnego oddziaływania pracownika operacyjnego na osoby wytypowane podczas doboru w celu skłonienia ich do współpracy ze Służbą Bezpieczeństwa i kształtowania pozytywnego stosunku do zlecanych im zadań operacyjnych" (Dutkiewicz, Kalita 1984: 52). Definicja ta trafnie oddaje dwuwymiarowy charakter werbunku, łączący elementy perswazji racjonalnej z oddziaływaniem emocjonalnym. Taktyki oraz sposoby werbunku były szczegółowo regulowane instrukcjami resortowymi i w toku badanego okresu ulegały pewnym modyfikacjom (Musiał 2020: 296). W materiale polskim pojawiają się takie określenia, jak *werbunek jednorazowy*, *werbunek pozornie dla innego celu*, *werbunek niepełny*, a jako dominująca *taktyka pozyskania* najczęściej wskazywany jest *werbunek stopniowy*, którego bułgarskim ekwiwalentem jest wyrażenie *вербовка на база постепенно увличане / привличане*:

> […] привличането им за сътрудници на службата, **на базата на постепенното привличане**.

Pierwszym etapem całego procesu było *typowanie kandydatów do werbunku / набелязване на кандидати за вербовка*, określane również jako *ориентировка за вербовка* lub *наводка за вербовка*. Oznaczało ono wybór kandydata z *bazy werbunkowej* (zbioru potencjalnych kandydatów na agentów).

---

[4] Nazywanego też eufemistycznie *pozyskaniem*.

Przygotowanie właściwego werbunku określane jest w aktach jako *opracowanie / przepracowanie* wytypowanego kandydata:

> Z posiadającymi aktualnie kontaktami w Dziale Osobowym Filharmonii przeprowadzić ustalenia w kierunku **wytypowania** osób odpowiadających kryteriom na **opracowanie** jako osobowe źródła informacji, mogące zapewnić dopływ interesujących nas informacji z tego obiektu.

> **Wytypować** i **przepracować** kandydata na werbunek.

> Чрез профилактика – разпит и **ориентировка за вербовка** чрез реализация е ЛАР „Метил" и ОНД „Контето" /съвместно с II управление ДС/.

> […] за набиране на подходящи **наводки за вербовки**.

> Всяка **наводка за вербовка** трябва да се разглежда не само от гледна точка на информацията […].

W języku operacyjnym SB samo wytypowanie kandydata bywało określane idiomem zawodowym *podjąć na kontakt*, por.:

> **Podjąć na kontakt** służbowy celem dalszego rozpracowania.

> **Podjąć na kontakt** i zarejestrować w ewidencji operacyjnej.

Po wyborze kandydata ustalano *podstawę werbunku / основа (база) на вербовка*, od wyboru której zależał dalszy przebieg działań. Zgodnie z polskimi wytycznymi werbunek mógł być prowadzony:

– *na podstawie uczuć patriotycznych / z pobudek patriotycznych* (podstawa dobrowolności)

– *na podstawie materialnego zainteresowania / korzyści materialnych* (podstawa zależności)

– *na podstawie materiałów obciążających / kompromitujących* (*kompromatów*) (podstawa przymusu).

Analogiczny podział występuje w materiale bułgarskim, por.:

– *на идейно-политическа основа* (*патриотична база / основа*)

– *на основата на материална и друга заинтересованост*

– *на компрометираща основа.*

W instrukcji dla pracowników służb bezpieczeństwa czytamy:

> Агенти да се вербоват както на компрометираща, така и на патриотична основа. […] Допуска се вербовка и на основата на материална и друга заинтересованост или чрез комбинираното им прилагане.

Interesującym zjawiskiem jest fakt, że w bułgarskich dokumentach dotyczących środowisk inteligenckich zdecydowana większość werbunków deklarowana jest jako przeprowadzona na podstawie ideowo-politycznej (patriotycznej), por.:

Вербован за агент **на патриотична база**.

Инф. „Обектив" **вербован на патриотична база**.

Вербовките са извършвани предимно на идейно-политическа основа, само 9 са на основата на зависимост. Предвид специфичната психологическа нагласа на интелигенцията, болшинството от вербовките са извършвани по метода на постепенно привличане.

Wewnętrzne rozporządzenia resortowe precyzują przebieg procesu werbunku prowadzonego na podstawie pobudek patriotycznych, akcentując konieczność odpowiedniego przygotowania psychologicznego kandydata oraz ideologicznej reinterpretacji samego aktu współpracy:

При вербовката на агенти на партиотична база, те трябва да бъдат подготвени така, че да чувствуват сътрудничеството си на ДС като доверие, което им се гласува, да служат верно и преданно на нашата Родина, на народната власт и на нашите органи.

W odróżnieniu od materiału bułgarskiego, w dokumentach polskich werbunki oparte na pobudkach patriotycznych oraz na korzyściach materialnych występują niezwykle rzadko. Zdecydowana większość tajnych współpracowników pozyskiwana była na podstawie przymusu, z wykorzystaniem zgromadzonych wcześniej *materiałów obciążających lub kompromitujących* (*współpraca na podstawie zebranego kompromatu / сътрудничество посредством събран компрматериал*). Przy czym *materiały obciążające* rozumiano jako informacje umożliwiające wszczęcie postępowania administracyjnego lub karnego, natomiast *materiały kompromitujące* – jako dane deprecjonujące moralnie daną osobę (Musiał 2020: 292), por.:

Werbowany na podstawie materiałów kompr. przez Sekcję VI.

[…] **zawerbowany na kompromitującym materiale** […].

Агентите „Балабанов", „Христов", „Стоянов" са **вербовани** от ДС-Враца **на компрматериал**.

Инф. „Фокс" **вербован на компрометираща база**.

Bułgarskie instrukcje resortowe jednoznacznie wskazują na instrumentalny charakter tego rodzaju materiałów, podkreślając konieczność ich odpowiedniego wykorzystania w celu całkowitego podporządkowania werbowanego organom bezpieczeństwa:

> При вербовката на лица, за които има компрометиращи материали, трябва да се постигне пълно разобличение на кандидата за вербовка, а наличните материали да придобият силата на такова решаващо въздействие, което би позволило на органите на Държавна сигурност да поставят завербования в пълна зависимост от тях и да го заставят честно да изпълнява поставените му от ДС задачи.

W związku z tym, że jednym z podstawowych zadań funkcjonariuszy było stałe powiększanie *sieci agenturalnej*, istotnym elementem pracy operacyjnej stawało się systematyczne gromadzenie materiałów obciążających i kompromitujących, które następnie mogły zostać wykorzystane do wymuszenia współpracy z resortem, por.:

> **Prosimy o nadesłanie materiałów kompromitujących**.

> Poprzez wykorzystywanie osobowych źródeł informacji i techniki operacyjnej **dążyć do uzyskania innych informacji możliwych do wykorzystania w celu skompromitowania** osoby figuranta.

Dokumenty resortowe zawierają również szczegółowe wytyczne dotyczące sposobu wykorzystania materiałów kompromitujących, podkreślając konieczność ich „taktycznego" użycia oraz zachowania pozorów poszanowania godności werbowanego:

> Вербовката на лица, за които има компрометиращи материали, да става след пълното им разобличаване и самопризнание на кандидата за вербовка и разкриване на евентуално неизвестни нам данни**. Наличните компромати трябва да се използуват умело и тактично**, без да се обижда кандидата и уронва неговото човешко достойнство. Да му се въздействува да осъзнае извършената от него вражеска и престъпна дейност и му се даде възможност да разбере, че може да изкупи вината си и бъде реабилитиран чрез честното си сътрудничество на органите на ДС и преданно отношение към народната власт.

Materiał kompromitujący i obciążający był zatem nie tylko zbierany i gromadzony, lecz także oceniany ze względu na jego „jakość" operacyjną. Brak wystarczająco silnych materiałów bywał w dokumentach wskazywany jako bezpośrednia przyczyna niepowodzenia zaplanowanego werbunku:

> Mimo dużego wysiłku **nie ustalono żadnych materiałów kompromitujących** na wymienionego. Pod figuranta został dokonany celowy werbunek informatora ps. „Tkacz", który również **materiałów kompromitujących nie zapodał**.

Агент „Габер" **вербован на добър компрометиращ материал**.

Провалени вербовки 3, поради това, че **не е достатъчно беше набран компрометиращ материал** за кандидатите.

Po wyłonieniu kandydata oraz wyborze sposobu i podstawy werbunku służby przystępowały bezpośrednio do jego realizacji. W przypadku pozyskiwania osoby, której zadaniem miało być dostarczanie informacji na temat konkretnej osoby inwigilowanej (*figuranta*), w polskim języku SB stosowano określenie *werbunek pod figuranta*:

Sekcja przystąpiła do **werbunku agentury pod figuranta**.

Na skuteczność *dokonania werbunku / извършване на вербовка* istotny wpływ miał przebieg *rozmowy werbunkowej* (*pozyskaniowej*) / *вербовъчна беседа*.

Z perspektywy językoznawczej warto podkreślić, że termin *werbunek* należy do najczęściej występujących w aktach SB i cechuje się wysoką produktywnością słowotwórczą. Stanowi on podstawę licznych derywatów, takich jak *podwerbować, przewerbować, dowerbować,* a w materiale bułgarskim m.in. *превербовка*, por.:

[…] поради което се налага **превербовка**.

[…] ще бъде **превербован**.

Dlatego też w dalszym ciągu w/w jest opracowywany przez inf. ps. „Brzoza", celem przeprowadzenia **dowerbunku** w/w bądź też wyeliminowanie i pociągnięcie do odpowiedzialności sądowej.

Termin *werbunek / вербовка* nie odnosił się jednak wyłącznie do pozyskiwania osobowych źródeł informacji. W dokumentacji operacyjnej był on stosowany również na oznaczenie pozyskania *kwatery kontaktowej, mieszkania konspiracyjnego / конспиративна квартира, явочна квартира*, przeznaczonej do prowadzenia kontaktów z tajnymi współpracownikami w warunkach minimalizujących ryzyko dekonspiracji, por.:

[…] przygotować kompletnie do **werbunku kwater kontaktowych**.

7.4.3. Pozostałe działania operacyjne

Za jeden z podstawowych elementów pracy operacyjnej należy uznać organizowanie spotkań z figurantami i osobowymi źródłami informacji. W zależności od charakteru, celu i kontekstu instytucjonalnego spotkania te określane

były jako *rozmowa / беседа* lub *wywiad / разпит*. Pierwszy z wymienionych typów działań doczekał się rozbudowanej typologii, a tworzone przez termin *rozmowa / беседа* gniazda terminologiczne cechują się znacznym stopniem zróżnicowania. W dokumentach operacyjnych występują m.in. takie określenia jak: *rozmowa sondażowa, rozmowa operacyjna, rozmowa sondażowo-ostrzegawcza, rozmowa filtracyjno-rozpoznawcza, rozmowa profilaktyczno-ostrzegawcza / профилактична беседа, оперативна беседа:*

> Przeprowadzono **rozmowy sondażowo-ostrzegawcze** z reprezentatywną grupą.
>
> Po analizie dotychczasowych materiałów dot. zaangażowania figuranta na rzecz kleru postanowiono przeprowadzić z figurantem **rozmowę profilaktyczno-ostrzegawczą**.
>
> […] planowane jest przeprowadzenie **rozmowy operacyjnej** celem wyjaśnienia jej ewentualnych kontaktów z figurantką.

Termin *wywiad / разпит* obecny jest zarówno w materiale polskim, jak i bułgarskim, przy czym w polskim języku SB na uwagę zasługuje charakterystyczna konstrukcja „wywiad na kogoś", por.:

> W załączeniu przesyłam **wywiad na Serafina**, natomiast Ostrowki Ignacy zmarł i **wywiadu** nie przeprowadzono.
>
> W odpowiedzi na pismo z dnia […] dot. przeprowadzenia **wywiadu na ob. Groblewskiego Jana i jego żony**, po przeprowadzeniu takowego komunikujemy co następuje […].
>
> W załączeniu przedkładam **wywiady na wymienionych** w nagłówku.

W polskich dokumentach operacyjnych obserwuje się również tendencję do precyzowania zakresu i charakteru czynności poprzez rozbudowane konstrukcje terminologiczne, zawierające cechę ograniczającą leksykalizowaną za pomocą frazy przymiotnikowej (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2014), takie jak: *wywiad operacyjny, wywiad agenturalny, wywiad środowiskowy, wywiad bezpośredni, wywiad pośredni, wywiad niepełny, wywiad pełny, wywiad półpełny*. W materiale bułgarskim natomiast termin ten funkcjonuje zazwyczaj jako jednowyrazowy, pozbawiony dodatkowych określeń różnicujących, por.:

> Чрез профилактика – **разпит** и ориентировка за вербовка чрез реализация е ЛАР „Метил" и ОНД „Контето" /съвместно с II управление ДС/.

Ustna forma oddziaływania (*rozmowa / беседа* lub *wywiad / разпит*) bywała wykorzystywana jako alternatywa wobec bardziej inwazyjnych środków

inwigilacji, zwłaszcza w odniesieniu do osób postrzeganych jako „swoje" w ramach prowadzonej wojny ideologicznej, wobec których istniały jednak podejrzenia braku pełnej lojalności:

> Главно през периода сме се насочвали към разложение чрез агентура, **разпити** и предупреждения, вместо да се репресират, тъй като голяма част от обектите са от социално близки среди.

Kolejną istotną czynnością operacyjną, zwłaszcza na początkowych etapach zainteresowania organów bezpieczeństwa określoną osobą, środowiskiem bądź zdarzeniem, było *sprawdzenie* (*agenturalne / operacyjne*) / (*оперативна) проверка*. Sprawdzeniem agenturalnym nazywano również całe prowadzone przez SB sprawy:

> W związku z powyższym znajduje się w aktywnym zainteresowaniu operacyjnym w naszej jednostce jako figurant sprawy **operacyjnego sprawdzenia**.

> По решение на ръководството бе проведена филтрация и фиктивна вербовка, с цел **проверка** и оказване политическо въздействие в положителна насока.

Szczególnym wariantem sprawdzenia agenturalnego, charakterystycznym zwłaszcza dla materiału bułgarskiego, była *filtracja* (*филтрация*), rozumiana jako forma selektywnego rozpoznania i oddziaływania wobec określonej grupy osób:

> […] за което време 2 обекти предадохме на съд, един изпратихме в ТВО, един **филтрирахме** и един предупредихме с протокол.

> […] бяха **профилтрирани** над 30 лица.

> По решение на ръководството бе проведена **филтрация** и фиктивна вербовка, с цел проверка и оказване политическо въздействие в положителна насока.

W polskich dokumentach bezpośrednie prowadzenie inwigilacji środowiska, instytucji bądź wydarzenia (np. konferencji) było często eufemistycznie określane mianem *ochrony* (*agenturalnej*, *operacyjnej*) lub *zabezpieczenia* (*agenturalnego, operacyjnego*). Terminy te maskowały faktyczny charakter działań kontrolnych i represyjnych, por.:

> Mając na względzie powyższe – celem prowadzonej sprawy będzie: – **ochrona operacyjna** środowiska plastycznego przez destrukcyjnymi wpływami i zagrożeniami działalności dywersyjnej ośrodków propagandy zagranicznej […].

> […] **ochrona** środowiska przed skutkami szkodliwych ideowo-politycznie tematów artystyczno-warsztatowych.

Zabezpieczenie konferencji i sympozjów naukowych.

Plan **zabezpieczenia operacyjnego**.

Środowisko wrocławskich plastyków jest **zabezpieczone operacyjnie** w ramach sprawy obiektowej krypt. „Paleta II".

Działalność jednostki jest **zabezpieczona operacyjnie** przez 1 tw i kontakty służbowe.

Rozpoczęcie działań inwigilacyjnych bywało dodatkowo ujmowane w formułach typu *objęcie ochroną / operacyjnym zabezpieczeniem* lub *otoczenie operacyjną ochroną*:

Objęcie ochroną wszystkich jednostek kultury w woj. olsztyńskim.

Objęcie ochroną operacyjną wszystkich jednostek kultury.

Określenie *zabezpieczenie agenturalne / operacyjne* stosowano nie tylko w odniesieniu do środowisk, lecz również do pojedynczych osób:

W czasie uczestnictwa w imprezach nie stwierdzono ze strony Waszego figuranta negatywnych wystąpień, natomiast z uwagi na brak możliwości nie **zabezpieczono go operacyjnie** w czasie całego pobytu w Krakowie.

Bułgarskimi odpowiednikami polskich terminów *ochrona* i *zabezpieczenie* są *обслужване* (*на обекта*) i *обезпечаване* (*агентурно*, *агентурно-оперативно*). Przy czym analogicznie do materiału polskiego, pierwszy termin odnosi się przede wszystkim do całych środowisk i wydarzeń, natomiast drugi obejmuje swoim zakresem również działania podejmowane wobec konkretnych osób:

Една от най-широко разпространените форми на вражеска дейност в **обслужваните обекти** […] е вражеската агитация и пропаганда.

Агентурното обезпечаване и наблюдение на контингента и воденето на разработките е незадоволително.

Моля да бъдат взети мерки за **агентурно-оперативното обезпечаване** на вражеския контингент в Камерната опера.

За **агентурно-оперативното обезпечаване** на конгреса управлението ни работи по утвърден план.

Czasami zamiast terminu *агентурно обезпечаване* pojawia się określenie synonimiczne *обезпечаване с агентура* lub *покритие с агентура*:

Обезпечаването на обектите **с агентура**.

Плътно **покритие с агентура.**

До края на годината по отделни отделения да се направи анализ за **агентурното покритие** на най-важните направления на обезпечаване.

Innym terminem nazywającym wprost planowane i prowadzone działania operacyjne, bez sięgania po metafory i eufemizmy, jest *kontrola* (*operacyjna*) / (*оперативен*) *контрол* oraz w polskich dokumentach *nadzór* (*polityczny*, *polityczno-organizacyjny*), a także *inwigilacja*:

Rozwój i złożoność sytuacji politycznej – wyrażające się w przenikaniu nurtów wrogich socjalistycznym stosunkom społecznym do środowiska warszawskich artystów plastyków – stworzyły konieczność **kontroli** tego środowiska w ramach sprawy obiektowej.

Materiały z **inwigilacji** osób przez nas podanych.

Niezależnie od powyższych przedsięwzięć prowadzić stałą **inwigilację** środowiska na obiekcie poprzez osobowe źródła informacji i inne środki pracy operacyjnej, celem ujawnienia osób negatywnie nastawionych do ustroju PRL.

Ze względów na potrzebę polityczno-organizacyjnego **nadzoru** nad Kabaretem „Piwnica pod Baranami" i wpojenie w zespół przekonania, że dysponentem ich działalności /zapewniającym tej „cyganerii artystycznej" także osobiste dochody/ jest KDK należy zrealizować następujące wnioski […].

[…] с оглед поставянето им под **оперативен контрол**.

Określeniem używanym w obu zbiorach do całości tzw. aktywnych działań operacyjnych (w odróżnieniu od np. działań obserwacyjnych) wobec obiektu uznanego za wrogi lub potencjalnie wrogi jest *rozpracowanie* (*operacyjne*, *agenturalne*) / (*оперативна*, *агентурна*) *разработка* (*разработване*). Termin ten oznacza zarówno szereg działań operacyjnych, jak i nazwę wszczętej przez organa sprawy, np. *rozpracowanie obiektowe*, *предварителна оперативна разработка*:

Proszę o niezwłoczne nadesłanie meldunku o przebiegu obiektowego **rozpracowania** krypt. „Wyspa" z uwzględnieniem wykonania zaplanowanych przedsięwzięć.

Делото ще се предложи да мине в активна **разработка**.

Не се провеждат сериозни дела по задълбочено **разработване** и разкриване вражеската дейност.

Termin *rozpracowanie* / *разработка* wchodzi w skład licznych, charakterystycznych dla profesjolektu SB, analitycznych konstrukcji typu *brać* / *wziąć w rozpracowanie, brać* / *wziąć do rozpracowania, otaczać* / *otoczyć rozpracowaniem, zakładać* / *założyć rozpracowanie, być w opracowaniu, подсигурявам* / *подсигуря разработка, взимам* / *взема на разработка* itp.:

Na ustalone osoby przeprowadzić wszechstronne wywiady werbując wśród nich agenturę i **założyć rozpracowanie** obiektowe […].

Uprzejmie informuję, że […] wszedł w nasze zainteresowanie z powodu kontaktów z ośrodkiem dywersji ideologicznej […] ośrodek ten **jest w naszym operacyjnym rozpracowaniu**.

Всички обекти, за които се получиха сигнали за изменнически намерения се **взеха веднага на разработка** и сега са под усилено наблюдение, за да не се допусне измяна от тяхна страна.

Р/ката е подсигурена само с един агент, който не може да наблюдава постоянно обекта.

Równolegle ze znominalizowaną formą *rozpracowanie* funkcjonują także czasowniki *rozpracowywać* / *rozpracować* oraz ich bułgarskie odpowiedniki *разработвам* / *разработя*:

[…] най-ценни сътрудници, годни да се внедряват в вражеските среди, да ги **разработват** успешно и се използват и по други обекти.

Не се **разработват** обектите задълбочено и не се придобива по тях достатъчно агентура която да разработи и разкрие цялостната вражеска дейност.

Същата е в близък контакт с обекта и има възможност да ни донася само повърхностни неща, но не и да **разработва** целостно обекта.

Figuranta należy **rozpracowywać** w ramach tegoż obiektu.

Jako określenia częściowo synonimiczne wobec dominującego w aktach terminu *rozpracowanie* / *разработка* pojawia się także *opracowanie* / *обработка, обработване*, a w polskich dokumentach można również spotkać *przepracowanie*, zwłaszcza w połączeniu *częściowe przepracowanie*. Często określenia te występują w formach czasownikowych *opracować, przepracować, обработвам*:

В работата на резидентурата в Турция има насоченост към издирване и **обработване** на нови лица.

Резидентурата в Анкара в момента **обработва** друг виден журналист.

Wytypowano kandydata na werbunek i częściowo **przepracowano**.

W dniu […] postanowiłem wytypować i **przepracować** kandydata na werbunek […].

Do realizacji poszczególnych zadań należało dobrać odpowiednią *technikę operacyjną,* rozumianą jako zestaw środków i sposobów działania podporządkowanych celom rozpoznawczym i kontrolnym. Jedną z podstawowych technik była *obserwacja* (*jawna, ogólna, osobowa, dyskretna, operacyjna, agenturalna, strefowa, wizualna, wewnętrzna, zewnętrzna* itd.) oraz *rozpoznanie* (*operacyjne, obiektowe*). Za bułgarski ekwiwalent można uznać *наблюдение* (*агентурно, външно* itd.), por.:

Prowadzić **rozpoznanie** poszczególnych członków zespołu i współpracowników w aspekcie reprezentowanych przez nich poglądów i postaw politycznych.

Komunikat w sprawie **obserwacji** z dnia […].

От проведеното външно **наблюдение** се установи, че […].

Голям процент от контингента не е обезбечен с агентурно **наблюдение**.

Rozpoczęcie obserwacji bywało w polskich dokumentach ujmowane za pomocą analityzmu werbo-nominalnego *wziąć pod obserwację / podjąć obserwację*. W bułgarskim języku resortowym natomiast najczęściej występowała fraza, którą można uznać za idiom zawodowy, *воден на сигнал*, wskazująca na formalne objęcie danej osoby zainteresowaniem operacyjnym, por.:

Воден на сигнал за антисъветски изказвания и злословене по адрес на нашата партийна и държавна политика.

Воден на сигнал въз основа на данни, че правил системно коментарии по събития в Полша, в които от нелоялни позиции представял обстановката там.

Воден на сигнал за политически незрели изказвания с прозападна ориентация.

Kolejną techniką operacyjną, często opisywaną w analizowanych dokumentach, jest *penetracja (operacyjna) / проникване*, czyli przenikanie do interesujących SB środowisk. Równolegle były używane również takie określenia, jak *akcja penetracyjna* lub *taktyka głębokiej penetracji środowisk*:

Penetracja operacyjna środowiska plastyków.

Głównym celem **penetracji** kleru i elementów klerykalnych jest przede wszystkim szerzenie przez służbę zdrowia kultu religijnego wśród ludzi korzystających z usług tej służby.

Разработили сме планове на по-пълното **проникване** и изучаване взаимоотношенията в някои от упоменатите „микроструктури", с оглед тяхно разбиване и приобщаване към партийните позиции.

[…] се провеждат активни агентурно-оперативни мероприятия съвместно с ПГУ-04, насочени към агентурно **проникване** в организацията, разкриване плановете, замислите и конкретни акции за подривна дейност […].

Do nazwania kolejnej techniki wykorzystywano metaforę *gra* / *игра*. *Gra operacyjna* / *оперативна игра* według instrukcji SB z 1970 polega na „nawiązaniu przez Służbę Bezpieczeństwa bezpośredniego kontaktu z przeciwnikiem w celu wywarcia wpływu na podejmowane przez niego decyzje". W dokumentacji znajdujemy takie sformułowania jak:

Включен в **оперативна игра**.

Zawiązanie **gry operacyjnej**.

W toku **gry operacyjnej** doprowadzono do zapoznania się […].

W kontekście gry operacyjnej często występuje kolejna technika określana jako *kombinacja* (*agenturalna*, *operacyjna*, *operatywna*) / *комбинация* (*оперативна*). Termin ten odnosi się do celowo zaplanowanego zespołu działań, obejmujących m.in. wykorzystanie agentury, dezinformację lub prowokację, por.:

Tw. w trakcie współpracy był wykorzystywany do gier i **kombinacji**.

[…] 100 szt. ulotek antywyborczych odzyskano w wyniku **kombinacji operacyjnej** przy udziale t.w. ps. „Karol".

[…] **kombinacje operacyjne** mające na celu dezintegrację środowiska […].

По важен обект на управление II ДС беше ползуван агент „Лъчко", който по наши указания се свърза с изменник в Белгия и след това чрез **комбинация** проведена съвместно с управление II ДС го внедрихме след близките на обекта.

Утвърдена е от ръководството **комбинация** за установяване контакт с един академик от БАН, изтъкнат наш учен.

Do chętnie stosowanych technik operacyjnych należała również *dezintegracja* (*grup wroga*) / *разложение* (*разбиване*) *с* / *чрез агентура:*

Zadanie – **dezintegracja** środowiska.

Главно през периода сме се насочвали към **разложение чрез агентура** […].

[…] с оглед тяхно **разбиване** и приобщаване към партийните позиции.

Szczególnie istotne miejsce w analizowanych tekstach zajmuje pojęcie *wychowania / възпитание*. Określenie to nie jest jednak do końca jednoznaczne, ponieważ dotyczy ono zarówno *wychowania* pracowników i współpracowników SB, jak i inwigilowanych osób i środowisk. W instrukcji o zasadach pracy kontrwywiadowczej czytamy:

Wyniki pracy agenturalnej zależą od prawidłowego kierowania i umiejętnego **wychowania** tajnych współpracowników. **Wychowanie** polega na systematycznym wpajaniu im patriotyzmu do Polski Ludowej i nienawiści do jej wrogów.

Wychowanie tajnego współpracownika polegało zatem na utrwalaniu w nim za pomocą środków ideologiczno-politycznych przekonania o słuszności współpracy z aparatem bezpieczeństwa (por. Musiał 2020: 145). Miało ono pobudzać czujność polityczną, ułatwiać rozpoznawanie wroga oraz sprzyjać „demaskowaniu jego przestępczych zamierzeń i poczynań" (Barański, Kalita 1984: 15–16). W tym sensie wychowanie stanowiło integralny element *prowadzenia TW / ръководене на с.с.*, por.:

Както е известно основното средство за решаване на задачите, стоящи пред отделението е сътрудническия апарат […] Ръководството и **възпитанието** им се осъществява от оперативните работници, както следва […]. Средно един работник ръководи и **възпитава** близо 5 сътрудника.

Почти на цялата агентура в центъра са разработени перспективни планове за **възпитание**, обучение, за направлението на използването им и задачите, които ще решават през следващите 2–3 години.

W polskich dokumentach termin *wychowanie* znacznie częściej odnosi się jednak nie do agentury, lecz do społeczeństwa jako całości, co wynika z przekonania o wychowawczej funkcji aparatu, por.:

SB uczestniczy w procesie socjalistycznego **wychowania społeczeństwa**.

Inaczej przedstawia się sytuacja w materiale bułgarskim, gdzie do lat osiemdziesiątych XX w. pojęcie *възпитание* niemal wyłącznie odnosi się do kadr SB. Dopiero w późniejszym okresie pojawiają się przykłady użycia tego terminu w odniesieniu do obywateli, por.:

Подготовка и **възпитание на излизащите зад граница български граждани**.

Poprzez przypisywanie sobie funkcji wychowawczej aparat bezpieczeństwa kreuje własny wizerunek jako instytucji rodzicielskiej i opiekuńczej, uprawnionej do kształtowania postaw zarówno pracowników, jak i obywateli, zwłaszcza tych uznawanych za niewystarczająco *dojrzałych politycznie*:

> Не притежава необходимата **политическа зрялост**.

Jeżeli jednak jednostka nie poddawała się oddziaływaniu wychowawczemu, aparat bezpieczeństwa – analogicznie do surowego rodzica – mógł sięgnąć po środki represyjne. W materiale bułgarskim pojawia się wówczas termin *превъзпитание* – 'wychowanie na nowo', a w odniesieniu do osób nielojalnych także *наказание*, por.:

> Има много лица, живущи зад граница извършили и извършващи престъпления против нашата страна, Съветския съюз и другите социалистически страни, против които трябва да бъдат проведени „специални" мероприятия за **наказанието** им.

> Още не сме навлезли смело към активно настъпателна дейност за задълбочено разработване и разобличаване най-злостните вражески елементи и широко прилагане методите на профилактична, разложителна работа всред останалия контингент и дори **превъзпитателно въздействие** чрез агентурата и по други начини.

Jak już wspomniano, jednym z celów pracy operacyjnej było zapobieganie niepożądanym zjawiskom, dlatego w obu analizowanych zbiorach dokumentów, obok kategorii *wychowania*, istotne miejsce zajmują różne formy *pracy operacyjno-profilaktycznej* (*profilaktyki*) / *профилактична дейност* (*профилактична работа*, *профилактика*). Autorzy tekstów resortowych podkreślają, że właściwie prowadzona profilaktyka „w działaniu uniemożliwia niedopuszczenie do wrogich poczynań, krępuje inicjatywę i energię awanturników. Ponadto stwarza możliwości osiągnięcia zakładanych celów przy minimalnym rozgłosie i niepokoju społeczeństwa oraz pozwala uniknąć wciągania szerszego kręgu ludzi do wrogiej działalności skierowanej przeciwko władzy ludowej" (Goroński 1965: 4). Profilaktyka była zatem konceptualizowana jako działanie prewencyjne, stanowiące alternatywę wobec otwartych form represji i umożliwiające sprawowanie kontroli społecznej w sposób mniej widoczny, por.:

> Podstawowym zadaniem **pracy operacyjno-profilaktycznej** jest niedopuszczenie do ewentualnego zorganizowania demonstracji przez studentów.

> Proces ten, trwający od dłuższego czasu, zmierza konsekwentnie do nadania naszej pracy charakteru **profilaktycznego** przy jednoczesnym zawężaniu i ograniczaniu form i metod represyjnych.

По отношение случайно попадналите лица под влияние на реакционните елементи сред интелигенцията да се провежда чрез агентура и други средства активна **профилактична работа** за положително въздействие, разколебаване и преустройване на вражески настроените.

Активно се използуват за целите на **профилактиката** агентурата и доверените лица, които са и основните наши източници за информация.

W materiale bułgarskim szczególnie charakterystyczne jest częste użycie kauzatywnego, dwuaspektowego czasownika профилактирам, który semantycznie łączy w sobie element działania prewencyjnego i dyscyplinującego, por:

Профилактиран (с протокол), че в пияно състояние е скъсал плакат „12 конгрес на БКП", за което е наказан от служебното му ръководство с преместване на друга работа.

Повечето от обектите по различни пътища бяха **профилактирани**.

През периода чрез агентура и ДЛ са **профилактирани** 41 лица.

Jedną z podstawowych technik profilaktycznych była *rozmowa profilaktyczno-ostrzegawcza* / *профилактична беседа*, łącząca elementy perswazji ideologicznej z wyraźnym sygnałem możliwości zastosowania sankcji represyjnych, por.:

Z osobami rozpowszechniającymi wrogą propagandę i innymi elementami wichrzycielskimi prowadzić **rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze** i stosować sankcje dyscyplinarne w razie potrzeby do zwolnień włącznie.

W sytuacji ujawnienia *wrogiego elementu* lub niepożądanych zjawisk przystępowano do ich *eliminowania* lub *neutralizowania* (*neutralizacji*) / *неутрализиране*, por.:

Eliminowanie z bezpośredniej pracy antenowej i wizyjnej osób niegwarantujących właściwej realizacji założeń.

Wyeliminowanie elementu wrogiego [podczas rekrutacji na zagraniczne wyjazdy].

Wytypować 6 grup pracowników operacyjnych, którzy w grupach po trzy osoby w wypadku gromadzenia się studentów, będą wyławiać figurantów […] w celu **neutralizowania** ich udziału.

[…] celem ustalenia i **neutralizacji** ewentualnych prób dezinformacji i szkalowania działań tych związków i ich członków […] rozpoznawać i **neutralizować** w ramach odrębnych spraw operacyjnych wszelkie nowe zagrożenia ujawniane w środowisku plastyków.

[…] **неутрализиране** на враждебно проявяващи се чужденци.

Kolejnym etapem działań była *likwidacja* / *ликвидиране* (*ликвидация*). Termin ten w obu zbiorach ma charakter polisemiczny i może oznaczać zarówno zakończenie określonego stanu, procesu lub formy aktywności (często poprzez aresztowanie lub rozwiązanie struktury organizacyjnej), jak i pozbawienie życia. Warto jednak zaznaczyć, że w dokumentach polskich zdecydowanie dominuje pierwsze z tych znaczeń, natomiast w materiale bułgarskim – drugie, wyrażone zazwyczaj imiesłowową formą bierną *ликвидиран*, por.:

Na osoby takie zakładać sprawy operacyjne celem przecinania i **likwidowania** w zarodku **wrogiej działalności**, przy próbach jej podejmowania.

Zlikwidowano dziesięć nielegalnych grup.

Чичо му е ликвидиран от народния съд.

[…] защото се страхува, че **ще бъде ликвидиран** както навремето е бил **ликвидиран** от Народния съд **брат му**.

[…] син на **ликвидирания директор** на полицията.

W przeciwieństwie do pojęcia *likwidacji*, określenie *represje* / *репресии* (*репресирам*) pojawia się w dokumentach stosunkowo rzadko i zazwyczaj odnosi się wprost do wszczętego lub planowanego postępowania karno-administracyjnego, por.:

Notatka w sprawie zastosowania **represji karno-administracyjnej** wobec niektórych uczestników zajścia w dniu 30 stycznia 1968.

Главно през периода сме се насочвали към разложение чрез агентура, разпити и предупреждения, вместо да се **репресират**, тъй като голяма част от обектите са от социално близки среди.

Charakterystyczną cechą pracy organów bezpieczeństwa było również rygorystyczne przestrzeganie zasad *konspiracji* / *конспирация*. Działania operacyjne często prowadzone były *pod przykryciem* / *под прикритие*, co wymagało stosowania odpowiedniej *legendy* (*legendowania*) / *легенда*, czyli

spreparowanej wersji wydarzeń, miejsca pobytu, czasu lub okoliczności działania, mających na celu ukrycie rzeczywistego charakteru podejmowanych czynności:

Jako **legendę** wyjaśniającą nieobecność wykorzystać […].

[…] pod **legendą** współudziału w kradzieży […].

При такава ситуация ще се използува **легендата**, ча брадвата на входната врата е повредена.

[…] добра **легендировка** за появяването на работника в района на пощенската кутия.

В личното дело на съдържателя на Я/К, К/К и П/К се систематизират […] документи за **легендата** на нейното прикритие.

Ujawnienie prawdziwej roli funkcjonariusza lub współpracownika określano w języku resortowym jako *rozkonspirowanie* / *разконспириране*:

Informator **rozkonspirował się** w miejscu pracy.

W powyższej sprawie postanowiono zbadać konkretnie fakt **rozkonspirowania się** informatora.

Разбира, че е **разконспириран**.

Częścią pracy operacyjnej były także działania dezinformacyjne. *Dezinformacji* / *дезинформация*, której celem było wprowadzenie przeciwnika w błąd za pomocą informacji fałszywych lub celowo zniekształconych, szczególnie dużo miejsca poświęca się w dokumentach bułgarskich. Działania tego typu realizowane były najczęściej we współpracy z KGB ZSRR i były określane jako *активни и дезинформационни мероприятия*:

Когато се говори за **активни мероприятия** в най-широкия смисъл на думата, обикновено се има предвид втората страна от дейността на разузнаването. Ако първата страна е добиването на информацията – и в това се състои главната функция на разузнаването – то втората страна са активните действия, т.е. осъществяването на такива мероприятия чрез които може да се оказва влияние на отделни страни от живота на капиталистическите държави.

Подобряване работата и организацията, планирането и координирането на **активните мероприятия и дезинформацията**.

Jeżeli w toku realizacji tego typu przedsięwzięć dochodziło do działań o szczególnie wysokim stopniu ingerencji, takich jak porwanie czy fizyczna eliminacja przeciwnika, określano je jako *działania specjalne* / *специални* / *остри мероприятия*:

> Подготовка и провеждане на **специални мероприятия** за компрометиране на реакционните сили в страната.

> Подготовка и провеждане на **специални (остри) мероприятия** на противникова територия.

Odrębną kategorię działań stanowiły *środki techniczno-operacyjne* / *технически мероприятия*, obejmujące takie czynności jak *podsłuch* / *подслушване*, *przeszukanie* (*oględziny*) / *обиск*, *perlustracja korespondencji* / *проверка на кореспонденцията* itd. Nazwy tych technik często występowały w połączeniu z przymiotnikiem *tajny* / *секретен*, np. *tajne przeszukanie* (bułg. *проникване*), *секретен обиск*.

> Dnia 17.06.1985 zostało przeprowadzone w jej mieszkaniu, **przeszukanie**, w trakcie którego zakwestionowano ogromne ilości literatury bezdebitowej.

> Biorąc pod uwagę jej negatywną działalność polityczną, Wydział tutejszy przeprowadził po jej przybyciu do Krakowa **tajne przeszukanie** w miejscu zakwaterowania wymienionej.

> […] установяване на контакт, наблюдение чрез други лица или проверка чрез **технически мероприятия**.

> **Проникването** ще се осъществи от група в състав: […] Ще се отварят куфари и чанти. Ще се работи с методи на ОТО ВГУ.

Ze względu na niejawny charakter tych działań były one zazwyczaj oznaczane kryptonimami[5], np.:

М „Пирин" – podsłuch telefonów domowych i służbowych:

> Да се изработи приспособление за най-бързо подключване на **М. „Пирин"**.

М „Родопи" – podsłuch z wykorzystaniem mikrofonu:

---

[5] Por. rozdziały *Środki stylistyczne i tabu polityczne w dokumentach SB i Cechy słowotwórcze oraz skróty i kryptonimy w języku operacyjnym SB*.

На отдел 01 при управление 06 ДС да бъдат отпуснати: - четири **М „Родопи"** и шест М „Пирин".

Мероприятие 9 – otwieranie i sprawdzanie korespondencji:

Чрез управление IV ДС се проведе **мероприятие „9"** за проверка кореспонденцията на заминаващия състав.

„PT", „Pt" – podsłuch telefoniczny,
„B" – śledzenie,
„W" – kontrolowanie i rejestrowanie korespondencji:

[…] stosowano również środki techniki operacyjnej jak **„Pt", „W", „B"**.

Poza oficjalnymi terminami, posiadającymi swoje definicje i używanymi zgodnie z odgórnymi rozporządzeniami oraz instrukcjami resortowymi, w polskich dokumentach operacyjnych odnotować można również mniej formalne, synonimiczne określenia, które można uznać za żargonizmy zawodowe. Co istotne, w analizowanym materiale bułgarskim tego typu leksyki w zasadzie nie stwierdzono. Nie oznacza to jednak, że nie funkcjonowała ona w praktyce – każdy profesjolekt wykształca bowiem warstwę nieoficjalnych nazw – lecz najprawdopodobniej jej użycie było ograniczone do komunikacji ustnej. Do polskich żargonizmów zawodowych zaliczyć można m.in. takie określenia, jak *zamrożenie* ('zawieszenie współpracy') lub wspomniane już konstrukcje analityczne typu *podjąć na kontakt, być na kontakcie jakiegoś wydziału, siedzieć na obiekcie* ('inwigilować'), *podsyłać TW pod figuranta, zadaniować TW.*

7.5. Nominacja typów spraw operacyjnych

Praca operacyjna, jak każde działanie administracyjne, wymagała uporządkowania poszczególnych czynności oraz rodzajów dokumentów, a także ich odpowiedniego nazwania. W związku z tym, że niniejsze opracowanie nie ma charakteru ani historycznego, ani archiwistycznego, jego celem nie jest pełne przedstawienie nazw prowadzonych spraw i sposobów ich ewidencji, lecz zaprezentowanie ogólnych tendencji w zakresie nazewnictwa spraw operacyjnych i dokumentów występujących w analizowanym materiale. Z kolei wzorce gatunkowe poszczególnych typów dokumentów zostaną omówione w rozdziale *Struktura i gatunki dokumentów operacyjnych SB*. Przyjęcie takiej perspektywy pozwala skoncentrować się na funkcjonowaniu nazw w praktyce operacyjnej, a nie na ich pełnej formalno-prawnej klasyfikacji. Jednym z najbardziej charakterystycznych elementów tej praktyki było przypisywanie prowadzonym sprawom

kryptonimów, które pełniły funkcję identyfikacyjną i konspiracyjną, w odróżnieniu od pseudonimów, stosowanych wobec osobowych źródeł informacji:

> Proszę o niezwłoczne nadesłanie meldunku o przebiegu obiektowego **rozpracowania krypt. „Wyspa"** z uwzględnieniem wykonania zaplanowanych przedsięwzięć.

Z objętego analizą materiału wyraźnie wyłaniają się dwie linie klasyfikacji prowadzonych spraw, nazywanych *sprawami operacyjnymi* / *оперативно дело* (*разработка*). Warto zauważyć, że w profesjolekcie SB sprawy te prowadzone są nie *przeciwko komuś* / *czemuś*, lecz *na kogoś* / *na coś* (np. wydarzenie). Analogiczna konstrukcja występuje w zbiorze bułgarskim, gdzie obowiązuje forma *на някого*:

> **Na osoby** przejawiające negatywną postawę polityczną wywierające wpływ na pozostałych członków zespołu zakładać **sprawy operacyjne**.

> Предварителна **р/ка** „Асен" заведена **на Кузман Томов**.

Sprawy operacyjne w pierwszej kolejności klasyfikowane są ze względu na ich zasięg. W tym zakresie występuje pełna analogia między badanymi zbiorami, w których wyróżnia się *sprawy na osobę* / *лични дела, sprawy grupowe* / *групови дела* oraz *sprawy obiektowe* / *литерни дела*. Pierwsze dwie kategorie, jak sama nazwa wskazuje, odnoszą się do spraw prowadzonych wobec jednej osoby lub grupy osób. Ze względu na charakter niniejszego opracowania, skoncentrowanego na analizie spraw obiektowych, kategoria ta wymaga dokładniejszego omówienia. Przede wszystkim należy podkreślić, że „w pracy operacyjnej słowo »obiekt« jest synonimem słowa »organizacja«, rozumianego jako jednostka organizacyjna administracji państwowej lub gospodarki wraz z zespołem ludzi tam pracujących" (Cilecki, Karpowicz 1982: 225). Sprawa obiektowa obejmowała zatem działaniami operacyjnymi całe środowiska. Zakładano ją również „na wydarzenia", takie jak festiwale, konferencje czy kongresy. W bułgarskich dokumentach sprawa obiektowa definiowana jest w następujący sposób:

> **Литерно дело** – образува се за систематизиране на материали, характеризиращи оперативна обстановка по отделни обекти с важно значение за сигурността на страната (предприятия, учреждения […]). […] Литерно дело се образува и по определена линия на работа на органите на Държавна сигурност (американска, гръцка, турска и др.), по чуждестранни студенти, аспиранти […]. Литерно дело може да се образува и за направление, което активно се използва от лица за преминаване на границата без разрешение от надлежните органи на властта.

Jako uzasadnienie zakładania spraw obiektowych zazwyczaj podawano konieczność *ochrony* poszczególnych środowisk przed szeroko pojmowanym przeciwnikiem i przejawami jego działalności:

> Sprawa obiektowa założona została w dniu 21.10.70 r. Jej celem była **ochrona** środowiska pracowników naukowych i młodzieży studenckiej przed wszelkimi przejawami działalności mającej wrogi charakter, penetracją wrogich ośrodków zagranicznych i wrogim oddziaływaniem elementów klerykalnych i antysocjalistycznych.

> Sprawa typu obiektowego na **ochronę** środowisk twórczych.

Kolejny podział opiera się na charakterze podejmowanych działań, przy czym każda z wyodrębnionych niżej klas mogła mieć zarówno charakter indywidualny (*na osobę*), jak i grupowy. W tym zakresie można wyróżnić następujące typy spraw:

– sprawy agenturalne, zakładające *aktywne* działania operacyjne, skierowane przeciwko osobom lub grupom uznanym za wrogie. Wyłącznie tego typu sprawy określano terminem *rozpracowanie* / *разработка*, np. *sprawa operacyjnego rozpracowania* / *дело за оперативна разработка*:

> **Групова активна разработка** – това е ективен вид разработка на група лица, свързани помежду си с общи вражески възгледи и намерения, провеждащи организирана, престъпна дейност.

> **Лична активна разработка** – активен вид разработка, което се завежда на едно лице, подозирано в провеждане на шпионска, диверсионна, вредителска и друга активна вражеска дейност.

– sprawy o charakterze weryfikującym, których celem było sprawdzenie posiadanych informacji, tj. *sprawa operacyjnego* (*agenturalnego*) *sprawdzenia* / *дело за оперативна проверка:*

> **Дело за оперативна проверка** (лично и групово) – образува се при откриването на оперативна проверка за изясняване на фактически данни, които дават основание за подозиране на лице (лица), че замислят, подготвят или провеждат противодържавна дейност.

> Zaangażował się w negatywną akcję polityczną /podpisał petycję wyrażającą sprzeciw wobec projektowanych zmian w Konstytucji PRL/. W związku z powyższym znajduje się w aktywnym zainteresowaniu operacyjnym w naszej jednostce jako figurant **sprawy operacyjnego sprawdzenia**.

Sprawy prowadzone w celu zebrania i sprawdzenia wstępnej informacji operacyjnej określano jako *rozpracowanie wstępne* / *предварителна разработка*, w polskim materiale funkcjonuje również określenie *sprawa zaczepna*:

> **Предварителна разработка** – /лична и групова/ се завежда на едно лице /лична/ или група лица /групова/ за проверка на постъпилите агентурни, следствени, заявителски или други материали, представляващи за органите на ДС оперативен интерес.

> Do **rozpr. wstęp**. agenc. krypt. „Nieujawniony" p-ko ukrywającemu się bandycie […].

> **Sprawa zaczepna** krypt. „Zalew".

– sprawy, których celem było poszukiwanie osób ukrywających się, uznanych za wrogi element, tj. *sprawa operacyjnego poszukiwania* (*sprawa agenturalno-poszukiwawcza*) / *дело за оперативно издирване*:

> **Дело за оперативно издирване** – образува се при откриване на оперативно издирване за откриване и залавяне на укриващо се лице, представляващо оперативен интерес за органите на Държавна сигурност.

– sprawy o charakterze profilaktycznym, zakładające obserwację osób lub środowisk, wobec których brak było danych o prowadzeniu działalności uznawanej za wrogą, jednak istniały przesłanki wskazujące, że taka działalność może być podjęta (np. ze względu na pochodzenie lub środowisko, w którym figurant przebywał), tj. *sprawa operacyjnej obserwacji* (*ewidencyjno-obserwacyjna sprawa*) / *дело за оперативно наблюдение* (*наблюдателно дело*), *профилактична разработка* (*оперативно профилактично дело*):

> **Наблюдателно дело** – се завежда на лица, по отношение на които органите на ДС не разполагат с данни за провеждана от тях понастоящем активна вражеска дейност, но които по силата на своето минало, могат да бъдат използувани от чуждите разведки и вражески организации.

> Също така беше открита ГПР [**групова профилактична разработка**] по получен материал за съществуването на нелегален кръжок сред художниците, който си е поставил за цел да води борба срещу ръководството на Партията на фронта на изкуството.

Polskim odpowiednikiem bułgarskiej sprawy profilaktycznej na osobę (*лична профилактична разработка*) był *kwestionariusz ewidencyjny*, który de facto był sprawą prowadzoną wobec pojedynczych osób, które:

[…] ze względu na swoją przeszłość lub obecną postawę powinny być inwigilowane, chociaż aktualnie brak jest danych o przygotowywaniu lub prowadzeniu wrogiej działalności.

Ponadto prowadzone są dwa **kwestionariusze ewidencyjne**. Pierwszy nr 15529 założony jest na dr med. Wincentowicz Zbigniewa adiunkta […]. Drugi **kwestionariusz** nr 10435 prowadzony jest na prof. Aleksandrowicza Juliana.

Działalność uznawana za profilaktyczną wiązała się również z koniecznością prowadzenia *teczek* / *docue* (Frazik, Kopka, Majchrzak 2015: 89) *obiektowych* i *zagadnieniowych*, w których gromadzono informacje mogące mieć znaczenie z punktu widzenia pracy operacyjnej. *Teczki obiektowe* / *литерно docue* zakładano na ważne obiekty i instytucje, natomiast *teczki zagadnieniowe* – na konkretne, interesujące służby, zagadnienia tematyczne.

Każde działanie o charakterze profilaktycznym (obserwacyjnym) lub weryfikującym mogło z czasem zostać przekształcone w sprawę o charakterze *aktywnym*, czyli *sprawę operacyjnego rozpracowania*, lub zakończyć się pozyskaniem figuranta w charakterze osobowego źródła informacji.

Wśród licznych rodzajów teczek, takich jak *teczka kontrolna* (*teczka kontroli operacyjnej*) czy *teczka tajnego mieszkania*, szczególne miejsce zajmują *teczki personalne* oraz *teczki pracy* osobowych źródeł informacji, m.in. *teczki pracy agenta* / *tajnego współpracownika* / *rezydenta*. W bułgarskim zbiorze tego typu materiały określane są często nie mianem *docue* ('teczka'), lecz *дело* ('sprawa') (np. *дело за конспиративна квартира, отчетно дело, лично и работно дело на агент* oraz *лично и работно дело на резидент*).

Opisane wyżej sprawy i teczki operacyjne zawierały szereg różnych dokumentów o charakterze administracyjno-operacyjnym. Warto tu wymienić takie typowe dokumenty administracyjne jak *raport* / *рапорт*, *sprawozdanie* / *доклад* (*отчетен доклад*), *notatka służbowa* (*zapisek urzędowy*) / *служебна бележка* (*докладна записка*). Drugą grupę stanowiły dokumenty właściwe dla specyfiki pracy operacyjnej, por. *meldunek operacyjny* / *агентурно сведение*, *informacja operacyjna* / *оперативна информация*, *справка за оперативната обстановка*. Jak wspomniano we wcześniejszych rozdziałach, autorzy prawie nie używali określenia *donos*, które w obu językach ma wyraźne negatywne konotacje. Zastępowano je neutralnymi terminami, takimi jak *doniesienie* (*doniesienie agenturalne*) / *донесение* (*агентурно донесение*) oraz wspomniane już *meldunek* / *агентурно сведение*, *informacja operacyjna* / *оперативна информация:*

От **донесенията** се вижда, че същия продължава да прави вражески изказвания.

Przedstawiony materiał pokazuje, że nazewnictwo spraw, teczek i dokumentów operacyjnych tworzyło względnie spójny i sformalizowany system, w którym poszczególne nazwy pełniły funkcję porządkującą działania operacyjne oraz klasyfikującą ich przedmiot. Nominacje te były ściśle powiązane z zakresem sprawy, charakterem podejmowanych działań oraz statusem figuranta, a jednocześnie wykazywały wysoki stopień stabilizacji terminologicznej. Analiza porównawcza ujawnia daleko idące analogie między badanymi zbiorami, obejmujące zarówno same kategorie spraw i dokumentów, jak i sposoby ich nazywania. Różnice mają charakter przede wszystkim formalny, natomiast podstawowe mechanizmy nominacyjne pozostają zbieżne. System nazw spraw i dokumentów operacyjnych stanowił tym samym jeden z kluczowych elementów profesjolektu aparatu bezpieczeństwa, umożliwiający jednoznaczne identyfikowanie rodzaju działań, ich etapu oraz obiektu zainteresowania służb.

8. CECHY SŁOWOTWÓRCZE ORAZ SKRÓTY I KRYPTONIMY W JĘZYKU OPERACYJNYM SB

8.1. Syntetyzacja pojęć

Na poziomie słowotwórczym leksykę języka służb bezpieczeństwa cechuje szereg zjawisk typowych dla terminologii badanych języków (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2014). Przede wszystkim widoczne jest dążenie do syntetycznego wyrażania pojęć złożonych, które w postaci rozbudowanych określeń wielowyrazowych byłyby mniej funkcjonalne w komunikacji zawodowej. Język SB, jak każdy profesjolekt, zmierza bowiem do zwięzłości przy jednoczesnym zachowaniu przejrzystości i czytelności leksyki fachowej. Efektem tej tendencji jest wyraźna skłonność do tworzenia uniwerbizmów oraz złożeń.

Zjawisko uniwerbizacji, polegające w analizowanym materiale głównie na zastępowaniu wyrażeń składających się z rzeczownika i określającej go frazy (najczęściej przymiotnikowej) jednym derywatem, motywowanym przez tę frazę i tworzonym za pomocą typowych dla badanych języków formantów (*-ówka*, *-ka / -ка*), jest szczególnie rozpowszechnione w materiale polskim. Teksty bułgarskie zawierają zdecydowanie mniej tego typu form, por.:

adresówka, *listówka – adres zamieszkania*
Betka – Wydział „B"
zaczepka – materiał zaczepny
Kradzieżówka – pion zajmujący się przestępczością gospodarzą
szeptanka – szeptana propaganda
явка – явочна квартира
Przykłady z kontekstu:

Uaktywnić wszystkie **zaczepki** kontrwywiadowcze po linii R.O. krpt. Tobruk […].

[…] голяма част от срещите с агентурата […] сега се провеждат в **явки**.

Szerokie rozpowszechnienie uniwerbizmów bywa uznawane za cechę charakterystyczną raczej nieformalnej komunikacji zawodowej. Niska frekwencja tego typu form w tekstach bułgarskich może więc wynikać z ich bardziej oficjalnego charakteru, patetycznego stylu oraz tendencji do unikania elementów potocznych (por. rozdział *Analiza stylistyczna dokumentów SB*).

Innym sposobem syntetycznego wyrażania określeń wielowyrazowych jest tworzenie wyrazów złożonych, co również stanowi cechę charakterystyczną terminologii obu języków (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2014). W dokumentach występują złożenia o różnym stopniu zespolenia, z interfiksem i bez niego, wykorzystujące jako podstawę słowotwórczą pełne wyrazy wyjściowe lub ich skrócone formy, np. *komprmateriały*, *czasokres*; *компрматериал, спецгрупа*, por.:

W tej fazie rozmowy postaram się wyjaśnić charakter i **czasokres** ich znajomości oraz operacyjne możliwości wykorzystania […].

Агентите „Балабанов", „Христов", „Стоянов" са вербовани от ДС-Враца на **компрматериал**.

Задачите по линия на **спецгрупите**.

Warto odnotować także tendencję do tworzenia przymiotników złożonych, np. *propagandowo-ulotkowy*; *партийнополитически, военновременен / мирновременен*, por.:

Działalność **propagandowo-ulotkowa** figurantów w okresie […].

На всички ни е известно, че нашата служебна работа трябва да се опира на **партийнополитическата** такава.

По линия на **военновременните** / **мирновременните** обекти.

W zbiorze bułgarskim dużą częstotliwość występowania wykazuje złożony przymiotnik *агентурно-оперативен*, np. *агентурно-оперативни нужди, агентурно-оперативни комбинации, агентурно-оперативни възможности*.

Już badania terminologii technicznej (Mazurkiewicz-Sułkowska 2014) wykazały wyjątkową skłonność języka bułgarskiego do tworzenia złożeń typu NN (nazywanych w literaturze przedmiotu także kompozytami lub zrostami (Długosz 2017)). Są to terminy złożone z dwóch jednostek mianownikowych, pozbawione elementów zespolenia słowotwórczego (interfiksów). Ta sama tendencja znajduje potwierdzenie również w języku służb bezpieczeństwa. W materiale bułgarskim konstrukcje tego typu występują bardzo często, np.: *агент-изпълнител, агент-вербовчик, агент-двойник, дело-поща, дело-дубликат, изменници-интелектуалци, рапорт-предложение* (*за вербовка*), *българи-изменници, младежи-изменници, изменници-студенти, дипломати-невъзвращенци*, por.:

Службата трябва също така да придобие и подготви няколко **агент-вербовчика** за извършване на вербовки на чужди граждани на наша територия.

Ефикасно средство в това отношение се явяват **агент-двойниците**.

[…] воденето на **делата-пощи**.

Регистър за **делата-дубликати**.

[…] дойдоха няколко **българи-изменници**.

Пред събрания на **младежи-изменници** на Родината в Париж.

Общежитие за **изменници-студенти**.

Тук влизат бившите **дипломати-невъзвращенци**.

[…] противникът полага усилия да обедини и организира **изменниците-интелектуалци**.

[…] бе проведена конференция на т.н. български **интелектуалци-изгнаници**.

[…] **директори-врагове** тормозят при удобен случай, както прогресивните учители, така и по-дейните ученици от СНМ.

Czasami jednym z członów tego typu kompozytów są abrewiatury, np. *българи-ИР* ‘българи изменници на Родината’, por.:

Установяване всички **българи-ИР** и изселници от България.

W materiale polskim konstrukcje typu NN występują raczej sporadycznie, np. *historycy-emigranci*, *rewizjoniści-syjoniści*, *osoby-sprawcy*, por.:

Osoby-sprawcy wywiadowczego zagrożenia.

Negatywny stosunek przeciwników politycznych do władzy komunistycznej, oparty na opozycji i zaprzeczeniu, znajduje odzwierciedlenie również w tendencjach słowotwórczych. W obu zbiorach obserwuje się bowiem wysoką frekwencję derywatów z prefiksami wyrażającymi negację. Obok typowego prefiksu zaprzeczającego *nie-* (por. *niedemokratyczny*, *niesłuszny*, *niesocjalistyczny*, *nieuświadomiony*, *niezabezpieczony*, *niezdrowy*) szczególnie produktywny w analizowanych tekstach jest również prefiks *anty- / анти-*, wyrażający negację i sprzeciw, np. *antydemokratyczny*, *antydywersyjny*, *antypartyjny*, *antyradziecki*, *antysocjalistyczny*, *antystrajkowy*, *antypaństwowy*, *antypolskość*; *антинароден*, *антисъветски*, *антикомунистически*, *антибългарски*, *антикомунизъм*, por.:

Prowokacyjne teksty **antypaństwowe** i **antyradzieckie**.

Satyra **antypaństwowa**, **antypartyjna** i **antyradziecka**.

Treści **antysocjalistyczne**, negujące dorobek Polski i jej sojusz ze Związkiem Radzieckim.

W swoich wypowiedziach przejawia zdecydowanie **antyradzieckie** i **antysocjalistyczne** nastawienie.

Същия чете инкриминирана **антисъветска** литература.

[…] активация на **антинародните** елементи сред враждебната интелигенция.

Антисъветски и **антисоциалистически** характер […].

[…] на базата на национализма и **антисъветизма** […].

Поощряват и инспирират негативни, **антисоциалистически** и **антисъветски** прояви и тенденции в дейността на някои среди от интелигенцията.

W materiale bułgarskim równolegle z zapożyczonym z greki prefiksem *анти-* funkcjonuje także jego rodzimy odpowiednik *противо-*, np. *противодържавен*, *противонароден*, *противоправителствен*, por.:

Противоправителствени тенденции.

Противодържавната пропаганда.

[…] реакционните елементи конспирират и ковят престъпни **противонародни** замисли.

[…] за предпазване от въвличането им в **противодържавна** дейност у нас, а също така и при пребиваване в чужбина.

Zaobserwowano ponadto częste występowanie (zwłaszcza w zbiorze polskim) derywatów z prefiksem *de-*, wyrażającym nie tyle prostą negację, ile odwrócenie skutków działania, np. *desakralizacja*, *deszyfryzacja*, *dekonspiracja*, *demaskować*; *деконспирация*, por.:

Groziłoby to **dekonspiracją**.

Czasami obie wspomniane tendencje (do tworzenia złożeń i do stosowania prefiksów negujących) łączą się w obrębie jednego derywatu, np. *antyjednolitofrontowy*; *противоотечественнофронтовски*, por.:

> Болшинството от ядрата на **противоотечественнофронтовските** организации са съставени от легионери.

Na marginesie warto odnotować bardzo wysoką częstotliwość występowania w dokumentach bułgarskich dzierżawczego przymiotnika *противников*, por.:

> Всичко това се използува активно от **противниковите** разузнавателни служби за провеждане на подривна дейност срещу нашата страна.

Częste użycie powyższego przymiotnika nie przekłada się jednak na ogólną tendencję występowania w analizowanych tekstach przymiotników posesywnych.

8.2. Skróty i skrótowce

Cechą charakterystyczną wielu języków specjalistycznych jest tendencja do częstego używania skrótów i skrótowców. Zjawisko to jest w pełni zrozumiałe i uzasadnione, ponieważ profesjolekty dążą z jednej strony do precyzji i jednoznaczności wypowiedzi, a z drugiej – do maksymalnej zwięzłości. Specjaliści, nazywając pojęcia z zakresu praktyki zawodowej, starają się jednocześnie wskazać ich miejsce w paradygmacie terminologicznym oraz w hierarchii pojęć pokrewnych, co sprzyja powstawaniu długich wieloczłonowych jednostek terminologicznych (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2014), zapewniających przejrzystość terminologiczną. Równolegle jednak dąży się do tworzenia nazw krótkich, umożliwiających jak najszybsze przekazanie istotnej informacji. Pogodzenie tych dwóch, pozornie sprzecznych, tendencji umożliwia szerokie wykorzystanie abrewiacji i akronimów. Wyjątku nie stanowi również język pracowników służb bezpieczeństwa. Autorzy analizowanych tekstów często i chętnie korzystali z możliwości skracania nazw obiektów, zjawisk i działań z zakresu ich życia zawodowego. Znaczną część form skróconych stanowią wprawdzie skróty charakterystyczne dla stylu administracyjnego, co zostało już omówione w rozdziale poświęconym cechom tego stylu w języku SB (poza tym skróty administracyjne wielokrotnie były przedmiotem opisu w opracowaniach legilingwistycznych), więc w niniejszym rozdziale uwaga zostanie skupiona wyłącznie na formach skróconych funkcjonujących jako substytuty pełnych nazw charakterystycznych bezpośrednio dla języka operacyjnego. O wysokiej częstotliwości występowania akronimów i abrewiacji świadczą takie przykłady jak:

Wykorzystane zostaną następujące jednostki sieci: - **kp**. „ŁA" – do J. Dajczgewanda, **kont. „KJ"** – do S. Blumsztajna, - **t.w.** „Marcin" – do A. Michnika.

Допусна се щото вербовката на **к.** за **инф.** по обслужване на **О.Р.** Венко Богослов, да се провали поради неподготвеност и непознаване кандидата за вербовка.

Не е извършена проверка на запланувaните **с.с.** от **о.р.**

Към 1.IV/ т.г. в отделението на отчет се водят 26 обекта, от които / **ЛАР** – 4, **ГПР**.

Część stosowanych skrótów była normowana odgórnie przez odpowiednie instrukcje i rozporządzenia. Przykładowo w *Instrukcji o pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej* z roku 1971 znajdziemy następujący zapis:

W prowadzonej dokumentacji i ewidencji kontrwywiadowczej dopuszcza się stosowanie następujących skrótów częściej używanych nazw (określeń) […].

Z możliwości skracania korzystali również autorzy artykułów (głównie szkoleniowych) dot. specyfiki pracy operacyjnej oraz wewnętrznych instrukcji resortowych: „[…] instalacja i eksploatacja **PP** oraz instalacja i eksploatacja **PT**, **PTG** na liniach krajowych i międzynarodowych; stosowanie **PDF** w zakresie instalacji, eksploatacji i wykonywania dokumentacji operacyjnej […]" (Mikielski, Szlachcikowski 1983: 8–9).

Skrót (abrewiatura) rozumiany jest jako skrócony zapis wyrazu (rzadziej wyrażenia) zbudowany z jednej lub kilku liter, charakterystyczny głównie dla języka pisanego, ponieważ w komunikacji ustnej jego miejsce zazwyczaj zajmuje forma pełna. Jak wiadomo, skróty mogą być tworzone drogą suspensji, czyli pozostawienia tylko początkowej części skracanego wyrazu oraz kontrakcji (ściągnięcia), w wyniku której pozostaje początek i koniec, a niekiedy także środkowa litera skracanego wyrazu (por. Kubacki 2016; Czyżewska 2006: 46; Markowski 2005: 1664).

Większość występujących w materiale skrótów powstała w wyniku suspensji i przyjmuje postać ciągów pierwszych liter skracanych wyrazów, np.: *аг. – агент*, *инф. – информатор*, *раз. – разузнавач*, *рез. – резидент*; *ag. – agent*, *fig. – figurant*, *inf. – informator*, *kont. – kontakt*, *krypt. – kryptonim*. Rzadko rolę skrótu pełni wyłącznie pierwsza litera wyrazu wyjściowego, czego przykładem może być bułgarski skrót *М* w znaczeniu *мероприятие*.

Nie wszystkie skróty cechuje stała, ustabilizowana postać graficzna. Zdarza się, że ten sam wyraz jest skracany na kilka sposobów, różniących się długością pozostawionej części lub użyciem wielkich i małych liter, np. *PS.*, *ps.*, *pseudo.* – *pseudonim* lub *inf.*, *infor.* – *informator*.

Użycie skrótów powstałych w wyniku suspensji ilustrują m.in. następujące przykłady:

> Do **fig**. Sprawy **krypt**. „Żuk" […] w okresie sprawozdawczym został nakreślony plan operacyjnych przedsięwzięć zmierzający do potwierdzenia materiałów uzyskanych od **inf. ps.** „Fajka" z uwzględnieniem werbunków z pomiędzy kontaktów ww. figuranta.

> Do **rozpr. wstęp. agenc. krypt.** „Nieujawniony" p-ko ukrywającemu się bandycie Kostrzewie **ps**. „Profesor" w myśl planu operacyjnych przedsięwzięć na teren Jeleniej Góry, został delegowany referent […].

> **Инф**. „Фокс" вербован на компрометираща база.

Rzadziej w obu zbiorach występują skróty powstałe w drodze kontrakcji. Odnotowane przypadki składają się z pierwszej i ostatniej litery (liter) skracanego wyrazu, np. *р/ка – разработка* lub pierwszej i jednej ze środkowych liter, np. *pf – poufne*.

W analizowanych dokumentach występują również skróty o charakterze mieszanym, stanowiące połączenie kontrakcji i suspensji, np. *пред. р/ка – предварителна разработка, акт. р/ка – активна разработка*; *ktw – kandydat do werbunku*.

Częściej niż abrewiatury występują akronimy, czyli konstrukcje powstałe w wyniku skrócenia nazw wielowyrazowych, zachowujące się w języku jak samodzielne rzeczowniki (podlegające odmianie i tworzące formy pluralne). Podstawową różnicą między skrótowcami a skrótami jest fakt, że pierwsze są używane zarówno w języku pisanym, jak i mówionym bez konieczności rozwijania, podczas gdy skróty w komunikacji ustnej powinny być realizowane w postaci pełnej (por. Jadacka 2006; Kubacki 2016). Tradycyjnie skrótowce są dzielone na kilka grup w zależności od ich budowy (por. Tyszka 2011: 202–203; Czyżewska 2006: 46). W literaturze przedmiotu zazwyczaj wymienia się skrótowce literowe (literowce), głoskowe (głoskowce), sylabowe (sylabowce) oraz akronimy mieszane. W analizowanym materiale w obu językach dominują skrótowce literowe i głoskowe, które na poziomie zapisu nie różnią się między sobą, gdyż w obu przypadkach opierają się na pierwszych literach członów skracanego wyrażenia. Analiza tekstów pisanych nie pozwala jednak jednoznacznie ustalić ich wymowy. Skrótowce literowe i głoskowe najczęściej cechuje zapis wielkimi literami bez znaków interpunkcyjnych, choć występują także formy zapisywane małymi literami oraz z użyciem kropek lub ukośników, zwłaszcza w materiale bułgarskim, por: *ARP – akta rozpracowania pojedynczego, k.p. – kontakt poufny, LK – lokal kontaktowy, PDF – podgląd i dokumentowanie fotograficzne, BEO – Biuro Ewidencji Operacyjnej, AWS – agenturalny wywiad strategiczny*; *АБПФК – активен борец против фашизма и капитализма, ВЕ – вражеска емиграция,*

ВК – вражески контингент, ГАР – групова активна разработка, ГДОП – групово дело за оперативна проверка, ДВ – доверена връзка, ДОИ – дело за оперативно издирване.

W obu zbiorach zwraca uwagę częsty brak konsekwencji w zapisie, gdyż ten sam skrótowiec może występować w kilku wersjach graficznych – zapisywany tak za pomocą wielkich liter, jak i małych, z kropką po literze i bez niej, a w materiale bułgarskim z ukośnikiem lub bez niego itd., por.: *k.s., ks., KS – kontakt służbowy*; *PT, pt – podsłuch telefoniczny*; *PP, pp – podsłuch pokojowy* (*pomieszczeń*); *KO, K.O., ko, k.o. – kontakt operacyjny*; *KOI, K.O.I. – kartoteka ogólno-informacyjna*; *KK, K/K – конспиративна квартира*; *ЛАР, Л.А.Р. – лична активна разработка*; *ОР, О.Р., о.р. – оперативен работник*; *СС, С.С., с.с. – секретен сътрудник*; *Як, Я/К, я/к – явочна квартира*; *ДОП, Д/ОП – дело за оперативна проверка*. Jako przykłady użycia skrótowców literowych i głoskowych mogą posłużyć następujące zdania:

Przekazałem wypowiedź do **k.o.** „Stanisław".

Stosowane środki – **tw**, **ks.**, **ko**, inwigilacja […].

Zainstalować **PT** u następujących osób […].

По своето обществено и административно положение повечето от лицата от **ВК** са изпълнителски кадри.

Също така беше открита **ГПР** по получен материал […].

W profesjolekcie SB formy skrócone niekiedy naruszają jedną z podstawowych zasad terminologicznych – zasadę jednoznaczności – co prowadzi do powstawania form wieloznacznych, np. *TZ – teczka zagadnieniowa / tajne zatrzymanie, KO – kontakt operacyjny / kombinacja / kartoteka operacyjna*; *ДЗ – дезинформация, доброволен заявител*:

W dniu dzisiejszym przeprowadziłem rozmowę z **k.o.**

W toku prowadzenia sprawy […] zastosowano […] **k.o**.

W/w figuruje w **k.o**. jako podejrzany.

Skrótowce sylabowe oraz mieszane pojawiają się w analizowanym materiale rzadko. Jako przykład można wskazać różne skróty na określenie *materiałów kompromitujących*, określanych jako *kompromaty, kompro-mater., компромати* lub *kompro-materiały, kompr-materiały, компрматериали*. Pierwsze przykłady

można uznać za skrótowce sylabowe, natomiast ostatnie stanowią połączenie skróconego przymiotnika z pełnym rzeczownikiem, por.:

W załączeniu przesyłamy Wam **kompro-materiały** odnośnie ww celem dalszego rozpracowania.

Proszę o przesłanie nam pozostałych **kompr-materiałów**.

W załączeniu przesyłam Wam 2 teczki **kompro-mater**. na zdemobilizowanych z W.P.

Werbowany na podstawie **kompromatów**.

Агентите „Балабанов", „Христов", „Стоянов" са вербовани от ДС-Враца на **компрматериал**.

Събраните **компромати** […].

8.3. Kryptonimy technik operacyjnych

Omawiając skrócone formy w języku służb bezpieczeństwa, warto zwrócić odrębną uwagę na tak charakterystyczne formy, jak kryptonimy, którymi określano różnego rodzaju techniki operacyjne. Ich tworzenie miało podwójne uzasadnienie: z jednej strony wynikało z dążenia do zwięzłego nazwania konkretnego działania, z drugiej natomiast – z obawy przed dekonspiracją, ponieważ określane w ten sposób czynności miały charakter tajny, a ich bezpośrednie nazywanie mogło prowadzić do ujawnienia rzeczywistego zakresu prowadzonych działań (por. rozdziały *Eufemizacja i techniki ukrywania działań operacyjnych* oraz *Pozostałe działania operacyjne*).

W materiale polskim poszczególne techniki operacyjne najczęściej oznaczano pojedynczymi literami, odpowiadającymi wewnętrznej strukturze nazewnictwa poszczególnych wydziałów odpowiedzialnych za ich realizację, por.:

„B" – technika operacyjna prowadzona przez wydział „B" – śledzenie

„T" – technika operacyjna prowadzona przez wydział „T" – montowanie urządzeń do nagrywania rozmów, podglądania, fałszowania dokumentów

„W" – technika operacyjna prowadzona przez wydział „W" – kontrolowanie i rejestrowanie korespondencji

Te same oznaczenia literowe wykorzystywano również do nazywania opracowań i dokumentów przygotowywanych przez poszczególne piony organizacyjne:

opr. „W" – opracowanie po linii „W" – opracowanie korespondencji

dokument „W" – dokument skonfiskowany przez pion „W" (perlustracja korespondencji).

Przykładami użycia polskich kryptonimów są poniższe zdania:

W toku prowadzenia sprawy wykorzystano 3 tw., zastosowano „**W**", ko.

Dopływ informacji […] zapewnia nam ponadto technika operacyjna, a mianowicie: „PP" zastosowane na 2 obiektach oraz szeroko stosowane „PT", „**W**" i wykorzystanie Wydziału „**B**".

W bułgarskim języku operacyjnym kryptonimy nadawano poszczególnym działaniom operacyjnym, określanym jako *мероприятие* (skrót *М*). W przeciwieństwie do materiału polskiego kryptonimy literowe występowały tu rzadziej, choć również się pojawiały, np. *М „Г"* 'tajne wejście do pomieszczeń', por.:

Провеждане на **М „Г"** по обекти, участвуващи в международната среща на писателите в София.

На 5, 6, 7, 8, 9 юни т.г. […] ще се проведе **М „Г"** в парк-хотел „Москва", с цел преснимане на документи с оперативна стойност […]. Проникването ще се осъществи от група в състав: […]. Ще се отварят куфари и чанти. Ще се работи с методи на ОТО ВГУ.

Najczęściej jednak w materiale bułgarskim występują kryptonimy działań operacyjnych oznaczone liczbami lub nazwami własnymi (często nazwami pasm górskich) i wyrazami pospolitymi. Przykładami kryptonimów liczbowych są np. *М – 50 – Мероприятие 50 – привличане към сътрудничество на чужд агент* lub *М – 9 – Мероприятие 9 – проверка на кореспонденцията*, por.:

Освен това по бившия обект на ЛАР „Лебела" и неговата годеница, за които имаше съмнение, че ще изменят на Родината, се проведоха **мероприятия „21", „15", „12"** и **„9"**.

За преодоляване някои проблеми по подбора и вербовката на агентура по линия на международния културен обмен, както и за създаване по реални предпоставки за реализиране на „**М-50**" и „**М-100**" […].

Беше експлоатирано **М-15** в дома на родителите на обекта.

Jak już wspomniano, bardzo często kryptonimy tworzono w oparciu o nazwy własne, głównie pasm i szczytów górskich lub, rzadziej, wyrazy pospolite, np. *М „Вихрен" – контрол върху личната и служебна кореспонденция, М „Канал" – мероприятие по вражеската емиграция, М „Пирин" – подслушване на*

домашен и служебен телефон, М „Родопи" – микрофонно подслушване, М „Лъч" – подбор и вербуване на чужди граждани за агенти, por.:

> Да се изработи приспособление за най-бързо подключване на **М. „Пирин"**.
>
> Предлагам: На отдел 01 при управление 06 ДС да бъдат отпуснати: – четири **М „Родопи/жс"** и шест **М „Пирин"**.
>
> Да се изучи и внедри от у-ние 04 ДС опит на КГБ при организацията и експлоатацията на **М „Родопи/ж.с"**. Да се усъвършенствува провеждането им без проникване при обектите, особено в частни квартири.

W materiale polskim do nazywania technik operacyjnych często wykorzystywano opisane wyżej skrótowce, por. *PDF – podgląd i dokumentowanie fotograficzne*, *PT, pt – podsłuch telefoniczny*, *PP, pp – podsłuch pokojowy* (*pomieszczeń*). W materiale bułgarskim, z kolei częściej sięgano po kryptonimy.

Wszystkie omówione wyżej formy – skróty, skrótowce oraz kryptonimy – umożliwiały funkcjonariuszom zwięzłą i precyzyjną komunikację zawodową, a jednocześnie tworzyły swoisty kod językowy, niedostępny dla osób niewtajemniczonych. Kod ten pełnił dodatkową funkcję ochronną, ograniczając ryzyko dekonspiracji prowadzonych działań operacyjnych.

9. GRADACJA NEGATYWNEJ OCENY ORAZ JĘZYKOWE STRATEGIE DEPRECJONOWANIA W DOKUMENTACH SB

Wartościowanie stanowi jeden z fundamentalnych mechanizmów języka aparatu bezpieczeństwa. Zostało ono już opisane w kontekście cech języka propagandy jako jego nieodłączny element wpisany w strukturę wypowiedzi i pełniący zasadniczą funkcję perswazyjną. Analiza materiału źródłowego wskazuje jednak, że negatywna ocena przeciwnika w dokumentach SB nie jest jednorodna, lecz podlega systematycznemu różnicowaniu i utrwalaniu w postaci powtarzalnych schematów językowych. Przyjmuje ona formę zarówno stopniowania intensywności wrogości, jak i działań zmierzających do podważania wartości społecznej, artystycznej i naukowej osób inwigilowanych oraz ich dorobku.

W niniejszym rozdziale analizie poddano dwa komplementarne aspekty tego zjawiska: gradację negatywnej oceny oraz strategie deprecjonowania.

9.1. Gradacja negatywnej oceny

Negatywna ocena w dokumentach aparatu bezpieczeństwa podlega wyraźnej gradacji, tworząc względnie stabilny i powtarzalny model intensyfikowania wrogości. Gradacja negatywnej oceny osób, środowisk i działań uznawanych za niebezpieczne została w niniejszym opracowaniu wyodrębniona jako osobny przedmiot analizy, ponieważ jej opis pozwala ujawnić wewnętrzną logikę dyskursu operacyjnego, w którym intensywność oceny koreluje z przypisywanym stopniem zagrożenia oraz zakresem planowanych bądź podejmowanych działań. Pojęcia intensyfikacji i gradacji traktowane są tu jako funkcjonalnie równoważne, gdyż odnoszą się do tego samego mechanizmu językowego polegającego na stopniowym wzmacnianiu negatywnej oceny przeciwnika. Różnica między nimi ma charakter jedynie perspektywiczny: intensyfikacja opisuje sam proces wzmacniania, natomiast gradacja – jego rezultat w postaci uporządkowanej skali ocen.

W tym kontekście kluczowe jest pojęcie intensyfikatora, którego funkcją jest wzmocnienie oceny i podkreślenie siły cechy, działania lub postawy przeciwnika. Intensyfikatory w analizowanych dokumentach przyjmują formę przymiotników, rzeczowników i przysłówków, a także form morfologicznych wyrażających stopień

wyższy lub najwyższy (comparativus i superlativus). Wszystkie te sposoby, zarówno leksykalne, jak i morfologiczne, umożliwiają systematyczne stopniowanie oraz wzmacnianie negatywnej oceny, tworząc tym samym obraz wroga coraz bardziej niebezpiecznego, aktywnego i godnego potępienia.

Najczęściej występującym w obu zbiorach przymiotnikiem podkreślającym negatywną ocenę jest *ostry* / *остър*, por.:

Ostra walka polityczna.

Ostry atak przeciwników.

Teksty zawierały wiele **ostrych** akcentów antyradzieckich.

Nie zrezygnuje z uprawiania **ostrej** satyry politycznej.

Сигнал за **остра** вражеска дейност.

[…] прави **остри** вражески изказвания […].

[…] разпространява позиви с **остро** вражеско съдържание.

[…] **остри** хули и нападки срещу СССР.

W obu zbiorach pojawia się również przymiotnik wskazujący na aktywne zaangażowanie w działalność ocenianą negatywnie – *aktywny* / *активен*:

Jest **aktywnym** przeciwnikiem obecnej rzeczywistości i zachodzących przemian w życiu społeczno-politycznym kraju.

Активна идеологическа подривна дейност противникът развива, като използва и нарастването на международния научен и културен обем.

W zbiorze bułgarskim szczególnie często występuje przymiotnik *злостен*:

Злостни реакционери.

[…] се е очертал като **злостен** агитатор срещу Партията и народното правителство.

[…] систематически прави **злостни** вражески изказвания […].

[…] бивш член на БКП, провеждащ **злостна** противодържавна агитация и пропаганда.

[…] **злостни** антисъветски клевети и фалшификации […].

[…] загнездилите се в обектите на икономиката, селското стопанство и транспорта **злостни** антинародни елементи.

Często spotykane są także inne określenia intensyfikujące negatywną ocenę, takie jak polskie *gorący*, *totalny* lub bułgarskie *силен*, *отявлен*, por.:

Jest **gorącą** zwolenniczką kleru.

Znany jest z wrogiej, opozycyjnej działalności politycznej, sympatyk i **gorący** zwolennik b. „Solidarności".

Lansuje **totalną** krytykę wszystkich zjawisk życia społeczno-politycznego i gospodarczego kraju.

[…] който е **отявлен** фашист.

Отъявлени антисъветчици.

Същия е написал стихове със **силно** вражеско съдържание.

W bułgarskich określeniach przeciwnika politycznego intensyfikacja wrogości do stopnia najwyższego wyrażana jest za pomocą takich zwrotów, jak *главен враг* / *главен противник* lub *заклет враг*, *непримирим враг*, por.:

[…] замисли и действия на **главния противник** – САЩ.

Да се работи за разобличаване дейността […] на **главния враг** […].

Това са **заклети врагове** на Народна Република България.

[…] и други фашизирани елементи, **непримирими врагове** на народната власт.

[…] верни оръдия на международната реакция и **непримирими врагове** на народната власт в нашата страна.

W polskich dokumentach z lat osiemdziesiątych XX wieku w celu podkreślenia skrajnie negatywnej oceny przeciwnika często pojawia się rzeczownik *ekstrema* oraz przymiotnik *ekstremalny*. W tekstach bułgarskich występują odpowiedniki *екстремист* i *екстремистки*, jednak ich częstotliwość jest znacznie niższa i odnosi się przede wszystkim do sytuacji międzynarodowej, natomiast polskie określenie *ekstrema* wykorzystywane jest głównie w odniesieniu do sytuacji wewnętrznej, zwłaszcza działalności NSZZ „Solidarność", por.:

[…] posiada kontakty z **ekstremą** byłej Solidarności.

[…] siedlisko elementów **ekstremy** […].

[…] **ekstremalni** działacze b. „Solidarności".

[…] **екстремистите** в САЩ […].

[…] **екстремистки** течения.

Wśród przysłówków wzmacniających ocenę dominują takie określenia, jak *zdecydowanie, skrajnie, zupełnie, wybitnie / твърде, крайно* oraz (głównie w zbiorze bułgarskim) formy podkreślające powtarzalność działań, takie jak *системно*, por.:

Kabaretu, który przeszedł ewolucję od kabaretu o charakterze rozrywkowym do kabaretu politycznego, nasyconego napastliwymi treściami i ustawionego **zdecydowanie** wrogo do naszej rzeczywistości.

W swoich wypowiedziach przejawia **zdecydowanie** antyradzieckie i antysocjalistyczne nastawienie.

Przygotowany program zawiera wiele **zdecydowanie** wrogich akcentów.

Są to osoby o nastawieniu **skrajnie** antysocjalistycznym.

Skrajnie wrogo ustosunkowany do władzy PRL.

Artysta o nastawieniu **wybitnie** reakcyjnym.

Utwory mają charakter **wybitnie** tendencyjny […].

Działacze o **zupełnie** wrogim obliczu.

Твърде често на сцените на оперните театри намира място слаба продукция и ниска художествена и възпитателна стойност.

[…] **крайно** реакционните сили […].

Системно е правел вражески изказвания и злословел по адрес на отговорни държавни и партийни ръководители.

Czasami funkcjonariusze sięgali po bardziej ekspresywne przysłówki, podkreślające ekstremalny charakter zaangażowania przeciwnika w działalność ocenianą negatywnie:

Трети работят във вражеските радиостанции […], които **денонощно** сипят злостна вражеска пропаганда срещу нашата страна.

Wymienione przymiotniki i przysłówki często współwystępowały w jednym kontekście, wzmacniając tym samym negatywną ocenę zawartą w tekście. Tego typu kumulacja środków intensyfikujących pojawia się szczególnie często w materiale bułgarskim, co może być związane z większym nasyceniem tych tekstów cechami języka propagandy, por.:

[…] лицата, за които има данни, че провеждат **остра** вражеска дейност – пишат или се подготвят да разпространят ръкописи с антиобществена насоченост у нас и в чужбина; разпространяват вицове и **злостни** клевети по адрес на социалистическата действителност […].

Отявлени, злостни врагове на нашата страна и лагер зад граница.

[…] **остри** форми на подривна дейност против НРБ, тъй като са **отявлени** и **злостни** контрареволюционни елементи, многократно и продължително репресирани от народната власт.

През май 1963 година беше напечатана листовка от **крайно** реакционни сили. […] Листовката представляваше **твърде** критичен и изобличителен документ, насочен против правителството и управляващата партия […]. Една част от листовките, заедно с **остри** заплашвателни писма, бяха изпратени до видни обществени и политически деятели.

Kolejnym sposobem wzmacniania negatywnej oceny, z którego korzystali autorzy tekstów resortowych, było użycie stopnia wyższego i najwyższego od już negatywnie wartościujących przymiotników i przysłówków. Z możliwości tej zdecydowanie częściej korzystali Bułgarzy. Użycie stopnia wyższego pojawia się znacznie rzadziej niż najwyższego i występuje głównie w zbiorze bułgarskim, por.:

Отбелязани са случаи на **по-остра** вражеска дейност всред студентите […].

[…] вражеските елементи по линията започват да правят **по-злостни** изказвания.

Zdecydowanie częściej niż stopień wyższy występuje stopień najwyższy, por.:

Разпространяват **най-долни** клевети по адрес на отговорни представители в търговското представителство.

Най-реакционните елементи заговориха и замечтаха за реставрация на капитализма.

[…] изявили се като **най-върли** разпространители на вражески вицове.

[…] **най-неприятният, най-индивидуалистично** и **реакционно** настроеният човек.

[…] пише вражески стихотворения, с които **най-цинично** осмива днешните партийни и правителствени ръководители.

[…] **най-големите** реакционери.

Ojciec w/wym. jest jednym z **najaktywniejszych działaczy** wrogich Polsce organizacji polskiej emigracji politycznej.

Jest to **najbardziej wrogi** element […].

[…] fakt zapowiedzianego udziału **najbardziej kontrowersyjnych**, znanych z wrogich postaw, zespołów i osób.

W materiale bułgarskim w stopniu najwyższym często występują również omówione wcześniej przymiotniki wzmacniające negatywną ocenę, por.:

Още не сме навлезли смело към активна настъпателна дейност за задълбочено разработване и разобличаване **най-злостните** вражески елементи и широко прилагане методите на профилактична, разложителна работа всред останалия контингент […].

Обекти **с най-остри** прояви […].

[…] готова на **най-остра** вражеска дейност.

Остри мероприятия по отношение на **най-злостните** наши врагове зад граница – изменници на родината.

Nierzadko w tekstach bułgarskich w obrębie jednego zdania występują przymiotniki intensyfikujące negatywną ocenę oraz forma superlativus:

[…] разпространяват **злостна** устна пропаганда и **най-долни** лъжи по адрес на отговорни партийни държавни ръководители.

Uwzględniając wszystkie omówione środki językowe, można wyodrębnić cztery stopnie negatywnej oceny przeciwnika:

Враг – злостен враг – по-злостен враг – най-злостният враг;

Вражеска дейност – остра вражеска дейност – по-остра вражеска дейност – най-острата вражеска дейност.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że język wykorzystywany w dokumentach SB charakteryzuje się wyraźną tendencją do gradacyjnego wartościowania przeciwnika ideologicznego. Stopniowanie negatywnej oceny, realizowane za pomocą odpowiednich intensyfikatorów w formie przymiotników, rzeczowników i przysłówków oraz form morfologicznych (comparativus i superlativus), służy budowaniu obrazu wroga jako podmiotu coraz bardziej niebezpiecznego, aktywnego i godnego potępienia. Tego typu strategia językowa nie tylko intensyfikuje emocjonalny wydźwięk przekazu, ale również pełni funkcję legitymizującą działania aparatu represji. Potwierdza to spostrzeżenie Bartmińskiego (2006), że język wartościujący ma charakter światopoglądowy, gdyż kształtuje obraz świata w sposób zgodny z ideologią nadawcy.

9.2. Deprecjonowanie pracy i twórczości osób inwigilowanych

Pracownicy służb bezpieczeństwa, prowadząc obserwację środowisk inteligenckich, zobowiązani byli do raportowania nie tylko zachowań i kontaktów osób inwigilowanych, lecz także ich aktywności zawodowej, naukowej i artystycznej. W dokumentach funkcjonariusze bardzo często kwestionowali rzeczywistą wartość dorobku swoich „podopiecznych", podważając zarówno jego znaczenie artystyczne lub naukowe, jak i intencje twórcze. Tego rodzaju zabiegi deprecjonujące służyły podważaniu wartości, jaką twórczości przypisywali sami autorzy, ich środowiska oraz oficjalny obieg funkcjonujący poza dyskursem aparatu bezpieczeństwa. Strategie te należy postrzegać jako szczególną odmianę wartościowania negatywnego, służącą wyrażaniu dystansu wobec zastanych ocen, autodefinicji i społecznie utrwalonych hierarchii prestiżu. Mechanizm ten znajduje bezpośrednie odzwierciedlenie w doborze leksyki oraz w stosowaniu utrwalonych formuł ocennych, charakterystycznych dla materiałów operacyjnych.

Najczęściej twórczości przypisywano wrogi, antynarodowy, napastliwy, agresywny i szkodliwy charakter, por.:

Пише **вражески** стихове.

Jest to kabaret reprezentujący świadomą i **walczącą** opozycję intelektualną.

Krytyczne zwierciadło **napastliwej** satyry.

W materiałach bułgarskich charakterystycznym środkiem deprecjonowania był stały zwrot *неиздържан в идейно-художествено отношение*, używany jako quasi-termin ocenny:

Произведенията – **неиздържани в идейно-художествено отношение**.

W polskich dokumentach dorobek artystyczny lub naukowy określano najczęściej jako *mierny*, rzadziej jako *nienaukowy*:

Mierny dziennikarz […].

[…] aktor **mierny** […].

Ujęcie referatu jest jednostronne i **nienaukowe** […].

Dodatkowym zabiegiem deprecjonującym było określanie prac naukowych mianem *przyczynku*:

Referat ten należy nazwać **przyczynkiem**, a nie referatem.

W bułgarskich materiałach niemal rutynowo pojawia się przymiotnik *упадъчен* (*упадъчна литература*, *упадъчно изкуство*, *упадъчни теории*, *упадъчен репертуар*), niekiedy także *неутвърден*:

Упадъчна и реакционна литература […].

Произведения с **упадъчно** съдържание.

[…] някои оркестранти свирят в оркестри, чийто репертоар изцяло е **упадъчен**.

В литературата и изкуството продължиха да намират отражение отделни **упадъчни** тенденции и явления.

Блага Димитрова – **неутвърдена** поетеса, живееща в Австрия.

Odnotowano również przykład określenia literatury jako *отпадъчна*, np. *отпадачни книги.*

Powodem takiego stanu jest według autorów dokumentów resortowych fakt naśladownictwa sztuki zachodniej, które prowadziło nie tylko do zaniku funkcji wychowawczej literatury i sztuki, lecz wręcz do ich destrukcyjnego oddziaływania społecznego:

[…] чисто десиденско произведение, в което не съществувало утвърждаващато се реалистично начало. Напротив тя била **написана по подобие на упадъчната западна литература**, с което не се оказвало никакво възпитателно действие върху читателя.

Открита вражеска дейност са проявили художниците и артистите, които в голямата си част са **привърженици на западноевропейското упадъчно изкуство**.

[…] **бездарно и подражателно произведение**, подлагащо на унищожение националното достойнство на българина.

W obu zbiorach często pojawia się przymiotnik *tendencyjny / тенденциозен:*

[…] **тенденциозно** съдържание […].

На срещите били зададени **тенденциозни** въпроси, на които Радой Ралин отговарял от „свои" позиции.

С **тенденциозното** си двусмислие тези автори влияят за създаване у читателя на отрицателно отношение към ръководната роля на партията […].

Treść wymienionego referatu jest **tendencyjna**.

[…] wprowadzone w statucie zmiany są **tendencyjne** […].

[…] szkodliwy **tendencyjny** politycznie sposób […].

Najczęściej jednak efekt negowania wartości pracy przedstawicieli inteligencji w obu zbiorach osiągano za pomocą wykorzystania cudzysłowu, który często pełnił funkcję deprecjonującą i jednocześnie podkreślał ironiczny charakter wypowiedzi:

[…] уличава се в подготовката за изпращане неофициално и отпечатване на запад на негови **„произведения"** с антинародно съдържание.

Преобладаващото болшинство от тях са изпратили **„произведенията"** си по поща […].

[…] в процес на изграждане група от неудовлетворени **„творци"** […].

Освен това посочените **„творци"** официално били обявени като членове на Националните ПЕН-центрове […].

[…] политическия отзвук на тяхните **„творби"** […].

Освен това възнамерявали да организират литературен кръжок „Евтушенко", който […] да докаже **„таланта"** на своите членове.

[…] демонстрират им **„високите"** си научни постижения […].

[…] тази **„пиеса"** предизвиква повишен интерес […].

Wydaje mi się, że Paczkowskiemu należy całkowicie zastrzec wyjazdy za granicę, a szczególnie te **„naukowe”**, gdyż żadnego pożytku dla kraju z tych wyjazdów nie będzie.

[…] wzrost aktywności **„artystycznej”** w kabarecie „Piwnica pod Baranami” […].

Czarnecki Jerzy – **„poeta”** krakowski […].

W pierwszej informacji podano iż **„petycje”** warszawskie wykonano na co najmniej 15 maszynach do pisania.

[…] dysponentem ich działalności /zapewniającym tej **„cyganerii artystycznej”** także osobiste dochody/ jest KDK […].

[…] wygłosił własny tekst **„satyryczny”** […].

[…] finałowy koncert piosenki **„prawdziwej”**.

Ten sam efekt uzyskiwano poprzez zastosowanie zwrotu *tak zwany / така наречен,* przy czym w bułgarskim materiale często towarzyszył mu dodatkowo cudzysłów, np.:

[…] które propaguje nurt **tzw. sztukę niezależną** […].

Jednym z czołowych animatorów działalności w sferze **tzw. kultury niezależnej** jest Jacek Fedorowicz […].

[…] koncert **tzw. Piosenki Prawdziwej** […].

Имах вече възможност да споделя свои съмнения за дейността на **така наречената „балетна секция”** при Международния театрален институт на ЮНЕСКО […].

[…] **т.н. „десидентско движение”** […].

[…] бе проведена конференция на **т.н. български интелектуалци-изгнаници** […].

W jednym i drugim zbiorze wartość osiągnięć oraz aktywności zawodowej negowano również za pomocą form deminutywnych, np. *jego wierszyki*; *злобливите фейлетончета*, por.:

[…] различни **групички**, създадени на безпринципна основа с вражеска и антидържавна насоченост.

[…] злобливите **фейлетончета** […].

Jego **wierszyki** i opowiadania o panach w skórzanych płaszczach i kapeluszach były kwitowane brawami.

W związku z ujawnieniem w listopadzie 1985 r. faktu kolportażu drogą pocztową nielegalnego **pisemka** pt. „Niezależna plastyka dolnośląska" […].

W polskich tekstach przy opisach działalności obiektów obserwacji pojawiają się również nacechowane derywaty odrzeczownikowe, takie jak *politykierować*, *dowcipkować*, sugerujące brak powagi i infantylność działań:

[…] nie jest on cenionym artystą. Uważany za Żyda […] nie jest zwolennikiem obecnej rzeczywistości, podczas występów „Piwnicy" często **dowcipkuje** politycznie.

Często „**politykieruje**" będąc głównie w stanie nietrzeźwym.

W kontekście omawiania językowych środków służących deprecjonowaniu warto zwrócić uwagę na charakterystyczną dla starszych polskich dokumentów praktykę wartościowania poprzez wybór zapisu wielką lub małą literą. Świadome użycie małej litery stanowiło rozpowszechniony zabieg deprecjonujący, szczególnie w odniesieniu do nazw narodowości i państw. Tak do końca lat 50. Niemcy jako kraj i narodowość bywali w aktach zapisywani małą literą:

[…] został wywieziony przez **niemców** do **niemiec**, gdzie przebywał do wyzwolenia. W roku 1945 powrócił z **niemiec** do Grudziądza.

Stosunki towarzyskie utrzymywała z koleżankami narodowości Polskiej, mało obcowała z **niemcami**.

Wybór wielkiej litery pełnił natomiast funkcję legitymizującą i normatywizującą, co dobrze ilustruje powyższy przykład zapisu narodowości *Polskiej*. Ten sam mechanizm zastosowano w zdaniu poniżej, w którym rzeczownik *Artystów* zapisano wielką literą wyłącznie dlatego, że odnosi się on do artystów ze Związku Radzieckiego:

Mnie również wiadomo, że grupa **Artystów** Teatru Wielkiego ZSRR w czasie pobytu w Warszawie oglądała „Dziady" – podobno oni zaprotestowali w Ambasadzie.

Strategie deprecjonowania służyły podważaniu społecznej, artystycznej i naukowej legitymizacji osób inwigilowanych, pozwalały one zakwestionować zasadność uznania bez konieczności formułowania otwartej negacji faktów. Poprzez użycie takich środków językowych, jak cudzysłów, przymiotniki wartościujące, zdrobnienia, kwalifikatory typu *tzw.* czy odpowiedni dobór grafii, funkcjonariusze sygnalizowali dystans wobec zastanych ocen oraz sugerowali ich pozorność lub ideologiczne skażenie.

10. JĘZYKOWE STRATEGIE WYRAŻANIA PEWNOŚCI I REZERWY PRAWDZIWOŚCIOWEJ W MATERIAŁACH OPERACYJNYCH SB

Informacje zawarte w dokumentach wytwarzanych przez aparat bezpieczeństwa PRL i Bułgarii, jako teksty o charakterze urzędowym, teoretycznie powinny mieć status wiarygodnych, sprawdzonych i niebudzących wątpliwości. W materiałach instruktażowych i normatywnych jednoznacznie podkreślano, że zadaniem agentury jest dostarczanie informacji prawdziwych. W jednym z bułgarskich dokumentów operacyjnych wyraźnie zaznaczano:

> Цялата агентура системно да се възпитава и учи, че трябва да съобщава на органите на ДС само безспорната истина [podkreślone w oryginale].

Podobne zalecenia kierowano również do oficerów prowadzących:

> Да се предупреди агентурата, а така също и оперативния състав, да не допускат ненужно обобщаване и украсяване на данните, изисквайки в донесението да се излагат само истински данни и по възможност дословни изказвания [podkreślone w oryginale].

Jednocześnie służby nakładały wręcz obowiązek określenia stopnia prawdopodobieństwa zarówno samego źródła, jak i informacji zawartej w dokumentacji operacyjnej (por. instrukcja z 1978 r.):

> На документите, съдържащи сведения за лица, прояви, произшествия, събития и пр. допълнително се отбелязва степента на достоверност /достоверно проверено, недостоверно, достоверността не може да се установи, правдоподобно, неправдоподобно, дезинформация – клевета, подлежи на проверка/.

Analogiczne wytyczne obowiązywały również funkcjonariuszy polskich (por. załączniki 1 i 2 do niniejszego opracowania). Polscy autorzy materiałów instruktażowych również podkreślali znaczenie wiarygodności pozyskiwanych informacji. Zwracali uwagę na częsty brak obiektywizmu w przekazywanych danych oraz na konieczność ich skrupulatnej weryfikacji. Akcentowano przy tym, że każda informacja pozyskana od człowieka ma z natury charakter subiektywny, co wymaga jej świadomego klasyfikowania – zwłaszcza że większość komunikatów miała charakter pośredni lub wtórny, por.:

> […] interpretując wypowiedzi rozmówcy, należy pamiętać, że w zasadzie składają się one z dwóch członów: pierwszego, dotyczącego samego faktu czy zdarzenia; drugiego, stanowiącego niejako mniej lub bardziej subtelną otoczkę, interpretującą dany fakt czy zdarzenie w sposób subiektywny (Gronek 1987: 27).

Zalecano zatem, aby w procesie analizy oddzielać emocjonalne reakcje, domysły i subiektywne interpretacje źródła od faktów, które rzeczywiście zaistniały. W przypadku braku możliwości potwierdzenia danej informacji dokumenty powinny były zawierać wzmiankę o możliwych zniekształceniach oraz o ich prawdopodobnych przyczynach. Sprawdzanie wiarygodności przebiegało etapami: najpierw oceniano rzetelność źródła, a dopiero w dalszej kolejności samych przekazywanych danych (Musiał 2020: 58–59).

Wprost formułowano również zasady oceny wartości operacyjnej pozyskanej informacji, która powinna „prowadzić do wyodrębnienia nowych, dotychczas nieznanych danych, które co do ich wiarygodności nie budzą żadnych wątpliwości, a także danych wymagających sprawdzenia przy pomocy innych źródeł osobowych, środków techniczno-operacyjnych bądź innych sposobów, […] gdy nasuwają się wątpliwości co do ich zgodności z rzeczywistością" (Radomski, Opiński 1971: 102–103, cyt. za: Musiał 2020: 137).

Weryfikacja prawdziwości zgromadzonych danych przebiegała według przyjętego standardu: analizowano przede wszystkim ich wewnętrzną spójność oraz zgodność z innymi znanymi faktami. Pozyskane informacje zestawiano z dotychczasowymi ustaleniami, wynikami równolegle prowadzonych wywiadów, a także z danymi pochodzącymi zarówno od osobowych, jak i rzeczowych źródeł informacji (Musiał 2020: 207). Odrębną kategorię stanowiły *środki psychofizyczne* stosowane w pracy operacyjnej, do których należały m.in. obserwacja behawioralna oraz rozpoznawanie sygnałów werbalnych i niewerbalnych świadczących o prawdomówności – potocznie określanych jako „język ciała". Podkreślano, że człowiek, nawet nieświadomie, przekazuje sygnały mogące świadczyć o jego szczerości lub nieszczerości, np. poprzez ton głosu, przyspieszony oddech, rumieniec, unikanie kontaktu wzrokowego czy inne reakcje fizjologiczne. W niektórych przypadkach posługiwano się również badaniami przy użyciu wariografu (Musiał 2020: 208).

Stosunek mówiącego do prawdziwości przekazywanej informacji w literaturze przedmiotu ujmowany jest w ramach modalności epistemicznej, odnoszącej się do subiektywnej oceny sytuacji przedstawionej w wypowiedzi jako możliwej, prawdopodobnej, pewnej bądź wątpliwej. Modalność ta obejmuje zarówno wyrażenia wskazujące na wysoki stopień pewności (*na pewno*, *oczywiście*), jak i te sygnalizujące przypuszczenie lub dystans epistemiczny (*może*, *chyba*). W ujęciu Grzegorczykowej (2001) modalność epistemiczna stanowi istotny komponent znaczenia zdania, ponieważ informuje nie tylko o treści sądu, lecz także o stosunku nadawcy do tej treści, ujawniając stopień jego przekonania co do jej zgodności z rzeczywistością.

Wydawać by się mogło, że informacje zawarte w dokumentach operacyjnych, zgodnie z przytoczonymi wyżej zaleceniami, są wiarygodne i sprawdzone, a zatem powinny być sprawozdawane bez dodatkowych markerów dystansu epistemicznego. Z takimi neutralnymi formułami również mamy w dokumentach do czynienia:

Posiadamy dane, iż […].

[…] w trakcie pracy operacyjnej **uzyskano informację** […].

[…] **jesteśmy w posiadaniu informacji**, że […]

W wyniku podjętych działań **ustalono** […].

Z uzyskanych **informacji** operacyjnych **wynika,** że […].

До сега по р/ката **е установено**, че […].

От проведеното външно **наблюдение се установи**, че […].

От данните с които разполагаме **е видно** […].

Jednak analiza materiału pokazuje, że funkcjonariusze bardzo często decydowali się na wyraźne zaznaczenie swojego stosunku do prawdziwości przekazywanej informacji poprzez podkreślenie jej pewności bądź zastrzeżenie dystansu epistemicznego wobec treści komunikatu[1].

10.1. Wyrażanie pewności

W sytuacjach, w których autorzy dokumentów nie mieli wątpliwości co do prawdziwości przekazywanej informacji, często decydowali się na jej wyraźne podkreślenie. Analiza języka materiałów operacyjnych SB ujawnia specyficzne sposoby wyrażania pewności epistemicznej, służące akcentowaniu wiarygodności i niezaprzeczalności przekazywanych informacji. Modalność epistemiczna przejawia się w tych tekstach poprzez liczne formuły wskazujące na wysoki stopień przekonania nadawcy o zgodności przekazywanych treści z rzeczywistością, co miało szczególne znaczenie w kontekście praktyki operacyjnej służb bezpieczeństwa.

Najczęściej pewność jest wyrażana poprzez eksplicytne wskazanie wiarygodności informacji lub źródła, a także podkreślenie faktu, że dane zostały sprawdzone i potwierdzone:

---

[1] Co z pewnością wynikało ze wspomnianego wyżej obowiązku określenia stopnia prawdopodobieństwa.

[…] **informacja wiarygodna**, **potwierdza się w innych źródłach**, przyjęta w kawiarni.

[…] z uzyskanej **jednoźródłowej wiarygodnej informacji** operacyjnej wynika […].

Z **wiarygodnego źródła** uzyskano informację, że […].

[…] otrzymano szereg **wzajemnie potwierdzających się informacji** […].

Wg **sprawdzonych danych** […].

Ze **sprawdzonej informacji** wynika […].

Jesteśmy w posiadaniu **sprawdzonej informacji** […].

Informacje operacyjne **potwierdzają** […].

По **достоверни данни** […].

По **проверени сведения** […].

В шесто управдение ДС постъпиха **проверени данни**, че […].

Разполагаме с данни от **проверен източник**, че […].

По данни от **проверен източник** […].

Подтвърдиха се данните за […].

Rzadziej autorzy sięgali po środki akcentujące jednoznaczność danych oraz całkowity brak wątpliwości co do ich prawdziwości, wykorzystując takie zwroty jak *niebudzący wątpliwości*, *jednoznacznie*; *безспорно доказателство* itp.:

Świadkowie tj funkcjonariusze MO, **w sposób nie budzący wątpliwości** wykazali, że obwinieni brali szczególnie aktywny udział w zajściu, niosąc transparenty, wznosząc okrzyki i organizując tłum.

Z uzyskiwanych wówczas informacji operacyjnych od tw. ps. „Janusz" **jednoznacznie wynikało**, iż […].

А това е едно **безспорно доказателство** […].

10.2. Wyrażanie rezerwy prawdziwościowej

Pomimo zaleceń, aby w materiałach operacyjnych uwzględniać wyłącznie informacje pewne i sprawdzone, to nie markery pewności prawdziwościowej, lecz właśnie wykładniki rezerwy epistemicznej okazują się cechą charakterystyczną profesjolektu SB. Jednym z najbardziej zaskakujących wyników przeprowadzonych badań jest stwierdzenie wyjątkowo wysokiej frekwencji form wyrażających dystans autorów wobec prawdziwości przekazywanych treści. Co znamienne, informacje opatrywane w tekście licznymi zastrzeżeniami bardzo często w podsumowaniach kwalifikowane są już jako pewne. Tego rodzaju zabiegi językowe są typowe raczej dla dyskursu medialnego, zwłaszcza tzw. prasy brukowej (Mazurkiewicz-Sułkowska 2020), natomiast w tekstach o charakterze prawnym, administracyjnym czy urzędowym występują sporadycznie. W przypadku dokumentów SB należy jednak pamiętać, że zapisywane w nich treści miały najczęściej charakter wtórny, a zjawisko renarracji, jak wiadomo, wiąże się z naturalnym pojawieniem się rezerwy prawdziwościowej. W literaturze przedmiotu zagadnienia te ujmuje się w ramach takich kategorii jak wspomniana modalność epistemiczna oraz ewidencjalność. Przy czym o ile modalność epistemiczna informuje o stopniu przekonania mówiącego co do prawdziwości wygłaszanego sądu, o tyle ewidencjalność służy kodowaniu wtórności komunikatu (Bojar 1988: 27–43; Grzegorczykowa 2001: 121–136). Należy jednak zaznaczyć, że w praktyce obie te kategorie bardzo często współwystępują, gdyż już samo zaznaczenie pochodzenia informacji „z drugiej ręki" prowadzi do ograniczenia odpowiedzialności nadawcy za prawdziwość przekazywanej treści. W konsekwencji wykładniki ewidencjalności pełnią zazwyczaj jednocześnie funkcję wykładników oceny epistemicznej (Holvoet 2011: 86).

W slawistycznej literaturze przedmiotu funkcjonuje również termin *modalność imperceptywna*, obejmujący oba te komponenty: renarrację oraz rezerwę prawdziwościową. Parafraza zdania imperceptywnego zawiera co najmniej dwa akty informacyjne – pierwotny i aktualny – i może zostać ujęta schematycznie jako: *X powiedział, że Y powiedział, że Z, ale X nie jest pewien, że Z.* (Korytkowska, Roszko 1997; Korytkowska, Koseska-Toszewa, Roszko 2007; Mazurkiewicz-Sułkowska 2020b; 2023a; 2023b). W niniejszym opracowaniu przy opisie środków wyrażania rezerwy prawdziwościowej posługuję się właśnie terminem *modalność imperceptywna* (*imperceptywność*), gdyż umożliwia on syntetyczne wyrażenie dwóch kluczowych dla analizy komponentów struktury głębokiej wypowiedzi (wtórność komunikatu oraz rezerwa prawdziwościowa). W języku polskim modalność ta realizowana jest przede wszystkim za pomocą wykładników leksykalnych typu *podobno*, *rzekomo*, *jakoby* (Korytkowska, Roszko 1997; Czapiga 2005; Puk 2013) lub konstrukcji *mieć* + *bezokolicznik*, uznawanej za

paramorfologiczny wykładnik modalności imperceptywnej w polszczyźnie[2] (Korytkowska, Roszko 1997; Nowakowska 2017: 221–246). Język bułgarski, obok markerów leksykalnych, takich jak np. *вероятно*, *може би*, *сигурно*, wykształcił również odrębną kategorię morfologiczną – zgramatykalizowaną modalność imperceptywną, realizowaną przez formy narratywne, określane jako tzw. *tryb nieświadka* (Kutsarov 1994; Makartsev 2008; Nitsolova 2007; 2008). Formy te umożliwiają ponadto wyrażanie gradacji nasilenia rezerwy prawdziwościowej, którą w sposób uproszczony można przedstawić jako: forma narratywna zwykła – forma narratywna wzmocniona – forma narratywna dodatkowo wzmocniona elementem *уж*.

Po wszystkie wymienione środki – leksykalne, morfologiczne i paramorfologiczne – chętnie sięgali autorzy tekstów resortowych.

Już przy pierwszym kontakcie z materiałem bułgarskim uwagę zwraca bardzo wysoka frekwencja użycia form narratywnych (tzw. trybu nieświadka[3]), dominujących zwłaszcza w notatkach służbowych. Rodzi się pytanie, czy pracownicy bułgarskich służb bezpieczeństwa nie używali form narratywnych wyłącznie ze względu na ich funkcję renarracyjną, a więc jedynie w celu podkreślenia wtórności komunikatu, bez intencji wyrażania rezerwy prawdziwościowej? Analiza materiału nie potwierdza jednak tej tezy, ponieważ w sytuacjach, w których renarracja była zachowana, lecz brakowało dystansu wobec prawdziwości informacji, autorzy najczęściej sięgali po formy rezultatywnego czasu perfectum[4] w indicativie, por.:

> Приятеля на информатора му **е казал**, че в хотела особено **се е занимавал** с продажба на сервизи за кафе и чай хориста […]. Същият **е посредничил** и на други хористи да продават сервизите които **са носели** на работещите на репетицията на хотела.

> В последно време ДС Русе получи данни, че Бохачек – солистка на Народната опера Русе **е правила** изказвания, че […].

Ponadto formy rezultatywnego perfectum są często poprzedzone frazami jednoznacznie podkreślającymi pewność przekazywanej informacji:

> Има **сериозни данни**, че **е минал** на предателство.

---

[2] Nie należy mylić z homonimiczną konstrukcją, wyrażającą modalność irrealną, por. *Anna miała ukraść pieniądze* ‘podobno ukradła pieniądze’ vs *Anna miała ukraść pieniądze* ‘zamierzała ukraść pieniądze’, *ale ktoś wszedł do pokoju i ją wystraszył*.

[3] Nieprzypadkowo nazywany potocznie trybem plotkarskim.

[4] Język bułgarski cechuje bogaty system temporalny (9 czasów).

По **проверени сведения** от Зов, Гемето **е обещал** […].

По данни от **проверен източник** […] **се е състояла** среща […].

Бе **доказано** също така, че той умишлено **е криел** части, за да спъва работа.

Przytoczone przykłady pokazują, że w przypadku przekonania co do prawdziwości informacji bułgarscy funkcjonariusze nie decydowali się na użycie form narratywnych, tylko korzystali z bogatego wachlarza czasów w indicativie, preferując przy przekazywaniu informacji wtórnych czas przeszły nieokreślony (perfectum). Pozwala to stwierdzić, że użycie form narratywnych nie było automatycznym następstwem renarracji, lecz wiązało się z intencjonalnym wprowadzeniem rezerwy prawdziwościowej.

Warto więc przyjrzeć się tak lubianym przez autorów z obu krajów formom wyrażającym rezerwę prawdziwościową. Wszystkie odnotowane w dokumentach przypadki użycia tego typu form można podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowią wypowiedzi, w których funkcjonariusz przekazuje zdobytą informację, lecz sygnalizuje brak pełnej pewności co do jej prawdziwości. Przykłady takie można sparafrazować następująco: ‘Dowiedziałem się, że X, ale nie jestem tego pewien’. Drugą grupę stanowią przykłady, w których autor wyraźnie dystansuje się wobec treści przekazu, sygnalizując brak wiary w relację informatora. Tu adekwatna jest parafraza: ‘Dowiedziałem się, że X, ale wiem, że to nie jest prawda’.

10.2.1. Wykładniki rezerwy prawdziwościowej użyte w związku z brakiem pewności co do prawdziwości przekazywanej treści

Jak wspomniano wyżej, formy narratywne dominują w wielu bułgarskich raportach i notatkach służbowych. Nierzadko niemal cała informacja zapisywana jest w tzw. trybie nieświadka. Dotyczy to zarówno opisów zdarzeń, jak i relacji dotyczących postaw, ocen czy planowanych działań:

[…] **почнала** да уволнява и да гони по-дейни и прогресивни елементи. **Прибрала** на работа някои реакционери.

Затова **бил показателен** факта, че той **щял да продължи** само два дни, единия от които **ще минел** в приветствия и поздравления. **Имало** и недоволство от лошата организация на събранията и конференциите […]. Срещу него **имало** отрицателни настроения, защото повече **гледал** личните си интереси, а малко **правел** за дейците на изкуството и културата.

През лятото на настоящата година, поради навършване на пълнолетие, **щял да бъде** коронясан Симеон.

Jednocześnie bardzo często w obrębie jednego tekstu autorzy łączą formy modalności indykatywnej, służące przekazywaniu informacji uznawanych za prawdziwe, z wykładnikami modalności imperceptywnej, por.

> Подобна картина **имало** и на градската конференция в Пловдив, където **са присъствали** не повече от 120 души, а **са били пуснати** в урната около 500 бюлетени. Единият от председателите **свивал** по няколко бюлетени и ги **пускал** в урната.

> Обектите **са известни писатели** […]. По различни поводи **са посещавали** западно посолство и **водили разговори** с дипломати за обстановката в Съюза на българските писатели […]. **Подчертавали** своето преклонение пред културата на тази страна и **изразявали** нихилистично отношение към постиженията на НРБ […].

Analiza pierwszego z przytoczonych przykładów pokazuje, że autor nie podaje w wątpliwość samego faktu oddania około 500 głosów przy obecności 120 osób na konferencji, natomiast dystansuje się już wobec informacji, że jeden z przewodniczących wrzucał do urny po kilka kart do głosowania. W drugim przykładzie funkcjonariusz nie kwestionuje faktu wizyt inwigilowanych osób w zachodniej ambasadzie, lecz rezerwę prawdziwościową wprowadza w odniesieniu do treści prowadzonych tam rozmów. Jeszcze wyraźniej mechanizm ten widoczny jest w przykładach, w których ocena globalna (np. zarzut) formułowana jest jako fakt, natomiast argumentujące ją szczegóły zostają zapisane w tzw. trybie nieświadka. Pokazuje to poniższy przykład, w którym jako fakt jest podana informacja o prowadzeniu przez inwigilowanych wrogiej działalności i to, że są oni zwolennikami sztuki zachodnioeuropejskiej (co jest podane w perfectum i w czasie teraźniejszym trybu indykatywnego), natomiast wszystkie szczegółowe informacje prowadzące do tego zarzutu są już podane w tzw. trybie nieświadka:

> Открита вражеска дейност **са проявили** художниците и артистите, които в голямата си част **са привърженици** на западноевропейското упадъчно изкуство. Така напр., проф. Кирил Цонев, художник, формалист **се обкръжил** с реакционно настроени студенти, негови последователи, които **канел** често в домът си. Художника Кирил Кръстев – критик, **се изказал**, че […].

W tego typu fragmentach narracja opiera się na wyraźnym rozdzieleniu poziomu faktów uznanych za bezsporne (wyrażonych w perfectum lub w czasie teraźniejszym trybu indykatywnego) oraz poziomu informacji szczegółowych, które – jako wtórne i nie do końca zweryfikowane – zostają opatrzone wykładnikami imperceptywności.

Podobne łączenie modalności indykatywnej z imperceptywną, realizowaną za pomocą form narratywnych, obserwujemy także w kolejnych przykładach:

Разполагаме с данни от проверен източник, че на 3.10.1983г. **се е състоял разговор** между Блага Димитрова – писателка, Йордан Василев – научен сътрудник в БАН – съпруг на Б. Димитрова и Валери Петров (Валери Нисим Меворах) – писател. По време на разговора **станало дума** за положението в нашата страна след Априлския пленум на ЦК на БКП 1956 г. Йордан Василев **изразил мнение**, че сега нерекъснато **се говорело** за Априлския дъх, който **преодолял култа**, но всъщност в днешно време, култът **съществувал** както никога досега […] Тримата **били единодушни**, че такива, като тях **са обект на шпиониране**, с най-съвременни технически средства, и „май някъде" им **се водели досиета** […].

В разговор от една моя позната **разбрах**, че на 24. 09. 1979г. по покана на Емил Александров – зам. Председател на КК **е пристигнал** сър Стивън Рънсимън, професор по средновековна история, за да напише книга за България посветена на 1300 годишнина. Гостът **бил настанен** в х-л „Балкан", стая 417. **Пожелал е** да се срещне с проф. Ив. Дуйчев (когото познавал от преди 1940 г.), проф. Хр. Данов и Л. Левчев. Сър Ренсимън **е бил** за последен път в България по време на Конгреса на култура като гост. На 26.09. **се е срещнал** в КК с др. Дойно Дойнев, проф. Гюзелев, проф. Ангелов, проф. Бакалова – историци. От 27.09. до 3.10 **щял да бъде** в провинцията съпровождан от преводача Иво Ангелов във Велико Търново, Плиска, Преслав, Варна, Бургас, което **било по негово желание**. Гостът **е тръгнал** от Лондон на 24.09 като **не е предупредил** българското посолство понеже телефонът им **давал „зает"** и **е пристигнал** неочаквано в София (без потвърждение). Посланикът на Великобритания в София няколко пъти **се е обаждал** чрез секретарката си в КК за среща със Сър Рансимън и **се е интересувал** от програмата му. Гостът **говорил** много добре български език, сдържан и изключително любезен. След завръщането от провинцията **щял да се срещне** с проф. Ив. Дуйчев, който го **е поканил** на вечеря в къщи (член на комисията за 1300 годишнина) и **е бил автор** на книгите: „Първото българско царство", „Византийска цивилизация", „Източно православната църква и светска държава" и др. **Проявявал е** интерес към археология и история (средновековната) на България.

Съобщаваме Ви, че нашия известен оперен певец Николай Гяуров си **е купил** апартамент в град Милано. Съпругата на Гяуров **е казвала** „ще отидем в България да им замажем очите за една-две седмици и пак ще се върнем". Детето им **учило** в някакъв френски колеж, в който **учели** децата на най-богатите и знатни фамилии в Европа. Гяуров **представял** пред нашите власти по-ниски доходи, получавани от „Скалата", докато в действителност **получавал** много повече. Всред нашите българи **се говорело**, че Гяуров **щял да остане** в Италия.

W przytoczonych fragmentach część informacji – zwłaszcza dane faktograficzne (daty, miejsca, nazwiska, przebieg wizyt) – przekazywana jest w trybie oznajmującym i nie podlega dystansowaniu. Natomiast wypowiedzi o charakterze interpretacyjnym, domniemane intencje, opinie czy plany przyszłych działań regularnie opatrywane są wykładnikami rezerwy prawdziwościowej, najczęściej w postaci form narratywnych. W ten sposób autor notatki jednocześnie przekazuje treść operacyjnie istotną oraz zabezpiecza się przed odpowiedzialnością za jej pełną zgodność z rzeczywistością. W pierwszym z przytoczonych powyżej przykładów funkcjonariusz wyraźnie podkreśla, że informacja pochodzi od zaufanego źródła. Sam fakt, iż w określonym dniu doszło do rozmowy pomiędzy osobami inwigilowanymi, zostaje przekazany w indicativie, co sygnalizuje brak wątpliwości co do jego prawdziwości. Natomiast treść tej rozmowy relacjonowana jest już za pomocą form narratywnych, co świadczy o dystansowaniu się autora wobec prawdziwości przekazu uzyskanego od agenta. W drugim przykładzie również mamy do czynienia z wtórnym komunikatem, co zostaje jednoznacznie zaznaczone już we wprowadzeniu (*В разговор от една моя позната разбрах…*). Informacje, co do których funkcjonariusz nie ma wątpliwości, przekazywane są przy użyciu rezultatywnego perfectum w indicativie. Dotyczy to przede wszystkim faktów takich, jak: data i okoliczności przyjazdu (*на 24.09.1979 г. […] е пристигнал сър Стивън Рънсимън*), deklarowane spotkania (*Пожелал е да се срещне с проф. Ив. Дуйчев*), wcześniejsze wizyty (*е бил за последен път в България по време на Конгреса*), faktycznie odbyte rozmowy (*На 26.09. се е срещнал в КК с др. Дойно Дойнев*), sposób przyjazdu (*Гостът е тръгнал от Лондон…; е пристигнал неочаквано в София*), a także działania dyplomatyczne strony brytyjskiej oraz dane biograficzne (*проф. Ив. Дуйчев, който го е поканил на вечеря […] и е бил автор на книгите*; *Проявявал е интерес към археология и история*). Te informacje przeplatane są jednak treściami wyrażonymi za pomocą form narratywnych, a więc opatrzonymi wyraźną rezerwą prawdziwościową nadawcy. Do tej grupy należą m.in. dane dotyczące miejsca zakwaterowania (*Гостът бил настанен в х-л „Балкан", стая 417*), relacji osobistych (*когото познавал от преди 1940 г.*), planów dalszej podróży (*От 27.09. до 3.10 щял да бъде в провинцията*), motywacji działań (*което било по негово желание*), przyczyn braku kontaktu z ambasadą (*телефонът им давал „заето"*), a także subiektywne charakterystyki (*Гостът говорил много добре български език*). W ten sposób autor precyzyjnie oddziela fakty uznane za pewne od informacji wymagających dystansu epistemicznego. W trzecim przykładzie zakres informacji uznanych za pewne jest jeszcze węższy. Jako bezsporne funkcjonariusz traktuje jedynie fakt zakupu mieszkania oraz autentyczność cytowanej wypowiedzi żony inwigilowanego (*е купил апартамент; е казвала*). Wszystkie pozostałe treści zostają ujęte w formach narratywnych, a więc opatrzone rezerwą prawdziwościową: informacje o edukacji dziecka (*Детето им учило в някакъв френски колеж*), rzeczywistych dochodach artysty (*Гяуров*

представял […] по-ниски доходи […], докато в действителност получавал много повече) oraz krążących pogłoskach o planach pozostania we Włoszech (*Всред нашите българи се говорело, че Гяуров щял да остане в Италия*).

Poza formami narratywnymi bułgarscy funkcjonariusze (raczej sporadycznie) używali także leksykalnych wykładników imperceptywności, por.

Вероятно искат да заминат за САЩ.

Сигурно по този начин търси възможност да […].

W aktach polskich bardzo często wykorzystywane są leksykalne markery rezerwy prawdziwościowej, a także paramorfologiczna konstrukcja *mieć + bezokolicznik*, która pełni w polskim profesjolekcie SB rolę istotnego narzędzia kodowania zarówno wtórności komunikatu, jak i dystansu epistemicznego nadawcy.

Wśród leksykalnych wykładników modalności najczęściej występującym w polskim materiale jest przysłówek *rzekomo*, który w sposób jednoznaczny sygnalizuje dystans nadawcy wobec prawdziwości przekazywanej treści:

Nazwisk stoczniowców, którzy brali udział w maltretowaniu milicjantów, **rzekomo** nie zna.

[…] **rzekomo** nie mógł sobie przypomnieć, co było w paczce.

Rzekomo nie uwierzy, aż sam naocznie nie zobaczy zeznań […].

Jest ich dwóch braci, będących **rzekomo** na utrzymaniu siostry.

Twierdzi, że informacje te słyszała **rzekomo** od […].

Podczas spotkań **rzekomo** kolportowano nielegalne wydawnictwa.

[…] figurant z nieznanych przyczyn w trybie pilnym wyjechał z Polski na Cypr **rzekomo** w związku z otrzymanym poleceniem wyjazdu przez OWP.

Kościół w Częstochowie otrzymał **rzekomo** od Wałęsy materiały do przechowania.

Ustalenia operacyjne wskazują, że doc. Cz. Herod miał **rzekomo** także wpływ na sytuację jaka zaistniała w DS-6.

Często są spotykane również takie markery rezerwy prawdziwościowej jak *podobno*, *prawdopodobnie*, *ponoć*, *jakoby*:

[…] list, w którym **podobno** zalecają […].

Alkohol **podobno** został załatwiony przez GS w Żukowie.

[…] **podobno** powstało 15 niezależnych od siebie projektów […].

[…] ojciec jej **podobno** inżynier był aresztowany […].

[…] wstąpiła do ZMP **podobno** dla tego że przewodniczącym ZMP w tej szkole był jej „ukochany".

Mnie również wiadomo, że grupa Artystów Teatru Wielkiego ZSRR w czasie pobytu w Warszawie oglądała „Dziady" – **podobno** oni zaprotestowali w Ambasadzie.

Środowisko literatów jest **podobno** bardzo poruszone sprawą „Dziadów" […]. Informacje te ma **prawdopodobnie** od swego teścia Jana Parandowskiego.

W dniu 6.02. br. u Jacka Kuronia przebywali **prawdopodobnie** Leszek Maleszka i Róża Woźniakowska.

Członkowie grupy są **prawdopodobnie** wyposażeni w minimagnetofony produkcji japońskiej […].

[…] uzyskano informację, **jakoby** po mszy św. w Katedrze w Oliwie przewidziane jest śniadanie, na którym mają być obecni […].

Działacze gdańskiego MKZ mają **ponoć** już przygotowane ulotki […].

Bardzo często w dokumentach polskich wykorzystywana jest również paramorfologiczna konstrukcja *mieć + bezokolicznik*, por.:

Miał stwierdzić, że A. Gwiazdała, jak i A. Pieńkowska mają przygotowane wystąpienia […].

Miał tam **spotkać się** z ludźmi (nie powiedziała z kim), z którymi wypracował dalsze działania […].

Miał się również **spotkać** z działaczami opozycji […].

Miał on **stwierdzić**, że najbardziej interesująca z jego punktu widzenia była […].

Wykonania tej ulotki **miała się podjąć** któraś ze stoczni gdańskich.

[…] **miał stwierdzić**, że w tych organach większość zatrudnionych to ludzie na poziomie.

[…] była to legitymacja Towarzystwa Wysokogórskiego, którego **miała być członkiem** […].

Miał opracować obszerny artykuł, w którym obok faktografii uogólniał wnioski polityczne.

[…] doręczył Rudzieńskiemu paczkę, która **miała zawierać** szlafrok, kierpce.

Jak donosi agentura córka Dobosza **ma przebywać** w Persji […].

Figurant ma brata z innego ojca […], który **ma mieszkać** przy ul. Mickiewicza w Poznaniu i z którym **ma się** bardzo często **spotykać**.

[…] do 1943 roku **miał** on **przebywać** w Oranienburgu.

Dowiedziałem się, że […] **miał powiedzieć**, że unika kontaktów z byłymi Jezuitami.

Czasami powyższa konstrukcja występuje w stronie biernej:

Kolportażu **miano dokonać** wśród delegatów […].

Zawartą w konstrukcji *mieć* + *bezokolicznik* rezerwę prawdziwościową dobrze ilustruje przykład, w którym po sformułowaniu zarzutów następuje bezpośrednia prośba o ich weryfikację:

Bergier Dawid **miał zadenuncjować** grupę komunistów do władz ówczesnej Polski, którzy zostali aresztowani przez rząd sanacyjnej Polski. Po zajęciu tych terenów przez ZSRR Bergier Dawid **miał być aresztowany**, a jego rodzina internowana. **Prosimy o poinformowanie** nas **czy informacja** dot. działalności Bergiera Dawida **jest prawdziwa**.

Zdarza się również, że w obrębie jednego zdania współwystępuje wykładnik leksykalny oraz konstrukcja paramorfologiczna:

[…] **rzekomo** powzięła ten krok tylko dla tego, aby mieć dom i środki utrzymania, o czym **miała** go **powiadomić** listownie.

Choć język bułgarski dysponuje systemowymi środkami morfologicznymi i leksykalnymi do wyrażania gradacji rezerwy prawdziwościowej, analiza

pokazuje, że polscy funkcjonariusze również odczuwali potrzebę jej wzmacniania. W tym celu chętnie łączyli markery leksykalne z konstrukcją *mieć + bezokolicznik*, podwajając w ten sposób sygnał niepewności:

Komendant **miał rzekomo przyrzec**, że więźniowie zostaną uwolnieni.

Wówczas funkcjonariusz w cywilu **miał rzekomo zapytać** jakie widzi on rozwiązanie.

Powodem tego stanu **ma być podobno ugoda**, na jaką Kuroń poszedł z Wałęsą.

Rząd federalny **jakoby miał wydać** zarządzenie […].

Jagodzińska **miała rzekomo narzekać**, że musiała tyle osób zapraszać z Polski do siebie […].

[…] przyjechali do Warszawy i **mają przebywać prawdopodobnie** w Ambasadzie Brytyjskiej.

[…] **Miałby ponoć wyjechać** tam na 3 miesiące.

Zdarza się, że na początku zdań zawierających formy wyrażające modalność imperceptywną pojawia się expressis verbis informacja o tym, że funkcjonariusz nie jest pewien prawdziwości informacji:

Uzyskano **niesprawdzoną informację**, że […] **mają przekazać** dar, **najprawdopodobniej** w formie pieniędzy.

[Posiadamy] **niepotwierdzone dane**, że Zachwatowicz Krystyna **pracować ma** w Piwnicy „Pod Jaszczurami" względnie w piwnicy „Pod Baranami" […] **ma tam występować** jako tancerka lub śpiewaczka.

W dalszej części dokumentu pojawia się zlecenie sprawdzenia, czy faktycznie artystka jest zatrudniona w jednej z „piwnic".

10.2.2. Wykładniki rezerwy prawdziwościowej użyte w związku z brakiem wiary w prawdziwość przekazywanej treści

Drugą grupę tworzą przykłady, w których funkcjonariusz nie wierzy inwigilowanemu, nie zgadza się z przekazywaną informacją i zależy mu na podkreśleniu tego faktu. W tego typu kontekstach rezerwa prawdziwościowa nie wynika z niepewności epistemicznej, lecz z negatywnej oceny treści komunikatu.

Najczęściej dotyczy to wypowiedzi na temat poglądów, wartości i przekonań nadawcy pierwotnego komunikatu.

W materiale bułgarskim brak akceptacji treści przekazu bardzo często sygnalizowany jest poprzez formy narratywne, niekiedy dodatkowo wzmacniane komentarzem ideologicznym wtrąconym przez autora dokumentu:

> Работниците **трябвало** да имат право да стачкуват /т.е. да се борят против народната власт/.

> Ако това **станело** нашата култура и изкуство **щели да бъдат** върнати с десет години назад.

> […] след завръщането си от Москва е говорил, че СССР е страна на мизерията и нищетата. В културно отношение **била изостанала** с 50 години назад от нас. Двеста милиона **работели**, за да живеят два милиона партийци.

> […] се изказва, че сега нашата литература **била в упадък**, понеже истинските писатели […] **тънели** в забвение. **Имало** много да се пише за нашия прогнил режим и за Партията, която **се израждала** и т.н.

W przykładach tych funkcjonariusz nie tylko dystansuje się od treści wypowiedzi informatora, lecz również dokonuje jej reinterpretacji, wpisując ją w obowiązujący schemat oceny ideologicznej.

W polskim materiale w analogicznych kontekstach dominują leksykalne wykładniki, przede wszystkim przysłówek *rzekomo* oraz przymiotnik *rzekomy*, bardzo często występujące w połączeniu z nominalizacjami:

> […] ze skłonnościami do solidaryzowania się z **rzekomo** pokrzywdzonymi Żydami, do przeciwstawiania się **rzekomemu** antysemityzmowi.

> **Rzekomo** w prasie pisze się, że jest wszystko dobrze, co jest nieprawdą, a nie pisze się o tym, co jest źle […].

> […] nie zgłaszali tych imprez do kontroli UOKPiW tłumacząc się tym, że mają one **rzekomo** czysto religijny i apolityczny profil.

> […] obie aktywnie uczestniczą w działalności antyrządowej i **rzekomo** miały nieprzyjemności.

> Rozmawiając na temat marcowych wypadków w Polsce, **rzekomo** potępia te wyczyny, lecz, jak twierdzi, nadal nie wierzy, że syjoniści odgrywali taką rolę, jak im się przypisuje.

[…] podpisanie petycji opracowanej przez Jacka Kuronia, która miała być skierowana do Sejmowej Komisji Wymiaru Sprawiedliwości jako protest przeciwko **rzekomemu** łamaniu procedury prawnej […].

[…] podtrzymują negatywne nastroje twierdzeniami o **rzekomym** antysemityzmie w Polsce.

Częstym środkiem dystansowania się wobec treści przekazu są towarzyszące formom narratywnym *verba dicendi* oraz operatory modalne, podkreślające, że sąd nie odnosi się do opinii nadawcy, tylko informatora (np. *według niego*):

Според тези творци, партията грубо **се вмесвала** в литературата и изкуството и у нас **липсвала** „свобода" на творчеството.

Според тях, социалистическата система **била претърпяла** „пълен провал" […].

Според него в НРБ **нямало свобода на словото** и че ако се даде свобода БКП **щяла да загуби** изборите. **Нарича** социализма в СССР и страните с народна демокрация „азиатски социализъм", който **носел** само мракобесие и нищета на хората.

Според тях, в страната **съществувала** инфлация и с всеки изминат ден живота **ставал** все по-тежък и непоносим. Народът **бил отчаян** и **не се интересувал** от нищо. Народното ни стопанство **преживявало** „тежка криза" […].

W polskim materiale w analogicznych sytuacjach funkcjonariusze najczęściej ograniczają się do użycia verba dicendi, nie wzmacniając już dystansu dodatkowymi markerami:

[…] również **twierdził**, że Związek Radziecki wymordował polskich oficerów w Katyniu.

[…] **twierdzi** on, że w Rosji jest bieda, smród i ubóstwo.

Bergier i Buznar **twierdzą**, że wkroczenie naszych wojsk do Czechosłowacji jest aktem okupacyjnym, dławiącym swobody demokratyczne narodu.

Twierdził, że w Polsce partia zatraciła już całkowicie zdobycze października z 1956 r.

W obu zbiorach częstym sposobem zakwestionowania treści przekazu jest także jawne nazwanie go plotką lub kłamstwem, po czym występują klasyczne markery rezerwy prawdziwościowej (formy narratywne, wykładniki leksykalne, konstrukcja paramorfologiczna), por.:

Предпазливо и хитро използуват всеки дребен повод, за да **клеветят** по адрес на Съветския съюз, че там **имало бюрокрация**, прекалена мнителност, догматизъм и грубост, особено на културния фронт, че там **се връщали** старите методи на работа.

Клеветил, че в България **имало „нови каторги"**, които **били много страшни**, че даже нацистите **не могли да постигнат** „садистичната изобретателност на червените".

Основното в **клеветите** срещу парийното ръководство в областта на литературата и изкуството е, че партийните ръководители **не били специалисти** в тази област и за това **не трябвало** да дават мнения […].

[…] **хули**, че югославите **били по-големи марксисти** от нас, по-добре **усещали** развитието, **били по-свободни** и **имали** по-голямо **влияние**.

[…] повтаряха **клеветите** […], че събитията в Чехословакия **не били** дело на контрареволюцията, а това **бил** „един освободителен процес", който **щял да измени** първичалните възгледи на комунизма и да го направи „по-приемлив за широките маси", че **уж** в СССР **господствували** „бюрократични, помешчически методи" […].

Kłamstwem była wypowiedź […] **jakoby** związki zawodowe krajów socjalistycznych nie zostały na zjazd zaproszone.

[…] krąży **plotka**, **jakoby** ściągnięto do Gdańska znaczne siły MO.

W tym środowisku często krążą wrogie **plotki jakoby** polskie towary były wysyłane do ZSRR.

W kategorii zdań podkreślających, że funkcjonariusz nie wierzy informatorowi i się z nim nie zgadza w obu zbiorach często pojawiają się zdania z użyciem cudzysłowu, a w materiale bułgarskim także ze wzmocnionym narratywem:

Други писатели […] повтаряха клеветите […], че **уж** в СССР **господствували „бюрократични, помешчически методи"** […].

[…] това **уж ограничавало** правата на творческата личност.

Друг наш обект […] **бил „разочарован"** от българските учени, които **уж не търсели** истината, **живеели** еснафски, **липсвал** им духовен живот.

В Съветския съюз хора – учени, писатели и артисти, **били преодолели** страха си и **започнали** да правят **„смели и правдиви"** изказвания.

[…] партията не бивало да се меси в литературата и изкуството, тъй като това **уж ограничавало** правата на творческата личност […].

Те очакват да стане някакво **„чудо"** и се върне **„славното минало".**

Възхвалява се **„свободата"** и **„демокрацията"** на Запад.

[…] с цел да се създадели необходимите условия за **„демократичен"** живот в една утрешна **„свободна"** България […] дейност за **„възстановяване"** на правата на човека в България.

[…] които са готови да се борят срещу **„комунистическата диктатура"**.

В тази връзка БЛПЧ се стреми да събира сведения за български граждани, които **били „репресирани"** или в затвора по политически причини […].

Wytwarzają wokół siebie legendę **„męczeństwa politycznego"**.

[…] przedstawiając swoją osobę jako **„ofiarę reżimu"**.

[…] powołać komitet do badania **„zbrodni sowieckich"**.

[…] sprawy związanej z uwolnieniem **„więźniów politycznych"** […].

[…] jakoby w województwie kieleckim przygotowywany był **„obóz koncentracyjny".**

Treść zawierała wyrazy oburzenia na taki akt wstrzymania utworu klasyka literatury polskiej, oraz żądanie rozpatrzenia tej sprawy i zlikwidowanie tego **„godnego potępienia"** incydentu.

Szczegółowo omówili jak to podczas zbierania podpisów zjawiali się niektórzy **„niegodni"** asystenci, magistrzy czy studenci, którzy wyrywali krążące wśród studentów ulotki. Wymienili przy tym imiennie tych **„niegodnych"** i wzywali ich do solidarności.

Marta aktywnie uczestniczy w działalności organizacji katolickiej na rzecz pomocy **„charytatywnej"**.

Choć dokumenty służb bezpieczeństwa mają charakter administracyjny i teoretycznie powinny ograniczać się do neutralnego przekazu informacji, przeprowadzona analiza pokazuje, że ich autorzy dokładali wszelkich starań i wykorzystywali szeroki wachlarz środków językowych, aby wyrazić swój

dystans wobec prawdziwości otrzymywanych i przekazywanych dalej informacji. Potrzeba podkreślenia rezerwy prawdziwościowej była na tyle silna, że nieraz w raportach sporządzanych maszynowo odręcznie był dopisywany marker rezerwy prawdziwościowej, jak np. w zdaniu *Zjazd ma się skończyć* ***rzekomo*** *w dn. 5 X 81.* (wyraz „rzekomo" dopisano odręcznie). Zabiegi te bywały motywowane zarówno brakiem przekonania co do prawdziwości informacji, jak i chęcią zdystansowania się od słów i poglądów osoby inwigilowanej. Bułgarscy autorzy chętnie korzystali z pełnego zasobu form narratywnych, natomiast polscy funkcjonariusze sięgali przede wszystkim po leksykalne wykładniki rezerwy prawdziwościowej oraz paramarfologiczną konstrukcję *mieć* + *bezokolicznik*. Autorzy obu krajów bardzo chętnie sięgali również po cudzysłów, który – jak zauważa Iwona Dojka – pełnił w tekstach SB funkcję swoistego „magicznego znaku" do wyrażenia dystansu, dezaprobaty i lekceważenia, a występując tam, gdzie niewygodnego terminu nie dało się pominąć, był używany „jak złośliwy uśmieszek" (Dojka 2011: 20).

11. JĘZYKOWY OBRAZ ŚWIATA WEDŁUG FUNKCJONARIUSZA SB

Praca z dokumentami resortu bezpieczeństwa pozwala nie tylko na rekonstrukcję formalnych cech profesjolektu, lecz także na odtworzenie sposobu postrzegania i interpretowania rzeczywistości utrwalonego w badanych tekstach. Warto zaznaczyć, że obrazy wyłaniające się z materiałów mają charakter subiektywny, gdyż odzwierciedlają perspektywę podmiotu ukształtowanego przez realia historyczne i ideologiczne danej epoki. W przypadku analizowanych źródeł jest nim funkcjonariusz aparatu bezpieczeństwa (Misiak 2020: 197), reprezentujący – jak trafnie zauważa Klementowski – „specyficzny typ człowieka, wyposażonego w zespół cech odróżniających go w społeczeństwie". Do cech tych autor zalicza „nabyty w czasie służby sposób widzenia świata, nastawienie do niego, schematy postrzegania i działania, oceny – a więc trwałe dyspozycje jednostki, które składają się na to, co Pierre Bourdieu ponad pół wieku temu nazywał habitusem" (Klementowski 2019: 57).

Językowy obraz świata wyłaniający się z dokumentów SB odsłania zatem system wartości, hierarchii i postaw, w którym język pełnił funkcję nie tylko deskryptywną, lecz także konstytutywną wobec przedstawianej rzeczywistości. Sposób przedstawiania osób i środowisk poddanych inwigilacji ujawnia zarówno mentalność funkcjonariuszy, jak i mechanizmy legitymizujące działania represyjne, ponieważ analiza języka umożliwia identyfikację głęboko zakorzenionych w kulturze kategorii dobra, zła, prawdy i winy – kategorii, które w dyskursie władzy ulegały istotnym przekształceniom i deformacjom (Bartmiński 2009a; 2009b; Wierzbicka 1999).

W niniejszym rozdziale podjęto próbę rekonstrukcji językowego obrazu zarówno funkcjonariuszy i współpracowników SB, jak i środowisk objętych inwigilacją, a także – w ograniczonym zakresie – obrazu ówczesnych uwarunkowań geopolitycznych.

11.1. Językowy obraz pracowników i współpracowników SB

Jak wspomniano, język analizowanych dokumentów pełni funkcję nie tylko sprawozdawczą, lecz także kształtującą rzeczywistość operacyjną. Buduje on obrazy moralne i polityczne, które porządkują świat według obligatoryjnych dla języka SB binarnych opozycji: swój – obcy, lojalny – wrogi, ideowy

– podejrzany. Cechy pozytywne, takie jak ideowość, czujność, oddanie sprawie socjalizmu, przypisywane są wzorcowi funkcjonariusza, podczas gdy wszelkie odstępstwa od tego modelu interpretowane są jako zagrożenie dla resortu, a nawet całego ustroju.

Językowy obraz pracowników i współpracowników aparatu bezpieczeństwa można podzielić na trzy klasy. Pierwszą z nich stanowi obraz pracownika idealnego, wyłaniający się z różnego rodzaju instrukcji i zaleceń – wzorzec, do którego należało dążyć. Druga i trzecia klasa obejmują charakterystyki pojawiające się w bieżącej dokumentacji operacyjnej, dzielące pracowników i współpracowników na pozytywnie oraz negatywnie ocenianych.

11.1.1. Idealny pracownik i współpracownik SB

Idealny pracownik i współpracownik aparatu bezpieczeństwa, zgodnie z resortowymi instrukcjami, jawi się jako osoba **pracowita**, **odpowiedzialna** i **zdyscyplinowana**, funkcjonująca w ramach jasno określonego porządku instytucjonalnego. Przede wszystkim jednak jest to jednostka całkowicie **oddana partii komunistycznej oraz sojuszowi ze Związkiem Radzieckim**. Bezgraniczna wierność i oddanie partii traktowane są jako warunek sine qua non służby w aparacie bezpieczeństwa. Od idealnych pracowników wymagano nie tylko pełnej identyfikacji z linią partyjną, lecz także **nienawiści wobec wroga** klasowego oraz **zdolności demaskowania** nawet najlepiej zakonspirowanego przeciwnika. Instrukcje resortowe zarówno w Polsce Ludowej, jak i w Ludowej Republice Bułgarii definiują ten wzorzec w sposób jednoznaczny:

> Следствените органи на Държавна сигурност и на народната милиция трябва непрестанно да се укрепват с беззаветно преданни, честни и верни на БКП, на нейния ЦК и на КПСС кадри, силно ненавиждащи класовия враг, политически и служебно добре подготвени, за които висш партиен дълг е да търсят винаги истината, непримирими към всякакви нарушения на нашата народнодемократическа законност или допущане на извращения в своята работа, способни да разобличават и най-опитните и добре замаскирани врагове.
>
> В Държавна сигурност се приемат български граждани – комунисти и комсомолци, които са безпределно предани и верни на българския народ, на Българската комунистическа партия и на дружбата със Съюза на съветските социалистически републики.
>
> Предвид спецификността на работата, обаче, изискваща безпределна вярност и преданост от страна на изпълнителите на провежданите от службата мероприятията.

> Funkcjonariuszem Służby Bezpieczeństwa […] może być obywatel polski o nieskazitelnej postawie etyczno-moralnej, którego cechuje obywatelska i patriotyczna świadomość oraz wysoka socjalistyczna ideowość.

W dokumentach bułgarskiego pionu zajmującego się rozpracowywaniem środowisk inteligenckich pojawiają się ponadto szczegółowe charakterystyki idealnego agenta przeznaczonego do pracy w tym środowisku. Autorzy podkreślają specyfikę i wysoką odpowiedzialność tej działalności, wskazując na konieczność angażowania do pracy z inteligencją osób o dużej erudycji, sprawdzonych, lojalnych wobec partii i organów bezpieczeństwa, a także o wyrobionych (czyli zgodnych z linią partyjną) pozycjach artystycznych:

> В работата по лица от средите на интелигенцията да се използуват проверени агенти, чисти от користолюбие и професионална завист, искрени към органите на МВР, стоящи на непоклатими партийни и естетически позиции, които да ни дават само достоверна информация.

> Работата по линия на интелигенцията е специфична, сложна и високо отговорна. Тя изисква повече знания и култура. Изисква хора с голяма ерудиция.

Powinni to być ludzie o *braku zastrzeżeń moralnych* i *skrystalizowanym światopoglądzie materialistycznym.*

11.1.2. Pozytywny obraz pracownika i współpracownika SB

Pozytywny obraz pracownika aparatu bezpieczeństwa w dokumentacji operacyjnej najczęściej odpowiada opisanemu wyżej normatywnemu wzorcowi wyznaczonemu przez instrukcje resortowe. Przełożeni najwyżej oceniają pełną **identyfikację z linią partii** oraz odpowiedni poziom uformowania politycznego i ideowego:

> Jest towarzyszem w pełni oddanym linii naszej partii, wyrobionym pod względem społecznym i politycznym.

> […] politycznie bardzo dobrze rozwinięty.

W polskich aktach często podkreśla się również cechy interpersonalne funkcjonariuszy i współpracowników, zwłaszcza sposób bycia **wzbudzający zaufanie i sympatię** otoczenia:

> Sposób bycia budzący zaufanie i sympatię.

> Oblicze polityczne prawidłowe, sposób bycia budzący sympatię, koleżeński.

Oceny przełożonych obejmują także wygląd zewnętrzny oraz sprawność intelektualną i komunikacyjną pracowników. **Schludna prezencja, inteligencja, spryt** oraz umiejętność prowadzenia rozmów i radzenia sobie w trudnych sytuacjach stanowią element pozytywnego wizerunku funkcjonariusza:

> Zawsze dba o schludny wygląd zewnętrzny, a w tym o ujmującą prezencję w fizycznym zachowaniu się.

> […] posiada umiejętność prowadzenia takich rozmów i potrafi wybrnąć we właściwy sposób z różnych sytuacji.

W aktach bułgarskich pojawia się interesujące spostrzeżenie dotyczące pracy operacyjnej w środowiskach inteligenckich. Zwraca się uwagę na to, że najlepsze predyspozycje do działań agenturalnych wykazują absolwenci kierunków humanistycznych:

> Практиката показва, че в агентурно-оперативната работа на ХТИ най-добре се изявяват ОР завършили висше-хуманитарно образование.

Niekiedy dokumentacja ukazuje funkcjonariusza również jako **zwykłego człowieka**, zaangażowanego jednocześnie w obowiązki zawodowe, domowe i rodzinne. Tego rodzaju wzmianki odsłaniają daleko idącą ingerencję aparatu bezpieczeństwa w życie prywatne pracowników, wynikającą z wymogu pełnej dyspozycyjności – obejmującej także kwestie osobiste, takie jak zawieranie małżeństw, które wymagały zgody przełożonych (Klementowski 2019: 58):

> Warunki domowe nie pozwalają mu jak sam tłumaczy pracować dłużej niż 8 godzin, ponieważ zmuszony jest do mycia podłóg w domu, jak również wykonuje inne prace domowe. Politycznie na dość dobrym poziomie.

Z dokumentów można też odtworzyć obraz najbardziej pożądanego tajnego współpracownika. W charakterystykach TW przede wszystkim doceniana jest **gotowość do współpracy, poświęcenie i umiejętność samodzielnego rozpoznawania**, które fakty i zjawiska mogą stanowić przedmiot zainteresowania SB oraz jakich informacji należy poszukiwać. Dobry agent, podobnie jak dobry funkcjonariusz etatowy, powinien być **towarzyski, kulturalny, wzbudzać zaufanie i sympatię** (także poprzez swój wygląd zewnętrzny). Istotne znaczenie przypisuje się również szerokim kontaktom społecznym oraz łatwości nawiązywania nowych relacji:

> Tajny współpracownik […] z zawodu aktor-konferansjer jest osobą o wyrobionym poziomie intelektualnym dbający o zdobywanie większych zasobów wiadomości i o swój wygląd zewnętrzny. Długoletnia praca z nim pomyślnie wpływa na sposób wykonywania powierzonych mu zadań. Wyczulony jest na zjawiska i fakty

podlegające naszemu zainteresowaniu. […] Jest to człowiek energiczny, przedsiębiorczy i towarzyski, co pozwala nam w określonym czasie wprowadzić go w kontakt z niektórymi figurantami naszego zainteresowania.

Przekazywane materiały pisze własnoręcznie, dane odnośnie swych kolegów przekazuje bez skrupułów, jest chętny do współpracy i zadania wykonuje z pełnym poświęceniem.

Energiczna, grzeczna, sprytna […] przy dobrym pokierowaniu może być wartościową jednostką operacyjną.

Pozytywny obraz agenta dopełniają często dodatkowe kompetencje, takie jak **wyższe wykształcenie, znajomość języków obcych, wysoki poziom kultury oraz kontakty zagraniczne**. Cechy te uznawane są za szczególnie cenne w kontekście rozpracowywania środowisk inteligenckich oraz osób powiązanych z krajami kapitalistycznymi:

През годината са вербувани 10 с.с., от които 7 сътрудника и 3 осведомители. Всички са с висше образование, владеещи чужди езици, с добра обща и политическа подготовка, с възможности за работа, както по наши обекти, така и по лица от капиталистическите страни.

Същите знаят западни езици, имат висока култура и връзки зад граница.

11.1.3. Negatywny obraz pracownika i współpracownika SB

Z akt wyłania się również obraz pracowników i współpracowników SB ocenianych przez przełożonych negatywnie. Zwłaszcza lata pięćdziesiąte cechuje tendencja do poszukiwania **wroga wewnętrznego**. Wynikało to z ugruntowanego w stalinowskiej doktrynie przekonania, że największe zagrożenie dla systemu może pochodzić z jego własnych szeregów. W charakterystykach tego rodzaju osoby przedstawiane są najczęściej jako **dwulicowi zdrajcy, podwójni agenci** i **elementy destabilizujące aparat bezpieczeństwa**:

До 30 април 1954 година да се прегледа основно, по план, целия агентурно-информационен апарат на ДС, с оглед решително да се съкрати и очисти от всекакви предатели, двойници и негодни сътрудници.

Секретни сътрудници уличени в двойничество, предателство и дезинформация.

[…] се дава възможност на промъкналите се в агентурно-информационния апарат двойници и предатели дълго време да дезинформират органите на ДС, да насочват нашата работа в задънена улица и да вредят на агентурно-оперативната и следствена работа.

Obraz ten uzupełniają analizy dotyczące dysfunkcji funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa. Ciekawym studium na ten temat jest monografia Daniela Wicentego *Zgniłe jabłka, zepsute skrzynki i złe powietrze* (Wicenty 2018), w której autor na podstawie analizy dokumentów archiwalnych opisuje takie zjawiska wśród pracowników SB, jak nadużywanie alkoholu, zachowania grożące dekonspiracją, nepotyzm itd.

11.1.4. Językowy obraz pracy operacyjnej

Analiza dokumentów pozwala również na odtworzenie językowego obrazu samej pracy operacyjnej. Działania funkcjonariuszy przedstawiane są jako nieustanna **walka**, powadzona na wielu frontach, co wpisuje się w dominującą w tekstach metaforykę wojenną (por. rozdział *Środki stylistyczne i tabu polityczne w dokumentach SB*). Praca operacyjna jawi się jako ciąg starć z wrogiem, wymagających odpowiedniego rozpoznania, mobilizacji sił i doskonalenia broni, jaką była agentura:

> Aby dobrze bić wroga trzeba najpierw należycie poznać sytuację i stosunki.

> За успешното изпълнение на високоотговорните задачи, стоящи пред нас по линия на интелигенцията както на настоящия етап, така и в бъдеще, най-важното наше оръжие е агентурата.

> Но, при сегашната сложна, противоречива, динамична и взривоопасна международна обстановка, логично е да се иска от нас рязко повишаване ударната и пробивна мощ на нашето оръжие, което използуваме на фронта на активните мероприятия.

> Българското разузнаване […] действува на един важен участък от общия фронт на Социалистическия лагер […].

Czasami te same aspekty pracy operacyjnej są w analizowanych zbiorach przedstawiane w odmienny sposób. Różnice te widoczne są między innymi w podejściu do kwestii wynagradzania agentury. W dokumentach polskich praktyka ta była postrzegana jako w pełni uzasadniona i funkcjonalna, natomiast w dokumentach bułgarskich, w zależności od okresu, bywa akceptowana lub wręcz jednoznacznie potępiana jako politycznie szkodliwa:

> […] nagradza się agenta nie z jakichś pobudek filantropijnych, a w tym celu, by zachęcić go do lepszej pracy i bardziej związać z aparatem bezpieczeństwa.

> Да се прекрати формалното отношение към въпросите за даване възнаграждение на агентурата. Привикването на агентурата да работи за пари да се оценява

като безпринципна и политически вредна по своите последъци проява. Агентурата да се възпитава към съзнателно изпълнение на задачите, като й се обяснява, че върши голямо общонародно полезно дело.

Źródeł tych rozbieżności można zapewne upatrywać w odmiennym charakterze werbunku. Z analizowanych materiałów wynika bowiem, że w Polsce większość przedstawicieli inteligencji pozyskiwano przy użyciu materiałów kompromitujących, podczas gdy w Bułgarii – według kryteriów ideowych (motywując to uczuciami patriotycznymi).

Podsumowując można stwierdzić, że z języka dokumentów wyłania się obraz funkcjonariusza nie jako jednostki, lecz jako konstruktu ideologicznego – całkowicie podporządkowanego partii, czujnego, towarzyskiego, pozbawionego interesowności i zawsze użytecznego operacyjnie. Nawet cechy osobiste, wygląd zewnętrzny czy życie prywatne, oceniano przez pryzmat ich przydatności w walce z wrogiem. Jednocześnie każda słabość, wahanie czy odstępstwo od wzorca mogły zostać zinterpretowane jako zagrożenie i wzbudzały podejrzliwość aparatu bezpieczeństwa.

11.2. Językowy obraz objętej obserwacją inteligencji

11.2.1. Językowy obraz lojalnej inteligencji

Jak już wielokrotnie wspomniano, w dokumentach dominuje retoryka wojenna, oparta na wyraźnym podziale na swoich i wrogów. Charakterystyki lojalnych wobec władzy przedstawicieli inteligencji pojawiają się w dokumentach bardzo rzadko, zazwyczaj w początkowych partiach sprawozdań i raportów lub w kontekście typowania tzw. osobowych źródeł informacji. Głównym przedmiotem zainteresowania funkcjonariuszy SB była bowiem inwigilacja środowisk uznawanych za nielojalne, dlatego to właśnie ich obraz rysuje się w dokumentach najpełniej. Dla kompletności analizy zasadne jest jednak odtworzenie także językowego obrazu inteligencji lojalnej wobec władzy.

Przy opisie tej grupy podkreślano przede wszystkim jej **pozytywny charakter, zaufanie, zgodność poglądów z linią partii** oraz aparatu bezpieczeństwa, a także **postępowość**. W polskich dokumentach dominują określenia takie jak *osoby zaufane, jednostki pozytywnie ustosunkowane*, natomiast w materiale bułgarskim – *прогресивни елементи, прогресивни кръгове, наши среди*. W bułgarskich aktach często podkreśla się, że są to *комунисти* i – w starszych dokumentach – *отечественофронтовци*. Polscy funkcjonariusze określenia *komuniści* raczej nie używali, co najwyżej – *członkowie partii*.

W obu korpusach istotnym elementem pozytywnego obrazu lojalnej inteligencji jest **bezinteresowność** oraz brak jakichkolwiek zastrzeżeń natury

moralnej co do przedstawicieli tejże inteligencji. Z dokumentów wyłania się wizerunek jednostki wolnej od wad, o stabilnych podstawach ideowych:

> Стоят на здрави идейни и естетически позиции […].
>
> […] работят всеотдайно за правилната просвета на народа […].
>
> […] чисти от корист и професионална завист.
>
> […] стоящи на непоклатими партийни и естетически позиции.
>
> Strona etyczno-moralna oraz polityczno-zawodowa bez zastrzeżeń.
>
> Osoba o skrystalizowanym światopoglądzie materialistycznym.

W bułgarskich dokumentach szczególnie często akcentuje się **wierność narodowi** oraz **ideałom socjalistycznym**:

> Вярна на традиции обаче другата по-голяма част от редактори заработиха всеотдайно за правилната просвета на народа. Наброяват се от 150 до 200 списания и вестници, които през цялото време служиха верно на народа.

Polscy autorzy resortowi częściej natomiast zwracali uwagę na odpowiednią **dojrzałość polityczną** i **brak kontaktów z wrogimi elementami** (w tym z osobami z krajów kapitalistycznych):

> Postawa polityczna nie budzi zastrzeżeń, nie ujawniono kontaktów z osobami z kk.
>
> Dobrze zorientowany politycznie […]. Spojrzenie i postępowanie polityczne właściwe, błędów w tym zakresie nie popełnia. […] politycznie dość wyrobiona, lojalna.
>
> Jego postawa społeczno-polityczna i stosunek do polityki kulturalnej partii i państwa nie budzi zastrzeżeń.

Nie zawsze jednak nawet formalna przynależność partyjna gwarantowała jednoznacznie pozytywną ocenę. W dokumentach pojawia się bowiem wątek *zagubionych komunistów* – osób, których postawa uznawana jest za niebezpieczną, lecz które nie są od razu stygmatyzowane jako *wrogie elementy*. W takich przypadkach stosowano zazwyczaj działania wyjaśniająco-wychowawcze, mające na celu „przywrócenie" tych jednostek do obozu lojalnego wobec władzy ludowej:

Niebezpieczeństwo działania Zb. Makarewicza polega na frazeologii w której używa określeń pseudo-marksistowskich.

Постъпиха сигнали, че и някои членове на Партията сред писателите изпадат под влияние на врага, разпространяват помежду си тайно разни антипартийни материали, стават глашатаи на вредни теории и настроения и застават на открити антипартийни позиции в борбата на Партията на идеологическия фронт […] повестта на Емил Манов „Недостоверен случай", която е израз на нездравите схващания на тази група писатели и с която се клевети нашата социалистическа действителност […]. Въпреки разяснителната работа на Партията, много от писателите комунисти […] останаха на своите нездрави антипартийни позиции в областта на литературата и нашата борба на идеологическия фронт.

Bułgarscy funkcjonariusze określali krytycznie nastawionych członków partii mianem *обидени комунисти* lub *обидени дейци*, przy czym cała fraza lub sam przymiotnik *обидени* zapisywane były często w cudzysłowie, co dodatkowo podważało autentyczność deklarowanej przez nich postawy:

Тези не са единствените случаи, когато представители на капиталистически легации търсят контакт с „обидени комунисти".

Съвместно с други „обидени" дейци клеветят отговорни партийни и държавни ръководители.

Z kolei bardziej radykalnych krytyków w obrębie środowisk komunistycznych przedstawiano jako renegatów:

[…] ренегатите на комунистическото движение Троцки, Гароди, Фишер, Джилас […].

[…] ренегатите на междунардното комунистическо движение […].

Podsumowując, językowy obraz lojalnej inteligencji w dokumentach służb bezpieczeństwa odzwierciedla ideologiczne oczekiwania władzy wobec elit intelektualnych i artystycznych. Przedstawiciele tej grupy byli opisywani jako postępowi, ideowo zaangażowani, wolni od interesowności i w pełni oddani narodowi i partii. W ten sposób kreowany był obraz lojalności jako postawy nie tylko politycznej, ale także moralnej i emocjonalnej – lojalność wobec władzy była bowiem równoznaczna z lojalnością wobec narodu, prawdy i postępu.

11.2.2. Językowy obraz inteligencji jako wrogiego elementu

Na wstępie warto zaznaczyć, że część zagadnień omawianych w niniejszym podrozdziale częściowo pokrywa się z podrozdziałem *Kategorie zarzutów wobec obiektów inwigilacji – nominacja i charakterystyka językowa*. Nie jest to jednak powtórzenie przypadkowe. O ile tam analiza koncentrowała się na typologii i językowej formie zarzutów, o tyle w tym miejscu te same elementy zostają ujęte jako składniki szerszego językowego obrazu świata funkcjonariuszy SB, w którym inteligencja zostaje trwale skonstruowana jako przeciwnik ideologiczny.

Działaniami operacyjnymi objęta była przede wszystkim inteligencja uważana za wrogą, dlatego to jej obraz najpełniej wyłania się z objętej analizą dokumentacji. W przypadku tzw. inteligencji niepokornej funkcjonariusze posługują się językiem silnie nacechowanym pejoratywnie. Autorka *Zakłamanego słownika* (Dojka 2011) zauważa, że w opisie przeciwnika pracownicy SB stosowali dwie podstawowe strategie: z jednej strony lekceważenie oponenta i pomniejszanie zagrożenia, z drugiej – kreowanie wizerunku przeciwnika jako doskonale zorganizowanego, groźnego i potężnego. W analizowanym materiale pojawiają się przykłady przedstawiania oponenta jako niegroźnego i marginalnego, czego przejawem jest m.in. nazywanie przejawów sprzeciwu *chuligańskimi wybrykami* lub używanie deminutywów w odniesieniu do powstających grup twórców krytycznych wobec władzy:

> Провеждана е целенасочена дейност за разлагане в зародиш на някои групички сред по-младото поколение.

Tego rodzaju ujęcia należą jednak do rzadkości. W obu zbiorach zdecydowanie dominuje druga strategia, polegająca na przedstawianiu środowisk inteligenckich jako przeciwnika **szczególnie niebezpiecznego**:

> […] да реализира своите коварни замисли.

Często spotyka się również informacje sugerujące, że osoby objęte inwigilacją przejawiały wrogość wobec władzy ludowej już **od najmłodszych lat**. Tego rodzaju narracje mają charakter retrospektywny i służą budowaniu obrazu odwiecznego wroga, ukształtowanego w opozycji do państwa i systemu:

> Już jako dziecko miał wrogi stosunek do obecnej rzeczywistości.

> Биел бедните пролетарски деца, тероризирал ги. Доносничел на прогимназиалният директор за думи и дела на децата от прогресивни семейства.

W dokumentach wróg ten jawi się jako **wróg absolutny**, który we krwi ma **nienawiść** do kraju i władzy ludowej. Nie jest on zdolny do jakiejkolwiek zmiany poglądów lub przewartościowania swojej postawy:

[…] верни оръдия на международната реакция и непримирими врагове на народната власт в нашата страна.

[…] действат […] ръководени от своята кръвна омраза към народната власт.

Идейно-политически обектът е деградирал.

Wyszła na jaw niemal patologiczna nienawiść […] do Polskiego Radia i Telewizji.

Niezdolna do żadnych przewartościowań swojej politycznej postawy.

Jednocześnie autorzy dokumentów wskazują na postępującą **degradację** (przede wszystkim polityczną) tych środowisk oraz ich destrukcyjny wpływ na obywateli lojalnych wobec władzy. Wroga inteligencja jest przedstawiana jako grupa zdolna do **demoralizowania**, **destabilizacji** i rozbijania jedności ideologicznej instytucji państwowych:

Należy się liczyć, iż naukowcy reprezentujący bądź sympatyzujący z „opozycją polityczną" w przypadku wyboru do Prezydium PAN będą się starali realizować linię destrukcji oraz prezentować separatystyczne stanowiska.

Wróg opisywany jest ponadto jako **agresywny, okrutny** i **bezwzględny**, działający z pełną **premedytacją** (bułg. *умишлено*) przeciwko własnemu państwu i narodowi. W tekstach pojawiają się drastyczne wizje planowanych aktów przemocy wobec komunistów i przedstawicieli władzy (mordowanie, zabijanie, golenie głów komunistom), które mają wzmacniać obraz przeciwnika jako zagrożenia egzystencjalnego:

Говорил, че те имали списъци на комунистите, които щели да бъдат бесени от тях.

[…] заявява: „[…] На всички комунисти ще бъдат отрязани главите".

Комунистите според него, трябва да бъдат бесени по електрическите стълбове да се кастрират и подлагат на изяждане от гладни пълхове.

Aktorom „kolaborującym" z władzą zamierzają – wzorem lat okupacji – ogolić głowę.

[…] użył słów „należałoby ich powiesić, aby inni nauczyli się odpowiedzialności" […].

Умишлено е спъвал проучвателните работи […] умишлено прави аварии на сондите […] умишлено е криел част.

Przeciwnik nie tylko formułuje brutalne zamiary, lecz także **konsekwentnie** je realizuje. Jego działalność przedstawiana jest jako długofalowa, starannie zaplanowana i poprzedzona analizą nastrojów społecznych oraz procesów zachodzących w środowiskach inteligenckich. W ten sposób budowany jest obraz wroga racjonalnego, systematycznego i niezwykle groźnego:

> Внимателно системно и настойчиво противникът изучава настроенията, процесите и тенденциите в живота и дейността на художествено-творческата и научна интелигенция, в съответсвие с което планира и извършва подривната си идеологическа дейност.

> […] води целенасочената си идеологическа подривна дейност.

Wroga działalność ma charakter permanentny, jest prowadzona **nieustannie**:

> Трети работят във вражеските радиостанции […], които денонощно сипят злостна вражеска пропаганда срещу нашата страна.

> Иначе ние няма да бъдем в състояние да устоим на силния напор, на който ежедневно сме подложени от страна на огромната машина на империализма и неговите всевъзможни помагачи.

Opisywany przeciwnik jawi się nie tylko jako dobrze zorganizowany, lecz również jako **podły** w swoim dążeniu do prowadzenia działalności destrukcyjnej:

> С цялата своя подла агитация те успяват да всяват в колебливите елементи […] страх, неверие, ненавист и умраза към НРБ и строящия се социализъм.

W tekstach, zwłaszcza bułgarskich, silnie akcentowana jest **zdradziecka natura** przeciwnika oraz **brak** jakichkolwiek **ideałów**. W polskich tekstach częściej natomiast eksponuje się **egoizm**:

> Човек без скрупули и идеали – странно, че е член на БЗНС.

> […] тяхната вражеска, противонародна предателска дейност […].

> […] jej oblicze społeczne i obywatelskie to – egoizm.

Autorzy dokumentów konsekwentnie przedstawiają obiekty inwigilacji jako przeciwnika wyjątkowo **przebiegłego**, **podstępnego**, **dwulicowego** i **chytrego**. Wrogość ma charakter maskowany – wróg działa *pod przykryciem*, pozorując

lojalność wobec władzy, prowadząc działalność artystyczną lub naukową bądź demonstrując postawy kompromisowe i ugodowe, które w istocie interpretowane są jako manewr taktyczny:

[…] чуждата агентура и антинародните елементи, минавайки в нелегалност, водят подривната работа много по-финно и конспиративно.

Предпазливо и хитро използуват всеки дребен повод, за да клеветят по адрес на Съветския съюз […].

Вражески настроен, но много умело прикриващ се под формата и маската на отечественофронтовец.

Wyjazd […] rzekomo w celach naukowych jest chytrym wybiegiem z jego strony.

Prowadzą cyniczną grę polityczną.

[…] to człowiek dwulicowy, karierowicz, w gruncie bardzo obcy nam.

Głównym i niezbędnym orężem aparatu bezpieczeństwa w walce z podstępnym, dwulicowym wrogiem jest sieć agenturalna.

[…] niby mimochodem wskazuje sposób walki z władzą metodą ośmieszenia.

W wypowiedziach dwuznaczny.

Wymieniony […] prowadzi aktywną wrogą polityczną działalność, mającą pozornie charakter artystyczny […].

Wymienionym zmianom w taktyce działania „Solidarności" towarzyszą próby manifestowania postawy kompromisowej i ugodowej oraz stwarzania pozorów gotowości do podjęcia rozmów i negocjacji z władzami. Te „ugodowe" postawy są przejawem manewru taktycznego […].

W tekstach, zwłaszcza bułgarskich, często podkreśla się wspomniane wyżej działanie **w ukryciu**, por. *działanie pod przykryciem* / *прикрито* (*прикрит*):

[…] w kręgach twórczych występują jednostki o wrogim nastawieniu, które działając pod przykryciem, prowadzą działalność destabilizującą.

[…] важни сектори, които се оглавяват от опозиционери, които прикрито спъват развитието на физкултурата.

По финно прикрит начин провеждат вражеска пропаганда.

[…] адвокат във Враца, прикрит враг.

Горните и подобни на тях обекти двуличничат, официално се държат като лоялни граждани, а прикрито провеждат враждебно-клеветническа агитация.

[…] много хитър и прикрит човек.

Врагът не е преустановил своята дейност, а напротив – активизирал се е, но е по прикрит и конспиративен.

Nawet powstrzymywanie się od tzw. wrogiej działalności bywa w dokumentach interpretowane jako przejaw szczególnej przebiegłości – strategii wyczekiwania na sprzyjający moment, aby następnie podjąć skoordynowany atak na władzę ludową. Czasowa rezygnacja z otwartej aktywności nie jest zatem odczytywana jako oznaka lojalności, lecz jako element długofalowej taktyki konspiracyjnej:

През последните години […] се отказаха от активна нелегална борба. С цел да „запазят кадрите" си, те преминаха към „легални" форми на борба. Установяват контакти помежду си, привеждат в известност съидейниците си, събират се по „безобидни" поводи, укрепват духа си, взаимно се предпазват от остра вражеска дейност, за да са готови в даден момент бързо да се обединят и действуват организирано срещу народната власт.

Traktuje on obecny stan rzeczy jak przejściowy, i w razie czego dopiero by pokazał prawdziwą twarz.

Z obrazem przeciwnika szczególnie groźnego, perfidnego, okrutnego i doskonale zorganizowanego mamy do czynienia w obu zbiorach, przy czym w dokumentach bułgarskich występuje on zdecydowanie częściej, co znajduje swoje potwierdzenie w liczbie przywoływanych wcześniej przykładów. Funkcjonariusze bułgarscy wykazują bowiem wyraźną skłonność do ujmowania całych środowisk nielojalnej inteligencji jako zła absolutnego, które ma charakter jednolity i szczególnie niebezpieczny.

W obu zbiorach jedną z nieodłącznych cech przeciwnika jest również **materializm**. Osoby inwigilowane przedstawiane są jako pazerni karierowicze, kierujący się wyłącznie interesem osobistym i dążeniem do korzyści majątkowych:

Голям материалист.

Това води до засилване на еснафсвото, алчност към забогатяване и стремеж за отиване на работа на Запад, където смятат, че ще бъдат по-добре оценени и ще получават много пари.

W okresie wydarzeń grudniowo-styczniowych w Szczecinie usilnie kreował się na rzecznika klasy robotniczej wietrząc w tym swój interes.

Typowy materialista, stara się o maksymalne zarobki.

Biernie ustosunkowana do obecnej rzeczywistości, traktująca stronę materialną jako podstawową w życiu człowieka.

Biernie ustosunkowany do obecnej rzeczywistości, typowy karierowicz.

[…] posiadane wieloźródłowe informacje charakteryzowały go jako: lawiranta, wiecowego krzykacza, dorobkiewicza, człowieka gotowego zrobić wszystko dla własnych korzyści […].

Za brudne pieniądze podjęli się nikczemnej roboty przeciwko Polsce.

Aktywność zawodowa wypływa najczęściej z czysto materialnych pobudek.

Materializm ten interpretowany jest przez funkcjonariuszy jako jedna z głównych motywacji części przedstawicieli inteligencji do wyjazdów na Zachód. Wyjazdy zagraniczne postrzegane są nie jako element rozwoju zawodowego czy artystycznego, lecz jako przejaw ideologicznego zepsucia, pogoni za zyskiem i fałszywego uznania:

От данните с които разполагаме е видно, че напоследък под влияние на идеологическата диверсия на противника сред част от творческата и научната интелигенция се очертава тенденция към засилен стремеж за излизания в капиталистическите страни, в основата на който лежи интерсът към материалното облагодетелствуване и желание за „творческа изява” и „признание” на запад.

W podobny sposób oceniani są wyjeżdżający na zagraniczne tournée muzycy, którzy w dokumentach przedstawiani są jako osoby zajmujące się nielegalnym handlem i wykazujące postawy drobnomieszczańskie, sprzeczne z etosem socjalistycznym:

Съобщено ми беше от другарите […], че […] разполагат с доста средства, закупиха гуми за лека кола и стъкла […] и други вещи, стойността на които надминава чувствително онова което получиха отделните другари. Казаха, че такова поведение същите са имали и при другите турнета […]. Др. Димитър Димитров ме уведоми, че Ичко Лазаров с цигари купил вълнен шал на другарката си.

Приятеля на информатора му е казал, че в хотела особено се е занимавал с продажба на сервизи за кафе и чай хориста […]. Същият е посредничил и на други хористи да продават сервизите които са носели на работещите на репетицията на хотела.

Artyści w obu zbiorach są często opisywani jako twórcy **niezrozumiali** dla masowego odbiorcy bądź po prostu **słabi artystycznie**. Ich działalność przedstawiana jest jako oderwana od potrzeb społeczeństва:

> Там те няма какво да покажат – разбираеми за масовия слушател произведения те почти нямат, или ако имат – не желаят да ги показват, срамуват се от тях.

> Нашите композитори пишат в повечето случаи слаба музика, идейно не издържана – разни шумове, които дразнят ухото неприятно.

> Wystawy te usytuowane w nieodpowiednich pomieszczeniach, ponure i monotonne, w treści niezrozumiałe dla przeciętnych odbiorców zostały praktycznie niezauważone przez publiczność.

> Konferansjerkę prowadził Skrzynecki /bełkotał w stylu „piwnicznym"/.

> […] teksty nieokreślonego gatunku, bełkotliwe, mało dowcipne, natomiast napastliwie atakujące ZSRR, Partię, Rząd oraz organa SB.

Lektura zarówno polskich, jak i bułgarskich dokumentów służb bezpieczeństwa nie pozostawia wątpliwości, że funkcjonariusze przede wszystkim **nie rozumieli** inwigilowanych przedstawicieli inteligencji, uważali ich wręcz za **szaleńców**, których zachowanie można wytłumaczyć jedynie chorobą umysłową, por.:

> [Там се среща] „микрогрупа" от объркани интелектуалци.

> Treść i wymowę zaprezentowanego programu można sprowadzić do szaleńczego happeningu, połączonego z obłędnym tańcem.

> To jednak nie są ludzie normalni. Są tak przeintelektualizowani i snobistyczni, inni od wszystkich, że gdyby nagle ktoś normalny wszedł z zewnątrz i przysłuchiwał się ich dowcipom, miałby wrażenie, że jest w szpitalu dla umysłowo chorych.

> Całokształt jego postępowania nosi znamiona braku równowagi psychicznej.

> Daje się również zauważyć u niego pewne zdziwaczenie, a nawet psychiczne odchylenie.

Warto nadmienić, że intelektualiści i artyści bardzo dobrze zdawali sobie sprawę z tego, że władze i służby bezpieczeństwa nie rozumieją ich twórczości, więc świadomie sięgali po bardziej abstrakcyjne środki przekazu, co pozwalało im zachować pewien margines wolności twórczej. Zjawisko to trafnie opisuje Krystyna Zachwatowicz, wspominając działalność Piwnicy pod Baranami:

„Staraliśmy się stworzyć rzeczywistość zupełnie oderwaną od aktualnej i to mogło władze denerwować, bo to była rzeczywistość, której oni nie byli w stanie zrozumieć" (Drużyńska, Jankowski 2006: 25). Konsekwencją takiego podejścia był wybór form awangardowych, które z kolei przez funkcjonariuszy były interpretowane jako naśladownictwo zachodnich tendencji w sztuce i literaturze:

> […] понякога поставят в основа на своята музика естетски и формални принципи на така наречения „западноевропейски авангард".
>
> Пропагандатор на „авангардните" тенденции.

Z analizowanych materiałów wyłania się ponadto obraz inwigilowanego jako próżnego **snoba** o zawyżonym poczuciu własnej wartości, megalomańskich skłonnościach i patologicznych ambicjach. Próżność, narcyzm i maniakalność twórcza stają się w dokumentach istotnymi kategoriami interpretacyjnymi:

> […] подчертават себичност и маниакалноо самочувствие […].
>
> Славолюбив с високо мнение за сабе си – до известна степен е вманиачен.
>
> […] megaloman o przeroście na punkcie własnej wartości i znaczenia.
>
> Wielki snob swojego stylu.
>
> W życiu prywatnym hulaka i snob.
>
> Bardzo inteligentna i zrównoważona, jednak przy tym „pozerka" zadufana w swej wielkości artystycznej.
>
> Nie posiada żadnych istotniejszych osiągnięć warsztatowych. W swojej karierze twórczej ogranicza się do wykreślania linii twierdząc, że jest to arcydzieło dla którego nie potrzebny jest obraz, gdyż ten pozostawiony powinien być wyobraźni widza, odbiorcy dzieła sztuki. Wynika to z patologicznej ambicji, która jest uzewnętrznieniem wewnętrznej fantazji
>
> Megaloman o przeroście na punkcie własnej wartości i znaczenia […]. Roztacza wokół siebie mit wielkości.

Skłonność środowiska, zwłaszcza artystycznego, do próżności nie jest jednak jedynie cechą opisu, lecz bywa również świadomie wykorzystywana w pracy operacyjnej. Funkcjonariusze zdawali sobie sprawę z tego, że jednym ze skutecznych sposobów pozyskiwania lojalności artystów może być oferowanie im prestiżowych wyróżnień, nagród i symbolicznego uznania:

Добре би било по време на гостуването му от 8–28 октомври БОРИС да бъде направен народен артист и награден. По този начин ще бъде засегната най-нежната струна на артиста, който живее в чужбина и се завръща след 20 години.

Duża część środowiska jest w dokumentach przedstawiana jako **nieufna** i **podejrzliwa**, co, zdaniem funkcjonariuszy, znacząco utrudnia dotarcie do niej za pośrednictwem tajnych współpracowników. Postawa ta interpretowana jest jako świadoma strategia samoobrony, prowadząca do samoizolacji i zamknięcia się w wąskim kręgu osób uznawanych za zaufane:

Podejrzewa wszystkich wokół siebie o współpracę z SB.

[…] prezentują wyraźną kontestatorską postawę i izolację […].

Поради присъщата на тези среди голяма мнителност, недоверчивост и подозрителност някои от тях допускат до себе си само свои близки и съидейници, които в болшинството от случаите не са подходящи за използуване от нас.

Według pracowników SB charakterystyczną cechą inteligencji pozostają również **brak wiary w skuteczność panującego ustroju** oraz skłonność do przedstawiania rzeczywistości państw demokracji ludowej w skrajnie negatywnym świetle. W dokumentach podkreśla się wyolbrzymianie problemów wewnętrznych oraz pesymistyczne, często katastroficzne, interpretowanie bieżących wydarzeń. W bułgarskich materiałach operacyjnych w tym kontekście często pojawia się określenie *черногледство:*

Тази дейност е плод на морално-политическото му деградиране, изпаднал в неверие и черногледство, от която позиция извършва вражеска дейност.

[…] w kontekście awarii w Czarnobylu apokaliptycznie ocenił jej skutki […].

Z drugiej strony przedstawicieli inteligencji cechuje **bezkrytyczne podejście do Zachodu**, nazywane przez funkcjonariuszy bułgarskich *чуждопоклонничество.* Postawa ta przejawia się w otwartym zachwycie nad zachodnim stylem życia, kulturą i osiągnięciami cywilizacyjnymi krajów kapitalistycznych:

W rozmowie przejawia się wielki zachwyt dla Francji – Paryża. Imponuje jej tamtejszy styl życia.

Допускани са и отделни прояви на национален нихилизъм и чуждопоклонничество.

[…] възхвалява живота на Запад и е изявил изменнически намерения.

[…] възхвалява американския начин на живот […].

Други злословят срещу народната власт и възхваляват капиталистическия начин на живот.

Zachwyt życiem na Zachodzie jest łączony z **gloryfikacją zachodnich wzorców w nauce i sztuce** z jednoczesnym **odrzucaniem myśli radzieckiej i zasad socrealizmu**. Twórcy przedstawiani są nie tylko jako bezkrytyczni wyznawcy wszystkiego, co zachodnie, lecz także jako bezmyślni naśladowcy tamtejszych negatywnych trendów, określanych jako zdegradowane, przestarzałe, a w zbiorze bułgarskim *упадъчни*:

[…] се стремят да […] пропагандират западноевропейската литература и да се противопоставят на прогресивната и отечественофронтовската.

Открита вражеска дейност са проявили художниците и артистите, които в голямата си част са привърженици на западноевропейското упадъчно изкуство.

[…] разпространяват вражески вицове, възхваляват упадъчните течения в изкуството, на които „принадлежало" бъдещето.

Има отделни изказвания на вражески настроени елементи които говорят и възхваляват културата и изкуството на капиталистическите държави.

Главни форми на врага през този период бяха вражеската агитация, отричане успехите на социалистическото строителство, възхваляване на американската техника и култура, опити за ревизиране на марксическата теория, отричане на социалистическия реализъм в областта на изкуството и литературата […].

Някои преподаватели от висшите учебни заведения не признават преоритета на съветската наука […] умаловажават значението на идеологическите дисциплини.

Изказвал се е, че е време вече да престанем да се учим или подражаваме на съветското изкуство, а да се обърнем на Запад и пускаме модерни неща.

Непрекъснато изтъква западната „култура" и възхвалява живота в Америка.

[…] w środowisku znany jest z poglądów gloryfikujących stosunki społeczne w kk. i ironicznych wypowiedzi na temat osiągnięć Zw. Radzieckiego.

Starsze środowisko naukowe w większości a znaczny odsetek młodszego – zapatrzony jest w Zachód. […]. Wielu, chyba większość, naukowców wyznaje ideę europeizmu, chcą być i czuć się Europejczykami w sensie lansowanej od lat na Zachodzie tej teorii

politycznej. […] Do niedawna dążeniem niemal każdego pracownika naukowego był wyjazd na dłuższy pobyt do USA – obecnie równie atrakcyjnym krajem stała się NRF, nie szczędząca zresztą środków na zręczną propagandę w tym zakresie i oferująca w coraz większym zakresie cenne dewizowo kontrakty i „pobyty badawcze".

Jako przejaw bezkrytycznego powielania wrogich wzorców zachodnich interpretowano sięganie po wspomniane wcześniej awangardowe środki przekazu, które według SB prowadziły do niezrozumiałości twórczości przez szerokie masy. Autorzy tekstów wyraźnie dystansowali się od uznania awangardy za pełnoprawną literaturę lub sztukę. Zwraca uwagę częste zapisywanie w materiałach bułgarskich określeń takich jak *авангард*, *авангарден*, *авангардист* w cudzysłowie, co sygnalizuje ich ironiczne lub delegitymizujące użycie:

Редица произведения на наши „авангардисти" изпълнявани в Загреб, ГФР, Белгия и други бяха хвалени от „авангардни" критици и списания в западна Европа. Това се представя от някои у нас като успех за бълг. музика като се забравя кой те хвали и защо! Едновременно с това „авангардистите" потискат или се отнасят с пренебрежение към качествата или пропагандата дори на най-изтъкнати наши майстори.

W bułgarskich materiałach za przejaw naśladownictwa wzorców zachodnich uznawano również wykorzystywanie muzyki jazzowej i popowej:

Контакта на дейците на изкуството и науката с представители на Запада /у нас и зад граница/ създават условия за западното влияние над тях, което се изразява в подражаване на западната мода, начин на живот, навлизане на джазова и изкълчена музика у нас и др. Това влияние се отразява отрицателно на някои дейци и в тяхната творческа дейност, като се обявяват против социалистическия реализъм.

[…] диското вкара в страната ни най-голям процент „озападняване" на нещата.

[…] у нас дискозаразата е почти в начален стадий […].

Почитателка на английския шлагер и музиката на поп-групите от съвременния хит парад […].

W obu zbiorach podkreśla się także wspomniane wcześniej dążenie twórców i naukowców do prezentowania efektów swojej pracy w krajach kapitalistycznych:

Характерна проява през отчетния период, макар и като изключение, е факта, че някои дейци направиха опит да изнесат свои научни трудове на Запад, с цел публикацията им там.

Tego typu aspiracje tłumaczone są przede wszystkim opisanymi wyżej materializmem i próżnością wrogiej inteligencji, która, według autorów dokumentów, na Zachodzie poszukuje zarówno wzbogacenia, jak i uznania, jednocześnie upokarzając się przed swoimi zachodnimi mocodawcami w celu uzyskania stażu lub stypendium. W materiałach bułgarskich w takich kontekstach pojawia się czasownik *раболепничa*, wskazujący na postrzeganą postawę służalczości:

[…] раболепничат за специализации, стипендии и гостувания в чужбина.

Podkreśleniem podporządkowanego, wręcz niewolniczego statusu wobec Zachodu jest również częste wykorzystywanie w tekstach bułgarskich określenia *господари* w odniesieniu do zagranicznych instytucji i organizacji, z którymi przedstawiciele środowisk naukowych i twórczych nawiązywali kontakty. W polskich tekstach pojawia się jego ekwiwalent *mocodawcy*, jednak nie ma on aż tak wysokiej częstotliwości występowania jak jego bułgarski odpowiednik:

Те се ползват с безрезервната материална и морална помощ на своите англо-американски господари.

[…] неговите империалистически господари.

Гемето обаче изпълнявайки директивите на своите господари-американците […].

Wykorzystanie repatriacji przez P.O.R oraz ich zagr. mocodawców do walki z Demokracją Ludową w Polsce.

Jak wspomniano wcześniej, zarówno w polskich, jak i bułgarskich dokumentach inwigilowana inteligencja bywa często przedstawiana jako szczególnie niebezpieczny przeciwnik. O ile jednak w zbiorze bułgarskim jest to obraz dominujący w przytłaczającej większości materiałów, o tyle w aktach polskich wizerunek ten ulega wyraźnemu zróżnicowaniu. Przeciwnik nie zawsze jawi się tu jako wróg okrutny i przebiegły, lecz bywa opisywany jako człowiek **beztroski**, **zagubiony w rzeczywistości**, a nawet **ujmujący** bądź przeciwnie – jako osoba **niechlujna, apatyczna i ociężała**. Często powraca również wątek panującego w środowisku poczucia beznadziei oraz zatracania poczucia własnej wartości:

[…] doszliśmy do wniosku, że do ewentualnego wykorzystania przez naszą służbę nie nadaje się. Jest to bowiem człowiek mało poważny, rozstrzepany, mimo swojego

wieku brak mu życiowego wyrobienia i doświadczenia. Aczkolwiek jest to sylwetka o ujmującej powierzchowności i wesołym beztroskim usposobieniu.

[…] udzielał w rozmowie ogólnikowych odpowiedzi, sprawiał wrażenie człowieka ociężałego, był niechlujnie ubrany.

W warszawskim środowisku plastycznym panują nastroje bardzo złe. Jest to związane z całkowitym rozpadem poczucia własnej wartości środowiska, przydatności dla kraju. Powszechna jest opinia, że są „dzieckiem niechcianym" w obecnej sytuacji, nikomu niepotrzebnym.

Polskiego inteligenta pracownicy SB widzieli też jako osobę świadomie **kreującą się na ofiarę prześladowań politycznych**:

W gronie bliskich przyjaciół robi z siebie ofiarę polityczną, twierdząc, że za wypowiedzi antyradzieckie nie może zrobić kariery artystycznej.

[…] wytwarzając wokół siebie legendę „męczeństwa politycznego" […].

[…] w sposób nieuzasadniony przedstawia swoją osobę jako cel ataków i szykan ze strony władz partyjnych i administracyjnych, prowokując często wzbudzanie odruchów solidarnościowych wśród rozmówców i słuchaczy […].

Wymieniony uważa się za „ofiarę szykan politycznych" i w takim świetle usiłuje się przedstawić publicznie zyskując w określonych kręgach popularność.

Obraz ten bywa uzupełniany sugestią, że roztaczanie aury prześladowania miało charakter instrumentalny i służyło zapewnieniu sobie możliwości wyjazdu za granicę lub uzyskania pomocy materialnej z zewnątrz. W takim ujęciu nie jest ono interpretowane jako wyraz autentycznego poczucia krzywdy, lecz jako przejaw opisanych wcześniej przebiegłości i materializmu:

[…] tzw. działalność opozycyjna była wykorzystywana przez figuranta do wyrobienia o sobie opinii prześladowanego, aby później zapewnić sobie lepsze warunki materialne za granicą pod szyldem azylu politycznego.

W polskich dokumentach często akcentowana jest także cecha **oportunizmu i konformizmu**, przypisywana zwłaszcza środowiskom naukowym:

[…] przedstawiciele prawicowego oportunizmu […].

Z posiadanego rozpracowania wynika, iż mimo prób przeprowadzonych przez najwyższe czynniki Partii i Rządu w korporacji znajdują się nadal grupy uczonych,

które w ostatnim czasie prezentują konserwatyzm, oportunizm, kosmopolityzm i zawsze wykorzystywały tego typu spotkania do zamanifestowania swojego istnienia i wywarcie wpływu na politykę personalną w Akademii.
Naukowcy, którzy zostali wybrani, a są znani z konformizmu politycznego, będą kontrolowani w ramach sprawy obiektowej „Antyk".

Od momentu powstania NSZZ „Solidarność" obraz polskiej inteligencji w dokumentach SB bywał często łączony z Kościołem Katolickim. Inwigilowani utrzymujący kontakty z duchowieństwem byli zazwyczaj przedstawiani w sposób silnie pejoratywny – jako **fanatycy religijni**, którym zarzucano *religianctwo*:

[…] w postawie politycznej wymienionego stwierdzono negatywne zmiany […] zaczął ujawniać postawę proklerykalną.

Jest to fanatyk religijny.

[…] naukowcy reprezentujący postawę konformizmu politycznego i jawnie współdziałający z klerem katolickim […].

Jak już wspomniano, pracownicy SB mieli skłonność do przedstawiania środowisk objętych obserwacją jako wspólnot ludzi wyjątkowo przebiegłych i działających podstępnie. W tym kontekście często podkreślano także **wysoki poziom inteligencji** inwigilowanych osób, który miał umożliwiać im skuteczne maskowanie rzeczywistych intencji:

Bardzo inteligentny. Odniosłem wrażenie, że sztucznie stwarza wokół siebie mit wiecznie zapracowanego.

Zdarzało się jednak, że negatywne zjawiska przypisywane poszczególnym grupom zawodowym tłumaczono nie ich przebiegłością czy nadmierną inteligencją, lecz przeciwnie – brakiem predyspozycji intelektualnych lub niskim poziomem kultury ogólnej i politycznej, uznawanym za cechę charakterystyczną całego środowiska. Tego rodzaju strategie opisu stosowano przede wszystkim w odniesieniu do artystów:

[…] przeważająca większość plastyków nie ma predyspozycji intelektualnych ani wystarczającej wiedzy polityczno-społecznej, by opracowywać artykuły, programy działania dla środowiska […].

Музикантите са по-податливи на отрицателното влияние, поради по-ниската им политическа и обща култура.

11.2.3. Językowy obraz emigranta

W rozdziale *Kategorie zarzutów wobec obiektów inwigilacji – nominacja i charakterystyka językowa* omówiono już jeden z najczęstszych zarzutów charakterystycznych dla zbioru bułgarskiego – emigrację, konsekwentnie określaną jako zdrada ojczyzny (*измяна на Родината*). Autorzy bułgarskich dokumentów poświęcali wiele uwagi rodakom przebywającym poza granicami kraju, informacje na ich temat dostarczali zarówno funkcjonariusze etatowi działający w państwach zachodnich, jak i tajni współpracownicy rekrutujący się ze środowisk emigracyjnych. Z analizowanych materiałów wyłania się obraz bułgarskiego emigranta jako **zagorzałego wroga** Ludowej Republiki Bułgarii i ustroju socjalistycznego:

> Български емигранти, които са отявлени врагове на нашата власт и комунизма […].

Jednocześnie wróg ten przedstawiany jest jako osoba głęboko **nieszczęśliwa, zdegradowana społecznie i budząca litość**:

> Значителна част от изменниците бяха много жалки – политически непросветени и декласирани типове, лошо облечени и пр.

W raportach i notatkach regularnie powraca motyw **skrajnie trudnej sytuacji materialnej** emigrantów, wynikającej z trwałego bezrobocia, co, według autorów dokumentów, prowadziło do stanów depresyjnych i psychicznego załamania:

> […] много малко от изменниците работят, а останалите са безработни и като такива получават по 500–600 франка на седмица, но когато се провинят или неслушат шефовете си, не им се плаща нищо и са принудени да вършат различни мошеничества за да живеят.

> […] посъветва […] да не остават в никакъв случай на Запад, защото там щели да умрат от глад и че по-хубаво от Родината нямало.

> Неотдавна изменилия лекар […] е изпаднал в депресия и носталгия по Родината. Сам каза пред агент […] че се намира в лагер, без работа и без средства, обяснил му, че втори път не можел да дойде на концерт, тъй като нямал никакви средства даже да си купи билет за трамвая.

Agenci szczegółowo opisywali również wyjątkowo **złe warunki bytowe** osób, które zdecydowały się na opuszczenie kraju:

В това общежитие са настанени около 100 изменника, които спят по 2 души на легло, завиват се с по едно одеяло […]. Почти всички изменници настанени в тези общежития са без работа, очакват на помощта на ИРО, която се състои от половин хляб и една фасул чорба дневно. Измен. на род. са принудени да търсят каквато и да е работа, но не намират такава и ако намерят, то е само за няколко дни.

Najczęściej jednak podkreślanym elementem obrazu emigranta jest **ogromna tęsknota** za ojczyzną:

Повече от останалите изменници са обхванати от носталгия и много от тях са се размекнали и искат да се завърнат в България […].

[…] след концерта им домъчняло за България.

[…] били измъчвани от непрекъсната носталгия по Родината.

Typowy dla bułgarskich dokumentów SB obraz emigranta, nazywanego konsekwentnie zdrajcą ojczyzny, ukazuje zatem osobę, która nie odnalazła się na Zachodzie, żyje w skrajnie trudnych warunkach, nie jest w stanie zaspokoić podstawowych potrzeb materialnych i jest trapiona niekończącą się nostalgią i tęsknotą. Autorzy dokumentów podkreślają przy tym, że emigranci żałują swojej decyzji, a ich największym marzeniem jest powrót do Bułgarii:

На концерта присъствува и […], който преди няколко години като певец в Народната опера измени на Родината. През първата част на концерта той бе много неспокоен, плачеше, а по време на почивката с него проведохме кратък разговор във фоайето на залата. Със сълзи на очи той заяви, че преди измяната му не е вярвал в пропагандата, която е слушал за режима в лагерите на Запад. Но той имал възможност на собствен гръб да изпита режима в тези лагери, където е бил около 8 месеца. В началото като мияч на чинии, след това като куриер с колело, като масажист и пр. Каза, че въпреки всичко той ще си остане българин и милее за Родината си. Рано или късно щял да се върне в България, па ако ще и да бъде съден.

W polskich tekstach również pojawiają się informacje o budzącym litość losie emigrantów:

Wg posiadanych przez niego informacji w/wym. nie mając środków na utrzymanie poniewierają się po Paryżu szukając pracy dorywczej. Waniek miał nawet być zatrzymany za podjęcie pracy bez posiadania karty pracy, co jest niezbędne w przypadku obcokrajowców.

Informacje te jednak są bardzo rzadkie. Polskie służby niewątpliwie interesowały się środowiskami emigracyjnymi, o czym świadczy chociażby obszerna dokumentacja dotycząca paryskiej „Kultury". Nie było to jednak zjawisko ani tak masowe, ani tak jednoznacznie stygmatyzujące, jak w przypadku Bułgarii.

11.3. Zmiana językowego obrazu tych samych osób

Dokładna analiza dokumentów pozwala zauważyć, że językowy obraz tych samych osób ulegał istotnym zmianom w zależności od stopnia ich zaangażowania we współpracę z organami bezpieczeństwa. Przykładowo osoba typowana na tajnego współpracownika na etapie rozważania jej kandydatury była najczęściej przedstawiana w sposób jednoznacznie pozytywny, a szczególny nacisk kładziono na jej inteligencję:

> […] udzielił na powyższe pytania odpowiedzi w sposób bardzo obszerny, szczegółowy i znamionujący dużą inteligencję.

Po odmowie współpracy obraz tej samej osoby ulegał diametralnej zmianie. Była ona wówczas opisywana wyłącznie negatywnie, jako jednostka niedojrzała społecznie i politycznie:

> […] należy stwierdzić, że jest to malkontent, człowiek, któremu się jeśli nie wszystko, to niewiele podoba w Polsce; ograniczony politycznie, a raczej zdecydowanie negatywnie ustosunkowany do obecnej rzeczywistości.

Zmianom ulegał również obraz tajnego współpracownika w trakcie współpracy z SB oraz po jej zakończeniu. W okresie aktywnej współpracy opisywano go jako osobę o pożądanych cechach ideologicznych i osobowościowych:

> Posiada predyspozycje do pracy w organach SB. Wykazuje jeszcze pewne braki w zakresie umiejętności dokumentowania. Posiada krystaliczny światopogląd materialistyczny, jest koleżeński, skromny, o umiejętnościach prawidłowego kształtowania stosunków międzyludzkich […]. W/w zasługuje na mianowanie go pracownikiem stałym.

Po rezygnacji z pracy w SB ta sama osoba była opisywana w sposób wyraźnie zdeprecjonujący

> […] pracownik przeciętny, który nie przeszedł jeszcze przeszkolenia resortowego.

Dokumenty ukazują również przypadki inwigilowanych, których obraz ulegał istotnej poprawie po podjęciu współpracy z organami bezpieczeństwa.

Niekiedy pojawia się wręcz motyw wdzięczności za daną szansę naprawienia wcześniejszych błędów:

> Целта на организацията е била да се събират само мъже в домовете на членовете, като на сбирките си разказват вицове против народната власт, изнасят се политически доклади с реакционно съдържание […]. За да се пресече дейността на групиралите се врагове, ГАР „Пирати" бе реализирана. Сарафанов и още двама обекти се предават на съд, двама се вербоват, а останалите се филтрираха. Получи се положителен ефект всред близките и самите обекти на филтрация и вербованите. Същите сега се изказват със задоволство от положителното отношение към тях и великодушието на народната власт.

Wcześniej wspomniano, że obraz inwigilowanego jako wroga absolutnego, pozbawionego szans na poprawę mocniej kształtuje się w zbiorze bułgarskim. Warto jednak podkreślić, że również w tym materiale częściej pojawia się obraz wroga nawróconego – osoby, która decyduje się na współpracę z organami SB bądź zmienia swoje postawy i zaczyna funkcjonować zgodnie z oczekiwaniami władzy ludowej. Zmiana językowego obrazu takich osób jest najczęściej odnotowywana w sprawozdaniach, a sam proces transformacji opisywany jest metaforycznie jako *отрезвяване* 'trzeźwienie' i przedstawiany jako bezpośredni efekt pracy operacyjnej organów bezpieczeństwa:

> Трябва да отбележим, като положително явление, че се констатира масово преориентиране на обектите в положителен смисъл. Правят положителни изказвания на публични места, изнасят лекции, беседи и изявления възхвалявайки социалистическия реализъм, мероприятията на народната власт и др.

> Трябва да се спомни обаче и за известна категория лица от средите на вражеската интелигенция които започват да стават на патриотични позиции и да виждат положителното, да напущат своя погрешен път, да се изказват положително и признават нашите голями успехи. Много характерен пример в това отношение е позицията, която заема в последно време академик […] – наш обекта ЛАР, който напоследък по различни поводи прави известни положителни изказвания и непринудено хвали постиженията на съветската наука.

> Сходен е случая с обекта […], в който след измяната на синът му, настъпи едно чувствително отрезвяване което се изразява в осъждане на постъпъка на синът си, в искане последният отново да се завърне в страната, даже същият обект е изявил искреното желание да се срещне с хора от ДС.

> Впоследствие някои от тях признаха грешките си, а други с поведението и творчеството си показаха, че са били заблудени.

Przedstawione w niniejszym rozdziale najbardziej rozpowszechnione cechy przypisywane inwigilowanej inteligencji rzadko występowały w izolacji. Najczęściej językowy obraz obiektów konstruowany był jako konglomerat wielu negatywnie wartościowanych właściwości. Przykładowo środowisko muzyków w poniższym fragmencie zostało przedstawione jednocześnie jako niemoralne, materialistyczne, hołdujące zachodnim wzorcom oraz dążące do wyjazdów do krajów kapitalistycznych:

> Макар и незначителен брой артисти и музиканти допускат редица отрицателни прояви. Най-разпространените отрицателни прояви сред тези среди са морална разпуснатост, трансфер на валута, незаконна търговия и дребни мошеничества. Увличат се по западна мода, стремят се да отидат в Западен Берлин, ГФР и др. капиталистически страни.

11.4. Językowy obraz wyłaniający się z analizy materiałów kompromitujących

Językowy obraz inwigilowanej inteligencji byłby niepełny bez uwzględnienia informacji zawartych w tzw. kompromatach, czyli materiałach kompromitujących. Warto w tym miejscu przypomnieć specyfikę i wagę znaczeniową tych materiałów w pracy operacyjnej, omówioną wcześniej w rozdziale *Nominacja form działań operacyjnych*. Analiza materiałów archiwalnych pozwala szybko zauważyć, że wyjątkowo dużo miejsca zajmują w nich opisy moralności inwigilowanych intelektualistów, artystów i innych przedstawicieli środowisk inteligenckich. Z dokumentów szkoleniowych dla funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa wynika ponadto, że byli oni szczególnie wyczuleni na wszelkie przejawy zachowań uznawanych za niemoralne, które skrupulatnie odnotowywano. Materiały te miały istotną wartość operacyjną, ponieważ mogły zostać wykorzystane podczas prób nakłonienia osoby inwigilowanej do współpracy. W wewnętrznych raportach pojawiają się jednoznaczne zalecenia tego typu:

> Należy zwracać uwagę na informację dot. faktów ich obciążających i kompromitujących, z uwzględnieniem materialnych zainteresowań.

> Във връзка с това, считаме за целесъобразно да се помолят братските органи за сигурност, ако разполагат с компрометиращи и други данни за участниците в срещата, […] да ни информират своевременно.

Dokładniejsza analiza pozwala doprecyzować, jaka sfera życia inwigilowanych szczególnie interesowała organa bezpieczeństwa. W dokumentach wyraźnie wskazuje się na potrzebę gromadzenia informacji dotyczących **cech osobowości, życia intymnego** oraz **sytuacji materialnej**:

Należy natychmiast przeprowadzić wywiad pełen odnośnie obyw. […]. W przeprowadzonym wywiadzie należy uwzględnić: […] nałogi, wady i zalety, oraz strona moralna i materialna.

Не разполагаме с необходимите данни, като лични качества, интимен живот, фотографии, за интересуващите ни лица, които могат да бъдат използвани.

Podkreślano przy tym, że informacje te nie mogą mieć charakteru ogólnodostępnego, gdyż wówczas tracą swoją użyteczność operacyjną i nie mogą być wykorzystane jako podstawa werbunku:

Компроматериал, който е станал известен на обществеността не бива да се използува от органите на ДС за вербовка на агенти.

W praktyce informacje wykorzystywane jako kompromitujące dotyczyły przede wszystkim **sfery obyczajowej**, określanej przez funkcjonariuszy jako *postawa etyczno-moralna*:

Обгражда се с врагове и води разпуснат живот.

Od dłuższego czasu prowadzi niemoralny tryb życia […].

W zbiorze bułgarskim w tego typu kontekstach pojawiają się charakterystyczne, szablonowe sformułowania *морално битово разложение* i *морално-битова разпуснатост:*

[…] както политическо така и морално битово разложение.

Wśród formułowanych przez funkcjonariuszy informacji kompromitujących dominowały treści odnoszące się do **problemów alkoholowych** oraz **sfery życia intymnego**. Należy jednak zauważyć, że ogólne wzmianki o nadużywaniu alkoholu w tekstach bułgarskich pojawiają się stosunkowo rzadko:

Мнозина лица от персонала са се отдали на пиянство.

W dokumentach polskich natomiast jest to najczęściej spotykana informacja o charakterze kompromitującym. Wzmianki o nadużyciach alkoholowych pojawiają się zarówno w dokumentach pisanych z zachowaniem stylu urzędowego (*spożywali dużo alkoholu / nadmierne ilości alkoholu*), jak i w raportach opartych o idiolekt agenta z wykorzystaniem leksyki potocznej i idiomów:

Słabą stronę stanowi skłonność do używania większej ilości alkoholu, nie pominie żadnej okazji która by nadarzyła na drodze do wypicia.

W dniu wczorajszym urządzona została libacja.

W teatrze mają miejsce częste libacje alkoholowe z udziałem dyr. […].

Podczas wyjazdów w teren upija się i robi awantury.

Odrębną kategorię stanowią informacje dotyczące negatywnych zachowań inwigilowanych pod wpływem alkoholu. Motyw ten pojawia się bardzo często w obu zbiorach:

След 9.IX.1944 остава безпартиен с враждебно отношение към народната власт, което изразява открито, особено когато се напие.

В пияно състояние злослови по адрес на СССР […] освен враженските изказвания, които прави в пияно състояние, друга престъпна дейност обектът няма.

[…] след като са пийнали е казал […].

[…] podejrzany o ujemne wyrażanie się o osobie Marszałka Polski Michale Roli-Zymierskim i gen. Berlingu. Fakt ten miał zaistnieć w restauracji podczas spożywania przez niego wspólnie z innymi mężczyznami większej ilości alkoholu.

Ma skłonność do nadużywania alkoholu a pod jego wpływem nie kontroluje swojego zachowania się.

W stanie podchmielonym wypowiadał się, że posiada pistolet przywieziony z Anglii.

[…] pili ostro za kulisami, w miarę trwania programu byli coraz śmielsi, bo coraz bardziej wstawieni. W związku z tym pozwolili sobie na parę wyskoków […].

Czujnej obserwacji podlegało również życie intymne i szeroko rozumiana moralność obyczajowa. O ile polscy funkcjonariusze koncentrowali się głównie na faktach z życia seksualnego, o tyle bułgarscy notowali także uznawane za niestosowne elementy wyglądu, zachowania czy nawet tańca. W polskim materiale, podobnie jak w przypadku alkoholu, często wykorzystywano język potoczny:

[…] връзка на френски дипломат и любовница на арабски принц, възнамерява да измени на Родината и да разкаже по „Свободна Европа", истината за нашата страна.

В дискотеката […] е танцувала модерни танци в неприличен външен вид. В последствие горепосочените хора посетили дома на […] и там са започнали оргий, уронващи моралния облик на българския гражданин.

Utrzymuje ścisły kontakt z pracownicą redakcji z ob. Przytulską z którą także utrzymuje stosunki seksualne pomimo, że posiada na utrzymaniu żonę i dziecko. Niemoralny tryb życia w/w w dużym stopniu wpływa do spadku jego aktywności politycznej i zawodowej.

[…] był kierownikiem bursy, który to w tym czasie utrzymywał bliższe znajomości ze sprzątaczka, gdzie sprowadzał ją w nocy do siebie, gdzie wpływało to demoralizująco na młodzież.

[…] osoba przystojna z pewną skłonnością do przygód erotycznych.

Ma żonę i dziecko. Ponadto ma nieślubne dziecko z kochanką.

Utrzymywał bliskie kontakty z […] z którą zastała go jego żona w sytuacji niedwuznacznej.

[…] obłapywał po kontach dziewczyny […].

Mizdrzyli się do siebie w sposób wprost niesmaczny.

W dokumentach pojawiają się również informacje łączące obie wspomniane sfery:

Ma dwie wady: kobiety i alkohol.

Znacznie rzadziej odnotowywano inne informacje, takie jak na przykład skłonność do nadużyć lub rozrzutności:

W zakresie materialnego zainteresowania skłonny do nadużyć lub wykorzystania stanowiska.

Jest rozrzutna, nie potrafi zaradzić, lubi bawić się tracąc pieniądze bez zastanowienia się.

Analiza materiałów kompromitujących ujawnia obraz inwigilowanej inteligencji jako grupy podatnej na „moralne upadki". Informacje o życiu intymnym, nadużywaniu alkoholu, a także wszelkich zachowaniach uznanych za niestosowne stanowiły główną oś narracyjną wielu dokumentów. Co istotne, nie pełniły one jedynie funkcji informacyjnej, lecz stanowiły zasób operacyjny, który mógł być wykorzystany jako narzędzie nacisku i szantażu w procesie werbunku. Jednocześnie już sama ich forma językowa sugeruje obecność trwałego wzorca opisu kompromitacji, opartego na powtarzalnych, szablonowych frazach i kliszach takich jak *морально-битово разложение* i *морално-битова разпуснатост.*

11.5. Swój i wróg na arenie międzynarodowej

Na marginesie rozważań dotyczących językowego obrazu świata wyłaniającego się z analizowanych dokumentów warto zauważyć, że materiał archiwalny pozwala również na rekonstrukcję językowego obrazu „swojego" i „wroga" w wymiarze międzynarodowym. Szczególnie bogaty materiał w tym zakresie dostarczają dokumenty bułgarskie, których autorzy znacznie częściej niż polscy funkcjonariusze odwołują się do szerokiego, globalnego kontekstu politycznego i ideologicznego. W dokumentach polskich odniesienia do sytuacji międzynarodowej są liczniejsze do połowy lat pięćdziesiątych, kiedy język tekstów silniej nosił cechy propagandowe. W późniejszym okresie kontekst ten pojawia się znacznie rzadziej.

„Swoim" jest oczywiście blok wschodni, na czele ze Związkiem Radzieckim. Jest to świat przedstawiany jako przyjazny, zjednoczony, tworzący wspólnotę, a nawet swoistą rodzinę, o czym świadczy częste użycie form *towarzysz / другар* oraz metaforycznych określeń typu *braterski / братски*:

[…] другарите от СССР, Полша, ГДР, ЧССР.

[…] towarzysze radzieccy […].

За работата ни с братските органи […].

Szczególnie mocno akcentowana jest bliskość z krajami socjalistycznymi, a przede wszystkim ze Związkiem Radzieckim:

[…] руската и съветска класика е най-близо до душевността на българина, най-плътно откликва на естетическите му потребности.

Zgodnie z zasadami języka propagandy blok wschodni przedstawiany jest jako orędownik pokoju i stabilizacji międzynarodowej:

[…] миролюбиви и външнополитически ходове на СССР и другите социалистически страни […].

Популяризиране на нашата миролюбива политика, миролюбивата политика на социалистическия лагер.

Związek Radziecki jawi się jako niekwestionowane centrum świata postępowego:

[…] СССР като ръководител и авангард на световния революционен процес […].

Ние сме уверени, че ще дойде време когато този Център, чието седалище виждаме столицата на Великия Съветски Съюз – Москва, ще стане една необходимост, една реалност.

Również zgodnie z zasadami języka propagandy, opisowi ZSRR towarzyszy konsekwentne stosowanie stopnia najwyższego oraz epitetów wzmacniających obraz wielkości, potęgi i moralnej wyższości:

[…] огромните успехи на съветската техника […].

[…] огромните достижения на Съветския Съюз и на социалистическите страни […].

[…] стана Главен диригент на най-културния град на Света – Ленинград.

Siły imperialistyczne zostały wyparte z ich pozycji w krajach wyzwolonych przez bohaterską Armię Czerwoną.

Cechy te często współwystępują, wzmacniając idealizowany obraz Związku Radzieckiego i całego bloku wschodniego:

Правилната миролюбива политика провеждана от нашата страна и социалистическия лагер начело със Съветския Съюз, голямите успехи които ние постигнахме в социалистическото изграждане на нашата родина във всички области на живота, огромните достижения на Съветския Съюз и на социалистическите страни като цяло.

W dokumentach bułgarskich nie pojawiają się otwarte głosy krytyczne wobec ZSRR, a ewentualne różnice opinii formułowane są w sposób silnie eufemistyczny:

Мнението на нашите писатели е, че тези съветски колеги „нещо са пообъркали понятията".

W polskich dokumentach z późniejszego okresu można natomiast odnaleźć wypowiedzi o charakterze bardziej krytycznym, np. dotyczące ograniczeń w dostępie do archiwaliów:

Najważniejsze źródła historii Polski w tym z okresu historii najnowszej znajdują się w ZSRR, Francji, RFN oraz Anglii. Najtrudniejszy dostęp do tych źródeł jest w Związku Radzieckim. Wszelkie próby interwencji, zmierzającej do złagodzenia klauzul, nie dały rezultatów. […] Do dziś nie rewindykowano wielu materiałów archiwalnych stanowiących własność Polski przedwrześniowej, a znajdujących się

we wrześniu 1939 r. na terenach na wschód od Bugu. Dostęp do tych materiałów jest też b. trudny.

Językowy obraz kapitalistycznego Zachodu kształtowany jest wokół pojęć takich jak *agresja* i *dążenie do wojny*:

Усилено се подготвят за нова световна война.

Агресивната същност […].

Агресивния пакт НАТО […].

Agresorowie imperialistyczni […].

Centrum wrogiego świata stanowią Stany Zjednoczone:

Разобличаване на военно-стратегическите концепции, доктрини, планове, замисли и действия на главния противник – САЩ […].

USA, jako główny przeciwnik, charakteryzowane są nie tylko przez agresję, lecz także przez imperializm i dążenie do dominacji:

Агресивният външнополитически курс на Вашингтон заплашва света с ядрена катастрофа. […] дискредитиране и сриване на агресивните империалистически планове на САЩ и НАТО срещу социалистическите страни […].

Stany Zjednoczone przedstawiane są ponadto jako kraj neokolonialny, okupujący Republikę Federalną Niemiec:

Неоколониалистическата същност […].

[…] американските окупационни войски в гр. Гермерсхайм – Западна Германия.

[…] американските окупационни войски в Западна Германия […].

Zachód jawi się również jako świat podstępny, dążący do zahamowania rozwoju krajów socjalistycznych oraz demoralizacji ich elit, m.in. poprzez programy stypendialne:

Засилва се подривната дейност на империалистическите държави. Използвайки всички средства те се стремят да спрат или да забавят нашето развитие.

Противниковите служби използуват създадените добри условия за оказване на активно идеологическо въздействие, целящо разлагане на елитната българска интелигенция и събиране на интересуваща ги информация.

Jednocześnie Zachód bywa przedstawiany jako cywilizacyjnie i naukowo zacofany:

От друга страна, практиката показва, че докладите на западните учени са на ниско научно ниво, съдържат остарели и отдавна известни данни и резултати от минала дейност.

O ile blok socjalistyczny konstruowany jest jako przestrzeń pokoju i postępu, o tyle Zachód opisywany jest jako agresywny, wrogi i przepełniony nienawiścią wobec krajów socjalistycznych:

С голяма злост и ненавист /вероятно задължително условие за определени западни автори […].

W dokumentach bułgarskich obraz Zachodu bywa skrajnie zdehumanizowany, przedstawiany niemal jako czyste zło – siła destrukcyjna (*античовешкия му арсенал*). Resortowi autorzy powołują się nawet na rzekome dokumenty CIA, w których wprost mówi się o celowym sianiu zła i zniszczenia:

Колкото до т.н. „десидентско движение" в социалистическите страни, в документ на ЦРУ се казва направо: „С помощта на пропагандата ние можем да сеем зло в социалистическото общество […]. Трябват специални сили, които да могат да изпълняват нашата задача за разрушаване на социалистическо общество". Именно с такава цел противникът се насочва към нашата интелигенция, стреми се да я откъсне и противопостави на градивната партийна политика, да създаде и организира „дисидентско движение", да инспирира настроения и прояви на национален нихилизъм, антисъветизъм и чуждопоклонничество. А за постигането на тази цел, са пуснати в ход всички средства от античовешкия му арсенал.

Analiza materiału archiwalnego wyraźnie ukazuje binarny podział świata na arenie międzynarodowej: idealizowany, pokojowy i postępowy blok socjalistyczny zostaje przeciwstawiony agresywnemu, imperialistycznemu i moralnie zdegenerowanemu Zachodowi. Podział ten ma charakter konsekwentny, silnie schematyczny i stanowi integralny element języka operacyjnego.

12. STRUKTURA I GATUNKI DOKUMENTÓW OPERACYJNYCH SB

Pracując z tzw. teczkami służb bezpieczeństwa, badacz ma do czynienia z resortowymi dokumentami posiadającymi określoną makro- i mikrostrukturę, charakteryzującymi się, jak przystało na oficjalne dokumenty, sztywną kompozycją i wysokim stopniem formuliczności. Prowadzeniu dokumentacji operacyjnej poświęcano wiele uwagi w materiałach szkoleniowych. Przykładowo, Artur Radomski i Henryk Opiński w wydanym w 1971 roku przez Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW opracowaniu *Praca z tajnymi współpracownikami* piszą, że dokumentacja operacyjna „stanowi szczególną formę rejestrowania, utrwalania wszystkich czynności, sposobów działania pracownika operacyjnego i tajnego współpracownika oraz osiąganych rezultatów" (Radomski, Opiński 1971: 142). Inni autorzy z tego samego departamentu w pracy z 1984 roku pt. *Organizacja pracy tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa* zaznaczają, że „ważnym czynnikiem skutecznej kontroli sieci tajnych współpracowników jest należycie prowadzona dokumentacja operacyjna. Każde nasze przedsięwzięcie mające na celu skontrolowanie tajnego współpracownika musi znaleźć swoje odbicie w dokumentach teczki personalnej" (Barański, Kalita 1984: 40).

Resortowe instrukcje narzucały sztywne wzory prowadzenia dokumentacji, których należało bezwzględnie przestrzegać (por. wytyczne w *Instrukcji dot. systemu pracy informacyjnej w Departamencie III i jego wydziałach terenowych* załącznik 4 do niniejszego opracowania). Podkreślano, że dokumentacja powinna być przejrzysta, a do akt powinny trafiać jedynie informacje posiadające wartość operacyjną (Musiał 2020: 79). Analogiczne zalecenia odnajdujemy w bułgarskiej instrukcji z 1978 roku poświęconej sprawozdawczości, w której autorzy wskazują na konieczność prowadzenia dokumentacji według ściśle określonych, jednolitych zasad oraz akcentują jej znaczenie w pracy operacyjnej:

> Оперативният отчет е съсредоточаване, регистриране, систематизиране и класифициране в определени териториални предели по строго установени единни правила. […] Оперативният отчет е едно от важните средства на оперативната работа на органите на Държавна сигурност. […] Всички документи прилагани към делата по опертивния отчет, трябва да бъдат правилно оформени и подписани от съответно длъжностно лице, като се посочва неговата длъжност, звание, фамилия и датата на съставяне на документа.

Z całą pewnością przy ustalaniu wzorców dla poszczególnych typów dokumentów korzystano z doświadczeń radzieckiego KGB, co bezpośrednio potwierdzają autorzy bułgarskich instrukcji i wytycznych:

> Положението е изготвено със съдействието на ръководството на Комитета на Държавната безопасност на СССР.

O tym, że dokumenty te wzorowano na radzieckich rozwiązaniach, świadczy również struktura teczek. Jako przykład można przywołać teczkę personalną tajnego współpracownika, w której gromadzono dokumenty charakteryzujące TW oraz opisywano jego relacje z funkcjonariuszem prowadzącym (Musiał 2020: 155–156). Teczki z obu krajów są do siebie na tyle podobne, że trudno oprzeć się wrażeniu, iż powstały na podstawie wspólnego wzorca. Dla przykładu, polska *teczka personalna tajnego współpracownika* z lat siedemdziesiątych i jej bułgarski odpowiednik *лично дело на ськретен сътрудник* z tego samego okresu są niemal identyczne, szczególnie w swojej pierwszej części. Potwierdzają to tytuły początkowych kart, por.:

1.
pol. *Spis zawartości teczki*, zawiera tabelę z kolumnami: *L.p. – TREŚĆ – N str. – Uwagi;*
bułg. *ОПИС на документите находящи се в дело № … на лицето …*, zawiera tabelę z kolumnami: *№ по ред – НАЗВАНИЕ НА ДОКУМЕНТИТЕ – На кой лист – Забележка.*

Karta ta w obu krajach niewątpliwie nawiązywała do wzoru radzieckiego, co udało się potwierdzić dzięki oryginalnej, czystej (niewypełnionej) teczce KGB wystawionej na sprzedaż na jednym z portali aukcyjnych. Zamieszczone w opisie aukcji zdjęcie tej karty pozwoliło na porównanie jej z polskim i bułgarskim odpowiednikiem, por.:

ros. *ОПИСЬ ДОКУМЕНТОВ*, zawiera tabelę z kolumnami: *№ п/н – наименование документов – к-во листов – подпись оперативного работника.*
2.
pol. *Karta kontrolna* zawiera tabelę z kolumnami*: L.p. – Stopień, nazwisko i imię – Stanowisko służbowe i nazwa jedn. oper. – Data – Uwagi*
bułg. *КОНТРОЛЕН ЛИСТ* zawiera tabelę z kolumnami: *ДАТА (на вземането; на връщането) – ДАННИ ЗА СЛУЖИТЕЛ ПОЛЗВАЛ ДЕЛОТО (звание; име, презиме и фамилия; длъжност; поделение; подпис*)
3.
pol. *WNIOSEK o opracowanie kandydata na tajnego współpracownika*
bułg. *ПОСТАНОВЛЕНИЕ за откриване на р/ка.*

Oba dokumenty zawierały również *charakterystykę* tajnego współpracownika oraz późniejsze *okresowe charakterystyki*, w których należało uwzględnić m.in. „postawy i przekonania (postawa polityczna, ideowość i zaangażowanie), zdolności do wykonywania zadań (inteligencja, kwalifikacje zawodowe, umiejętności), cechy charakteru (stosunek do pracy, do samego siebie, do innych ludzi); zainteresowania i zamiłowania; motywacja działań i zachowań; stopień odporności na trudności i niepowodzenia; wpływy środowiskowe [...] istniejące aktualnie, obiektywne możliwości tajnego współpracownika w realizacji zadań oraz ocenę jego wyników działalności" (Radomski, Opiński 1971: 146–147). Ponadto teczka zawierała *zobowiązanie* / *декларация за съгласие*, w którym zwerbowany deklarował zachowanie w tajemnicy treści rozmów przeprowadzonych z nim przez funkcjonariuszy służby bezpieczeństwa oraz podejmował współpracę z SB w wykrywaniu wrogów władzy ludowej. W dokumencie tym określano również formę przekazywania informacji. Nowo zwerbowany zobowiązywał się do przekazywania wyłącznie informacji prawdziwych oraz do zachowania w ścisłej tajemnicy samego faktu współpracy ze służbą bezpieczeństwa. W zobowiązaniu podawano także pseudonim, którym tajny współpracownik miał się podpisywać. Choć dokument ten był teoretycznie integralną częścią teczki, w praktyce często rezygnowano z jego sporządzenia na rzecz deklaracji ustnej.

W dalszej części obie teczki zawierały całość zgromadzonej dokumentacji, której podstawę stanowiły regularnie sporządzane informacje, notatki oraz pokwitowania:

informacja, notatka służbowa, arkusz wypłat i świadczeń
справка, информация, сведение, справка за изразходваните суми

W obu dokumentach znajdowały się również *arkusze kontroli* / *контролен лист*. Różnica polegała jednak na tym, że w polskiej teczce umieszczano okresowe *arkusze kontroli tajnego współpracownika*, natomiast w bułgarskiej do każdej *informacji* dołączano *контролен лист на информационен материал*, który – poza datą i danymi identyfikującymi – zawierał rozbudowany zestaw rubryk, takich jak: *степен на срочност, инициатива на придобиване, получена от…, първоизточник, вид на документа, оценка, съдържание, секретност, актуалност, конкретност, своевременност, материала е използуван (за какво), къде е изпратен, къде се намира, искане към информационния отдел.*

W różnych okresach funkcjonowania służb teczki zawierały także inne karty i zestawienia, m.in.:

Списък на оперативните работниците водили и запознали се с разработката;

Списък на лицата протичащи по дело № ... на ... ;

Справка за движението на лицето;

Wykaz funkcjonariuszy, którzy utrzymywali łączność z tajnymi współpracownikami;

Wykaz l.k. w których był przyjmowany tajny współpracownik;

Wykaz i podpisy osób prowadzących sprawę – teczkę oraz osób, które zapoznały się z materiałami.

Podobny w obu zbiorach był również sposób dokumentowania działań prowadzonych w ramach spraw operacyjnych. Układ akt miał zazwyczaj charakter dwuczęściowy. Pierwsza część zawierała dokumenty o charakterze wprowadzającym i planistycznym: *wniosek o wszczęcie sprawy* (*предложение за откриване на делото*), *kwestionariusz osoby rozpracowywanej* (*справка*), *wykaz wykorzystywanych osobowych źródeł informacji* (*списък на секретните сътрудници, които са работили по делото*), *spis kontaktów figuranta* (*списък на връзките, представляващи оперативен интерес*), *okresowe analizy* (*аналитични справки*) i *plany operacyjne* (*планове за работата по делото*), *listę osób, które zapoznały się z materiałami sprawy* (*списък на служителите запознали се с делото*) oraz *wniosek o zakończenie bądź zaniechanie sprawy* (*предложение за приключване или прекратяване на делото*). Część druga zawierała dokumentację właściwą, obejmującą donosy, raporty, materiały z podsłuchu wraz z ich analizą oraz inne dowody świadczące o wrogiej działalności (np. kopie publikacji), a także korespondencję dotyczącą danej sprawy.

Niniejsze opracowanie opiera się przede wszystkim na analizie spraw obiektowych, dlatego zasadne wydaje się bliższe przyjrzenie się sprawozdawczości właśnie tego typu spraw. Analizowane sprawy obiektowe w obu krajach były dokumentowane w teczkach składających się z czterech części. Ich zawartość różniła się jednak nieco w przypadku PRL i Bułgarii.

Część pierwszą bułgarskiej teczki stanowiły materiały podstawowe (*ръководни материали*), co jedynie częściowo odpowiadało zawartości pierwszej części polskiej teczki, poświęconej ogólnej charakterystyce obiektu:

Karty kontrolne;

Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej;

Charakterystyka operacyjna obiektu;

Plan sytuacyjny obiektu;

Działalność innych jednostek biorących udział w zabezpieczeniu obiektu: Służba Milicji, WSW, Straż Przemysłowa, ORMO;

Предложение за образуване на литерното дело;

Указания на висшестоящите органи, ориентировки, извлечения, преписи, справки;

Материали за основните агентурно-оперативни мероприятия, проведени по дадена линия на работа, в това число и копия от най-важните показания на осъдените, представляващи оперативен интерес.

Część druga obu teczek była poświęcona różnego rodzaju wykazom. W przypadku teczki bułgarskiej zawierała ona ponadto kopie kilku typów materiałów operacyjnych. Bułgarska instrukcja z 1978 roku[1] określa tę część jako *оперативни материали*:

wykaz tajnych współpracowników i kontaktów operacyjnych;
wykaz elementu podejrzanego;
wykaz prowadzonych spraw;
wykaz osób utrzymujących kontakty z zagranicą;
wykaz cudzoziemców przyjeżdżających lub utrzymujących kontakty z obiektem;
wykaz faktów wrogiej działalności;
wykaz osób dopuszczonych do wykonywania prac tajnych;
списъци на лицата за които има компрометиращи данни;
списък на секретните сътрудници по псевдоним;
копия от заслужващи внимание сведения от секретни сътрудници и заявления на граждани, които не могат да служат като основание за образуване на някакъв вид дело;
копия от предложения, обзори, справки и специални съобщения по отделни най-важни дела на оперативния материал;
материали отнасящи се за обкръжението на поделенията и военнослужещите от БНА и други секретни обекти.

Część trzecia obu teczek była poświęcona dokumentowaniu prac bieżących (wg bułgarskiej instrukcji *информационни материали*), przy czym w przypadku teczki polskiej obejmowała ona również plany operacyjne. Część ta zawierała następujące segmenty:

plany przedsięwzięć operacyjnych;
materiały operacyjne dot. obiektu (doniesienia, materiały śledcze itp.);
karty sprawdzenia w biurze „C";
działalność zapobiegawcza (rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze, podjęte przeciwdziałania przez administrację obiektu, instancje partyjne);

[1] Инструкция за оперативния отчет на Държавна Сигурност. София 1978.

działalność represyjna (odpisy wniosków o wszczęcie postępowania przygotowawczego, aktów oskarżenia);
копия от справки, докладни записки и други съобщения за състоянието на работата по дадения обект.

Czwarta część teczki bułgarskiej ma charakter bardziej otwarty i była przeznaczona na wszystkie dokumenty, które nie zostały ujęte w trzech pierwszych częściach, a które były istotne z operacyjnego punktu widzenia. W przypadku teczki polskiej zawartość tej części była natomiast ściśle określona i precyzyjnie zdefiniowana. Obejmowała ona m.in. następujące elementy:

materiały oficjalne dot. obiektu;
opracowania, notatki informacyjne i inne materiały uogólniające;
korespondencja dot. obiektu;
plany obiektu z możliwością dotarcia w przypadku naruszenia porządku i bezpieczeństwa publicznego;
odpisy wydawanych opinii dot. osób zatrudnionych w obiekcie;
wniosek dotyczący zakończenia (zaniechania) sprawy;
документи, които не попадат в т. 1–3.

Znajdujący się w pierwszej części teczki wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej zawierał cel założenia sprawy oraz przewidywane działania służące jego realizacji:

Cel założenia.
Ochrona przed źródłami i skutkami zagrożeń wynikających z wrogich działań politycznych i dywersyjnych osób ze środowiska muzycznego zatrudnionych w chronionym obiekcie. Szczególne zagrożenie istnieje tutaj w zakresie wzajemnych kontaktów z obywatelami KK. Częste wyjazdy do tych krajów powodują możliwość powstawania demoralizujących wpływów na niektóre osoby z tego środowiska ze strony wrogich ośrodków dywersyjnych. Wpływ ten może się objawiać w nielegalnym pozostaniu za granicą, zachowaniu uwłaczającym dobremu imieniu PRL, nawiązywaniu podejrzanych kontaktów, szkalowaniu własnej ojczyzny itp.
Dla zrealizowania celu zakłada się pozyskiwanie nowych źródeł informacji, rozpoznanie środowiska, ujawnienie negatywnych zjawisk i wydarzeń oraz osób o wrogich poglądach. Pozwoli to na stosowanie odpowiednich form przeciwdziałania.

W praktyce układ akt mógł odbiegać od przedstawionego wyżej schematu modelowego, jednak zasadnicza struktura teczki, oparta na podziale na cztery części, była zazwyczaj zachowywana (Musiał 2020: 265).

Dokładna analiza makro- i mikrostruktury całych teczek oraz poszczególnych dokumentów wymagałaby odrębnego opracowania, co należy raczej do zadań archiwistyki, a nie językoznawstwa. Z perspektywy analizy gatunkowej

tekstów specjalistycznych zasadne wydaje się jednak przyjrzenie się przynajmniej kilku podstawowym typom dokumentów resortowych. W tym celu zdecydowano się na analizę zarówno dokumentów nadrzędnych, pisanych przez kierowników i podsumowujących działania całych departamentów SB, czyli sprawozdań i raportów, jak i dokumentów sporządzanych przez szeregowych pracowników, opisujących ich codzienną pracę z figurantami prowadzonych spraw, czyli notatek służbowych. Forma sprawozdawczości zmieniała się w poszczególnych okresach funkcjonowania SB, jednak zmiany te dotyczyły głównie kwestii szczegółowych i nie wpływały zasadniczo na ogólną strukturę analizowanych tekstów. Celem niniejszego rozdziału nie jest zatem dokładny opis makro- i mikrostruktury dokumentów, lecz porównawcza analiza ich podstawowych elementów, które, mimo upływu czasu i zmian organizacyjnych, pozostawały w dużej mierze stałe w całym opisywanym okresie.

Notatka służbowa była efektem przeprowadzonego wywiadu z osobowym źródłem informacji i stanowiła jeden z podstawowych dokumentów w pracy operacyjnej. W bułgarskim sprawozdaniu na temat pracy z agenturą z 1979 roku podkreślano jej szczególną rangę, określając ją jako „najważniejszy dokument operacyjny", będący końcowym rezultatem współpracy z każdym agentem:

> агентурно сведение като най-важен оперативен документ, а това е крайния резултат от работата с всеки агент.

Struktura notatki (*агентурно сведение*) miała charakter wysoce sformalizowany i powtarzalny. Zazwyczaj obejmowała ona następujące segmenty strukturalne, które w większości były analogiczne zarówno w Polsce, jak i w Bułgarii.

Polska notatka:

– miejsce i data sporządzenia dokumentu (prawy górny róg): *Gdańsk. Dnia 4 grudnia 1971 r.*

– klauzula tajności: *Tajne*

– Numer: *Egz. Nr*

Następnie w lewym rogu zazwyczaj wskazywano źródło informacji podpisane pseudonimem oraz nazwisko funkcjonariusza:

Źródło „Jan"

Przyjął Rabczyński

Pośrodku dokumentu znajdował się tytuł: *notatka służbowa*

Niżej – tytuł notatki: *z przyjętego na kontakt t.w.* […] / *dot. informacji uzyskanej od TW* […] *na temat* […]

– informacja o czasie, miejscu i okolicznościach przeprowadzenia rozmowy: *Na odbytym spotkaniu w dn. 3. bm. Tw. „Kolega" zrelacjonował przebieg i atmosferę spotkania* […].

W tej części uwzględniano również spostrzeżenia i opinię donoszącego agenta: […] *Tw. zwrócił uwagę na drwiące uśmieszki* […].

– *uwagi własne / informacje* – część zawierająca uwagi i spostrzeżenia funkcjonariusza wraz z krytyczną oceną otrzymanych informacji. Autor notatki opisywał zachowanie tajnego współpracownika podczas spotkania oraz oceniał stopień realizacji wyznaczonych wcześniej zadań. Podawał również informację o przekazanym wynagrodzeniu (o ile taki fakt miał miejsce): […] *Tw. przybył punktualnie z karteczką z nazwiskami osób* […]. *Zgodnie z przekazanym zadaniem kontrolował przebieg zebrania* […]. *Zadanie Tw. wykonał właściwie* […].

– *zadania* – w tej części notatki zapisywano kolejne polecenia wyznaczone TW: – *Ustalić nazwiska* […]. *Sądować atmosferę środowiska* […].

– *przedsięwzięcia* – kolejna część dokumentu była poświęcona planowanym czynnościom operacyjnym: *Notatkę z całości przekazać grupie VI.*

– podpis funkcjonariusza, który sporządził notatkę.

– ilość sporządzonych egzemplarzy notatki wraz ze wskazaniem miejsca ich przechowywania (lewy dolny róg):

wyk. w 5 egz. […] / *odb. w 3 egz.*

1 egz – teczka robocza […].

Czasami na dokumencie umieszczano także uwagi zwierzchnika, który zapoznał się z jego treścią.

Prawie identyczną strukturę posiadał bułgarski odpowiednik notatki służbowej – *агентурно сведение*, który odpowiadał wymaganiom przedstawionym w rozporządzeniach Ministra Spraw Wewnętrznych z 1953 i 1957 roku:

> След получаване на донесенията оперативния работник е длъжен още същия ден да го обработи, т.е. да посочи датата на получаването и своята фамилия, мероприятия и задачите, които са били поставени на агента.

Bułgarski dokument miał następującą strukturę:

klauzula tajności (prawy górny róg): *Строго секретно!*

Numer: *Екз. №*

Jednostka prowadząca sprawę, miejsce i data sporządzenia dokumentu (lewy górny róg):

Софийско управление МВР

Отдел III отделение IV ДС

Линия: „Студенти"

София, 27.X.1964 година

Pośrodku dokumentu tytuł: *Агентурно сведение*

Następnie w lewym rogu wskazywano agenta podpisanego pseudonimem, funkcjonariusza przyjmującego informację, a także datę i miejsce spotkania agenta z funkcjonariuszem:

Донася: аг. „Семерджиев"
Приел: ОР – Методи Живков
На: 26.X.1964г. в я/к „Янтра"

Kolejnym elementem był krótki opis celu spotkania: *Справка: Създадени отношения в Софийската опера* […] */ Относно: Проявен интерес на чужд гражданин от* […].

Po nim następowała właściwa treść informacji: *На 25/X/ източника в разговор с* […] *узнал за* […].

Podobnie jak w dokumentach polskich, bułgarscy funkcjonariusze uwzględniali w notatkach subiektywne wrażenia i opinie donoszącego agenta, np.: […] *е с впечатление, че сега той е говорил по-свободно български* […] *Преценява като некомпетентно* […].

Następnie wyznaczano kolejne zadania oraz formułowano polecenia operacyjne:

Задачи: Да продължава връзките си с артисти от операта […]. */ Да посъветва Карастоянова при ново обаждане на чужденеца да приеме среща с него* […].

Мероприятия: Препис от агетурното сведение да се изпрати на II-ро управление VIII отдел ДС. / След установяването на чуждия гражданин същият да бъде проверен по отчета и подаден на 07 отдел […].

Niektóre dokumenty zawierały również rubrykę dotyczącą osób trzecich wymienionych w treści dokumentu oraz ocenę funkcjonariusza odnoszącą się do wartości operacyjnej informacji i wiarygodności agenta:

Справка на засечени лица: […] *директор на балетно училище, известна.*
Оценка: Фактите смятам за интересни. На […] *може да се вярва.*

Dokument kończył się podpisem przełożonego akceptującego jego treść oraz informacją o liczbie sporządzonych egzemplarzy i miejscu ich przechowywania:

Приел съобщението: капитан […].
нап. в 2 екз. / отп. 2 екз.
№1 отдел V […].

W późniejszych dokumentach rubrykę *донася* zastąpiono formą *съобщава*:

Съобщава: аг. „Асен"
Приел: ст. л-т В. Николов

Analogiczną strukturę posiadała *informacja agenturalna, meldunek operacyjny*[2] */ информация, сведение*.

Przedstawiony wyżej opis stanowi modelowy wzorzec notatki operacyjnej. Dokumenty sporządzane w różnych latach, miastach i jednostkach organizacyjnych wykazywały wprawdzie odchylenia od tego schematu, jednak zasadniczy układ i segmentacja tekstu były konsekwentnie utrzymywane. Jak pokazują

[2] Por. załącznik 4 – Instrukcja dot. systemu pracy informacyjnej w Departamencie III i jego wydziałach terenowych.

przytoczone przykłady, struktura notatki operacyjnej w obu krajach cechowała się uderzającym podobieństwem.

Omówione wyżej dokumenty (teczka personalna, sprawa obiektowa oraz notatka operacyjna) należały do grupy dokumentów powszechnych i rutynowych, których struktura była w znacznym stopniu narzucona przez gotowe formularze do uzupełnienia (w przypadku teczek) oraz przez konkretne instrukcje i rozporządzenia resortowe regulujące zasady prowadzenia dokumentacji i sprawozdawczości (w przypadku notatek). Inaczej przedstawiała się sytuacja w przypadku obszernych raportów (bułg. *доклад*) i sprawozdań (bułg. *доклад*), sporządzanych przez funkcjonariuszy wyższego szczebla. Teksty te nie były tworzone według ścisłych wzorców i formularzy, a miały charakter bardziej opisowy. Ich celem było przedstawienie działań określonych komórek organizacyjnych w odniesieniu do wybranego zagadnienia lub w ramach danego okresu sprawozdawczego. Mimo tej formalnej swobody także w raportach i sprawozdaniach można dostrzec wyraźną powtarzalność bloków tematycznych, charakterystyczną dla większości tego typu dokumentów. Analiza materiału wskazuje, że zarówno polskie, jak i bułgarskie raporty cechowała zbliżona organizacja treści.

W pierwszej części zazwyczaj akcentowano, że prowadzone działania przynoszą oczekiwane rezultaty, a zdecydowana większość środowiska objętego zainteresowaniem służb wyraża poparcie dla polityki partii, dostrzega jej pozytywne aspekty i docenia osiągnięcia:

> Проведените мероприятия дават добри резултати […].
>
> По-голямата част от техническата интелигенция произхожда от средите на трудовия народ, поради което в значителното си болшинство, тя стои на лоялни позиции към народната власт.
>
> Както е известно болшинството от художествената ни интелигенция стои на здрави позиции и последователно провежда партийната и държавната политика в областта на изкуството, въпрос, който давам само констативно и няма да го засягам понататък в настоящото изложение.
>
> Zdecydowanej normalizacji uległa sytuacja w środowisku plastyków.
>
> […] obserwujemy znaczną stabilizację sytuacji […]. Okres ten charakteryzuje się dalszymi sukcesami w zakresie zwalczania zorganizowanej działalności antysocjalistycznej […].
>
> […] reprezentująca większość danego środowiska grupa dziennikarzy, którzy w sposób trwały i jednoznaczny wiążą się z linią partii.
>
> Najliczniejszą grupę stanowią aktorzy akceptujący linię władz w polityce kulturalnej […].

Autorzy niemal zawsze odwoływali się do przemówień przywódców partyjnych oraz postanowień przyjętych podczas zjazdów i plenów partii komunistycznej lub postanowień rządowych, akcentując przy tym często wiodącą rolę partii we wszystkich osiągnięciach:

> Под ръководството на Българската комунистическа партия художествено-творческата интелигенция в голямото си болшинство активно работи за осъществяване на партийната политика в областта на културата. От класово-партийни позиции тя утвърждава големите постижения на социалистическото правителство и способствува със своето творчество за формирането на марксистко-ленински мироглед в нашето общество.

> В резултат на правилната политика, на огромните грижи и усилия на Партията и народната власт, непрекъснато расте армията от предана на народа нова социалистическа интелигенция, като намалява относителният брой на старата буржоазна интелигенция. Огромното болшинство от интелигенцията работи активно за изпълнение политиката на Партията и народното правителство.

> Спокойната и творческа обстановка, която съществува в тези среди се дължи на правилната партийна политика и системните грижи, проявявани лично от др. Тодор Живков към творците на културата.

> Sytuacja polityczna nie stwarza obecnie poważniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa. Atmosfera i nastroje społeczne kształtowane są głównie przez proces przygotowań do wdrożenia rządowego programu oszczędnościowego […].

> Znaczny wpływ na postawy inteligencji i środowisk intelektualnych miał przebieg i uchwały XVI Plenum KC PZPR. Atmosfera obrad oraz treść wystąpień dyskutantów spowodowały istny szok w tych środowiskach.

Podkreślano również dotychczasowe sukcesy służb bezpieczeństwa, zaznaczając, że stanowią one rezultat konsekwentnej realizacji założeń partii:

> Борбата срещу подривната дейност на вражеските елементи всред интелигенцията, органите на ДС организират и водят, ръководейки се от решенията на Партията от 18.V.57 година и заповедите на Ръководството на Министерството.

> В заключение обаче трябва да се поясни, че отрицателните прояви в средите на българската интелигенция през изминалата година са по-малко в сравнение с предишните години. Това се дължи на правилната политика на Българската комунистическа партия, на нашите успехи в социалистическото строителство, на мерките, взети от ЦК на БКП за прочистване на идеологическите институти от нездрави елементи, това е резултат и на дейността на органите на ДС.

Получените данни след филтрацията на посочените обекти показват, че взетите мерки по отношение на тях са изиграли положителна роля и че тази форма се явява ефикасно средство в борбата на органите на ДС срещу враждебните и други прояви в средите на художествената интелигенция, особено ако тя се приложи своевремнно.

Od chwili wprowadzenia stanu wojennego nastąpiły pozytywne przewartościowania w postawach i zachowaniach większości pracowników Radia i TV, wynikające zarówno z indywidualnych przemyśleń, jak również z faktu zastosowania szeregu środków dyscyplinujących oraz szeroko prowadzonej operacyjnej działalności profilaktycznej naszej Służby.

Wśród pracowników Radiokomitetu nastąpiły poważne przewartościowania w postawach i poglądach politycznych. Były one skutkiem zastosowania wobec środowiska szeregu środków dyscyplinujących, a także były następstwem procesu umacniania się stabilizacji politycznej i gospodarczej w kraju oraz aktywnej pracy profilaktycznej.

Spadek wrogiej działalności w środowisku jest wynikiem opadania emocji oraz stosowania skutecznej polityki oddziaływania wychowawczego i represji. Owocuje również praca profilaktyczno-zapobiegawcza […].

Przy dotychczasowych siłach i środkach ochrony obiektów podległych Komitetowi ds. Radia i Telewizji, możliwość podjęcia przez przeciwników politycznych wrogich działań została w poważnym stopniu ograniczona.

Po przedstawieniu masowego poparcia oraz sukcesów wynikających z realizacji założeń partyjnych, zaznaczano, że mimo ogólnej lojalności, istnieją grupy lub jednostki przejawiające wrogie nastawienie wobec obowiązującego ustroju bądź też, że odnotowano występowanie niepożądanych zjawisk społecznych:

Наред с това, съществува неголяма част реакционно настроена интелигенция из числото на професорите, юристите, лекарите, журналистите, инженеро-техниците и др. професии, бивши деятели на различни монархо-фашистки и буржоазни партии или поклонници на буржоазната идеология, които стоят на враждебни позиции и в зависимост от обстановката водят в една или друга форма борба срещу политиката на Партията и народната власт.

Една малка част от тях остават на вражески позици […] които всячески се стремят да провалят мероприятията провеждани от Партията и Правителството.

Остатъци от бившите експлоататорски класи нямат никакво политическо влияние, но биха могли да ни навредят, когато се свържат и действуват с помощта и указанията на империалистическите разузнавания.

Макар и незначителен брой артисти и музиканти допускат редица отрицателни прояви.

Pojawiają się sporadyczne fakty wrogiej propagandy.

Obok pozytywnych przemian, jakie dokonane zostały w związkach twórczych […] nadal negatywny wpływ na środowiska twórcze wywierają tzw. twórcy opozycyjni.

W polskich raportach często w tym miejscu pojawia się spójnik *tym niemniej*:

Tym niemniej w środowisku tym wystąpić mogą zagrożenia w sferze programowej działalności RTV […].

W bieżącym roku akademickim notujemy dalszy spadek znaczenia grup zdeklarowanych przeciwników socjalizmu. **Tym niemniej** w uczelniach nadal trwa walka polityczna, stymulowana głównie przez zwolenników i działaczy b. „Solidarności" i NZS.

Tym niemniej sytuacja w PAN daleka jest jeszcze od pożądanej.

W kolejnej części raportów narracja ulegała wyraźnej eskalacji. Z relatywizowanych wcześniej *nielicznych* lub *sporadycznych* zagrożeń wyłaniał się obraz poważnego problemu, wymagającego intensyfikacji działań operacyjnych. Autorzy raportów podkreślali, że liczba osób nielojalnych wobec władz jest znaczna, a ich aktywność realnie zagraża porządkowi politycznemu:

Слабо е работено по линията на професори и студенти, където вражеските елементи са доста много.

По същество сред много писатели се разви и се води антипартийна, ревизионистична пропаганда […].

Интересен случай на вражески прояви има през м. октомври в Балета където 90% от персонала са открити народни врагове.

[…] spora część pracowników naukowych moralnie i czynnie popierała tzw. wichrzycieli.

W wielu rozgłośniach i ośrodkach TV ujawniono podejmowanie przez dziennikarzy i pracowników merytorycznych prób przenoszenia do emitowanych programów treści antypaństwowych.

Poważnym problemem jest zdominowanie publicystyki kulturalnej przez osoby o poglądach socjalliberalnych.

> Wrogo ustosunkowani twórcy, powiązani w różny sposób z podziemiem i ośrodkami zagranicznymi stale dostarczając argumentacji wrogiej propagandzie, utrudniają proces socjalistycznej indoktrynacji społeczeństwa i pozostają w stałej gotowości do podjęcia otwartych wrogich działań.
>
> Szczególnie skomplikowana sytuacja istnieje w środowisku adwokatury […].

Następnie przedstawiano opis zidentyfikowanego zagrożenia, ukazując wroga jako szczególnie niebezpiecznego, dobrze zorganizowanego i działającego w sposób przebiegły:

> Все по-голяма става съгласуваността и кооординацията между различните подривни центрове на противника […].
>
> На съвременния етап основната тактическа задача на противника чрез идеологическата диверсия е изграждането на организирано вражеско подполие и свързана с него политическа опозиция в социалистическите страни, която да отпочне „легална" борба против социалистически обществен строй […]. Именно с такава цел противникът се насочва към нашата интелигенция, стреми се да я откъсне и противопостави на градивната партийна политика, да създаде и организира „дисидентско движение", да инспирира настроения и прояви на национален нихилизъм, антисъветизъм и чуждопоклонничество.
>
> Próby te polegały na świadomym i tendencyjnym nawiązaniu do programu politycznego „Solidarności", gloryfikowaniu i popieraniu osób związanych z działalnością antypaństwową, tendencyjnym wyolbrzymianiu wpływów podziemia politycznego oraz na silnym akcentowaniu jego rzekomej siły i dużej możliwości oddziaływania na społeczeństwo.
>
> Niepokojącym zjawiskiem w działalności antenowej telewizji były wielokrotne zakłócenia w emisji programów o treści politycznej. Większości przypadków nie można usprawiedliwić przyczynami obiektywnymi, lecz głównie były one skutkiem świadomej i wrogiej działalności. Innymi przykładami sabotażu były świadome uszkodzenia na etapie montażu materiałów filmowych zawierających treści polityczne.

W ten sposób raporty tworzyły spójną, schematyczną narrację: od obrazu stabilizacji i sukcesu, poprzez sygnalizowanie ograniczonych zagrożeń, aż po ich eskalację i uzasadnienie potrzeby dalszej, intensywnej kontroli operacyjnej.

Kończyły się raporty zazwyczaj opisem planowanych działań, wskazujących, w jaki sposób zidentyfikowane zjawiska powinny być w przyszłości wykrywane, monitorowane i zwalczane. Były to fragmenty o wyraźnie dyrektywnym charakterze, formułowane w postaci zaleceń i poleceń operacyjnych:

За преодоляване допуснатите слабости и подобряване на работата е необходимо […].

Необходимо е в бъдеще, отделът […].

Ония обекти от средата на интелигенцията в окръзите, за които няма основание да се водят на отчет във II управление ДС или по друга линия, да представляват оперативен интерес за линията „Враждебна интелигенция" да се прехвърлят по нея.

Ръководството на III управление ДС и окръжните управления МВР да вземат системни мерки срещу враждебната агитация и пропаганда от страна на враговете сред интелигенцията.

Dla dalszego usprawnienia pracy operacyjnej niezbędne jest podjęcie działań zmierzających do pogłębienia rozpoznania środowiska oraz pełniejszego wykorzystania posiadanych źródeł informacji.

Osoby z kręgu inteligencji terenowej, które przedstawiają istotne znaczenie operacyjne, należy objąć zainteresowaniem właściwych komórek liniowych.

Charakterystycznym elementem bułgarskich raportów był ponadto rozbudowany wątek samokrytyki organów bezpieczeństwa. Polegał on na wskazywaniu niedociągnięć w pracy operacyjnej, błędów organizacyjnych oraz konieczności ich usunięcia w przyszłości:

Съзнаваме напълно, че извършеното от нас е далеч от това, което се иска, което налага обстановката в света.

Голям недостатък в работата на органите на ДС е, че много агенти не се изучават и проверяват системно […].

Разглеждайки работата по делата, сигналите и вражеския контингент, трябва да посочим, че тя все още не отговаря на повишените изисквания […].

W uproszczeniu strukturę raportu w obu językach można przedstawić następująco:

– wszystko przebiega pomyślnie, odnosimy sukcesy, a większość środowiska popiera władzę, co zawdzięczamy partii i jej kierownictwu;
– tym niemniej istnieje pewien nieduży problem;
– problem ten nie jest błahy, a liczba przeciwników jest znaczna;
– przeciwnik jest niebezpieczny, dobrze zorganizowany i działa w sposób planowy;
– aby rozwiązać problem, należy podjąć określone działania operacyjne.

Omówiona w niniejszym rozdziale struktura kilku podstawowych dokumentów służb bezpieczeństwa wyraźnie pokazuje, że w obrębie profesjolektu SB można wyodrębnić poszczególne gatunki specjalistyczne, charakterystyczne dla różnych typów dokumentów. Poszczególne segmenty strukturalne całych teczek i dokumentów są w obu zbiorach niemal identyczne, co pozwala przypuszczać, że omawiane formy dokumentacji były wzorowane na pierwowzorach wypracowanych w strukturach KGB.

13. WPŁYWY JĘZYKA ROSYJSKIEGO NA JĘZYK DOKUMENTÓW SB

Analiza języka dokumentów aparatu bezpieczeństwa w krajach bloku wschodniego nie jest możliwa bez uwzględnienia dominującej roli języka rosyjskiego jako głównego źródła wzorców terminologicznych, stylistycznych i strukturalnych w wielu sferach ówczesnego życia zawodowego. Technolekt (por. Jarosz 2018) radzieckiej biurokracji, zwłaszcza w wydaniu struktur takich jak KGB, stanowił punkt odniesienia dla lokalnych służb bezpieczeństwa, co znajduje potwierdzenie zarówno w dokumentach normatywnych, jak i w oficjalnej korespondencji między instytucjami państw bloku wschodniego.

Przynajmniej podstawowa znajomość rosyjskiego była w tym czasie powszechna wśród funkcjonariuszy, a metodologia działań operacyjnych opierała się bezpośrednio na radzieckich wzorcach. W dokumentach – szczególnie bułgarskich – wyraźnie akcentowana jest systematyczna współpraca z KGB oraz korzystanie z jego doświadczeń i instrukcji, co stanowiło fundament organizacyjno-językowy lokalnych służb.

> В работата си […] сме се стремили да прилагаме богатия опит на органите на КГБ. Изпращаните ни от тях анализи и справки по различни проблеми имат особено значение за по-правилното ориентиране и насочване на нашата дейност. Ежедневна помощ получаваме от др. Виктор Тимофеевич Гостев.

> Съществувал е стремеж към най-пълно прилагане богатия опит на КГБ, от където е получавана ценна помощ, а от др. Галустов ежедневно.

> В това отношение у нас няма абсолютно никакви колебания и скрупули, защото ние не си правим илюзии, че разузнаването на България само, без помощта на братските разведки и особено без огромната помощ на съветската разведка, може да реши успешно поставените му от ЦК на нашата партия задачи.

W komentarzach dotyczących dokumentów normatywnych autorzy wprost podkreślają, że wzorowali się na dokumentach radzieckich, a prace były konsultowane z KGB:

> При подработването на положението напълно е използуван съветския опит и е съгласувано с Комитета за държавна сигурност на Съветския съюз.

> Положението е изготвено със съдействието на ръководството на Комитета на Държавната безопасност на СССР.

O wysokim statusie języka rosyjskiego świadczy również propozycja rezygnacji z używania języków narodowych w korespondencji między służbami krajów socjalistycznych na rzecz języka rosyjskiego:

> Все още някои братски разведки ни изпращат материали на родния си език, което ни затруднява в техния превод и обработка. Ние предлагаме документите и информационните материали, които се разменят между нашите разузнавания да се изготвят на руски език. Това несъмнено би ускорило тяхното практическо използуване.

Biorąc pod uwagę powyższe przykłady, można założyć, że język funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa w całym bloku wschodnim był wzorowany na dokumentach rosyjskojęzycznych. Dla potwierdzenia tej tezy i precyzyjnego opisu wpływów języka rosyjskiego konieczna byłaby analiza materiałów archiwalnych KGB, co obecnie nie jest możliwe ze względu na brak możliwości dostępu do tych zasobów. Jednak bardzo wysoki stopień podobieństwa badanych profesjolektów do języka radzieckich służb bezpieczeństwa potwierdzają nieliczne dokumenty sporządzone w języku rosyjskim i przesłane przez KGB, które zachowały się w aktach służb polskich i bułgarskich. Wzorowanie się na radzieckich materiałach widoczne jest przede wszystkim w podstawowej terminologii resortowej, która w przeważającej większości stanowi kalkę z języka rosyjskiego:

ros. *дело оперативной разработки* – pol. *sprawa operacyjnego rozpracowania* – bułg. *дело за оперативна разработка*;

ros. *дело оперативной проверки* – pol. *sprawa operacyjnego sprawdzenia* – bułg. *дело за оперативна проверка*;

ros. *враждебный элемент / вражеский элемент* – pol. *wrogi element* – bułg. *враждебен елемент / вражески елемент*;

ros. *противник* – pol. *przeciwnik* – bułg. *противник*;

ros. *воспитание агентуры* – pol. *wychowanie agentury* – bułg. *възпитание на агентурата*.

Rzadkie są przykłady, w których na poziomie terminologii operacyjnej nie obserwujemy pełnej ekwiwalencji, por.:

ros. *объект* – bułg. *обект* – pol. *figurant*;

ros. *литерное дело* – bułg. *литерно дело* – pol. *sprawa obiektowa*.

Wydaje się zatem, że nawet bez analizy materiałów z archiwum KGB można przyjąć, iż niemal wszystkie przypadki pełnej ekwiwalencji (z identyczną motywacją słowotwórczą) pomiędzy terminami polskimi i bułgarskimi stanowią wierne kalki terminów radzieckich.

Nawet niewielka liczba analizowanych dokumentów pochodzących z KGB (dołączonych do akt polskich i bułgarskich) pozwala dostrzec daleko idące podobieństwo językowe. Na tej podstawie można wywnioskować, że pierwowzorem tak popularnego w dokumentach polskich określenia *obecna rzeczywistość* była rosyjska fraza *советская действительность*. Nie da się nie zauważyć cechującej radzieckie dokumenty wysokiej częstotliwości używania prefiksów wyrażających negację lub wzmacniania negatywnego nacechowania za pomocą takich leksemów jak np. *крайне*, czyli już opisanych w niniejszym opracowaniu cech charakterystycznych dla zbiorów polskiego i bułgarskiego:

Высказывал критические замечания в адрес **советской действительности**.

В процессе дискуссии с объектом Вашей разработки […] выяснил, что они настроены **крайне антисоциалистически**, с **антисоветских**, националистических позиций трактуют положение в ПНР и СССР.

Jednym z najczęściej używanych terminów resortowych w obu zbiorach jest *linia* (por. rozdział *Słowa-klucze i inne markery języka służb bezpieczeństwa*), oznaczająca ogół działań prowadzonych w ramach określonej tematyki (por. ros. *мероприятия по линии писателей*). Termin ten niewątpliwie pochodzi z rosyjskiego profesjolektu SB. Rzeczownik *linia* występuje – zgodnie z rosyjskim wzorem – w połączeniu z przyimkiem pol. *po* / bułg. *no* zarówno w dokumentach polskich, jak i bułgarskich, por.:

Sprawozdanie z pracy agencyjno-operacyjnej **po linii** Wydziału III-go.

Kandydat „M" **po linii** plastyków.

Materiały **po linii** nielegalnych organizacji.

[…] notujemy działalność wrogiego podziemia **po wszystkich liniach** Wydziału III-go, choć w niejednakowym sensie np. po Sekcji I-szej […], a **po innych liniach** środowiska oceniają obecną sytuację jako przełomową […].

[…] саботиране на правителствените мероприятия, **по линия** на производството, строителството, транспорта.

Разработка **по линия** на студенти.

Главните връзки на обекта са **по гръцка линия**.

Niewątpliwie, rosyjskim wpływem jest również umotywowana wysoka częstotliwość użycia poszczególnych przyimków, np. wspomnianego *po* w konstrukcjach wyrażających zakres działań operacyjnych lub *na* (głównie w materiale polskim) w składzie charakterystycznych dla profesjolektu SB konstrukcji przyimkowych typu: *na bazie, na kontakcie, na odcinku, na płaszczyźnie, na punkcie, na terenie* oraz konstrukcja *na + fraza nominalna w bierniku* w odniesieniu do obiektów działań operacyjnych:

Справка за оперативната обстановка **по направление** на художествено-творческата и научна интелигенция.

Дейността на противника **по канала** на научно-техническия обмен.

Работи успешно **по гръцкия академик** […].

Po pionie Wydziału VI.

Proszę o przesłanie **materiałów na ob.** […].

W załączeniu przedkładam **wywiady na wymienionych** w nagłówku.

Dr Kownacki, **na którego prowadzimy sprawę** agenturalnego sprawdzenia, od początku swych studiów był aktywnym działaczem […].

W tym samym kierunku zmierzały działania operacyjne prowadzone w środowisku poprzez posiadaną **na kontakcie** sieć osobowych źródeł informacji.

[…] **na odcinku** inspirowania tworzenia się samorządów studenckich.

Przytoczone przykłady potwierdzają tezę o wzorowaniu się języka SB w PRL i Bułgarskiej Republice Ludowej na języku dokumentów KGB. Można z dużą dozą pewności przyjąć, że w przypadku terminologii służb bezpieczeństwa to właśnie język rosyjski pełnił funkcję języka źródłowego.

Warto jednak zwrócić uwagę również na obecność wpływów języka rosyjskiego w kontekstach mniej sformalizowanych, wychodzących poza zakres używania typowych zwrotów terminologicznych i szablonowych konstrukcji. Także w tego typu tekstach można dostrzec rusycyzmy, choć ich występowanie nie jest zbyt częste. Zwłaszcza w materiale polskim są to przypadki sporadyczne, najczęściej podyktowane relacjonowaniem zdarzeń w oparciu o radzieckie źródła, por:

W wyniku działań wojennych w 1939 r. i **oswobodzeniu terenów zach. Ukrainy i Białorusi** przez Armię Radziecką na terenie Z.S.R.R. **okazała się** pewna ilość obywateli polskich, w tym liczni żołnierze i oficerowie b. armii polskiej.

W powyższym zdaniu czasownik *okazała się* niewątpliwie jest rusycyzmem. Należy jednak zauważyć, że już sama treść tego fragmentu wskazuje na jego powtórzenie za radzieckim pierwowzorem, ponieważ nikt w Polsce, nawet w czasach PRL, nie określał aneksji ziem wschodnich II RP mianem *oswobodzenia zach. Ukrainy i Białorusi*.

Tego typu użycia rusycyzmów poza typową terminologią resortową w zbiorze polskim są jednak nieliczne. Nieco częściej mamy do czynienia z rusycyzmami w dokumentach bułgarskich. Są to zarówno używane regularnie w języku bułgarskim rusycyzmy typu *болшинство*, *включая*, *обезателно*, *непорядки*, jak i przykłady zapożyczeń nieprzyswojonych lub słabo przyswojonych, występujących okazjonalnie, np. *учоба*:

[…] **болшинството** резиденти и оперативни работници […].

От 1976 година направлението работи с един щатен състав – 8 оперативни работници, **включая** началника и един военен специалист […].

Ако това е разузнавач той **обезателно** ще съобщи данните до съответното разузнаване […].

Трябвало да […] се срещне **обезателно** със семейството Маневи […].

Предвиждат се лекции и в оперативната **учоба** в рамките на управлението през годината.

Pojawiają się też w dokumentach rosyjskie konstrukcje przyimkowe, np. *в основном* lub już zadomowione w bułgarszczyźnie kalki idiomów, często niepostrzegane jako zapożyczenia, np. bułg. *поставя въпрос ребром* (por. ros. *поставить вопрос ребром*):

Тази задача […] е днес **в основном** решена.

Събитията в братска Чехословакия **поставиха ребром един от** най-важните и принципиални **въпроси** на развитието на социалистическото общество – въпросът за класовата борба в условията на социализма.

Podsumowując, terminologia operacyjna w analizowanych zbiorach dokumentów PRL i BRL oparta jest w zdecydowanej większości na rosyjskojęzycznych źródłach radzieckich. Poza standardową terminologią resortową wpływy języka rosyjskiego pozostają ograniczone – sporadyczne w dokumentach polskich i nieco częstsze w bułgarskich – jednak niewystarczająco intensywne, by mówić o szerokim nasyceniu rusycyzmami poza sferą profesjolektalną.

14. EWOLUCJA JĘZYKA SB W LATACH 1945–1989

Dokumenty aparatu bezpieczeństwa PRL oraz Ludowej Republiki Bułgarii, które posłużyły jako podstawa niniejszej analizy, obejmują okres od zakończenia II wojny światowej aż do upadku systemów komunistycznych, a więc lata 1945–1989. Tak szeroka perspektywa czasowa rodzi pytanie o to, w jaki sposób język funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa zmieniał się na przestrzeni kilku dekad ich działalności. Analiza materiału archiwalnego pozwala uchwycić procesy ewolucji języka nie tylko w aspekcie leksykalnym, lecz także w wymiarze tematycznym, stylistycznym i normatywnym.

Wyodrębniono cztery główne kierunki obserwowanych przemian:

1. **Zmiany w zakresie poruszanej tematyki** – odzwierciedlające zmieniające się priorytety polityczne oraz kolejne fazy rozwoju systemu komunistycznego;
2. **Zmiany terminologiczne wynikające najczęściej z wewnętrznych rozporządzeń** – ukazujące wpływ regulacji instytucjonalnych na język praktyki urzędniczej;
3. **Zmiany stylistyczne** – świadczące o dostosowywaniu języka do bieżących potrzeb komunikacyjnych, a także do wzorców obowiązujących w administracji państwowej;
4. **Zmiany w zakresie poprawności językowej** – będące rezultatem zarówno czynników edukacyjnych, jak i szerszych tendencji w rozwoju języka ogólnego.

W dalszej części rozdziału każdy z wymienionych typów zmian zostanie omówiony szczegółowo, co pozwoli przedstawić ewolucję języka SB w ujęciu diachronicznym.

14.1. Zmiany w zakresie poruszanej tematyki

Treść dokumentów SB w PRL i w Bułgarii była ściśle podporządkowana priorytetom politycznym oraz zmieniającej się sytuacji społecznej. Analiza materiału archiwalnego pozwala dostrzec wyraźne przesunięcia w zakresie tematów uznawanych przez władze za istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa. Od okresu umacniania systemu komunistycznego po czas jego schyłku można zaobserwować ewolucję problematyki, która znajduje bezpośrednie odzwierciedlenie w języku dokumentów.

W pierwszych latach po zakończeniu wojny – od 1945 r., przez całe lata pięćdziesiąte aż po początek lat sześćdziesiątych – centralnym zadaniem była **likwidacja podziemia niepodległościowego**, w tym rozbicie kadry oficerskiej wywodzącej się z przedwojennej inteligencji. W dokumentach konspirację tę konsekwentnie określano mianem *band* i *bandytów*. Równolegle prowadzono szeroko zakrojoną akcję zwalczania „ludzi starego ustroju", których bułgarscy funkcjonariusze nazywali *бившите хора*:

Бандитизма. По значителни бандитски групи бяха създадени в асеновградско, пловдивско […].

На първо място трябва да отбележим вражеските прояви и дейност на бившите хора […].

Proszę przystąpić na poddanym Wam terenie do rozszyfrowywania wszystkich byłych oficerów W. P. do 1939 r.

Jak podaje bandyta Wydrzyński […].

[…] wykaz dalszych aresztowanych współpracowników i meliniarzy bandy […].

W tym samym okresie często akcentowano także **stosunek** inwigilowanych **do kolektywizacji** wsi, co znajduje odzwierciedlenie w licznych raportach:

[…] do spółdzielni produkcyjnych jest lojalny.

Stosunek w/w do spółdzielni produkcyjnych nie ustalony.

Изказвали се, че колективните стопанства били глупост и безмислица […].

Od końca lat pięćdziesiątych coraz większe znaczenie zyskuje problematyka **szkodnictwa** i **sabotażu** w miejscu pracy:

Една от най-острите форми на вражеска дейност, развивана от вражески настроени елементи на работа в обектите на промишлеността, това е вредителството, саботажа и диверсиите […].

[…] przypadki marnotrawstwa i szkodnictwa […].

Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte przynoszą wyraźny wzrost zainteresowania służb bezpieczeństwa problemem **fascynacji zachodnią kulturą**. W dokumentach bułgarskich rośnie częstotliwość użycia przymiotnika *упадъчен*, natomiast w polskich tekstach pojawia się oceniający przymiotnik *tendencyjny*:

[…] западно влияние над тях, което се изразява в подражаване на западната мода, начин на живот, навлизане на джазова и изкълчена музика у нас и др.

[…] възхваляват мощта на САЩ и Запада, величаят западната култура, слушат чужди радиостанции и разпространяват предаванията им и пр.

В литературата и изкуството продължиха да намират отражение отделни упадъчни тенденции и явления.

Starsze środowisko naukowe w większości a znaczny odsetek młodszego – zapatrzony jest w Zachód.

[…] w środowisku znany jest z poglądów gloryfikujących stosunki społeczne w kk. i ironicznych wypowiedzi na temat osiągnięć Zw. Radzieckiego.

[…] w szkodliwy tendencyjny politycznie sposób przedstawia działalność Biura Wystaw Artystycznych […].

W latach siedemdziesiątych coraz częściej podejmowano temat **nielegalnego wzbogacania się, handlu i operacji walutowych**, co było konsekwencją rosnącej mobilności artystów i naukowców wyjeżdżających za granicę. Wątek ten szczególnie często występuje w materiałach bułgarskich:

Сред част от тях се увеличават проявите на еснафщина, печалбарство, морално-битова разпуснатост, злоупотребление с валута и др.

Druga połowa lat siedemdziesiątych oraz całe lata osiemdziesiąte to okres nasilonej **walki z opozycją polityczną** i ruchami dysydenckimi w krajach bloku wschodniego. W języku dokumentów wyraźna staje się narracja o *zagrożeniu ideologicznym*:

Както през предишните няколко години, така и през 1980 година, противникът се придържаше към основната си тактическа задача на съвременния етап – изграждането на организирано вражеско подполие и свързана с него политическа опозиция в социалистическите страни.

[…] дейността на западните специални служби, при което се откроиха две основни тенденции – глобализиране на т.н. борба за „правата на човека" и опити за утвърждаване на дисидентството като главен обединителен център на идеологическата подривна дейност срещу социалистическите страни.

Środowisko naukowe PAN, głownie starsze czuje się ograniczane i hamowane w swych poczynaniach i swobodach. Solidaryzuje się w swym nastawieniu z rzecznikami „odnowy" czechosłowackiej, popierało koło działaczy „marcowych".

Postęp technologiczny powodował wzrost **znaczenia środków technicznych**, dlatego od lat siedemdziesiątych w obu krajach dużo uwagi poświęcano ich wykorzystywaniu w pracy operacyjnej. W tym okresie wzrasta rola elitarnych jednostek szpiegujących nazywanych *wywiadem naukowo-technicznym / научно-техническо разузнаване*.

Niezależnie od faz rozwoju systemu, przez cały badany okres (1945–1989) powtarzają się pewne stałe tematy: **dywersja ideologiczna, sabotaż, szpiegostwo, wroga propaganda oraz udział w nielegalnych organizacjach i zgromadzeniach**. Wskazują one na niezmienny rdzeń zainteresowań służb:

[…] провеждане на подривна дейност срещу нашата страна – главно шпионаж и идеологическа диверсия.

Саботиране на правителствените мероприятия.

[…] uprawiają sabotaż i dywersję oraz pospolite szpiegostwo […].

Една от най-широко разпространените форми на вражеска дейност в обслужваните обекти […] е вражеската агитация и пропаганда.

Zajmuje się wrogą propagandą i agitacją.

Създаване на нелегални организации.

Uczestniczył w nielegalnym zgromadzeniu.

Materiały po linii nielegalnych organizacji.

W podejściu do ośrodków uznawanych za wrogie widoczna jest jednak istotna różnica między analizowanymi zbiorami. W Bułgarii przez cały okres funkcjonowania służb jednym z podstawowych celów była **likwidacja wrogich ośrodków**. W PRL cel ten obowiązywał do końca lat pięćdziesiątych. W latach sześćdziesiątych dopuszczano już **kontrolę środowisk opozycyjnych** zamiast ich likwidacji, natomiast od lat siedemdziesiątych dominowały techniki manipulacji i dezinformacji, zmierzające do przejęcia nad nimi kontroli (por. Musiał 2020: 328).

W dokumentach bułgarskich jednym z głównych, stale obecnych, wątków jest problem **emigracji**, do połowy lat pięćdziesiątych określanej jako *бягство*, a później coraz częściej jako *измяна на Родината*:

[…] са правили опит за бягство […].

Като резултат на вражеската пропаганда бяха отбелязани също редица бягства зад граница […].

[…] изявата на изменнически настроения и открити опити за измяна на Родината.

[…] се подготвя да измени на Родината.

W polskich materiałach natomiast jednym z najczęściej powracających tematów jest **stosunek** inwigilowanych **do Kościoła i duchowieństwa**. W latach 1945–1960 opisywano go w kategoriach *stosunku do kleru* lub *kontaktów z klerem*:

[…] do kleru ustosunkowany przychylnie.

Stosunek do kleru jest lojalny […].

W późniejszym okresie (lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte) pojawiają się dodatkowo określenia *element klerykalny*, *religiaństwo/religianctwo* oraz hiperboliczne *fanatyzm religijny*:

[…] jest fanatykiem religijnym, utrzymuje zażyte i przyjacielskie kontakty z klerem katolickim.

Działalność kleru i elementów klerykalnych wśród pracowników naukowych i młodzieży akademickiej Akademii Medycznej.

Od 1967 roku do początku lat siedemdziesiątych w polskich aktach istotne miejsce zajmowała problematyka **syjonizmu**, **rewizjonizmu** oraz **tzw. wydarzeń marcowych**. Pod pojęciem tym rozumiano protesty studenckie z marca 1968 r., które wybuchły w reakcji na zdjęcie z afisza *Dziadów* w reżyserii Kazimierza Dejmka oraz represje wobec środowisk akademickich. W dokumentach SB tego okresu pojawiają się liczne etykiety wartościujące i jednoznaczne wskazania ideologicznej wrogości, odnoszone do osób żydowskiego pochodzenia, często łączone z zarzutami rewizjonizmu, wrogiego stosunku do PRL oraz sprzyjania Izraelowi:

[…] w zainteresowaniu operacyjnym pozostają […] osoby narodowości żydowskiej, których zachowanie się i reprezentowane poglądy są dalekie od linii politycznej Partii.

Siedlisko osób o postawach i poglądach rewizjonistycznych.

Wykazał wrogi stosunek do PRL i proizraelskie, syjonistyczne stanowisko.

[…] mówiąc o atmosferze na tej uczelni wspomniał, że w okresie wydarzeń marcowych 1968 r. spora część pracowników naukowych tej uczelni moralnie i czynnie popierała tzw. wichrzycieli.

Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte w PRL były zdominowane przez problematykę związaną z działalnością **NSZZ „Solidarność”** oraz towarzyszącą jej aktywnością propagandowo-ulotkową i kolportażem:

[…] kolportował wrogie ulotki.

W tym czasie wzrasta też częstotliwość użycia przymiotnika *ekstremalny* i rzeczownika *ekstrema*:

[…] siedlisko elementów ekstremy […];

[…] ekstremalni działacze b. „Solidarności” […].

Zwraca uwagę fakt, że w tym samym czasie w obu krajach pojawiała się identyczna tematyka, niezwiązana bezpośrednio z bieżącą sytuacją społeczno-polityczną. Sugeruje to istnienie odgórnych wytycznych, przekazywanych przez KGB służbom bezpieczeństwa państw socjalistycznych. Przykładem może być szczególny nacisk na *wychowanie* agentów w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych, widoczny zarówно w dokumentach polskich, jak i bułgarskich:

Възпитанието трябва да се провежда така, че да ориентира политически правилно агента, да развива в него чувство на патриотизъм и любов към Родината и БКП.

[…] wychowanie tajnych współpracowników polega na systematycznym wpajaniu im uczucia miłości do Polski Ludowej i nienawiści do jej wrogów.

14.2. Zmiany terminologiczne

Język, którym posługiwały się służby bezpieczeństwa, był kształtowany nie tylko przez praktykę urzędniczą i codzienną działalność operacyjną, lecz także przez szereg wewnętrznych zarządzeń, wytycznych i instrukcji. Dokumenty te nie tylko wprowadzały nowe pojęcia, lecz również redefiniowały terminy już funkcjonujące, nadając im precyzyjne znaczenie instytucjonalne. Proces ten wynikał z ewolucji metod i form pracy operacyjnej oraz stosowanych w niej środków (Musiał 2020: 281).

Aby przybliżyć charakter tych zmian, warto przyjrzeć się ewolucji nazewnictwa dotyczącego poszczególnych kategorii osobowych źródeł informacji, typów i podstaw werbunku, a także nazw poszczególnych spraw operacyjnych. Do zaprezentowania materiału polskiego wykorzystano dane przedstawiające podstawowe różnice terminologiczne, zebrane na podstawie analizy instrukcji

pracy operacyjnej i opisane przez Filipa Musiała w *Podręczniku bezpieki* (Musiał 2020). Materiał bułgarski został sklasyfikowany przez autorkę na podstawie dokumentów zamieszczonych w wydanym w 2010 r. zbiorze *Държавна сигурност – структура и основни документи. Документален сборник* (Komisja 2010). Należy zaznaczyć, że zbiór ten nie jest kompletny, a zatem poszczególne zmiany terminologiczne mogły być wprowadzone wcześniej niż wynika to z poniższych zestawień, które ilustrują raczej ogólną tendencję zmian niż precyzyjnie datują ich wprowadzenie.

Osobowe środki pracy operacyjnej

W analizowanych dokumentach szczególną wagę przywiązywano do precyzyjnego określenia kategorii osobowych źródeł informacji, gdyż każda z nich była przypisana do określonych zadań operacyjnych. Poniższe zestawienia przedstawiają ewolucję nazw tych kategorii w Polsce i Bułgarii w poszczególnych okresach.

Tabela 1. Ewolucja nazw kategorii osobowych źródeł informacji w PRL

Lata	Kategorie osobowych źródeł informacji
1945–1955	agent informator rezydent *kontakt operacyjny* (od przełomu lat 40. i 50.)* *kontakt poufny* (formalnie od 1955 r.) dysponent lokalu konspiracyjnego *dysponent punktu kontaktowego*
1955–1960	agent informator rezydent kontakt poufny dysponent lokalu kontaktowego *dysponent punktu kontaktowego*
1960–1970	tajny współpracownik rezydent pomoc obywatelska (nieformalnie także jako: *kontakt obywatelski, kontakt poufny, kontakt służbowy*) dysponent lokalu kontaktowego *dysponent punktu kontaktowego*

Tabela 1 (cd.)

Lata	Kategorie osobowych źródeł informacji
1970–1989	tajny współpracownik rezydent kontakt operacyjny kontakt służbowy konsultant dysponent lokalu kontaktowego dysponent punktu kontaktowego

* kursywą zaznaczono kategorie nieformalne, nieuwzględnione w instrukcjach dotyczących pracy operacyjnej, ale funkcjonujące w praktyce

Źródło: Musiał 2020: 289

Tabela 2. Ewolucja nazw kategorii osobowych źródeł informacji w LRB

Lata	Kategorie osobowych źródeł informacji
1945–1949	агент информатор резидент пазач на конспиративна квартира стопанин на явочна квартира
1949–1952	агент информатор резидент съдържател / държател на явочна квартира съдържател / държател на конспиративна квартира секретен сътрудник, агентура – ogólne określenia dla wszystkich wymienionych wyżej kategorii
1952–1978	агент информатор резидент съдържател на явочна квартира съдържател на конспиративна квартира секретен сътрудник, агентура – ogólne określenia dla wszystkich wymienionych wyżej kategorii *осведомител, оперативна връзка, доверителна връзка, доверено лице, доброволен сътрудник, консултант-специалист**

Lata	Kategorie osobowych źródeł informacji
1978–1989	агент резидент съдържател на явочна квартира съдържател на конспиративна квартира секретен сътрудник, агентура – ogólne określenie dla wszystkich wymienionych wyżej kategorii *осведомител, оперативна връзка, доверителна връзка, доверено лице, доброволен сътрудник, консултант-специалист*

* kursywą zaznaczono kategorie nieformalne, nieuwzględnione w instrukcjach dotyczących pracy operacyjnej, ale funkcjonujące w praktyce

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Komisja 2010)

Analiza powyższych tabel wskazuje na daleko idącą zbieżność systemów kategoryzacji w obu krajach. Najistotniejsza różnica dotyczy pozornie analogicznej kategorii tajnych współpracowników. W polskiej terminologii resortowej *tajny współpracownik* oznaczał osobę świadomie współpracującą z organami bezpieczeństwa. Termin ten wprowadzono instrukcją z 1960 roku, zastępując nim wcześniejsze określenia *agent* i *informator*. W języku bułgarskich służb bezpieczeństwa do końca okresu funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa stosowano natomiast termin *агент*, który po 1978 roku obejmował zarówno dawne *агент*, jak i *информатор*. Ponadto pojęcie *секретен сътрудник* (wraz z *агентура*) pełniło w całym okresie LRB funkcję pojęcia zbiorczego, obejmującego wszystkie zarejestrowane przez SB osobowe źródła informacji.

Każda z wymienionych kategorii była przypisana do ściśle określonych zadań, co czyni znajomość ich definicji niezwykle istotną, zwłaszcza w kontekście współczesnych procedur lustracyjnych. Jak zauważa Musiał, „wszelkie próby redefiniowania pojęć […] wprowadzają szum informacyjny", ponieważ przeciętny użytkownik języka nie jest w stanie odróżnić definicji resortowej tajnego współpracownika – jako jednej z kategorii osobowych środków pracy operacyjnej – od definicji wynikającej z ustawodawstwa lustracyjnego i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego (Musiał 2020: 282). Konsekwencją opisanych wyżej rozbieżności terminologicznych jest dodatkowe utrudnienie w porównywaniu kategorii tajnych współpracowników funkcjonujących w aparatach bezpieczeństwa różnych państw bloku wschodniego. Nawet w obrębie wspólnego systemu politycznego zakres znaczeniowy pojęcia *tajny współpracownik* nie był jednolity, a jego definicja resortowa nie pokrywała się w pełni z analogicznymi kategoriami stosowanymi w innych krajach. Tak pozorna tożsamość bułgarskiego terminu *секретен сътрудник* i polskiego *tajny współpracownik* sprawia, że mechaniczne zestawianie tych kategorii prowadziłoby do uproszczeń i błędnych wniosków interpretacyjnych. Porównania międzykrajowe wymagają zatem każdorazowo

uwzględnienia lokalnych definicji instytucjonalnych, zakresu przypisywanych im zadań oraz rzeczywistej praktyki operacyjnej, a nie jedynie formalnej zbieżności terminologicznej.

Podstawa werbunku

Instrukcje resortowe wiele miejsca poświęcały werbunkowi, traktując go jako jedno z głównych zadań funkcjonariuszy. Zawierały one precyzyjne określenia podstaw werbunku, które mogły być stosowane w praktyce operacyjnej. Poniższe zestawienia prezentują podstawy werbunku obowiązujące w poszczególnych okresach w Polsce i Bułgarii:

Tabela 3. Podstawy werbunku obowiązujące w PRL

Lata	Podstawa werbunku
1945–1953	– na uczuciach patriotycznych – na podstawie materiałów obciążających
1953–1960	– na uczuciach patriotycznych – na podstawie materiałów obciążających – za pieniądze lub inne korzyści materialne
1960–1989	dobrowolność: – na uczuciach patriotycznych – na podstawie korzyści materialnych przymus: – na podstawie materiałów obciążających – na podstawie materiałów kompromitujących

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Musiał 2020: 296)

Tabela 4. Podstawy werbunku obowiązujące w LRB

Lata	Podstawa werbunku
1944–1957	– по убеждения – по компрометиращи материали
1957–1962	– на патриотична основа – на компрометираща основа
1962–1989	– на патриотична база – на компрометиращи материали – на основата на материална и друга заинтересованост

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Komisja 2010)

Analiza powyższych tabel po raz kolejny wskazuje na wysoki stopień analogii między polskim a bułgarskim systemem. Na uwagę zasługuje rozróżnienie wprowadzone w Polsce w 1960 roku między materiałami *obciążającymi* a *kompromitującymi*: pierwsze dotyczyły dowodów mogących prowadzić do odpowiedzialności karnej, drugie natomiast odnosiły się do materiałów dyskredytujących w wymiarze moralnym lub obyczajowym. Ponadto już od lat pięćdziesiątych w obu krajach stosowano *werbunek stopniowy* (*вербовка по постепенно увличане*), co dodatkowo potwierdza zbieżność modeli operacyjnych funkcjonujących w obu krajach.

Nazwy form pracy operacyjnej

Instrukcje resortowe nadawały szczególną rangę klasyfikacji spraw operacyjnych, co pozwalało na systematyczne prowadzenie działań operacyjnych i kontrolę przebiegu pracy. Precyzyjne nazewnictwo poszczególnych typów spraw porządkowało zarówno zakres podejmowanych czynności, jak i etap oraz intensywność działań prowadzonych wobec osoby pozostającej w zainteresowaniu służb.

Przedstawione niżej zestawienia prezentują nazwy podstawowych typów spraw[1] w zależności od ich charakteru oraz okresu funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa w Polsce i Bułgarii. Z zestawień tych wynika, że również w zakresie nazewnictwa spraw operacyjnych można dostrzec daleko idącą zbieżność rozwiązań stosowanych w obu krajach. Na szczególną uwagę zasługują dwa zjawiska. Po pierwsze, w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zarówno w Polsce, jak i w Bułgarii do nazw spraw wprowadzono przymiotnik *operacyjny / оперативен*, co wskazuje na ujednolicanie terminologii oraz podkreślanie jej instytucjonalnego charakteru w różnych krajach bloku socjalistycznego. Po drugie, widoczne są różnice wynikające ze specyfiki lokalnych priorytetów operacyjnych. W Polsce od lat sześćdziesiątych pojawiają się sprawy ukierunkowane na systematyczną inwigilację duchowieństwa, natomiast w Bułgarii w latach siedemdziesiątych wprowadzono nowy typ spraw – *дело за обектова разработка* – przeznaczony do monitorowania placówek dyplomatycznych oraz obiektów o znaczeniu strategicznym poza granicami kraju.

---

[1] W zestawieniach nie uwzględniono działań sprawozdawczych, np. bułg. *отчетно дело*.

Tabela 5. Nazwy podstawowych typów spraw w PRL

Lata	Sprawy służące weryfikacji posiadanych informacji wstępnych	Sprawy aktywnego zainteresowania operacyjnego	Sprawy o charakterze profilaktycznym (służące kontroli osób niepozostających w rozpracowaniu, a znajdujących się w zainteresowaniu SB)	Sprawy o charakterze profilaktycznym na instytucje będące w stałym zainteresowaniu operacyjnym
1945–1960	– sprawa agenturalnego sprawdzenia	– sprawa agenturalna (grupowa lub na osobę) – sprawa agenturalno-śledcza – sprawa agenturalno-poszukiwawcza	– sprawa ewidencyjno-obserwacyjna	– sprawa obiektowa – teczka zagadnieniowa
1960–1970	– sprawa sprawdzenia operacyjnego	– sprawa rozpracowania operacyjnego – sprawa ewidencji operacyjnej przeciwko biskupom	– sprawa obserwacji operacyjnej (nazywana następnie teczką ewidencyjną, a później kwestionariuszem ewidencyjnym)	– sprawa obiektowa – sprawa ewidencji operacyjnej na duchowieństwo i parafie
1970–1989	– sprawa operacyjnego sprawdzenia	– sprawa operacyjnego rozpracowania – sprawa ewidencji operacyjnej przeciwko biskupom	– kwestionariusz ewidencyjny	– sprawa obiektowa – sprawa ewidencji operacyjnej na duchowieństwo i parafie

Źródło: Musiał 2020: 327

Tabela 6. Nazwy podstawowych typów spraw w LRB

Lata	Sprawy służące weryfikacji posiadanych informacji wstępnych	Sprawy aktywnego zainteresowania operacyjnego	Sprawy o charakterze profilaktycznym (służące kontroli osób niepozostających w rozpracowaniu, a znajdujących się w zainteresowaniu SB)	Sprawy o charakterze profilaktycznym na instytucje będące w stałym zainteresowaniu operacyjnym
1945–1976	– дело за предварителна разработка (лична и групова)	– дело за активна разработка (лична и групова) – дело / разработка за издирване	– наблюдателно дело	– литерно дело
1976–1989	– дело за оперативна проверка (лично и групово)	– дело за оперативна разработка (лична и групова) – дело за оперативно издирване	– дело за оперативно наблюдение (лично и групово)	– дело за обектова разработка – литерно дело

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Komisja 2010)

Terminologia operacyjna: między instrukcją a praktyką

Nie wszystkie zmiany terminologiczne były bezpośrednim efektem kolejnych instrukcji resortowych. Część z nich wprowadzano w drodze odrębnych decyzji. Przykładem może być rezygnacja w latach sześćdziesiątych z nacechowanego pejoratywnie określenia *doniesienie* / *донесение* na rzecz neutralnych terminów typu *notatka agenturalna* / *informacja* / *сведение:*

> От терминологията на ДС да се изхвърли думата „агентурно донесение" и се внедри понятието „агентурно сведение".

Na uwagę zasługuje fakt, że analogiczna zmiana została przeprowadzona równolegle w obu krajach.

Zmiany dotyczyły również nomenklatury dokumentów resortowych. W początkowym okresie działalności służb bezpieczeństwa teczka agenta

składała się z dwóch części: *teczki osobistej* oraz *teczki służbowej* (zwanej również *teczką roboczą*). Z czasem wprowadzono nowe nazewnictwo: *teczka osobowa* i *teczka pracy*. Podobny proces obserwujemy w Bułgarii, gdzie do połowy lat pięćdziesiątych dominował termin *досие* (*лично досие* i *работно досие*), który następnie został zastąpiony przez *дело* (*лично дело* i *работно дело*). Wydaje się, że była to zmiana o charakterze czysto formalnym, wprowadzona odgórnie, o czym świadczy fakt, iż w dokumentach z 1953 roku konsekwentnie poprawiano ręcznie *досие* na *дело*.

Filip Musiał, analizując ewolucję terminologii w instrukcjach SB, zauważa, że zmiany te „najczęściej tylko sankcjonowały zmieniającą się praktykę operacyjną. Były zatem raczej próbą uporządkowania kwestii formalnych ex post, niż sztywno stosowanymi wytycznymi" (Musiał 2020: 281). Ujęcie to zakłada stosunkowo dużą autonomię aparatu bezpieczeństwa w PRL. Wyniki analizy porównawczej prowadzą jednak do wniosku, że nawet zmiany w zakresie używanej terminologii w PRL i Bułgarii w dużym stopniu nie były wynikiem wyłącznie naturalnego procesu terminologizacyjnego, lecz często zewnętrznej ingerencji.

Z jednej strony, zmiany statusu nazw np. poszczególnych kategorii osobowych źródeł informacji (widoczne szczególnie w polskich instrukcjach) świadczą o charakterystycznym dla procesów kształtowania się profesjolektu zjawisku terminologizacji. Proces ten polega na przechodzeniu od preterminów i quazi-terminów do terminów w pełni zdefiniowanych i zinstytucjonalizowanych. Przykładem tego procesu jest nadanie w późniejszych instrukcjach oficjalnego statusu określeniom, które wcześniej funkcjonowały wyłącznie w mniej formalnej komunikacji zawodowej, takim jak *kontakt operacyjny* czy *kontakt służbowy*. Z drugiej strony, niemal pełna zbieżność rozwiązań terminologicznych w PRL i Bułgarii (m.in. rezygnacja z terminów *doniesienie*, *informator* czy wprowadzenie przymiotnika *operacyjny* do nazw spraw) skłania do przypuszczenia, że zmiany te w dużym stopniu były inspirowane zewnętrznymi wytycznymi. Ich niemal równoczesne pojawienie się w obu krajach sugeruje istnienie ponadnarodowego mechanizmu koordynacji polityki bezpieczeństwa, najprawdopodobniej opartego na wytycznych formułowanych w ZSRR. Celem tych działań zapewne było ujednolicenie metod i języka pracy operacyjnej w państwach satelickich, co sprzyjało kompatybilności działań służb oraz wymienności informacji.

14.3. Zmiany stylistyczne

Język dokumentów służb bezpieczeństwa nie był stylistycznie jednolity w całym analizowanym okresie. Jak już wspomniano, stanowił on złożone połączenie stylu administracyjnego, języka propagandy oraz cech właściwych

profesjolektowi resortowemu, wynikających ze specyfiki pracy operacyjnej. Najbardziej widoczne różnice stylistyczne – zarówno między poszczególnymi okresami, jak i między materiałami polskimi a bułgarskimi – ujawniają się w stopniu nasycenia dokumentów elementami języka propagandy. O ile wartościowanie, aksjologiczny podział świata na „swoich" i „wrogów" oraz tendencja do eufemizacji są stałym elementem języka SB, o tyle intensywność stosowania emocjonalnych epitetów, patetyzmu i retoryki wojennej zmieniała się wraz z kolejnymi dekadami.

We wczesnych dokumentach (1945 – połowa lat pięćdziesiątych) wyraźnie widoczne jest silne nasycenie językiem propagandy, patetyczność wypowiedzi oraz obecność licznych emocjonalnie nacechowanych epitetów:

Днес Австрия е гнездото, където чуждите и български реакционни елементи конспирират и ковят престъпни противонародни замисли [...].

[...] верни оръдия на международната реакция и непримирими врагове на народната власт в нашата страна [...].

[...] превръщане страната в колония на англоамериканските хищници.

При задържането на Цв. Иванов тя с пяна на уста е хулела властта.

[...] ръководени от своята кръвна омраза към народната власт.

Analogiczne przykłady odnajdujemy w polskich materiałach z tego okresu:

Nawiązując do sprawozdania na okres miesiąca września 1954 r. należy podkreślić, że podziemie sanacyjne zawzięcie nadal z nieosłabioną upartością usiłuje przeciwstawić się naszej władzy w realizacji uchwał II Zjazdu partii.

[...] środowisko andersowskie stanowi po większej części wrogi element, element nie pewny, element który przepełniony jest do obecnej chwili zatrutą propagandą imperialistów anglo-amerykańskich.

[...] Po zdradzieckim napadzie hitlerowskich Niemiec na ZSRR.

Wraz z cofającą się armią niemiecką pod uderzeniami zwycięskiej armii wyzwolicielki ludów – Armii Czerwonej uciekały z terenów polskich osoby skompromitowane.

Będąc w terenie w Stalinogrodzie przez dwa dni 9 i 10 marca zauważyłem, że studenci uczelni jak WSE, PWSP w Stalinogrodzie w olbrzymiej większości głęboko i boleśnie odczuwali śmierć tow. Stalina.

W polskich dokumentach z tego okresu obserwujemy także deprecjonujące użycie małej litery w odniesieniu do Niemiec i Niemców oraz charakterystyczny zapis nazwiska przed imieniem (utrzymujący się również w latach sześćdziesiątych):

[…] został wywieziony przez niemców do niemiec […].

[…] w celu spotkania z Bergierem Juliuszem.

W dokumentach bułgarskich z końca lat czterdziestych pojawia się natomiast wymienne używanie formuł *господин* i *другар*. Od lat pięćdziesiątych utrwala się już wyłącznie forma *другар*:

До Господин Началника на I отдел Дирекция Държавна Сигурност.

Po śmierci Stalina stopniowo słabnie patetyzm wypowiedzi. Proces ten przebiega jednak odmiennie w Polsce i w Bułgarii. W tekstach polskich z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych emocjonalne epitety i patos pojawiają się rzadziej, a dominującym wzorcem staje się styl administracyjny. Metaforyka wojenna pozostaje wprawdzie istotnym elementem profesjolektu SB, jednak jej użycie staje się bardziej schematyczne i ograniczone do terminologii resortowej. Przykłady pokazują wyraźną tendencję do neutralizacji stylistycznej:

Rozwój i złożoność sytuacji politycznej – wyrażająca się w przenikaniu nurtów wrogich socjalistycznym stosunkom społecznym do środowiska warszawskich artystów plastyków – stworzyły konieczność kontroli tego środowiska w ramach sprawy obiektowej – kryptonim „WERNIX" – która założona została w 1977 r.

We Wrocławiu istnieje 6 wyższych uczelni […]. W dniu 6 lutego br. uzyskali wstępną informację, że studenci wrocławscy chcą zorganizować wiec w obronie studentów warszawskich. Poinformowano KW PZPR […]. W dniu 13. bm. uzyskali wstępne informacje, że w okresie […]. W dniu 14. bm. uzyskano informację, że zbieraniem podpisów zajmował się Hajtłowicz Marek […].

W tej sytuacji prawdopodobne jest, że niektóre elementy opozycyjne spośród literatów i studentów mogą usiłować doprowadzić do zakłócenia porządku publicznego w mieście.

Zajęcie terenów wschodnich II RP już nie jest nazywane ich wyzwoleniem:

Po zajęciu tych terenów przez ZSRR Bergier Dawid miał być aresztowany, a jego rodzina internowana.

Dodatkowo w polskich dokumentach z tego okresu częściej pojawiają się elementy języka potocznego, zwłaszcza w raportach ze spotkań z agenturą:

[…] redaktor, fotoreporter, robi zdjęcia /czasem akty/, idiota, narwany, przychodzi do Retkowskiego, szujowaty wygląd, nieszczery.

[…] „poeta" krakowski, dziwkarz […]. Pisze wiersze, przerzucił się ostatnio na prozę.

[…] legitymuje się papierami wariackimi.

[…] sądzę, że po skończeniu studiów będzie on tęgą głową.

W odróżnieniu od tekstów polskich, dokumenty bułgarskie z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wykazują wprawdzie tendencję do neutralizacji języka, lecz nie jest ona tak silna jak w dokumentach polskich. Teksty bułgarskie częściej zachowują wyraźnie propagandowy i patetyczny charakter, zwłaszcza w raportach i sprawozdaniach, gdzie istotnym elementem pozostaje rozbudowana retoryka wojenna:

Главната причина за това е грандиозните успехи на социалистическият лагер, голямият авторитет на същия, историческите победи на нашата икономика […].

Що се отнася до нас работниците на българското разузнаване, следвайки неотклонно пътя на социалистическия интернационализъм, пътя, който ни чертае Българската комунистическа партия, без да го поставяме за обсъждане на настоящото съвещание, трябва да заявим, че сме готови дори и на създаване на един Координационен център на социалистическите разузнавания. Ние сме уверени, че ще дойде време когато този Център, чието седалище виждаме столицата на Великия Съветски Съюз – Москва, ще стане една необходимост, една реалност.

Повелята днес е всеки да стане политически борец срещу инерцията и времеядството, боец за утвърждаване на здрава дисциплина, за издигане равнището на професионалната си квалификация […].

Тези прояви на Ралин и Димовски дават известни основания да ги считаме като инспирирана брънка от общата координирана атака на империализма и вражески елементи срещу СССР, ЧССР, ПНР, ГДР и другите братски страни […].

Nawet w latach osiemdziesiątych język dokumentów bułgarskich pozostaje nacechowany emocjonalnie, pełen patosu i ideologicznej retoryki:

Задача над задачите е запазването на мира и осигуряване победоносния ход на социализма и комунизма в света.

[…] най-пълно използване на този жанр от изобразителното изкуство като ефикасно идеологическо оръжие за оказване наше влияние и опазване на световния мир […].

[…] идейно-възпитателни мероприятия за утвърждаване у ОР на непоколебима класово партийна и политическа закалка и вярност към делото на БКП, социализма и дружбата ни със СССР.

[…] историческите завоевания и мирните стремежи на съветската страна […].

Lata osiemdziesiąte w polskim zbiorze charakteryzują się zdecydowaną dominacją stylu administracyjnego oraz wyraźnym udziałem cech języka potocznego. Terminy oparte na metaforze wojennej wciąż stanowią trzon terminologii resortowej, jednak sama retoryka wojenna występuje znacznie rzadziej. Teksty z tego okresu są już tylko sporadycznie patetyczne, natomiast coraz częściej korzystają z języka potocznego i przysłów, co szczególnie widać w raportach z pracy z agenturą. Nadal jednak obowiązuje aksjologiczny podział na „swoich" i „wrogów" oraz powszechne stosowanie środków wartościowania językowego:

Nauka polska podobnie jak inne dziedziny życia społecznego stałą się w ostatnich latach płaszczyzną walki pomiędzy socjalizmem a ideologią burżuazyjną. […] Zaostrzeniu się tej walki sprzyja realizacja tzw. koncepcji otwartości nauki polskiej.

Z posiadanego rozpracowania wynika, iż mimo prób przeprowadzonych przez najwyższe czynniki Partii i Rządu w korporacji znajdują się nadal grupy uczonych, które w ostatnim czasie prezentują konserwatyzm, oportunizm, kosmopolityzm i zawsze wykorzystywały tego typu spotkania do zamanifestowania swojego istnienia i wywarcia wpływu na politykę personalną w Akademii.

Zebrano informacje oraz materiały wskazujące iż przeciwnik polityczny wszystkimi sposobami dążył do wyeliminowania naukowców prezentujących linię PZPR oraz mogących realizować linię porozumienia narodowego.

[…] klerykał, negatywnie ustosunkowany do patii i ustroju socjalistycznego […]. […] rządzi się jak przysłowiowa „szara gęś".

Analiza materiału pokazuje, że ewolucja stylistyczna polskich dokumentów SB przebiegała od silnie emocjonalnego i patetycznego języka lat czterdziestych i wczesnych pięćdziesiątych, przez stopniową neutralizację i administratywizację w kolejnych dekadach, aż po dominację stylu urzędowego przy jednoczesnym wzroście udziału języka potocznego. Terminologia resortowa, oparta na aksjologicznym podziale świata oraz metaforze wojennej, pozostawała jednak przez cały okres integralnym elementem dokumentów.

W przypadku dokumentów bułgarskich proces ten przebiegał znacznie wolniej i był mniej kompletny – nawet w późnym okresie zachowały one charakter rytualnych tekstów propagandowych, nasyconych retoryką wojenną i patosem. Polska dokumentacja resortowa, choć również operowała schematami propagandowymi i metaforyką wojenną, stopniowo przyjmowała coraz bardziej pragmatyczny, administracyjny charakter.

14.4. Zmiany w zakresie poprawności językowej

Dokumenty Służby Bezpieczeństwa odzwierciedlają również poziom kompetencji językowych ich autorów. Analiza materiałów z kolejnych dekad pozwala uchwycić zarówno przejawy braku znajomości podstawowych zasad poprawności językowej, jak i stopniową poprawę jakości języka wraz z upływem czasu.

We wczesnym okresie powojennym w obu krajach służby bezpieczeństwa zatrudniały przede wszystkim osoby „bliskie klasowo" nowej władzy – robotników i chłopów, zazwyczaj z wykształceniem podstawowym lub niepełnym podstawowym. Brakowało im zarówno przygotowania ogólnego, jak i specjalistycznego, a organizowane szkolenia ograniczały się zwykle do kilkutygodniowych kursów. Daniel Wicenty zauważa: „Pierwsze zastępy bezpieki, choć z ideologicznie pożądanym pochodzeniem robotniczo-chłopskim, tworzyli ludzie przypadkowi, w niemałej części półanalfabeci lub wręcz analfabeci" (Wicenty 2018: 15). W połowie lat czterdziestych niemal 70% kadry kierowniczej gdańskich służb bezpieczeństwa miało co najwyżej wykształcenie podstawowe. Podczas pierwszych kursów w Centralnej Szkole MBP w Łodzi ponad 13% słuchaczy nie ukończyło szkoły podstawowej (Wicenty 2018: 15–16).

W polskich dokumentach z tego okresu widać rażące naruszenia norm językowych, zwłaszcza w materiałach agenturalnych i raportach sporządzanych na niższych szczeblach. Powszechne są błędy ortograficzne, fleksyjne, składniowe i leksykalne:

> **Urządza zbiurki** dzieci **s kturymi** razem idzie do kościoła […]. Na dzieci w szkole ma wpływ **beznaganny** oraz **ogulne** społeczeństwo **w śrud** miejscowej ludności cieszy się dobrą opinią. […] **nalerzy** do ligi kobiet **pozatem** do żadnej **partji** nie **nalerzy** […]. **Curka** Stefania.

> Z w/w do kraju **powrucił** tym samym transportem […]. […] **dowudztwem** Andersa […]. […] **puźnej** 2 dywizji pod **dowudztwem** […]. **Dowudztwo** Wojsk Polskich w Szkocji (przemianowane **puźniej** na **dowudztwo** korpusu) […]. **Dowudzcą** korpusu był gen. Kukiel.

> […] utrzymywał z figurantem bardzo **żadkie** kontakty […].

[…] melduję iż na podległym nam terenie obywatele brytyjscy **niefigurują**. Jak również tychże obywateli przebywających tymczasowo **niezarejestrowano**.

Nie zła organizatorka.

Niebył zaciągnięty w szeregi Wojska Polskiego.

Prowadzenie moralne jest **nie naganne** […]. Do obecnego ustroju i Z.S.R.R. jest przychylny, kontaktów z klerem nie utrzymuje, **pozatem** kontaktuje się z ludnością pracującą.

Poza błędami ortograficznymi (ó/u, rz/ż, pisownia „nie" z czasownikami) zauważalne jest również nieumiejętne stosowanie kancelaryzmów oraz konstruowanie rozbudowanych, nielogicznych zdań:

Wobec tego inf. „Łagiewski" otrzymał zadanie aby nawiązał kontakt z Bauerową w ten sposób jakoby to wypłynęło raczej ze stanowiska Bauerowej, celem dalszego rozpracowania jej i męża.

[…] był kierownikiem bursy, który to w tym czasie utrzymywał bliższe znajomości ze sprzątaczką, gdzie sprowadzał ją w nocy do siebie, gdzie wpływało to demoralizująco na młodzież.

Powtarza się charakterystyczne użycie przymiotnika *beznaganny* (pisanego zarówno łącznie, jak i rozdzielnie):

Poglądy polityczne w/w **beznaganne**.

[…] prowadzi się **bez nagannie** […].

[…] moralnie prowadzi się **bez nagannie**.

Pojawiają się też błędy logiczne, np. *narodowość pochodzenia robotniczego*, *ujemne zarzuty*:

[…] nie działał na szkodę **narodowości pochodzenia robotniczego**.

[…] rzekomo nie posiada żadnych **ujemnych zarzutów**.

[…] warunki posiadali **bardzo idealne** […].

Niektóre zapisy zdradzają również brak podstawowej wiedzy ogólnej, np. *Ur. 17.6.1908 r. w Leningradzie Z.S.R.R.* – co jest anachronizmem, gdyż w 1908 r. miasto nosiło nazwę Petersburg, a taki kraj jak ZSRR nie istniał.

Analogiczna sytuacja miała miejsce w Bułgarii, gdzie w drugiej połowie lat czterdziestych rozpoczęto systematyczne szkolenie funkcjonariuszy według wzorców radzieckich. Za jego początek uznaje się wysłanie w 1946 r. grupy pracowników na kursy do ZSRR, a następnie organizację 50-dniowych szkoleń dla kadry kierowniczej (1947), które stały się podstawą powstania szkoły resortowej (Централна школа „Г. Димитров" – МВР), przekształconej w 1952 r. w szkołę wyższą. Należy jednak podkreślić, że pierwsze szkolenia obejmowały głównie kadrę kierowniczą, podczas gdy szeregowi pracownicy pozostawali słabo przygotowani zawodowo i prezentowali niski poziom kultury językowej.

Autorzy bułgarskich dokumentów z tego okresu również wykazują rażąco niski poziom znajomości ortografii i interpunkcji, a zapisy często mają charakter fonetyczny:

Не взима дейно участие […] взима участие в **тех**.

[…] дали същите **неподържат** връзка с **некакъв** център или действуват самостоятелно.

Законопроекта за **вишето** образование.

Лятото е **мъртав** сезон за артистите.

Известна част от персонала **се указа** реакциона.

По-голями технически и материялни средства.

Jak pokazują powyższe przykłady, raporty z tego okresu są często zapisywane w sposób niemal fonetyczny. W tekstach można wyróżnić kilka podstawowych, nagminnie powtarzających się błędów. Pierwszym z nich jest fonetyczne zapisywanie zredukowanych samogłosek nieakcentowanych:

Известна част от персонала **се указа** реакциона.

[…] има **умразата** спрямо народната власт и любов към западните демокрации.

Има **аругантно** отношение към съветският специалист.

[…] че на ДС не **се указва** достатъчно помощ […].

Заключенията […] **удобрени** и подписани.

Powszechny jest również brak przestrzegania w dokumentach zasad przegłosu dawnej *jać*. Prawdopodobnie zapisy odzwierciedlają formy regionalne, charakterystyczne dla idiolektów funkcjonariuszy:

В **поголемата** си част обаче обектите **беха** съвършенно нови за отделението и работата **требваше** да се организира **изцело** на ново.

Голями вълнения […].

Към края на **летната** сесия.

При него работят **неколко** реакционери.

[…] но **щел** да отстъпи […].

[…] **голями** политически отстъпки.

[…] **всека** вербовка […].

Всека година […].

Тяхните планове и намерения […].

Изнесоха се и **неколко** лекарски сказки.

Częstym zjawiskiem jest nieprzestrzeganie norm literackich w zakresie wyboru formy rodzajnika przy rzeczownikach i przymiotnikach rodzaju męskiego. Najczęściej obserwuje się stosowanie pełnej formy rodzajnika w miejscach, w których zgodnie z normą literackiego języka bułgarskiego powinien występować rodzajnik krótki:

[…] канел често **в домът си**.

Има аругантно отношение **към съветският** специалист.

[…] след измяната **на синът му**, настъпи едно чувствително отрезвяване което се изразява в осъждане на постъпъка **на синът си** […].

Състоянието **на домът** […].

Obserwuje się również nieprawidłowe używanie form męskoosobowych i liczebnikowych (бройна форма), a także ich mieszanie (np. *двама изменника*):

Обекта се обслужва с **двама резидента** и **9 информатора**.

[…] **четири души** студенти.

[…] съществуването на **няколко центрове** с еднакви обекти.

[…] наблюдава се активно от **четири агенти** […].

Останалите **четири обекти** /всички на ОНД/ са реализирани чрез вербовка.

През настоящата година в **трите** важни **окръзи** трябва да се постигне прелом в работата по линия на вражеска интелигенция […].

[…] изпратил **20 долари** […].

[…] около **400-500 изменника** на Родината.

W kolejnych dekadach obserwujemy stopniową poprawę jakości języka dokumentów, związaną z masowym dokształcaniem kadr. W PRL na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych liczba funkcjonariuszy z wykształceniem podstawowym lub niepełnym spadła dziesięciokrotnie (Wicenty 2018: 17). W latach sześćdziesiątych wprowadzono selekcję kadrową według kryterium wykształcenia, a funkcjonariusze niższych szczebli uzupełniali edukację (często w szkołach wieczorowych) i zdawali egzaminy maturalne. Kadra kierownicza uzyskiwała dyplomy wyższych uczelni. Do pracy z inteligencją rekrutowano osoby znające języki obce i posiadające kontakty międzynarodowe. W efekcie język dokumentów z lat sześćdziesiątych cechuje się wyższym stopniem poprawności, zwłaszcza w tekstach ogólnoresortowych i sprawozdaniach. Błędy ortograficzne są rzadsze i dotyczą głównie pisowni rozdzielnej i łącznej:

[…] **nie dawno** wrócili do Poznania.

W dalszym ciągu jednak pojawiają się błędy faktograficzne (zwłaszcza w tematach objętych tabu politycznym), np. zapis sugerujący, że Lwów w 1931 r. należał do ZSRR:

[…] ur. 21.VIII.1931 r. **we Lwowie /ZSRR/**.

W Bułgarii w latach sześćdziesiątych głównym ośrodkiem szkoleniowym pozostaje Centralna Szkoła „Georgi Dimitrow", a poziom wykształcenia funkcjonariuszy rośnie, choć poprawność językowa dokumentów pozostaje niższa niż w Polsce. Nadal spotyka się zapisy łączne partykuły „nie" z czasownikami oraz fonetyczny zapis zredukowanych samogłosek nieakcentowanych:

[…] **недопуска**, че някой може […]

[…] **непропуснал** случай […]

[…] или **неслушат** шефовете.

Известна част от тази агентура **се указа** непригодна […].

[…] **се указа** недостатъчна […].

Указа се, че […].

Nadal często spotyka się stosowanie niezgodnych z normą literacką form wywodzących się z dawnej *jać*:

[…] един агент на **место**.

[…] **тяхните** заместници […].

[…] **голямите** успехи […].

[…] **най-дясните** сили.

Najczęściej jednak autorzy popełniają błędy zarówno w zakresie doboru formy rodzajnika, jak i w stosowaniu form męskoosobowych w połączeniach z liczebnikami:

Автора подчертава […].

Ще бъде организирано М-15 **в домът** на родителите им.

Има вражеско отношение **към** нашата страна и **строят**.

[…] в радио София има над **50 агента** […].

За първата са определени **четири агента** […].

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w obu krajach dążono do zatrudniania przede wszystkim osób z wykształceniem wyższym, a większość funkcjonariuszy odbywała przeszkolenie oficerskie. Pracownicy polscy często korzystali z zaocznych studiów zawodowych z zakresu administracji, prowadzonych przez uniwersytety w Warszawie, Krakowie, Poznaniu i Wrocławiu, a także z trzech resortowych szkół wyższych: Akademii Spraw Wewnętrznych

w Warszawie, Wyższej Szkoły Oficerskiej w Legionowie oraz Wyższej Szkoły Oficerskiej w Szczytnie (Wicenty 2018: 17–18). W Bułgarii w 1969 roku, na bazie Centralnej Szkoły „Georgi Dimitrow", powołano Wyższą Szkołę Zawodową „Georgi Dimitrow" (Висша специална школа „Георги Димитров") ze specjalnością *държавна сигурност*, przyjmującą osoby z wykształceniem średnim. Rekrutacja do szkoły prowadzona była w sposób dyskretny, bez zbędnego upubliczniania informacji (Komisja 2016b).

Efektem tych działań w obu krajach było nie tylko lepsze przygotowanie zawodowe funkcjonariuszy, lecz także wyraźna poprawa jakości językowej dokumentów resortowych. Mimo to w polszczyźnie nadal zdarzały się uchybienia językowe, błędy interpunkcyjne oraz konstruowanie zdań nielogicznych, jak w poniższym przykładzie:

> Z uwagi na to iż w/wym. zaczął aktywnie udzielać się w tutejszym ośrodku duszpasterstwa akademickiego „EMAUS".

Często pojawiały się również powszechne błędy typowe dla przeciętnych użytkowników języka polskiego, na przykład niepoprawne użycie zaimka rodzaju żeńskiego „tą" w bierniku liczby pojedynczej:

> […] **tą** sztukę […].
>
> […] widząc **tą** studentkę […].
>
> […] do aktywnego włączenia się w **tą** działalność.

W dokumentach bułgarskich z początku lat siedemdziesiątych nadal sporadycznie pojawiały się przypadki zapisu zredukowanych samogłosek nieakcentowanych (np. *политически неукрепнали*, *чуждинци*), jednak zjawisko to miało już charakter marginalny. W materiałach z lat osiemdziesiątych tego typu błędów nie odnotowano. Do końca analizowanego okresu w dokumentach bułgarskich, podobnie do dokumentów polskich, utrzymywały się powszechne błędy typowe dla przeciętnych użytkowników języka, obejmujące m.in.: nieprawidłowy dobór form rodzajnika, błędy w połączeniach rzeczownikowo-liczebnikowych w rodzaju męskim oraz niezgodne z normą formy kontynuantów dawnej *jać*:

> Според **приятелят ми** […].
>
> **Брата** на Мария живеещ в Кърджали […].
>
> Получените данни за същия период показват, че **противника** активизира и разширява подривната си дейност […].

Източника съобщава, че […].

[…] бяха арестувани **50 привърженика** на краля, от които **14 генерала**.

[…] е преминал през **четири редактори** […].

[…] **15 работника** […].

[…] **два** нормативни **документи** […].

[…] знае **няколко** западни **езици** […].

[…] запознаване на **място** с обстановката около обектите […].

[…] все **по-тесно** координиране […].

[…] да отиде на **десно**.

Верно е, че понякога агентурата […]

[…] липсват **голямите** личности […].

Podsumowując, do lat sześćdziesiątych dokumenty SB w obu krajach zawierały liczne błędy językowe, wynikające z ograniczonego przygotowania zawodowego oraz braków w wykształceniu znacznej części funkcjonariuszy. Od tego czasu poprawa była wyraźna, zwłaszcza w Polsce, gdzie język dokumentów stał się w dużej mierze poprawny. W Bułgarii poziom poprawności również wzrastał, choć nieco wolniej i w mniejszym zakresie. W obu krajach dokumenty zachowywały jednak cechy nowomowy, charakterystycznej dla języka resortowego.

Przeprowadzona analiza ukazuje ewolucję języka dokumentów aparatu bezpieczeństwa w PRL i Bułgarii w latach 1945–1989, obejmującą zmiany tematyczne, terminologiczne, stylistyczne oraz normatywne. Treść akt podporządkowana była priorytetom politycznym i zmieniającej się sytuacji społecznej, obejmując działania od likwidacji podziemia niepodległościowego, poprzez kontrolę pracowniczą i zwalczanie wpływów zachodniej kultury, po monitorowanie opozycji i emigracji. Procesy terminologizacji i standaryzacji języka resortowego w obu krajach odzwierciedlają silny wpływ wytycznych radzieckich. Styl dokumentów polskich cechowała stopniowa neutralizacja i administratywizacja języka, przy utrzymaniu elementów propagandowych i metaforyki wojennej, podczas gdy dokumenty bułgarskie miały silniejszy charakter rytualny i propagandowy. Zmiany w zakresie poprawności językowej ukazują wzrost kompetencji językowych funkcjonariuszy.

15. SŁOWA KLUCZOWE I INNE MARKERY JĘZYKA SŁUŻB BEZPIECZEŃSTWA

W literaturze przedmiotu za cechę uniwersalną wszystkich języków specjalistycznych uznaje się symplifikację (Mitera 2017; Szadyko 2012), rozumianą jako uproszczenie poszczególnych podsystemów języka. Badacze podkreślają przy tym, że różnica między językiem ogólnym a językiem specjalistycznym ma charakter przede wszystkim ilościowy, a nie jakościowy: gramatyka języków specjalistycznych nie odbiega bowiem zasadniczo od gramatyki języka ogólnego, różni się natomiast zakresem i częstotliwością użycia określonych konstrukcji. Specjaliści reprezentujący daną sferę życia zawodowego wybierają z zasobu języka ogólnego pewne leksemy, wyrażenia i struktury, które w profesjolekcie zaczynają występować znacznie częściej, przybierając postać powtarzalnych schematów i stając się rozpoznawalnym wyróżnikiem danej odmiany. Badacze wskazują również, że selekcja wzorców gramatycznych w językach specjalistycznych prowadzi zarówno do zwiększenia lub zmniejszenia ich frekwencji, jak i niekiedy do ich niemal wyłącznego używania lub całkowitego zaniku (Roelcke 1999).

Zjawisko to jest szczególnie widoczne w języku służb bezpieczeństwa, który cechuje wysoka szablonowość oraz operowanie wybranymi, utrwalonymi w praktyce resortowej wyrazami i zwrotami, często o stałej łączliwości. Jak wskazano w części poświęconej językowi propagandy, szablonowość ta bywała wręcz „liturgiczna", a powtarzalność wzorców nadawała wypowiedziom rytualny charakter. Należy przy tym pamiętać, że język SB – poprzez swoje szablonowe formuły – pełnił również funkcję kontrolną, a odstępstwo od ustalonych konstrukcji mogło być odczytywane jako sygnał ideologicznej nielojalności.

Opisane w niniejszej monografii zjawiska językowe były analizowane w poszczególnych rozdziałach, z uwzględnieniem różnych poziomów organizacji języka oraz odmiennych funkcji dyskursywnych. Na etapie podsumowującym możliwe jest jednak ich ujęcie syntetyczne i wyodrębnienie zespołu powtarzalnych markerów, swoistych słów kluczowych, które w sposób szczególnie wyrazisty konstytuowały profesjolekt służb bezpieczeństwa. To właśnie powtarzalność i selekcja tych form stanowią przejaw opisanej wcześniej symplifikacji, będącej charakterystyczną cechą języków specjalistycznych.

Za najważniejsze leksykalne wykładniki języka służb bezpieczeństwa w analizowanym zbiorze można uznać przede wszystkim rzeczowniki i przymiotniki omówione poniżej.

Wśród najczęściej występujących rzeczowników szczególne miejsce zajmuje leksem ***element*** / ***елемент***, który tworzy rozbudowane serie kolokacyjne z licznymi przymiotnikami wartościującymi. W polskim materiale są to m.in.: *antysocjalistyczny, bandycki, brakotwórczy, destrukcyjny, ekstremalny, karierowiczowski, klerykalny, kryminalny, niepewny, obcy, opozycyjny, reakcyjny, repatriacyjny, rewizjonistyczny, warcholski, wichrzycielski, wrogi, wywiadowczy itd*. W bułgarskim zbiorze są to przymiotniki typu: *антинароден, враждебен, вражески, опозиционен, реакционен, фашизиран*, por.:

Utrzymuje kontakty z osobami przedstawiającymi **niepewny element**.

Górę biorą **elementy karierowiczowskie** i **brakotwórcze**.

Decyzja taka byłaby wykorzystana przez **elementy opozycyjne**.

Активация на **антинародните елементи** сред враждебната интелигенция.

Голяма част от **реакционните елементи** почнаха да бягат в капиталистическите страни.

Фашизиран елемент.

Rzeczownik *element* / *елемент* nie posiada sam w sobie nacechowania negatywnego, jego wartościowanie jest determinowane przez przymiotnik określający. Warto zaznaczyć, że w materiałach obu służb pojawiają się również konstrukcje o nacechowaniu pozytywnym. W polszczyźnie są to takie połączenia, jak: *konstruktywny, partyjny, postępowy, pozytywny, zdrowy element*, natomiast w bułgarskim zbiorze: *здрав, прогресивен елемент*, por.:

Ujawnienie **zdrowego elementu**.

Kolejnym charakterystycznym rzeczownikiem jest ***przeciwnik***, któremu w bułgarskim materiale odpowiadają dwa często używane leksemy: ***враг*** oraz ***противник***. Jak już wcześniej wskazano, określenie *przeciwnik* w obu zbiorach występuje najczęściej w liczbie pojedynczej i pełni funkcję *nomina collectivum*, odnosząc się do abstrakcyjnego, uogólnionego podmiotu działań wymierzonych przeciwko państwu socjalistycznemu. Ilustrują to między innymi następujące zdania:

[…] polega na nawiązaniu przez Służbę Bezpieczeństwa bezpośredniego kontaktu z **przeciwnikiem** w celu wywarcia wpływu na podejmowane przez niego decyzje.

Състоянието на контраразузнавателната работа на органите на ДС по разкриване и пресичане подривната дейност на **противника** в средите на художествено-творческата интелигенция.

[…] **противникът** работи упорито сред пребиваващите български граждани в чужбина.

W odniesieniu do jednostek lub bardziej konkretnych grup polski rzeczownik *przeciwnik* pojawia się zazwyczaj w ramach rozbudowanych fraz nominalnych, które doprecyzowują charakter przypisywanej im wrogiej postawy. Spotykane są m.in. połączenia: *przeciwnik obecnej rzeczywistości*, *przeciwnik polityczny*, *przeciwnik wewnętrzny*, *przeciwnik zewnętrzny*, por.:

Jest aktywnym **przeciwnikiem obecnej rzeczywistości** i **zachodzących przemian** w życiu społeczno-politycznym kraju.

W materiale bułgarskim często występuje również rzeczownik ***враг***[1], który – w odróżnieniu od *противник* – nie ma wyraźnych preferencji liczbowych i używany jest zarówno wobec zbiorowości, jak i pojedynczych osób. Występuje on zwykle bez dodatkowych określeń, a jego semantyka zawiera w sobie immanentnie silne nacechowanie aksjologiczne, co ilustrują następujące przykłady:

[…] като **врагове** сме отбелязали към 180 души.

По плана е извършил една вербовка на информатор по обслужване и е взел на п.о. към 15 **врагове**.

Главни форми на **врага** през този период бяха вражеската агитация, отричане успехите на социалистическото строителство […].

W bułgarskiej dokumentacji różnica między *враг* a *противник* ma charakter funkcjonalno-stylistyczny. Pierwszy z nich ma silniejszy ładunek emocjonalny i ideologiczny. W obu przypadkach jednak określenia te pełnią funkcję jednoznacznych etykiet semantycznych, służących identyfikacji i klasyfikacji podmiotów uznawanych za zagrożenie dla porządku socjalistycznego.

W grupie najczęściej występujących rzeczowników znajdują się również określenia odnoszące się do osoby objętej działaniami operacyjnymi bądź obserwacją operacyjną. W polskich dokumentach funkcję tę pełni przede wszystkim leksem ***figurant***, czasami uzupełniany także o formę żeńską *figurantka*, natomiast

---

[1] W polskich dokumentach w podobnych kontekstach występuje określenie *wrogi element*.

w materiałach bułgarskich jego odpowiednikiem jest rzeczownik ***обект***. Oba te leksemy należą do kluczowego zasobu terminologii operacyjnej i realizują podobną funkcję kategorialną – pozwalają jednoznacznie wskazać podmiot zainteresowania służb, jednocześnie pozbawiając go personalistycznego odniesienia poprzez redukcję do roli obiektu działań, por.:

> Wytypować 6 grup pracowników operacyjnych, którzy w grupach po trzy osoby w wypadku gromadzenia się studentów, będą wyławiać **figurantów** […] w celu neutralizowania ich udziału.

> Miejscowe kontakty **figurantki** z miejscowym środowiskiem tzw. opozycji politycznej.

Należy podkreślić, że semantyka leksemu *figurant* ma charakter ściśle funkcjonalny – konstrukcja ta nie ocenia osoby, lecz sytuacyjnie określa jej status w strukturze działań operacyjnych.

W dokumentach bułgarskich dominującym odpowiednikiem polskiego *figuranta* jest *обект*:

> Чрез други доверителни връзки установихме контакт с още трима интересни **обекти**.

Kolejnym często występującym rzeczownikiem jest ***osoba*** / ***лице*** – określenie charakterystyczne dla stylu administracyjnego i szeroko wykorzystywane w dokumentacji operacyjnej obu krajów, por.:

> **Osoba** jego jest związana z **osobą** Nabiela i razem z nim jest uważany za […].

W polskich materiałach leksem *osoba* łączy się zarówno z zaimkami i nazwami własnymi, jak i z bardziej rozbudowanymi frazami określającymi, niekiedy wyraźnie wartościującymi – pozytywnie bądź negatywnie. Wśród typowych zestawień pojawiają się m.in.: *osoba niepewna politycznie, osoba o wrogim obliczu politycznym, osoba o postawach pozytywnych, osoba pozytywna, osoba zaufana*. W odniesieniu do jednostek nieznanych służbom lub słabo zidentyfikowanych rzeczownik *osoba* bywa zastępowany leksemem *osobnik*, który pełni funkcję quasi-terminologiczną i częściej niesie nacechowanie negatywne, wskazując na brak rozpoznania, nieufność lub potencjalne zagrożenie:

> Celem ustalenia dwóch **osobników** […].

> Nie ustalono przyjazdu **osobników** o zapodanych rysopisach.

W zainteresowaniu Wydziału III-go […] jest bliżej nieznany **osobnik** z Olsztyna […].

W materiałach bułgarskich odpowiednikiem polskiego *osoba* jest leksem *лице*, który również występuje z licznymi określeniami, przede wszystkim nacechowanymi negatywnie. W zbiorach licznie reprezentowane są konstrukcje typu: *враждебно лице, лице от контингента, подозрително лице, лице с опозиционни разбирания, лице със съмнително минало*, por.:

Групира около себе си **враждебно настроени лица**.

Информатора е секретен сътрудник на органите на Държавна сигурност, който изпълнява техните задачи за разкриване на **враждебни и подозрителни лица**.

Да се вземат мерки за недопускане включване в делегатската група на кръга Ви обекти на оперативен отчет, **лица от контингента или идейно-неустойчиви** такива.

Choć rzadziej, bułgarski leksem *лице* pojawia się także w zestawieniach o nacechowaniu pozytywnym. Szczególnie istotne jest tu określenie *доверено лице*, funkcjonujące jako termin i odnoszące się do jednostki współpracującej ze służbą lub postrzeganej jako źródło wartościowych informacji operacyjnych:

Голям резерв за получаване на допълнителната информация са **доверените лица**.

Charakterystycznym dla języka służb bezpieczeństwa rzeczownikiem jest także leksem określający kierunek, zakres bądź sektor działań operacyjnych – ***linia***, ***odcinek*** / ***линия***. W terminologii SB pełni on funkcję kategorii porządkującej czynności służb według obszarów zainteresowania (środowisk, grup społecznych, instytucji, kategorii zagrożeń), por.:

Materiały po **linii** nielegalnych organizacji.

Po **linii** Sekcji VI-tej zostało konkretnie opracowanych 2 kandydatów na werbunek.

Kierunki przeciwdziałania na **odcinku** zwalczania działalności SKS-u.

Работа по **линия** на интелигенция.

И по тази **линия** трябва да създаваме собствена агентурна база.

W obu zbiorach leksemy *linia, odcinek* / *линия* funkcjonują jako elementy nomenklatury instytucjonalnej, umożliwiającej systematyzowanie i hierarchizowanie aktywności operacyjnych według ustalonych w aparacie bezpieczeństwa kryteriów.

Wymienione wyżej rzeczowniki mają charakter wspólny dla obu analizowanych zbiorów, jednak w materiałach polskich i bułgarskich pojawiają się również określenia, które można uznać za szczególnie emblematyczne wyłącznie dla jednego z badanych języków. W polskim korpusie na pierwszy plan wysuwają się dwie jednostki: fraza ***obecna rzeczywistość*** oraz rzeczownik ***czynnik***, których użycie jest niezwykle częste i wysoce charakterystyczne dla dokumentów SB. Fraza *obecna rzeczywistość* pełni funkcję syntetycznego określenia ówczesnego porządku społeczno-politycznego. Zawiera ona w sobie zarówno element normatywny, jak i ideologiczny, ujmując rzeczywistość nie w sposób neutralny, lecz jako stan pożądany i wymagający akceptacji. W konsekwencji występuje ona przede wszystkim w kontekstach wartościujących postawy obywateli wobec ustroju, por.:

> Jest wrogo nastawiony do **obecnej rzeczywistości**.

> Prezentowany program […] nacechowany był krytycyzmem, negacją i permanentnym ośmieszaniem **obecnej rzeczywistości**.

Drugą jednostką charakterystyczną dla polskiego materiału jest rzeczownik *czynnik*, tworzący frazy nominalne typu *czynnik administracyjny, czynnik kierowniczy, czynnik kontrolny, czynnik operacyjny, czynnik partyjny, czynnik rządowy, czynnik społeczny, czynnik śledczy*. Pełni on przede wszystkim funkcję depersonalizującą:

> Posiadanie tej informacji pozwoliło nam nie dopuścić do ich przyjęcia, dzięki partyjnej postawie **czynnika rekrutacyjnego**.

W materiale bułgarskim za słowo kluczowe języka SB można uznać frazę ***вражески контингент***, stanowiącą jedno z najczęściej pojawiających się określeń zbiorowości uznawanej za ideologicznie niebezpieczną. Fraza ta, podobnie jak *wrogi element*, pełni funkcję kategoryzującą i stygmatyzującą. Często występuje ona w postaci *контингент* (z wyzerowanym określeniem przymiotnikowym), por.:

> **Вражеският контингент** не е установен напълно и поради това оперативният отчет не е цялостен. В отделението **вражеският контингет** не е установен по линия писатели /водят се на отчет само 11 обекти/ и отчасти по линия на музикалните дейци и научните работници.

Само около 30 % от установения до сега **контингент** е обезпечен със с.с.

В работата по **контингента** вземаме под внимание и обстоятелството, че […].

W bułgarskim zbiorze na uwagę zasługuje również wysoka częstotliwość występowania rzeczownika ***фашист*** oraz przymiotnika ***фашистки***, które stanowią kontynuację powojennej retoryki delegitymizacji przeciwnika politycznego:

Александра Стоилова е получила едно писмо от своя племенник с **фашистко** съдържание.

Чист **фашист**.

Analiza dokumentów ujawnia również wyraźną tendencję do częstego stosowania niektórych przymiotników, wśród których szczególnie wyróżnia się ***operacyjny*** / ***оперативен***. Przymiotnik ten odgrywa w obu zbiorach centralną rolę w określaniu różnorodnych działań, procedur i sytuacji związanych z wykonywaniem obowiązków zawodowych funkcjonariuszy. Występuje on w licznych kolokacjach, odzwierciedlających pełen zakres pracy operacyjnej, por.:

operacyjny: *eksperyment, meldunek, punkt, sprzęt, zwiad*;
operacyjna: *analiza, czynność, ewidencja, gra, informacja, inwigilacja, karta, kombinacja, kontrola, ochrona, obserwacja, potrzeba, praca, sytuacja, technika, teczka, uwaga, rozmowa*;
operacyjne: *dane, dokumentowanie, działanie, możliwości, poszukiwanie, pozyskanie, rozeznanie, rozpoznanie, rozpracowanie, sprawdzenie, umocnienie się, wyjaśnienie, wykorzystanie, zabezpieczenie, zagrożenie, zainteresowanie, zasoby.*

Przymiotnik *оперативен* w materiale bułgarskim pełni analogiczną funkcję, tworząc połączenia z rzeczownikami opisującymi zadania i formy działalności służby:
оперативен: *интерес, контрол, работник, отчет, състав*;
оперативна: *връзка, информация, обстановка, преписка, проверка, разработка, работа*;
оперативно: *издирване, мероприятие, наблюдение, обезпечаване, обезпечение*;
оперативни: *данни*.

Kolejnym wyróżniającym się częstym występowaniem przymiotnikiem jest ***agenturalny*** / ***агентурен***, którego zakres semantyczny częściowo pokrywa się z przymiotnikiem *operacyjny*, jednakże jest od niego węższy, gdyż odnosi się wyłącznie do działalności agentów, tj. osobowych źródeł informacji, i nie obejmuje szeregu innych czynności kwalifikowanych jako operacyjne, por.:

agenturalny: *nadzór*;
agenturalna: *kontrola, ochrona, sieć*;
agenturalne: *zabezpieczenie*;
агентурен: *контрол*;
агентурна: *база, работа, разработка*;
агентурно: *мероприятие, наблюдение, обезпечаване, покритие, проникване, сведение.*

W polskim materiale przymiotnik ten funkcjonuje przede wszystkim w połączeniach *kontrola agenturalna* i *sieć agenturalna*:

Roztoczenie **kontroli agenturalnej**.

W języku bułgarskim wysoką częstotliwością wyróżniają się kolokacje *агентурна база* oraz *агентурно покритие*, które nie zawierają bezpośredniego odpowiednika polskiego terminu *sieć* (*agenturalna*), lecz swoją strukturą przypominają polski zwrot *pokrycie sieci* (*agenturalnej*):

И по тази линия трябва да създаваме собствена **агентурна база**.

До края на годината по отделни отделения да се направи анализ за **агентурното покритие** на най-важните направления на обезпечаване.

Najbardziej rozpowszechnionym przymiotnikiem określającym osoby inwigilowane, ich działalność oraz poglądy w obu zbiorach jest ***wrogi*** / ***вражески*** (***враждебен***). Przymiotnik ten współwystępuje z licznymi rzeczownikami, tworząc rozbudowane serie kolokacyjne, por.:
wrogi: *akt, cel, charakter, element, kler, nastrój, ośrodek* (*dywersyjny*), *stosunek*;
wroga: *działalność, postawa, przeszłość, robota, ulotka, wypowiedź*;
wrogie: wystąpienie;
wrogie: materiały, tendencje;
вражески (*враждебен*): *вид, елемент, контингент*;
вражеска (*враждебна*): *агитация, дейност, емиграция, интелигенция, организация, пропаганда, радиостанция*;
вражеско (*враждебно*): *изказване, намерение*;
вражески (*враждебни*): *възгледи.*

[…] zmierzać do wykrywania **wrogiej działalności** i demaskować **wrogie środowiska** i **wrogą działalność**.

От донесенията се вижда, че същия продължава да прави **вражески изказвания.**

Za typowe dla analizowanego profesjolektu należy uznać również przymiotniki odzwierciedlające dominującą w tekstach resortowych dychotomię ***negatywny / pozytywny***. W materiale polskim występują m.in.:

negatywny (*politycznie*)**:** *charakter, przejaw, sens, wydźwięk*;
*negatywna***:** *aktywność, działalność, postawa* (*polityczna*), *treść*;
*pozytywny***:** *element, kierunek*.

[…] nie brakowało osób znanych z **negatywnych postaw** […].

Negatywna i prowokacyjna **działalność** […].

Twórcy reprezentujący **pozytywne kierunki** w sztuce.

Bułgarskie ekwiwalenty tworzy para przymiotników ***негативен (отрицателен) / положителен***:

негативен: *процес*;
негативна: *тенденция*;
негативно: *явление, политическо съдържание;*
отрицателно: *влияние, отношение*;
отрицателни: *прояви*;
положителен: *процес*;
положителна: *насока*;
положително: *въздействие, изказване, отношение.*

Drugą parę często występujących przymiotników stanowią w zbiorze polskim ***reakcyjny / postępowy***, a w materiale bułgarskim ich odpowiedniki ***реакционен / прогресивен***. Analiza materiału pokazuje przy tym wyraźną asymetrię w preferencjach: w tekstach polskich dominuje przede wszystkim para *negatywny / pozytywny*, natomiast w dokumentach bułgarskich częściej stosowane są właśnie przymiotniki *реакционен / прогресивен*, silniej nacechowane ideologicznie i typowe dla dyskursu propagandowego. Występują one w licznych kolokacjach, takich jak np.: *прогресивен* (*другар, елемент*), *прогресивна* (*насока*), *прогресивно* (*мислене, поведение, разбирание*), *прогресивни (сили, разбирания)*, *реакционен* (*елемент*), *реакционна* (*интелигенция, емиграция*), *реакционно* (*гнездо, съдържание*) oraz *реакционни* (*прояви, разбирания, сили*). Przykłady użycia ukazują rolę tych przymiotników w porządkowaniu rzeczywistości społeczno-politycznej zgodnie z ideologicznymi potrzebami aparatu bezpieczeństwa:

Писане на стихотворения с вражеско и **реакционно съдържание**.

Прогресивните сили […].

Postępowi towarzysze.

Znany w szeregach z **reakcyjnych poglądów**.

Specyfika pracy w służbach bezpieczeństwa wiązała się z wykonywaniem szeregu czynności o charakterze niejawnym, co znajduje wyraźne odzwierciedlenie w analizowanych dokumentach, gdzie jednym z najczęściej używanych przymiotników jest ***tajny*** / ***секретен***, por.: *tajny* (*lokal, współpracownik*), *tajna* (*rewizja*), *tajne* (*mieszkanie, przeszukanie, wejście, zdjęcie, źródło informacji*); *секретен* (*обиск, сътрудник*), *секретна* (*преписка*). Przykłady ilustrują typowo operacyjny charakter tych określeń oraz ich silne zakorzenienie w praktyce aparatu bezpieczeństwa:

Wyniki pracy agenturalnej zależą od prawidłowego kierowania i umiejętnego wychowania **tajnych współpracowników**.

Wydział tutejszy przeprowadził po jej przybyciu do Krakowa **tajne przeszukanie** w miejscu zakwaterowania […].

Провеждани са комплексни агентурни мероприятия – […] **секретни обиски** и външно наблюдение.

W materiale bułgarskim uwagę zwraca ponadto częste występowanie przymiotnika ***съмнителен***, stosowanego konsekwentnie dla określenia osób, kontaktów czy życiorysów budzących podejrzenia organów bezpieczeństwa. Najczęściej łączy się on z rzeczownikami *връзки*, *лица*, *минало*:

Поддържа **съмнителни връзки** със западногермански издатели […].

Лица със **съмнително минало**.

Poza charakterystycznymi rzeczownikami i przymiotnikami, wyróżniającymi się wysoką frekwencją i istotną funkcją kategorialną, warto odnotować również częste występowanie w obu zbiorach konstrukcji przyimkowych z przyimkiem ***po*** / ***по***, zwłaszcza w ramach schematu *po linii* / *по линия*, który pełni funkcję precyzującą zakres kompetencji, obszar działania lub kanał operacyjnego oddziaływania.

Uaktywnić wszystkie zaczepki kontrwywiadowcze **po linii** R.O. krpt. Tobruk […].

Po pionie Wydziału VI.

В отделението вражеският контингет не е установен **по линия** писатели […] и отчасти **по линия** на музикалните дейци и научните работници.

Дейността на противника **по канала** на научно-техническия обмен.

Работи успешно **по** гръцкия академик […].

W polskim zbiorze istotną rolę odgrywają również konstrukcje z przyimkiem ***na*** **(kogo?)**, identyfikujące osobę jako przedmiot operacyjnego zainteresowania i często zestawiane z nazwiskiem lub kryptonimem sprawy:

Proszę o przesłanie materiałów **na ob. Gorek Włodzimierz**.

W załączeniu przedkładam wywiady **na wymienionych** w nagłówku.

Dr Kownacki, **na którego** prowadzimy sprawę agenturalnego sprawdzenia, od początku swych studiów był aktywnym działaczem.

Podsumowując, język służb bezpieczeństwa w Polsce i Bułgarii funkcjonował jako typowy język specjalistyczny, wykazujący wyraźną tendencję do symplifikacji. Poprzez selektywny dobór leksemów i form wartościujących, które pojawiają się z wysoką frekwencją i tworzą utrwalone kolokacje, język SB umożliwiał jednoznaczną identyfikację podmiotów i obiektów działań operacyjnych, hierarchizowanie informacji oraz wartościowanie postaw i zachowań. Schematyczność i powtarzalność wyrażeń, a także dominacja określonych struktur gramatycznych pełniły funkcję porządkującą i kontrolną, czyniąc profesjolekt spójnym, rozpoznawalnym i efektywnym narzędziem komunikacji operacyjnej.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza materiału archiwalnego pozwoliła na sformułowanie wniosków dotyczących charakteru i funkcji języka komunistycznych służb bezpieczeństwa w Polsce i Bułgarii, a także jego miejsca wśród innych profesjolektów. Badanie wykazało, że język aparatu bezpieczeństwa w obu krajach stanowił wysoce zinstytucjonalizowany system komunikacji, podporządkowany ideologicznym i pragmatycznym celom państwa totalitarnego. W swej strukturze język ten łączył cechy stylu administracyjno-urzędowego z cechami języka propagandy, a także z charakterystycznymi dla siebie środkami, wykształconymi w wyniku specyfiki pracy operacyjnej.

Profesjolekt funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa cechował się silnym nasyceniem kancelaryzmami, nominalizacjami i analitycznymi konstrukcjami składniowymi typowymi dla języka administracyjnego, które nadawały wypowiedziom pozór bezosobowości, rzeczowości i neutralności. Jednocześnie, na poziomie semantycznym i pragmatycznym, był on przeniknięty retoryką wartościowania i opozycją aksjologiczną *swój – wróg*, zaczerpniętą z języka propagandy komunistycznej. W dokumentach operacyjnych i raportach ujawnia się zatem dualny charakter analizowanego stylu: z jednej strony biurokratyczny, formalny i zrytualizowany, z drugiej – emocjonalnie i ideologicznie nacechowany.

W obrębie nominacji i klasyfikacji obiektów szczególnie wyraźnie widoczne są wpływy języka rosyjskiego, który niewątpliwie stanowił prymarny system terminologiczny dla całego bloku wschodniego. Jego ślady odnajdujemy zarówno w leksyce, jak i w strukturach składniowych, a także w makro- i mikrostrukturze poszczególnych typów dokumentów oraz w sposobach konceptualizacji działań operacyjnych. Wzorce radzieckie przenikały do języka polskiego i bułgarskiego nie tylko w postaci kalk i zapożyczeń, lecz także w formie utrwalonych modeli semantycznych, służących opisowi świata społecznego. Nominacja w dokumentach SB opierała się na metaforyce wojennej, co utrwalało ideologiczny obraz rzeczywistości jako pola walki między siłami *postępowymi* i *reakcyjnymi*. W tym kontekście eufemizmy i niedookreślenia stanowiły nie tylko środek kamuflażu względem tematów objętych tabu politycznym, ale i strategię językowego łagodzenia moralnych skutków działań represyjnych.

Opisany profesjolekt spełnia większość kryteriów przypisywanych językom specjalistycznym (por. Mitera 2017; Szadyko 2012): jest nośnikiem wiedzy fachowej, środkiem komunikacji zawodowej oraz instrumentem kształcenia

wewnątrzresortowego. Cechuje go swoisty leksykon terminologiczny, ściśle związany z instrukcjami i przepisami służbowymi, tendencja do ekonomii języka (liczne skróty i złożenia), preferowanie określonych schematów konstrukcyjnych, a także dążenie do depersonifikacji wypowiedzi. W jego obrębie można wyróżnić gatunki o ustalonej strukturze – takie jak raporty, notatki służbowe czy sprawozdania – wykazujące znaczną powtarzalność na poziomie zarówno makrokompozycji, jak i mikrostruktury językowej.

Z drugiej strony, język ten odchodzi od niektórych zasad uznawanych za konstytutywne dla języków specjalistycznych. Nie jest wolny od nacechowania emocjonalnego ani od ekspresywnych form wartościujących. Przeciwnie – jego silne uwikłanie w język propagandy prowadzi do notorycznego naruszania norm neutralności stylistycznej. W licznych dokumentach pojawiają się również formy zastrzeżenia prawdziwościowego, wynikające z charakteru pracy opartej na relacjach agenturalnych. W niektórych przypadkach do języka urzędowego przenikają elementy potoczne, co w połączeniu z kancelaryzmami daje efekt hybrydy językowej o charakterze quasi-komicznym (np. *legitymuje się papierami wariackimi*).

Analiza języka dokumentów operacyjnych umożliwiła także rekonstrukcję językowego obrazu świata funkcjonariuszy oraz ich sposobu postrzegania środowisk objętych inwigilacją – zwłaszcza inteligencji twórczej i naukowej. Z materiału wynika, że funkcjonariusz idealny jawi się jako osoba lojalna, czujna i ideologicznie oddana, podczas gdy inwigilowany – w zależności od stopnia lojalności wobec władzy – zostaje przedstawiony jako wróg, wrogi element, wrogie środowisko bądź, w najlepszym razie, jednostka niepewna.

W dokumentach bułgarskich obraz wroga jest zdecydowanie bardziej bezpośredni i jednoznacznie negatywny, podczas gdy w polszczyźnie częściej występuje wartościowanie pośrednie, realizowane za pomocą przymiotnikowych fraz określających rzeczowniki o względnie neutralnym znaczeniu. W języku bułgarskim bardziej definitywny charakter wartościowania ujawnia się przede wszystkim na poziomie terminologii resortowej, w której jednymi z podstawowych określeń są rzeczowniki *враг* i *противник*. W materiale polskim natomiast rzeczownik *wróg* pojawia się najczęściej w ujęciu ogólnym, podczas gdy w odniesieniu do konkretnych osób lub grup dominują konstrukcje przymiotnikowe, takie jak *wrogi element*, *wrogie środowisko* czy *osoba o wrogim nastawieniu*. Negatywnie nacechowany bułgarski rzeczownik *wróg* niesie ze sobą ocenę w sposób bezpośredni i integralny – samo jego użycie przesądza o przypisaniu jednostce określonego statusu moralno-politycznego. W polskich konstrukcjach natomiast wartościowanie zostaje przeniesione na poziom przymiotnika, co sprawia, że ocena nie jest immanentną cechą rzeczownika, lecz zostaje mu dopiero przypisana. Tego rodzaju struktura umożliwia większą elastyczność interpretacyjną i ideologicznie motywowane stopniowanie negatywności. W konsekwencji język bułgarskiej dokumentacji aparatu bezpieczeństwa charakteryzuje się

wyższym stopniem emocjonalnego i ideologicznego nasycenia, podczas gdy język polski dąży do formalnej neutralności, zachowując jednak ukryte mechanizmy wartościowania. Konstrukcje typu *wrogi element* czy *negatywnie ustosunkowane środowisko* łagodzą bezpośrednią negatywność wypowiedzi, lecz równocześnie utrwalają językowe mechanizmy wykluczenia i podporządkowania. W ten sposób w polskim profesjolekcie wytwarza się pozór obiektywności administracyjnej, za którym ukryta pozostaje ta sama logika ideologicznego wartościowania rzeczywistości, jaka w materiale bułgarskim występuje w formie bardziej bezpośredniej.

Analiza diachroniczna ujawniła wyraźne zmiany w strukturze badanych profesjolektów. W obu krajach w pierwszych latach po wojnie język dokumentów był silnie ideologiczny, nasycony metaforyką walki klasowej oraz emocjonalnym wartościowaniem. W Polsce proces odchodzenia od tej retoryki rozpoczął się po 1953 roku, po śmierci Stalina, prowadząc stopniowo do większej administracyjności i rzeczowości wypowiedzi, przy jednoczesnym wzroście elementów języka potocznego w dokumentach niższego szczebla. Nasycenie to nie obejmuje jednak dokumentów nadrzędnych, takich jak sprawozdania działów, lecz dotyczy przede wszystkim różnego rodzaju notatek służbowych i wynika zazwyczaj z faktu, że autorzy korzystali z materiałów źródłowych (donosów), a więc także z języka samych *źródeł* (Musiał 2020: 19). W Bułgarii natomiast wysokie nasycenie wartościującymi formami emocjonalnie i ideologicznie nacechowanymi utrzymywało się znacznie dłużej, aż do końca lat osiemdziesiątych, co wskazuje na silniejsze powiązanie języka dokumentów służb bezpieczeństwa z oficjalnym dyskursem propagandowym. Elementy języka potocznego pojawiają się tam znacznie rzadziej, podczas gdy teksty pozostają przez cały okres funkcjonowania służb w dużym stopniu nasycone formami charakterystycznymi dla języka propagandy.

Różnice między analizowanymi zbiorami dotyczą także sfery tematycznej i aksjologicznej. W dokumentach polskich wyraźnie obecne są wątki antysemickie, szczególnie po roku 1968, a także zagadnienia związane z kontrolą relacji z Kościołem Katolickim. W materiałach bułgarskich powszechne są natomiast oskarżenia o planowanie emigracji, a nawet o opowiadanie politycznych dowcipów – zarzutów nieobecnych w polskich materiałach. W konsekwencji obraz wrogiej inteligencji w Bułgarii ma wymiar wyraźnie bardziej agresywny, nacechowany strachem, potępieniem i elementami dehumanizacji, co znajduje odzwierciedlenie w doborze leksyki i jednoznacznym wartościowaniu. W materiale polskim, przy zachowaniu podobnie negatywnej oceny, pojawia się natomiast również przedstawienie środowiska inteligenckiego jako rozczarowanego, zagubionego i niepewnego, a więc nie tyle otwarcie wrogiego, ile ideologicznie chwiejnego.

Zestawienie obu korpusów dokumentów prowadzi do wniosku, że mimo wspólnego ideologicznego źródła i licznych podobieństw strukturalnych, języki służb bezpieczeństwa w Polsce i Bułgarii nie stanowią prostych kalk systemu

radzieckiego. Każdy z nich przekształcał i adaptował wzorce moskiewskie w sposób zgodny z lokalnymi realiami, kulturą urzędniczą oraz stopniem zależności politycznej. Analiza konfrontatywna pokazuje zatem, że język aparatu bezpieczeństwa w krajach bloku wschodniego był zjawiskiem niejednorodnym – z jednej strony unifikowanym przez wspólny paradygmat ideologiczny, z drugiej zaś zróżnicowanym w wymiarze narodowym i kulturowym.

W rezultacie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że profesjolekt służb bezpieczeństwa stanowi jedno z najbardziej wymownych świadectw funkcjonowania języka w systemie totalitarnym. Jest on nie tylko zespołem konwencji komunikacyjnych i zawodowych, lecz przede wszystkim narzędziem władzy, za pomocą którego utrwalano obowiązujący porządek symboliczny, klasyfikowano społeczeństwo i legitymizowano przemoc instytucjonalną.

BIBLIOGRAFIA

Balbus 2015: Balbus T., *Badanie dokumentacji komunistycznego aparatu represji I (UBP, Informacji Wojskowej, Milicji Obywatelskiej). Wybrane aspekty źródłoznawcze*, [w:] *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2015, s. 193–212.

Barański, Kalita 1984: Barański T., Kalita K., *Organizacja pracy tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa*, Warszawa (Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW) 1984.

Bartmiński 1999: Bartmiński J. (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin 1999.

Bartmiński 2006: Bartmiński J. (red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumieją nazwy wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin 2006.

Bartmiński 2009a: Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009.

Bartmiński 2009b: Bartmiński J., *Stereotypy mieszkają w języku*, Lublin 2009.

Bednarczuk 1993: Bednarczuk L., *Pragmatyka i typologia „nowo-mowy"*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze" 1993, 17–18, s. 47–54.

Bitner 2016: Bitner K., *Antypaństwowa, antykomunistyczna, antyradziecka. Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec piosenki*, [w:] *W kręgu kultury PRL. Muzyka. Konteksty*, red. K. Bittner, D. Skotarczyk, Poznań 2016, s. 91–111.

Bojar 1988: Bojar B., *Leksykalne wykładniki modalności aletycznej w języku polskim*, „Acta Philologica" 1988, 21, s. 27–43.

Bojar 1996: Bojar B., *Prawda i fałsz w języku naturalnym*, [w:] *W świecie znaków: Księga pamiątkowa ku czci profesora Jerzego Pelca*, red. J. Jadacki, W. Strawiński, Warszawa 1996, s. 257–266.

Bralczyk 1996: Bralczyk J., *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*, Warszawa 1996.

Bralczyk 2003: Bralczyk J., *O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, Warszawa 2003.

Cilecki, Karpowicz 1982: Cilecki E., Karpowicz A., *Operacyjna ochrona obiektów, załóg, środowisk i „wojewódzkich kompleksów"*, [w:] *Wybrane zagadnienia z teorii i praktyki pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*, red. M. Furtmann, Warszawa 1982.

Cisłowska 2017: Cisłowska S., *System kancelaryjny prowadzenia akt tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa w Polsce (1975–1990)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny" 2017, 14, s. 87–118.

Czapiga 2005: Czapiga Z., *O funkcji modalnej leksemu может/może w języku rosyjskim i polskim*, „Slavia Orientalis" 2005, 2, s. 271–281.

Czyżewska 2006: Czyżewska M., *O skrótach i skrótowcach w pracy tłumacza*, „Lingua Legis" 2006, 14, s. 45–53.

Dawid 2019: Dawid A., *Propagandowy obraz Niemiec w pierwszych rocznikach „Trybuny Opolskiej" (1952–1956)*, [w:] *Propaganda w PRL i NRD. Tematy – instytucje – kampanie / Propaganda in der Volksrepublik Polen und der DDR Themen – Institutionen – Kampagnen*, red. E. Matkowska, R. Klementowski, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2019, s. 335–354.

Dencheva 2025: Денчева Д., *Лексемата „бушон" и нейните фразеологични и метафорични проекции*, „Български език" Приложение 2025, 72, s. 164–181.

Dijk 2000: van Dijk T.A., *Ideology: A Multidisciplinary Approach*, London 2000.

Długosz 2017: Długosz N., *O znakach ubezwłasnowolnionych, czyli o nowych polskich i bułgarskich compositach bezafiksalnych w medialnym dyskursie publicystycznym*, Poznań 2017.

Dojka 2011: Dojka I., *Zakłamany słownik, czyli żargon funkcjonariuszy bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2011.

Drużyńska, Jankowski 2006: Drużyńska J., Jankowski S. M., *Kolacja z konfidentem. Piwnica pod Baranami w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, Kraków 2006.

Dutkiewicz, Kalita 1984: Dutkiewicz P., Kalita K., *Pozyskanie tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa*, Warszawa (Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW) 1984.

Dworaczek 2019: Dworaczek K., *Propaganda wobec studenckich buntów w Polsce Ludowej: 1946–1968–1981. Kontynuacja czy zmiana?*, [w:] *Propaganda w PRL i NRD. Tematy – instytucje – kampanie / Propaganda in der Volksrepublik Polen und der DDR Themen – Institutionen – Kampagnen*, red. E. Matkowska, R. Klementowski, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2019, s. 159–172.

Eftimova 2023: Ефтимова А., *Твърдят запознати*, София 2023.

Fowler 1991: Fowler R., *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*, London 1991.

Frazik, Kopka, Majchrzak 2015: Frazik W., Kopka B., Majchrzak G., *Dzieje aparatu represji w Polsce Ludowej (1944–1989). Stan badań*, [w:] *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2015, s. 65–118.

Gieseke 2019: Gieseke J., *Propaganda a opinia publiczna w „półzamkniętym" społeczeństwie NRD*, [w:] *Propaganda w PRL i NRD. Tematy – instytucje – kampanie / Propaganda in der Volksrepublik Polen und der DDR Themen – Institutionen – Kampagnen*, red. E. Matkowska, R. Klementowski, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2019, s. 31–42.

Głowiński 2022: Głowiński M., *Nowomowa urzędowa*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2022, s. 173–182.

Goroński 1965: Goroński Z., *Źródła informacji*, Warszawa (Departament Kadr i Szkolenia MSW) 1965.

Grabias 1997: Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1997.

Gronek 1987: Gronek E., *Wywiad jako metoda zdobywania informacji w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*, Warszawa (Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW) 1987.

Grucza 2013: Grucza S., *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego*, Warszawa 2013.

Grzegorczykowa 1994: Grzegorczykowa R., *O pojęciu nominacji językowej*, „Prace Językoznawcze" 1994, 17–18, s. 99–103.

Grzegorczykowa 2001: Grzegorczykowa R., *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2001.

Holvoet 2011: Holvoet A., *O leksykalnych wykładnikach użycia interpretatywnego*, „Linguistica Copernicana" 2011, 1(5), s. 77–91.

Honowska 1984: Honowska M., *Prawdopodobnie (przyczynek do teorii aktu mowy)*, „Polonica" 1984, 10, s. 121–131.

Jadacka 2006: Jadacka H., *Poradnik językowy dla prawników*, Warszawa 2006.

Jarosz 2018: Jarosz B., *O (nie)tożsamości pojęć JĘZYK SPECJALISTYCZNY, JĘZYK SPECJALNY, JĘZYK FACHOWY, JĘZYK PROFESJONALNY, JĘZYK ZAWODOWY, PROFESJOLEKT, TECHNOLEKT*, „Polonica" 2018, 38, https://doi.org/10.17651/POLON.38.12

Jastrzębska-Golonka 2020: Jastrzębska-Golonka D., *Język dokumentów resortu bezpieczeństwa w latach 1944–1956*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, red. R. Klementowski, K. Mikołajczak, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2020, s. 157–185.

Kapuściak 2010: Kapuściak B., *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej wraz z instrukcjami prowadzenia dokumentacji i ewidencji (1957–1990)*, Kraków 2010.

Kiklewicz 2014: Kiklewicz A., *Koncert wiolonczelowy Beethovena… Prawda a nominacja leksykalna*, [w:] *Język poza granicami języka III. Oblicza prawdy w filozofii, kulturze, języku*, red. A. Kiklewicz, E. Starzyńska-Kościuszko, Warszawa 2014, s. 125–148.

Klementowski 2019: Klementowski R., *Habitus ubeka. Kształtowanie wyobrażenia funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa o sobie i instytucji, w której pracowali*, [w:] *Propaganda w PRL i NRD. Tematy – instytucje – kampanie / Propaganda in der Volksrepublik Polen und der DDR Themen – Institutionen – Kampagnen*, red. E. Matkowska, R. Klementowski, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2019, s. 55–64.

Klementowski, Mikołajczak, Syrnyk 2020: Klementowski R., Mikołajczak K., Syrnyk J. (red.), *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, Wrocław–Warszawa 2020.

Knapa 2011: Knapa P. (red.), *Wokół zjazdu szczecińskiego 1949 r.*, Szczecin 2011.

Komaniecka 2015: Komaniecka M., *Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa*, [w:] *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2015, s. 231–263.

Komisja 2010: Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Държавна сигурност – структура и основни документи. Документален сборник*, София 2010.

Komisja 2014: Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Държавна сигурност и вражески емигрантски организации (1945–1989). Документален сборник*, София 2014.

Komisja 2015: Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Държавна сигурност и българска интелигенция. Документален сборник*, София 2015.

Komisja 2016a: Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Държавна сигурност и българско музикално изкуство (1944–1991). Документален сборник*, София 2016.

Komisja 2016b: Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Документалният сборник „ВСШ „Георги Димитров" – МВР факултет ДС (1944–1991)"*, София 2016.

Komisja 2020: Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Държавна сигурност. Активни и остри мероприятия (1944–1991). Документален сборник*, София 2020.

Korepta 1981: Korepta L., *Rola i znaczenie rozpoznania w pracy operacyjnej*, „Zeszyty Naukowe ASW" 1981, 3.

Korepta, Matula 1976: Korepta L., Matula E., *Praca operacyjna Służby Bezpieczeństwa (wybrane zagadnienia)*, Warszawa (Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW) 1976.

Korytkowska, Małdżiewa 2002: Korytkowska M., Małdżiewa W., *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego (nominalizacja argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bułgarskim)*, Toruń 2002.

Korytkowska, Roszko 1997: Korytkowska M., Roszko R., *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska: t. 6, cz. 2. Modalność imperceptywna*, Warszawa 1997.

Korytkowska, Koseska-Toszewa, Roszko 2007: Koseska-Toszewa V., Korytkowska M., Roszko R., *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*, Warszawa 2007.

Krzyżanowska, Trębacz 2007: Krzyżanowska S., Trębacz W., *Sprawa Operacyjnego Rozpracowania „Kaskader"*, Wrocław 2007.

Kubacki 2016: Kubacki A., *O abrewiacjach i akronimach w pracy tłumacza przysięgłego języka niemieckiego i polskiego*, „Lingua Legis" 2016, 24, s. 7–22.

Kubiński, Mydlarska 2017: Kubiński W., Mydlarska A.M., *Nowa linia obrony Wałęsy. „Język z donosów nie jest w jego stylu. On nie mówił jak milicjant!"*, https://telewizjarepublika.pl/nowa-linia-obrony-walesy-quotjezyk-z-donosow-nie-jest-w-jego-stylu on-nie-mowil-jak-milicjantquot,44789.html (dostęp: 14.02.2020).

Kutsarov 1984: Куцаров И., *Преизказването в българския език*, София 1984.

Kutsarov 1994: Куцаров И., *Едно екзотично наклонение на българския глагол*, София 1994.

Lenski 2019: Lenski K., *Wychowanie w procesie tworzenia uniwersytetu socjalistycznego. Procesy karne i propaganda po powstaniu na Węgrzech wymierzone w „krąg eisenbergski"*, [w:] *Propaganda w PRL i NRD. Tematy – instytucje – kampanie / Propaganda in der Volksrepublik Polen und der DDR Themen – Institutionen – Kampagnen*, red. E. Matkowska, R. Klementowski, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2019, s. 138–148.

Ligarski 2010: Ligarski S. (red.), *„Intelektualiści polscy milczą zupełnie". Grudzień 1970––styczeń 1971 w Szczecinie*, Szczecin 2010.

Ligarski, Majchrzak 2011: Ligarski S., Majchrzak G. (red.), *Polskie Radio i Telewizja w stanie wojennym*, Warszawa 2011.

Makartsev 2008: Макарцев М., *К вопросу о связи лексических и грамматических показателей эвиденциальности в болгарском языке*, [w:] *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in Slavischen Sprachen*, red. B. Wiemer, V. A. Plungjan, Wien 2008, s. 239–284.

Markowski 2005: Markowski A., *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa 2005.

Mateva-Ruseva 2009: Матева-Русева Е., *Чуждото слово: Начин на употреба от българските вестници*, „Le Monde diplomatique", https://bg.mondediplo.com/article426.html (dostęp: 11.10.2025).

Mazurkiewicz-Sułkowska 2014: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Słowiańska terminologia techniczna (na materiale polskim, rosyjskim i bułgarskim)*, Łódź 2014.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2020a: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Język pracowników służb specjalnych w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej i w Bułgarskiej Republice Ludowej (na przykładzie analizy teczek TW „Bolek" i TW „Sabina")*, [w:] *Języki specjalistyczne w komunikacji interkulturowej*, red. A. Buras-Marciniak, S. Goźdź-Roszkowski, Łódź 2020, s. 119–133.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2020b: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Formy wyrażające modalność imperceptywną w bułgarskich i polskich tekstach prasowych oraz na portalach informacyjnych*, „Adeptus" 2020, 16, Article 2218.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2022: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Inteligencja na emigracji w odbiorze pracowników służb specjalnych Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej i Ludowej Republiki Bułgarii*, „Zeszyty Łużyckie" 2022, 58, s. 71–84.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2023a: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Językowe wykładniki rezerwy prawdziwościowej w teczkach służb specjalnych Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej i Ludowej Republiki Bułgarii (na przykładzie teczek TW „Bolka" i TW „Sabiny")*, [w:] *Contributions to the 24th Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)*, red. K. Bednarska, D. Kruk, O. Saprikina, N. Siudzinska, T. Speed, K. Szafraniec, S. Terekhova, R. Tsonev, J. Uhlárikova, A. Wysocka, Wiesbaden 2023, s. 244–253.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2023b: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Expressing Veracity Reserve in the Secret Service Records of the Polish People's Republic and the People's Republic of Bulgaria (on the example of the CHS Bolek and CHS Sabina files)*, „Slavia Meridionalis" 2023, 23, Article 3091.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2024: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Retoryka wojenna i językowy obraz inteligencji jako wroga w teczkach służb bezpieczeństwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Ludowej Republiki Bułgarii*, „Przegląd Wschodnioeuropejski" 2024, 15(2), s. 315–326.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2025a: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Językowe wykładniki rezerwy prawdziwościowej w teczkach służb bezpieczeństwa Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej i Ludowej Republiki Bułgarii*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych, t. 14. Prace na XVII (ekstraordynarny) Międzynarodowy Kongres Slawistów w Paryżu w roku 2025, cz. 2. Językoznawstwo*, red. A. Niebrzegowska-Bartmińska, D. Rembiszewska, Warszawa 2025, s. 165–176.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2025b: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Features of Propaganda Language in the Security Service Documents of the Polish People's Republic and the People's Republic of Bulgaria*, „Slavia Meridionalis" 2025, 25, Article 3451.

Mazurkiewicz-Sułkowska 2025c: Mazurkiewicz-Sułkowska J., *Analiza stylistyczna dokumentów służb bezpieczeństwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz Ludowej Republiki Bułgarii*, [w:] *Нова чуждестранна българистика*, red. М. Абаджиева, Ц. Георгиева, М. Томов, София 2005, s. 72–89.

Metodiev 2009: Методиев, М., *Държавна сигурност: опората на комунистическата държава*, [w:] *История на Народна Република България: Режимът и обществото*, red. И. Знеполски, София 2009, s. 217–225.

Metodiev 2015: Методиев, М., *Държавна сигурност. Предимство по наследство*, София 2015.

Mikielski, Szlachcikowski 1983: Mikielski C., Szlachcikowski A., *Ogólne zasady przeprowadzenia rozeznania zewnętrznego i wewnętrznego w warunkach miejskich i wiejskich jako czynności wstępnej przed wykonaniem instalacji PP*, Legionowo (Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. F. Dzierżyńskiego) 1983.

Misiak 2020: Misiak M., *Język dokumentów Służby Bezpieczeństwa – rekonesans badawczy*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, red. R. Klementowski, K. Mikołajczak, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2020, s. 185–203.

Mitera 2017: Mitera E., *Język specjalistyczny a język podstawowy – elementy wspólne i różnicujące*, [w:] *Języki specjalistyczne. Teoria i praktyka glottodydaktyczna*, red. D. Gabryś-Barker, R. Kalamarz, Katowice 2017.

Musiał 2020: Musiał F., *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków–Warszawa 2020.

Nagórko 1994: Nagórko A., *Jednostki analityczne w słowotwórstwie*, „Prace Językoznawcze" 1994, 17–18, s. 171–176.

Naruszewicz-Duchlińska 2017: Naruszewicz-Duchlińska A., *Modalność epistemiczna w wypowiedziach politycznych. Studium pragmalingwistyczne*, Olsztyn 2017.

Nedkova 2018: Недкова С., *Юлия Кръстева и скритото под езика на ДС-агентите*, https://www.ploshtadslaveikov.com/yuliya-krasteva-i-skritoto-pod-ezika-na-ds-agentite/ (dostęp: 21.03.2020).

Nitsolova 2007: Ницолова Р., *Модализованная эвиденциальная система болгарского языка*, [w:] *Эвиденциальность в языках Европы и Азии: Сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой*, red. В. С. Храковский, Москва 2007, s. 107–196.

Nitsolova 2008: Ницолова Р., *Българска граматика: Морфология*, София 2008.

Nowakowska 2017: Nowakowska M., *Interpretacja prospektywna peryfrazy <mieć + bezokolicznik>*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego / Bulletin de la Société polonaise de linguistique" 2017, 73, s. 221–246.

Olszewski 1972: Olszewski Z., *Podstawowe zasady pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*, Warszawa (Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW) 1972.

Paczkowski 2004: Paczkowski A., *Bardzo krótki słownik wywiadu*, „Biuletyn IPN" 2004, 4, 11(46), s. 67–70.

Palmer 2001: Palmer F. R., *Mood and Modality*, 2nd ed., Cambridge 2001.

Pastorczak 1988: Pastorczak Z., *Metodologiczna charakterystyka pracy operacyjnej*, [w:] *Teoria pracy operacyjnej*, red. Z. Jakubowski, Z. Pastorczak, Warszawa (Akademia Spraw Wewnętrznych Instytut Kryminalistyki i Kryminologii) 1988, s. 46–47.

Pepłoński 1985: Pepłoński A., *Praca operacyjna Departamentu III MSW*, Warszawa (Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW) 1985.
Pikulski 1985: Pikulski S., *Podstawy prawne, pojęcie i zasady pracy operacyjnej*, Warszawa (Instytut Kryminalistyki i Kryminologii Akademii Spraw Wewnętrznych) 1982.
Pleskot 2019: Pleskot P., *Góry i teczki. Opowieść człowieka umiarkowanego. Biografia mówiona Andrzeja Paczkowskiego*, Warszawa 2019.
Pleskot, Rutkowski 2012: Pleskot P., Rutkowski T. P. (red.), *Spętana Akademia, Polska Akademia Nauk w dokumentach PRL. Materiały partyjne (1950–1986)*, Warszawa 2012.
Polaszek 1985: Polaszek T., *Wszczynanie, cel i zadania sprawy operacyjnego rozpracowania*, Warszawa (Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW) 1985.
Puk 2013: Puk M., *Rosyjski wykładnik modalności epistemicznej „очевидно" i jego polskie oraz angielskie odpowiedniki*, „Przegląd Rusycystyczny" 2013, 1(141), s. 116–132.
Puzynina 2004: Puzynina J., *Problemy wartościowania w języku i w tekście*, „Etnolingwistyka" 2004, 16, s. 179–189.
Radomski, Opiński 1971: Radomski A., Opiński H., *Praca z tajnymi współpracownikami*, Warszawa (Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW) 1971.
Roelcke 1999: Roelcke T., *Fachspracechen*, Berlin 1999.
Rusinek, Załazińska 2010: Rusinek M., Załazińska A., *Retoryka codzienna. Poradnik nie tylko językowy*, Warszawa 2010.
Sokołowski, Żydonik 2019: Sokołowski D., Żydonik R. (red.), *Kryptonim „Klan". Służba Bezpieczeństwa wobec NSZZ „Solidarność" w Gdańsku. T. 2: I Krajowy Zjazd Delegatów*, Gdańsk–Warszawa 2019.
Sokólski 1993: Sokólski K., *Niektóre językoznawcze i pozajęzykoznawcze klasyfikacje leksyki specjalistycznej na przykładzie leksyki prawniczej*, „Prace Filologiczne" 1993, XXXVIII, s. 207–216.
Syrnyk 2019: Syrnyk J., *„Po linii rewizjonizmu". Próba portretu zbiorowego funkcjonariuszy bezpieki zajmujących się problematyką niemiecką na Dolnym Śląsku*, [w:] *Propaganda w PRL i NRD. Tematy – instytucje – kampanie / Propaganda in der Volksrepublik Polen und der DDR Themen – Institutionen – Kampagnen*, red. E. Matkowska, R. Klementowski, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2019, s. 305–319.
Szadyko 2012: Szadyko S., *Istota, miejsce, rola i znaczenie języków specjalistycznych we współczesnym globalnym świecie*, „Prosopon" 2012, 1, s. 185–212.
Szulc 2015: Szulc P., *Propaganda stalinowska na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin 2015.
Szwagrzyk 2015: Szwagrzyk K., *Struktura i dokumentacja komunistycznego aparatu represji II (prokuratura i sądownictwo wojskowe oraz powszechne, więziennictwo). Krytyka źródeł*, [w:] *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2015, s. 337–364.
Śmietanka-Kruszelnicki 2015: Śmietanka-Kruszelnicki R., *Protokół przesłuchania jako źródło historyczne*, [w:] *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2015, s. 365–375.
Todorov 2015: Тодоров А., *Досието на Костов. Секс, лъжи и комунизъм*. София, 2015.
Tyszka 2011: Tyszka S., *Skróty i skrótowce w specjalistycznym języku prawa gospodarczego*, „Komunikacja Specjalistyczna" 2011, 4, s. 200–209.
Uniszewski 1999: Uniszewski Z., *Żargon zawodowy pracowników śledczych i operacyjnych. Problematyka kryminalistyczna*, Wrocław 1999.

Wicenty 2018: Wicenty D., *Zgniłe jabłka, zepsute skrzynki i złe powietrze. Dysfunkcje w Służbie Bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, Gdańsk–Warszawa 2018.

Wierzbicka 1999: Wierzbicka A., *Język – umysł – kultura*, Warszawa 1999.

Wilanowski 2020: Wilanowski C., *Zakres pracy Departamentu III MSW*, https://histmag.org/Zakres-pracy-Departamentu-III-MSW-21791 (dostęp: 21.03.2024).

Wojtak 2022: Wojtak M., *Styl urzędowy*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2022, s. 155–172.

Zając 2015: Zając E., *Ślad pozostaje w aktach. Wybrane zagadnienia dotyczące funkcjonowania ewidencji operacyjnej w latach 1962–1989*, [w:] *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2015, s. 283–304.

WYKAZ STOSOWANYCH PRZEZ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA LRB SKRÓTÓW, SKRÓTOWCÓW I KRYPTONIMÓW TECHNIK OPERACYJNYCH

А
АБПФК – активен борец против фашизма и капитализма
аг. – агент
акт. р/ка – активна разработка
АМ – активно мероприятие
АОО – агентурно-оперативна обстановка
АОР – агентурно-оперативно разузнаване

В
ВГУ – Второ главно управление (на ДС)
ВЕ – вражеска емиграция
ВИ – въдворяване и изселване (отделение в ДС)
ВК – вражески контингент
ВКР – военно контраразузнаване (Трето управление на ДС)
ВН – външно наблюдение
ВПР – външно-политическо разузнаване
ВР – вербовъчна разработка

Г
ГАР – групова активна разработка
ГД – групово дело
ГДОП – групово дело за оперативна проверка
ГДОР – групово дело за оперативна разработка
ГПР – групова профилактична разработка

Д
ДВ – доверена връзка
ДДС – дирекция „Държавна сигурност”
ДЗ – дезинформация
ДЗ – доброволен заявител
ДЛ – доверено лице

ДМ – дезинформационно мероприятие
ДОИ – дело за оперативно издирване
ДОН – дело за оперативно наблюдение
ДОП, Д/ОП – дело за оперативна проверка
ДОР – дело за оперативна разработка
ДС – Държавна сигурност

З
З/А – задграничен агент
ЗТО – злоумишлени телефонни обаждания

И
ИД – информационно дело
инф. – информатор
ИПЦ – идеологически подривни центрове
ИР – изменник на Родината

К
К.А. – камерна агентура
КВ – кандидат за вербовка
КДС – Комитет за Държавна сигурност
КК, К/К – конспиративна квартира
компрматериал – копрометиращ материал
КРО – Контраразузнавателен отдел

Л
ЛАР, Л.А.Р. – лична активна разработка
Л.с.с. – лично строго секретно
ЛР – лична разработка
ЛТО – линейно-териториален отдел
ЛПР – лична профилактична разработка

М
М – мероприятие
М „Вихрен” – контрол върху лична и служебна кореспонденция
М „Канал” – мероприятие по вражеската емиграция
М „Лъч” – подбор и вербуване на чужди граждани за агенти
М „Пирин” – подслушване на домашен и служебен телефон
М „Родопи” – микрофонно подслушване
„М – 50” – привличане към сътрудничество на чужд агент
МР/К – мероприятие за обезпечаване сигурността на секретните обиски, извършвани от ДС и КГБ

Н
НД – наблюдателно дело
НОР – нещатен оперативен работник
Н.Р – нелегален разузнавач
НРС – Национална разузнавателна служба
НТР – научно-техническо разузнаване

О
ОАР – оперативно-агентурна разработка
ОАП – обект за агентурно проникване
ОБВЕ – организация на българската вражеска емиграция
ОВ – оперативна връзка
ОД – оперативно дело
ОД – отчетно дело
ОМ – остро мероприятие
ОНД – оперативно-наблюдателно дело
ОП – оперативна проверка
ОПД – оперативно профилактично дело
ОР, О.Р., о.р. – оперативен работник
ОРОН – оперативен работник на обществени начала
ОСД – оперативно справочно дело
ОТМ – оперативно-техническо мероприятие
ОТУ – ДС – организационно-техническо управление на ДС

П
ПАП – противодържавна агитация и пропаганда
ПВ – пунктове за връзка
ПГУ – Първо главно управление (на ДС)
ПДЯ – постоянно действаща явка
ПИ – представляващ интерес
ПЛ – перспективно лице
ПМ – психологически мероприятия
ПР – профилактична разработка
пред. р/ка, предвар. р/ка – предварителна разработка

Р
раз. – разузнавач
рез. – резидент
РО, Р. О. – разузнавателен отдел
РТР – радио-техническо разузнаване
РУ – Разузнавателно управление
р/ка – разработка

С
СДРГ – специални диверсионно-разузнавателни групи
„Система – 1” – Информационна система на ПГУ на ДС
СОУД – система за обединен отчет на данните за противника на специалните служби във Варшавския договор
спецгрупа, спец.група – специална група
СС, С.С., с.с. – секретен сътрудник

У
УБО – Управление безопасност и охрана (пето управление на ДС)

Х
ХКК – хазаин на конспиративна квартира
ХТИ – художествено-творческа интелигенция

Ц
ЦГДОР – централизирано групово дело за оперативна разработка
ЦДОИ – централно дело за оперативно издирване
ЦК – Централен комитет
ЦУ – Централно управление

Я
Як, Я/К, я/к – явочна квартира

WYKAZ STOSOWANYCH PRZEZ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA PRL SKRÓTÓW, SKRÓTOWCÓW I KRYPTONIMÓW TECHNIK OPERACYJNYCH

A
ag. – agent
ARG – akta rozpracowania grupowego
ARP – akta rozpracowania pojedynczego
AWS – agenturalny wywiad strategiczny

B
BEO – Biuro Ewidencji Operacyjnej
BOZ – Biuro Ochrony Zewnętrznej

D
dokument „W" – dokument skonfiskowany przez pion „W" – perlustracja korespondencji

E
EA – element antysocjalistyczny

F
fig. – figurant
fundusz „O" – fundusz operacyjny

I
inf., infor. – informator

K
KDA – kartoteka danych anonimowych
KE – kwestionariusz ewidencyjny
K.K., k.k., kk – kraje kapitalistyczne
kleryk. – klerykalny
KO, K.O., ko, k.o. – kontakt operacyjny
KO – kombinacja operacyjna

KO – kartoteka operacyjna
KOI, K.O.I. – kartoteka ogólnoinformacyjna
kompromat, kompro-materiały, kompro-mater., materiały kompr. – materiały kompromitujące
kont. – kontakt
k.p. – kontakt poufny
krypt. – kryptonim
K.s., ks., KS – kontakt służbowy
ktw, KTW – kandydat do werbunku
KW – kontrwywiad wojskowy

L
LK – lokal kontaktowy, lokal konspiracyjny

M
Mk, mk – mieszkanie konspiracyjne
MS – miejsce spotkań
MT – mieszkanie tajne
MW – materiały wstępne

N
NP – nieoficjalny pracownik

O
OI – osoba informująca
OOZI – oficjalne osobowe źródło informacji
Oper., operac. – operacyjny
Opr. „W" – opracowanie po linii „W" – opracowanie korespondencji
OW – obserwacja wizualna
OZ – osoba zaufana
OZI – osobowe źródło informacji

P
PDF – podgląd i dokumentowanie fotograficzne
Pf – poufne
PK – przegląd korespondencji
PKR – przechwyt korespondencji radiowej
PL – podsłuch lokalowy
PO – punkt odbioru
p.o. – pomoc obywatelska
PP – podsłuch pomieszczeń (podsłuch pokojowy)
PR – podsłuch radiowy

PS., ps., pseudo. – pseudonim
PT, Pt – podsłuch telefoniczny
PTD – podgląd i tajne dokumentowanie
PZ – punkt zakryty (punkt tajnej obserwacji)
PZ – poważne zagrożenie

R
RKP – radiowa kontrola pomieszczeń
RKW – radiowy kontrwywiad
RN – radiowy nasłuch
RNK – radiowy nasłuch kontrolny
RO – referat ochrony
rozpr. – rozpracowanie
RW – referat wojskowy

S
SAG – sprawa agenturalno-grupowa
SAO – sprawa agenturalna na osobę
SAP – sprawa agenturalno-poszukiwawcza
SAS – sprawa agenturalnego sprawdzenia
SB – Służba Bezpieczeństwa
SK – skrzynka kontaktowa
SO – sprawa obiektowa
SOO – sprawa operacyjnej obserwacji
SOP – sprawa operacyjnego poszukiwania
SOR – sprawa operacyjnego rozpoznania / rozpracowania
SOS – sprawa operacyjnego sprawdzenia
SOW – sprawa operacyjnego wyjaśnienia
sytuacja „W" / stan „W" – sytuacja wojny

T
Technika „T" – technika operacyjna prowadzona przez wydział „T", polegająca na montowaniu urządzeń do nagrywania rozmów, podglądania, fałszowania dokumentów
Technika „B" – technika operacyjna, prowadzona przez wydział „B", polegająca na śledzeniu
Technika „W" – technika operacyjna prowadzona przez wydział „W", polegająca na kontrolowaniu i rejestrowaniu korespondencji
TEO – teczka ewidencji operacyjnej
TKO – teczka kontroli operacyjnej
TO – teczka obiektowa
TOZI – tajne osobowe źródło informacji

TP – tajne przeszukanie
t.w., tw., TW – tajny współpracownik
TZ – teczka zagadnieniowa
TZ – tajne zatrzymanie

U
UB – Urząd Bezpieczeństwa

W
WS, WŚ – wywiad środowiskowy
WSW – wojskowa służba wewnętrzna

Z
ZPO – zakryty posterunek operacyjny

ZAŁĄCZNIK 1. INDEKS OCENY ŹRÓDŁA (MATERIAŁY DEPARTAMENTU III MSW – 1974)

Źródło: Instytut Pamięci Narodowej

2

Kod informacji	INDEKS ŹRÓDEŁ
A	— Tajny współpracownik
B	— Kontakt operacyjny
C	— Kontakt służbowy
D	— konsultant
E	— zgłoszenie obywatelskie
F	— zgłoszenie instytucji
G	— zgłoszenie — anonim
H	— P.P.
I	— P.T.
J	— „W"
K	— „B"
L	— Departament I
M	— pion II
N	— pion III
O	— pion IV
P	— pion śledczy
R	— pion paszportów
S	— MO
T	— WOP
Y	— WSW
W	— Zarząd II Sztabu Gen.
Z	— Służby Bezpieczeństwa KS
U	— pion III „A"
X	— inne

5

Kod informacji	INDEKS OCENY ŹRÓDŁA

A — stałe
B — okresowe
C — doraźne
D — przypadkowe
E — słabe
F — wiarygodne
G — wątpliwe
H — posiadające dalsze możliwości informowania
I — stałe, wiarygodne
J — stałe, wiarygodne, posiadające dalsze możliwości informowania
K — doraźne, wątpliwe
L — okresowe, wiarygodne
M — przypadkowe, wątpliwe
N — okresowe, wątpliwe
O — okresowe, wiarygodne, posiadające dalsze możliwości informowania
P — doraźne, wiarygodne
R — doraźne, wiarygodne, posiadające dalsze możliwości informowania

189

ZAŁĄCZNIK 2. INDEKS OCENY INFORMACJI (MATERIAŁY DEPARTAMENTU III MSW – 1974)

Źródło: Instytut Pamięci Narodowej

7

Kod informacji	INDEKS OCENY INFORMACJI
A	— potwierdzona
B	— niepotwierdzona
C	— wiarygodna
D	— wątpliwa
E	— pogłębia dotychczasowe rozpoznanie
F	— możliwa do rozszerzenia
G	— zawiera dezinformację
H	— potwierdzona, wiarygodna, pogłębia dotychczasowe rozpoznanie
I	— potwierdzona, wiarygodna
J	— niepotwierdzona, wątpliwa
K	— potwierdzona, możliwa do rozszerzenia
L	— potwierdzona, wiarygodna, możliwa do rozszerzenia
M	— niepotwierdzona, zawiera dezinformację
N	— wiarygodna, pogłębia dotychczasowe rozpoznanie
O	— wiarygodna, możliwa do rozszerzenia
P	— wiarygodna, pogłębia dotychczasowe rozpoznanie, możliwa do rozszerzenia

ZAŁĄCZNIK 3. INDEKS STOSOWANYCH FORM, ŚRODKÓW I METOD PRACY OPERACYJNEJ (MATERIAŁY DEPARTAMENTU III MSW – 1974)

Źródło: Instytut Pamięci Narodowej

9

Kod informacji	INDEKS STOSOWANYCH FORM, ŚRODKÓW I METOD PRACY OPERACYJNEJ
01	— Sprawdzenie operacyjne
02	— Kwestionariusz ewidencyjny
03	— Rozpracowanie operacyjne
04	— Wykorzystanie 1 tajnego współpracownika
05	— Wykorzystanie 2 tajnych współpracowników
06	— Wykorzystywanie więcej niż 2 tajnych współpracowników
07	— Wykorzystywanie od 1 do 3 kontaktów operacyjnych
08	— Wykorzystywanie więcej niż 3 kontaktów operacyjnych
09	— Wykorzystywanie konsultanta
10	— Zastosowanie kombinacji operacyjnej
11	— Zastosowanie dezinformacji
12	— Zastosowanie gry operacyjnej
13	— Zastosowanie PT
14	— Zastosowanie PP
15	— Zastosowanie „W”
16	— Zastosowanie „B”
17	— Przeprowadzenie przeszukania
18	— Przeprowadzenie tajnego przeszukania
19	— Przeprowadzenie penetracji bagażu (u cudzoziemca)
20	— Zastrzeżenie wyjazdu
21	— Zastrzeżeenie przyjazdu
22	— Przeprowadzenie rozmowy profilaktycznej
23	— Przeprowadzenie rozmowy ostrzegawczej
24	— Zatrzymanie
25	— Areszt
26	— Kontrola celna
27	— Kolegium d/s wykroczeń
28	— .....
29	— Poinformowanie władz politycznych
30	— Poinformowanie władz administracyjnych

10

31 — Poinformowanie władz i organów kontrolnych
32 — Zainspirowanie kontroli jednostki nadrzędnej
33 — Zainspirowanie kontroli organów kontroli
34 — Porównawcze badanie pisma
35 — Zasadzka
36 — Daktyloskopowanie
37 — Zastosowanie PDF
38 — Ekspertyza Biura Kryminalistyki
39 — Pozyskanie t.w. w prowadzonej sprawie
40 — Pozyskanie innych źródeł w prowadzonej sprawie

193a

ZAŁĄCZNIK 4. INSTRUKCJA DOT. SYSTEMU PRACY INFORMACYJNEJ W DEPARTAMENCIE III I JEGO WYDZIAŁACH TERENOWYCH (MATERIAŁY DEPARTAMENTU III MSW – 1974)

Źródło: Instytut Pamięci Narodowej

MINISTERSTWO
SPRAW WEWNĘTRZNYCH
DEPARTAMENT III

L. dz. OE-I-0287/74

15/16

TAJNE

INSTRUKCJA

dot. **systemu pracy informacyjnej w Departamencie III i jego wydziałach terenowych**

1. SPOSÓB POSTĘPOWANIA Z WIADOMOŚCIAMI POZOSTAJĄCYMI W ZAINTERESOWANIU SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA

1.1. Każda wiadomość (zbiór wiadomości) o osobach, faktach i zjawiskach pozostających w zainteresowaniu Służby Bezpieczeństwa stanowi informację operacyjną.

1.2. Służba Bezpieczeństwa uzyskuje, gromadzi, przetwarza i przekazuje wyłącznie użyteczne informacje operacyjne, tzn.:

1.2.1. wiążą się z przedmiotem działania Służby Bezpieczeństwa lub innych służb, z którymi współdziała;

1.2.2. są aktualne i w obiektywny sposób odtwarzają stan rzeczywisty dotyczący osób, faktów, zdarzeń, zjawisk i sytuacji;

1.2.3. w sposób zwięzły relacjonują zaistniałe fakty i ujmują istotne elementy odzwierciedlanej rzeczywistości;

1.2.4. są komunikatywne (nadawca i odbiorca identycznie rozumieją treść).

1.3. Informację operacyjną stanowią:

1.3.1. wiadomości uzyskiwane od osobowych źródeł informacji;

1.3.2. zgłoszenia obywateli (w tym również anonimy) i instytucji;

1.3.3. materiały techniki operacyjnej (PP, PT, PDF) i materiały „W" oraz dane „B";

1.3.4. informacje przekazane do Departamentu III względnie jego wydziałów terenowych z innych jednostek resortu spraw wewnętrznych, WSW, Zarządu II Sztabu Generalnego oraz służb bezpieczeństwa krajów socjalistycznych.

17

1.4. Pracownicy operacyjni wszystkich szczebli, uzyskując wiadomości stanowiące informację operacyjną, zobowiązani są przy jej utrwalaniu na piśmie ujmować — zgodnie z Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych nr 006/70 z dnia 1 lutego 1970 roku w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych — następujące elementy:

1.4.1. spotkanie i przejęcie informacji:
- a) źródło (t.w., k.o., k.s., konsultant) i jego pseudonim lub kryptonim;
- b) data i miejsce spotkania (lokal konspiracyjny, kontaktowy, publiczny lub inne miejsce) oraz kryptonim lub nazwa lokalu;
- c) nazwisko i imię osoby przyjmującej informację;

1.4.2. rezultat spotkania:
- a) informacja napisana przez źródło lub napisana przez pracownika ze słów źródła;
- b) materiał w załączeniu (dokumenty, przedmioty oryginalne, itp.);

1.4.3. treść informacji (w przypadku t.w. podpisana jego pseudonimem);

1.4.4. zadania przekazane t.w. (lub wskazówki dla innych osobowych źródeł informacji);

1.4.5. omówienie przyjętej informacji oraz uwagi i spostrzeżenia:
- a) sposób przejęcia informacji od źródła (bezpośrednio podczas spotkania, pośrednio przez pośrednika, skrzynka kontaktowa lub inny sposób);
- b) sposób uzyskania informacji przez źródło (bezpośredni: gdzie, jak i kiedy; pośredni: od kogo i kiedy);
- c) określenie stopnia wartości informacji (potwierdzona, niepotwierdzona, wiarygodna, wątpliwa lub inne uwagi);
- d) omówienie i wyjaśnienie problematyki informacji;
- e) propozycje wykorzystania informacji.

1.4.6. stanowisko służbowe, jednostka, stopień, imię i nazwisko;

1.4.7. uwagi i polecenia przełożonego.

1.5. Informacje operacyjne zgodne z zakresem zainteresowań Departamentu III MSW są przetwarzane w meldunek operacyjny.

1.5.1. Informacje operacyjne niezgodne z zakresem za-

2

16 18

interesowań Departamentu III i jego wydziałów terenowych są przetwarzane w informację: w KW MO i Departamencie III — odpowiednio przez Sekcję I Wydziału III i Wydział I oraz przekazywane do odpowiednich ogniw i jednostek organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych.

1.5.2. Prowadzona jest ewidencja przekazanych tego typu informacji: w KW MO — przez Sekcję I Wydziału III i w Departamencie III — przez Wydział I.

1.6. Informacje operacyjne zgodne z zakresem zainteresowań Departamentu III i jego wydziałów terenowych, uzyskiwane przez daną jednostkę, a dotyczące faktów zagrożeń występujących poza terenem działania tej jednostki, są opracowywane jak w pkt. 1.5.1. i przekazywane do właściwego Wydziału III KW MO lub Departamentu III.

2. MELDUNEK OPERACYJNY

2.1. Meldunek operacyjny stanowi przetworzenie (jednej lub kilku) informacji operacyjnych dotyczących tylko jednego faktu, zdarzenia lub zjawiska.

2.2. Opis słowny meldunku operacyjnego winien odpowiadać na pytania: kto?, co?, gdzie?, kiedy?, w jaki sposób?, dlaczego? oraz określać przyczyny, rozmiary i skutki opisywanych zjawisk czy faktów oraz wskazywać osoby odpowiedzialne za zdarzenie lub sprawców przestępstwa.

2.3. Do meldunku operacyjnego mogą być załączone — w zależności od potrzeb — oryginały i odpisy lub fotokopie uzyskanych dokumentów lub oryginały ujawnionych ulotek i anonimów. Dokumenty te będą posiadały ten sam numer identyfikacyjny jak meldunek.

2.4. Meldunek operacyjny jest **jedyną formą przekazu informacji operacyjnej w Departamencie III i jego wydziałach terenowych, dotyczących obszaru działania danej jednostki.**

2.5. Meldunek operacyjny jest podstawą założenia sprawy (rozpracowania operacyjnego, sprawdzenia operacyjnego lub kwestionariusza ewidencyjnego). W przypadku sprawy operacyjnego rozpracowania winien być akceptowany przez Zastępcę Komendanta Wojewódzkiego MO d/s Służby Bezpieczeństwa nadzorującego Wydział

19

III, a w Departamencie III — przez Dyrektora lub jego zastępcę.

2.6. Meldunek operacyjny jest podstawą tworzenia banku danych Departamentu III MSW w oparciu o elektroniczne przetwarzanie informacji.

2.7. Meldunek operacyjny jest sporządzany przez pracownika, a podpisywany: w KW MO — przez Naczelnika Wydziału III, a w Departamencie III MSW — przez Naczelnika Wydziału.

2.8. Meldunek operacyjny posiada dwie zasadnicze części: (sformalizowaną i niesformalizowaną):

2.8.1. Podstawą wypełniania sformalizowanej części meldunku operacyjnego jest „Tabela Kodowa Zagrożeń Bezpieczeństwa Wewnętrznego Kraju".

2.8.2. Sposób wypełniania części sformalizowanej meldunku operacyjnego:

a) **nr informacji „01": nadawca meldunku** — w rubryce „treść informacji" wpisuje się słownie jednostkę (np. Wydział III KW MO we Wrocławiu) oraz w rubryce „kod informacji" odpowiedni symbol literowo-cyfrowy danej jednostki w oparciu o „Tabelę kodową jednostek organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych";

b) **nr informacji „02": data nadania meldunku** — wpisuje się tylko w części kodowej cyframi arabskimi (np. **0 3 0 4 7 4; 1 2 1 1 7 4** tzn. data dnia od 10 winna być poprzedzona zerem, analogicznie miesiąc do września włącznie, w ostatniej rubryce dwie ostatnie cyfry danego roku);

c) **nr informacji „03": nr rejestracyjny „C"** jest wpisywany przez nadawcę meldunku operacyjnego lub uzupełniany „Kartą uzupełnienia i zmiany meldunku operacyjnego" z chwilą otrzymania z Wydziału (Biura) „C" nr rejestracyjnego. Numer ten należy poprzedzić kodem województwa (dwie pierwsze litery kodu samochodowego) a dla Biura „C" — literą Y;

d) **nr informacji „04": dane osobowe inspektora** w rubryce „treść informacji" wpisuje się słownie nazwisko i imię, w rubryce „kod informacji" — podawany jest identyfikator z systemu „Kadra";

20 17

e) **nr informacji „05": zagrożenie (fakt)** — w rubryce „treść informacji" wpisuje się słownie odpowiednie hasło z pięciu podstawowych grup zagrożeń z „Tabeli Kodowej Zagrożeń Bezpieczeństwa Wewnętrznego Kraju" — indeks zagrożeń. Dany fakt zagrożenia winien być podporządkowany do odpowiedniego hasła z „Tabeli Kodowej...". W rubryce „kod informacji" wpisujemy odpowiedni kod cyfrowy. W przypadku, gdy analiza informacji operacyjnych wskazuje na powstanie nowego zagrożenia, którego treść nie znajduje swojeego odpowiednika w żadnym podanym haśle należy postępować zgodnie z pkt. 2.8.3. Jeżeli w zarejestrowanej sprawie wyłaniają się nowe fakty zagrożeń należy na każdy fakt zagrożenia sporządzać nowy meldunek operacyjny wpisując nr rejestracyjny tej sprawy i przesłać go — również do Wydziału „C" lub Biura „C";

f) **nr informacji „06": zagadnienie** — dane zagrożenie (fakt) zawarte w „05" nr informacji winno się mieścić w odpowiednim zagadnieniu wg indeksu zagrożeń tabeli kodowej. Sposób zapisu j.w. W przypadku, gdy fakt zagrożenia nie mieści się w żadnym zagadnieniu, wówczas wpisuje się pozycję „Inne";

g) **nr informacji „07": obiekt** — sposób postępowania i zapisu j.w. W przypadku, gdy wystąpiło zagrożenie (fakt) w obiekcie, którego nie ma w „Tabeli Kodowej..." należy postępować zgodnie z pkt. 2.8.3.;

h) **nr informacji „08": resort i pion** — dane zagrożenie (fakt), zawarte w „05" nr informacji, winno zostać określone przez resort lub pion w którym miało miejsce. Sposób zapisu j.w.;

i) **nr informacji „09": środowisko** — sposób postępowania i zapisu j.w.;

j) **nr informacji „10"**: data powstania zagrożenia (faktu) — sposób postępowania jak w pkt. 2.8.2.b.;

k) **nr informacji „11" — źródło** — w rubryce „treść informacji" dokonuje się zapisu słownego odpowiedniego hasła z „Tabeli Kodo-

21

wej...", a w rubryce „kod informacji" odpowiedniego kodu literowego;

l) **nr informacji „12": ocena (wartości) źródła** — sposób postępowania i zapisu j.w.;

ł) **nr informacji „13": ocena wartości) informacji** — sposób postępowania i zapisu j.w.;

m) **nr informacji „14": stosowane formy, środki i metody pracy operacyjnej** — w pierwszym meldunku operacyjnym podaje się zastosowane formy, środki i metody pracy operacyjnej (ich ilość nie może przekroczyć siedem), które wpisuje się słownie w rubryce „treść informacji" i w sposób zakodowany w rubryce „kod informacji". W przypadku zastosowania następnych środków i metod pracy operacyjnej należy postępować zgodnie z pkt. 2.8.6.;

n) **nr informacji „15": sposób wykorzystania meldunku operacyjnego** — sposób postępowania i zapisu jak w pkt. 2.8.2. k.;

o) **nr informacji „16": sposób zakończenia sprawy** — sposób postępowania i zapisu j.w.;

p) **nr informacji „17": nazwisko i imię oraz nr osoby (osób) rejestrowanej w „C" do danego zagrożenia (faktu)** — w rubryce „treść informacji" wpisuje się słownie nazwisko i imię osoby rejestrowanej do danego zagrożenia (faktu), a w rubryce „kod informacji" nr rejestracyjny Wydziału (Biura) „C" poprzedzony kodem województwa (dwie pierwsze litery kodu samochodowego a dla Biura „C" litera Y). Nr rejestracyjny, po uzyskaniu z Wydziału (Biura) „C" jest uzupełniany w sposób podany w pkt. 2.8.6. Osoby do danego faktu zagrożenia rejestruje się w Wydziale (Biurze) „C" na dotychczasowych zasadach;

r) **nr informacji „18"** — podaje się cyframi datę zakończenia sprawy — tak jak w pkt 2.8.6.e. (datę zakończenia sprawy podaje się wyłącznie w karcie uzupełnienia i zmiany meldunku operacyjnego informującego o sposobie zakończenia).

2.8.3. W przypadku gdy analiza informacji operacyjnych wskazuje na powstanie zagrożenia, które nie znajduje się w „Tabeli Kodowej Zagrożeń

22 18

Bezpieczeństwa Wewnętrznego Kraju" (część indeks zagrożeń) lub zagrożenie wystąpiło w obiekcie, który nie jest umieszczony w części: indeks obiektów, wypełnia się meldunek operacyjny z pominięciem części kodowej i przesyła do Wydziału I Departamentu III. W odniesieniu do nowego zagrożenia dokonuje się jego analizy i oceny i podejmuje się decyzję o wpisaniu (lub nie wpisaniu) odpowiedniego hasła w „indeksie zagrożeń". Zapis hasła i obiektu formułowany jest przez Wydział I Departamentu III i wprowadzany do „Tabeli Kodowej Zagrożeń Bezpieczeństwa Wewnętrznego Kraju". Wszystkie jednostki posiadające „Tabelę Kodową..." zostają powiadomione o dokonanych zmianach.

2.8.4. W przypadku założenia sprawy obiektowej na nowy obiekt, Wydział I Departamentu III nadaje odpowiedni kod obiektu i powiadamia zainteresowany Wydział.

2.8.5. Część niesformalizowana meldunku operacyjnego zawiera słowny opis zagrożenia podany zgodnie z pkt. 2.2.;

2.8.6. Zmiany lub uzupełnienie części sformalizowanej meldunku operacyjnego odbywa się w oparciu o **„Kartę uzupełnienia i zmiany meldunku operacyjnego"** następująco:

a) w rubryce „data nadesłania zmiany" podaje się cyframi datę wypełnienia „Karty...";
b) w rubryce „numer identyfikacyjny meldunku operacyjnego" wpisuje się numer identyfikacyjny pierwszego meldunku operacyjnego dotyczącego danego zagrożenia (faktu). Sposób wpisu numeru identyfikacyjnego według pkt. 2.8.7;
c) w rubryce „nadawca meldunku" — wpisuje się jak w pkt. 2.8.2.a. jedynie kod nadawcy;
d) w rubryce „data nadania meldunku" — wpisuje się jak w pkt. 2.8.2.b. Jest to data pierwszego meldunku operacyjnego, do którego nadsyła się zmiany lub uzupełnienia;
e) sposób zakodowanego zapisu zmiany lub uzupełnienia treści meldunku: zapis rozpoczyna się od lewej strony wpisując kolejno: nr informacji, który podlega uzupełnieniu lub zmianie, następnie symbolem czy dokonuje

93

się zmiany bądź uzupełnienia (Z = zmiana, U = uzupełnienie), odpowiednie hasło kodowe z „Tabeli Kodowej...", wreszcie wyraźną kropką oddziela się następną zmianę lub uzupełnienie. W przypadku uzupełnienia lub zmian w obrębie jednego numeru informacji (dotyczy to w zasadzie jedynie „14" i „17" numeru informacji) stosuje się oddzielanie średnikami wpisywane hasła kodowe;

f) przy uzupełnianiu lub zmianie numeru informacji „17" na każdą osobę rejestrowaną wypełnia się oddzielną kartę zmian, wpisując w poszczególne kratki pojedyncze litery nazwiska i imienia oraz numer rejestracyjny „C" tak jak w pkt. 2.8.2.c. oddzielając każdy człon informacqi średnikiem „;" np.:

17UKRAWCZYK ; JAN ; WØØØ421.

2.8.7. Meldunek operacyjny posiada identyfikator, który jest konieczny dla identyfikacji danych w pamięci maszyny cyfrowej. **Identyfikator jest nadawany wyłącznie w Wydziale I Departamentu III MSW** po wpłynięciu meldunku operacyjnego. Wydział I Departamentu III, po wpisaniu identyfikatora powiadamia nadawcę meldunku (pisemnie lub telefonicznie), który jest zobowiązany do jego wpisania na kopię meldunku operacyjnego. Z chwilą nadsyłania uzupełnień lub zmian „Kartą Zmian i Uzupełnień Meldunku Operacyjnego" nadawca meldunku wpisuje na tę „Kartę..." identyfikator.

2.8.8. W przypadku uzupełnienia części niesformalizowanej meldunku operacyjnego nadawca meldunku wypełnia identyfikator oraz „01", „02", „03", „04" i „05" nr informacji meldunku operacyjnego.

2.10. Meldunek operacyjny oraz „Karta Uzupełnienia i Zmiany Meldunku Operacyjnego", są podpisywane:

2.10.1. w KW MO — przez Naczelnika Wydziału III,

2.10.2. w Departamencie III — przez Naczelnika Wydziału.

2.11. Wydział I Departamentu III:

2.11.1. Jest jedynym dysponentem elektronicznego zbioru danych Departamentu III,

2.11.2. Prowadzi pracę informacyjną i analityczno-

24 ~~48~~

prognostyczną w oparciu o meldunki operacyjne,

2.11.3. Prowadzi dokumentację meldunków operacyjnych,

2.11.4. W Wydziale III KW MO dokumentację meldunków operacyjnych prowadzi Sekcja I.

3. PRZEKAZANIE SPRAW OPERACYJNYCH DO DALSZEGO PROWADZENIA:

3.1. do innego pionu resortu spraw wewnętrznych — przez pion „C", z tym, że ostatni meldunek operacyjny podający w poz. „16" sposób zakończenia sprawy i zawierający w treści opisowej analizę sprawy zastępuje dotychczasowy wniosek o sposobie zakończenia sprawy;

3.1.1. przy przekazywaniu spraw do jednostek SB — przekazuje się posiadane w danej sprawie materiały (meldunki operacyjne, uzupełnienia do tych meldunków ustalenia itp.);

3.2.1. przy przekazywaniu sprawy do jednostek MO — przekazuje się szczegółową notatkę z tej części sprawy, która dotyczy lub interesuje daną jednostkę;

3.2. w ramach pionu III — należy powiadomić Wydział „C" lub Biuro „C" kartą „E-16" do kogo została przekazana sprawa, a Wydział I Departamentu III pismem, podając nazwę Wydziału, do którego została przekazana sprawa oraz identyfikatory meldunków operacyjnych. Natomiast Wydział przyjmujący sprawę do dalszego prowadzenia zobowiązany jest do wprowadzenia zmian w meldunku operacyjnym (lub meldunkach) w poz. „01", „03", „04" i „17". Identyfikatory meldunków operacyjnych pozostają te same. Do Wydziału (Biura) „C" należy przesłać meldunek operacyjny, stanowiący podstawę do zarejestrowania sprawy.

4. PRZEKWALIFIKOWANIE SPRAWY NA NOWE KATEGORIE:

4.1. należy wypełnić część sformalizowaną meldunku operacyjnego włącznie z identyfikatorem i nr rejestracyjnym „C" wpisując w poz. „14" meldunku operacyjnego nową kategorię sprawy operacyjnej oraz przesłać do Wydziału „C" lub Biura „C".

4.2. Wydział I Departamentu III — zawiadamia się „Kartą zmian i uzupełnień", tak jak w pkt. 2.8.6.

25

5. INFORMACJA:

5.1. Pojęcie informacji w Departamencie III i jego wydziałach terenowych oznacza przetworzenie jednego lub kilku meldunków operacyjnych (na szczeblu Wydziału I Departamentu III i Sekcji I Wydziału III KW MO) w celu przekazania jej jednostce MSW (Wydziałowi KW MO) i kompetentnym odbiorcom spoza resortu spraw wewnętrznych.

5.2. Wnioskują przekazanie informacji dla władz partyjnych i administracyjnych:
5.2.1. w KW MO — Naczelnik Wydziału III;
5.2.2. w Departamencie — Dyrektor Departamentu III.

5.3. Decyzję o przekazaniu informacji dla władz partyjnych i administracyjnych podejmują wyżsi przełożeni.

5.4. Informacje Departamentu III i jego wydziałów terenowych przesyłane są:
5.4.1. z Wydziału III KW MO — do wojewódzkich władz partyjnych i administracyjnych, kierownictwa KW MO, innych wydziałów KW MO oraz WSW;
5.4.2. z Departamentu III — do kierownictwa władz partyjnych i państwowych, kierownictwa MSW, innych jednostek organizacyjnych MSW, WSW i Zarządu II Sztabu Generalnego oraz Służb Bezpieczeństwa krajów socjalistycznych.

5.5. Informacje są opracowywane:
5.5.1. w Wydziale III KW MO — przez Sekcję I, która powiadamia zainteresowaną sekcję ilniową Wydziału III o sposobie wykorzystania meldunku operacyjnego;
5.5.2. w Departamencie III — przez Wydział I, który powiadamia odpowiedni wydział liniowy Departamentu III lub Wydział III KW MO o sposobie wykorzystania meldunku operacyjnego.

5.6. Wydziały III KW MO nie przesyłają bezpośrednio żadnych informacji do Gabinetu Ministra MSW, za wyjątkiem okresów specjalnych tz.n w okresach uruchomienia CSK.

5.7. Wydział I Departamentu III opracowuje i przesyła do Gabinetu Ministra informacje z Departamentu III i jego odpowiedników w terenie w celu ich umieszczenia w informacji „K".

5.8. Informacja wpływająca do Departamentu III z innej jednostki resortu spraw wewnętrznych, WSW, Zarządu II Sztabu Generalnego i Służb Bezpieczeństwa kra-

26 20

jów socjalistycznych a dotycząca zakresu działania Departamentu III, jest weryfikowana przez kompetentny wydział liniowy Departamentu III lub Wydział III KW MO. Po weryfikacji dany wydział liniowy Departamentu III lub Wydział III KW MO sporządza meldunek operacyjny i przesyła go zgodnie z ustalonymi zasadami.

5.9. Informacja wpływająca do Wydziału III KW MO z innego Wydziału KW MO lub WSW a dotycząca jego zakresu działania jest przez Wydział III weryfikowana i przetwarzana na meldunek operacyjny, przesyłany zgodnie z ustalonymi zasadami.

6. RODZAJE INFORMACJI W DEPARTAMENCIE III I JEGO ODPOWIEDNIKACH W TERENIE

6.1. W Wydziale III KW MO:

6.1.1. **informacja okresowa** (miesięczna, kwartalna i roczna);

6.1.2. **informacja problemowa,** powstająca w wyniku analizy faktów zagrożeń dotyczących ochranianych zagadnień, środowisk i obiektów;

6.1.3. **informacja planowa,** wynikająca z podstawowych dokumentów partyjnych i administracyjnych władz wojewódzkich oraz planów pracy wojewódzkich władz partyjnych i administracyjnych;

6.1.4. **informacja sygnalna,** w tym również realizowana na zlecenie kierownictwa KW MO.

6.2. W Wydziale I Departamentu III:

6.2.1. **informacja okresowa** (miesięczna, kwartalna i roczna);

6.2.2. **informacja problemowa,** powstająca w wyniku analizy faktów zagrożeń dotyczących ochranianych zagadnień, środowisk i obiektów;

6.2.3. **informacja planowa** wynikająca z podstawowych dokumentów partyjnych i państwowych i planów pracy najwyższych władz partyjnych i państwowych;

6.2.4. **informacja analityczno-syntetyczna** dla potrzeb kierowania Departamentem III i jego wydziałami terenowymi;

6.2.5. **informacja sygnalna,** w tym również realizowana na zlecenie kierownictwa MSW i Departamentu III MSW;

6.2.6. **informacja bieżąca,** przeznaczona do umieszczania w Informacji „K".

27

7. SYSTEM OBIEGU MELDUNKU OPERACYJNEGO

7.1. Meldunek operacyjny z Wydziału III KW MO jest przesyłany do Wydziału I Departamentu III i jednocześnie do Wydziału „C" KW MO w celu rejestracji.

7.2. Meldunek operacyjny z Wydziałów II — VII Departamentu III jest przesyłany do Wydziału I Departamentu III i równolegle do Biura „C" w celu rejestracji.

7.3. Pierwszy meldunek operacyjny dotyczący danego zagrożenia (faktu) — zgodnie z Zarządzeniem Nr 079/72 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 3.08.1972 r. — przesyłany do Wydziału (Biura) „C" jest podstawą rejestracji określonej kategorii sprawy.

7.3.1. Do Wydziału (Biura) „C" nie przesyła się uzupełnień do meldunku operacyjnego;

7.3.2. po całkowitym wyjaśnieniu przyczyn i skutków danego zagrożenia (faktu) wysyła się meldunek operacyjny do Wydziału I Departamentu III i Wydziału (Biura) „C", w którym dokonuje się całościowego opisu analitycznego tzn. podaje się źródło, przyczyny, skutki i sposoby rozwiązania rejestrowanego faktu — sprawy oraz wnioski profilaktyczne i operacyjne.

7.4. Meldunki operacyjne z Wydziałów III KW MO, po selekcji w Wydziale I Departamentu III kierowane są do kierownictwa Departamentu i odpowiednich wydziałów w Departamencie oraz wprowadzane do elektronicznego zbioru danych Departamentu III.

7.5. Meldunki operacyjne z Wydziałów II — VII Departamentu III, po selekcji w Wydziale I kierowane są do kierownictwa Departamentu III oraz wprowadzane do elektronicznego zbioru danych Departamentu III.

7.6. Meldunek operacyjny może być przekazywany:

7.6.1. w postaci wypełnionego druku — poprzez spec. pocztę;

7.6.2. szyfrogramem (w przypadku pilnej potrzeby przesłania do Departamentu III informacji o fakcie zagrożenia);

7.6.3. telefonem w-cz (w sytuacjach konieczności natychmiastowego powiadomienia Departamentu III).

7.7. Przy przekazywaniu meldunku operacyjnego szyfrogramem podaje się kolejno: numer informacji, treści informacji, kod informacji, a następnie słowny opis zagrożenia (faktu).

* * *

12

Publikacja stanowi pierwsze kompleksowe i porównawcze opracowanie języka służb bezpieczeństwa państw bloku wschodniego. Na podstawie autentycznych dokumentów operacyjnych autorka rekonstruuje sposób komunikowania się funkcjonariuszy, mechanizmy tworzenia specjalistycznej terminologii oraz językowy obraz rzeczywistości utrwalany w dokumentacji aparatu bezpieczeństwa, ukazując język służb jako narzędzie opisu, wartościowania i kontroli świata społecznego. Uwzględniając w analizie językoznawczej szeroki kontekst historyczny i kulturowy, książka przynosi nowe spojrzenie na badania nad komunikacją instytucjonalną w systemach totalitarnych XX wieku.

Monografia jest opracowaniem rzetelnym, wszechstronnym i szczegółowym. Jest też pracą pionierską, gdyż nikt dotąd nie próbował porównywać języka stosowanego przez polskie i bułgarskie służby bezpieczeństwa i wyciągać wniosków z takich analiz. Tymczasem Autorce udało się nie tylko scharakteryzować polszczyznę i bułgarszczyznę komunistycznych służb oraz wskazać podobieństwa i różnice między tymi językami – zdołała także wielokrotnie wskazać na historyczne i socjologiczne przyczyny tych różnic oraz na zakres wpływu służb ZSRR.

Z recenzji prof. dr hab. Marioli Walczak-Mikołajczakowej

ISBN 978-83-8445-089-5

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO

wydawnictwo.uni.lodz.pl
ksiegarnia@uni.lodz.pl
(42) 665 58 63

Książka dostępna również jako e-book

9 788384 450895